

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Hermann Róbert DSc, egyetemi tanár

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

A Smith Jeremiás ösztöndíj (1927–1941)

Adalékok a műszaki elitképzés két világháború közötti történetéhez

2022

Rapali Vivien Regina

Témavezetők:

Dr. Makkai Béla, CSc.

Dr. habil Ujváry Gábor, CSc.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS.....	4
1.1. A kutatáshoz kapcsolódó legfontosabb historiográfiai és szakirodalmi áttekintés	6
1.2. A kutatás forrásai.....	20
1.3. A kutatás módszertana	27
2. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS.....	30
2.1. A kulturális külpolitika és a hazai elitképzés eszközei: a külföldi ösztöndíjak és a külföldi magyar intézetek története a két világháború között	30
2.1.1. A magasabb műveltség eszközei: a külföldi ösztöndíjak a két világháború között	32
2.1.2. Adalékok a Műegyetem hallgatói ösztöndíjhálózatának történetéhez: jutalomdíjak, pályadíjak és hallgatói segélyek.....	34
2.2. A magyarországi műszaki felsőoktatás és a Műegyetem története a kezdetektől 1949-ig.....	39
2.2.1. A Műegyetem szervezeti felépítése és a műegyetemi mérnökképzés a két világháború között...42	
2.2.2. <i>Határon álló őrszem a Balkán és Nyugat között. A Műegyetem történetének nemzetközi aspektusai</i>	48
3. A SMITH JEREMIÁS ÖSZTÖNDÍJALAPÍTVÁNY (1927–1941).....	54
3.1. Igény egy mérnök ösztöndíjra, az alapítás előzményei	54
3.2. A Smith Jeremiás ösztöndíjalapítvány létrehozása	57
3.3. Az ösztöndíjprogram felépítése és az alapítvány működése (1927–1941).....	63
3.4. Pályázati időszakok (1927–1941).....	66
3.5. Az adományozás módja és a bírálati rendszer a gyakorlatban.....	68
3.6. Szelekció, protekció, nemzeti érdek? Az előnyben részesítés problémája.....	72
3.7. Kéziösztöndíjjal az Egyesült Államokban	79
3.8. Az Ösztöndíjalapítvány működésének megszűnése	89
4. AZ ÖSZTÖNDÍJALAPÍTVÁNY TEVÉKENYSÉGÉNEK MÉRLEGE ÉS AZ ÖSZTÖNDÍJASOK TÁRSADALOMTÖRTÉNETI HÁTTERÉNEK ELEMZÉSE AZ ADATTÁRI ADATOK ALAPJÁN.....	91
4.1. Az Ösztöndíjalapítvány működésének mérlege az adattári adatok tükrében: pályázati alkalmasság, karrierutak és a kivándorlás problémaköre.....	91
4.1.1. A pályázati alkalmasság az adattári adatok alapján.....	91
4.1.2. Az Ösztöndíjas karrierutak az adattári adatok tükrében	97
4.1.3. A kivándorlás néhány aspektusa	109
4.2. Az ösztöndíjasok társadalmi hátterének néhány aspektusa az adattári adatok alapján	114
4.2.1. Fogalmi keretek, a műszaki értelmiség mint társadalmi csoport meghatározása.....	114
4.2.2. Az ösztöndíjasok születési helyének, felekezeti hovatartozásának, előneveinek és az apai felmenő születéskori foglalkozásának ismertetése.....	115
5. ÖSSZEGZETT KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	122
6. FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM.....	127
6.1. Felhasznált források.....	127
6.2. Felhasznált irodalom.....	138
7. MELLÉKLETEK.....	160
7.1. Az ösztöndíjas adattár adatainak gyűjtési szempontjairól és szerkezeti sajátosságairól	160
7.2. Az ösztöndíjas adattár.....	162

7.3.	Diagramok.....	228
7.4.	Táblázatok.....	237
8.	SUMMARY.....	243
9.	KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	247

1. BEVEZETÉS

A két világháború közötti oktatáspolitikával és a tudománypolitikai elképzelésekkel számos kutató foglalkozik. Szaktanulmányok, doktori disszertációk és monográfiák jelzik a téma iránti fokozott tudományos érdeklődést. Az elitképzés eszközeül szolgáló ösztöndíjpolitikát illetően is számos publikáció jelent már meg. Ám az ösztöndíjakció részét képező alapítványi ösztöndíjakkal, ezen belül is a hazai műszaki stipendiumokkal kapcsolatban alig születtek történeti igényű, levéltári forrásokon alapuló kutatások. Az értekezés témájául választott, a Jeremiah Smith¹ népszövetségi főbiztos nevét viselő Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány (1927–1941) és ösztöndíjasainak története szintúgy ismeretlen és feltáratlan terület a hazai történettudomány számára. E hiányosságot pótlandó választottam ezt az alig ismert, feldolgozását tekintve szinte előzmény nélküli témát.

A kutatás kezdetén elsősorban az Ösztöndíjalapítvány alapításának előzményeivel, létrehozásának történetével és működésével foglalkoztam. A téma mélyebb tanulmányozása közben azonban, az egyre gyarapodó források és történeti kérdések miatt határoztam el, hogy nem pusztán az alapítvány történeti feltárását, hanem lehetőségeim szerint ösztöndíjasainak históriáját is ismertetem. E kutatási mérföldkötőtől kezdve még nagyobb mennyiségben és még szélesebb skálán kezdtem gyűjteni a primer és szekunder forrásokat, az ösztöndíjasok történeti nyomait. A lassan kezelhetetlen adatmennyiség indokolta, hogy az összegyűjtött információkat szisztematikus rendszerben, szelektálva kezeljem, mely végül az adattár létrejöttét eredményezte. A kialakult kutatási metódus és a megszülető első elemzések nyomán döntöttem amellet, hogy az alapítványi tevékenység és az ösztöndíjas életpályák közötti kapcsolatot is vizsgáljam. Ettől az elhatározástól már csak egy lépés volt, hogy a Smith ösztöndíjasok életpályáját és társadalmi háttérét is szemrevételezzem, teljessé téve így az ő történetüket is.

Mindezekből adódóan az értekezés az ösztöndíj és kedvezményezettjeinek története mellett egy adattárat is tartalmaz, amely az ösztöndíjas személyek adatait különböző szempontok szerint gyűjti. Az adattár a strukturált információközlésen túl, adalékokkal szolgál az ösztöndíjasok társadalmi összetételéhez és jellemzőihez. Szintén ennek köszönhető az

¹ Jeremiah Smith (1870–1935): amerikai ügyvéd, népszövetségi főbiztos. 1924-ben népszövetségi főbiztosként feladatai közé tartozott a Magyarországnak biztosított népszövetségi kölcsön felhasználásának felügyelete és az ország pénzügyi talpra állítása. Erről bővebben: PETERECZ Zoltán: *Jeremiah Smith és a magyar népszövetségi kölcsön, 1924–1926. Egy jenki pénzügyi ellenőrtörténete a Magyar Királyságban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.

elitképzési célok teljesülésének vizsgálata és az egyes életpálya sémák felvázolása. A dolgozat időhatárait tekintve, az ösztöndíjalapítvány működése nyomán szűkebb értelemben az 1927–1941 közötti éveket, tágabb értelemben a két világháború közötti periódust, az ösztöndíjasok életpályával kapcsolatban pedig az 1890–1956 közötti időszakot vizsgálja.

A források gyűjtésével, feldolgozásával és elemzésével párhuzamosan számos történeti kérdésre kerestem a választ. Az alapítvány tevékenységével kapcsolatban fontosnak tartottam annak a kérdéskörnek a körbejárását, hogy indokolt volt-e az ösztöndíjalapítvány létrehozása a húszas évek végén, valamint, hogy milyen történeti jelentőséggel bírt maga az alapítás. Mennyiben illeszkedett a klebelsbergi ösztöndíjpolitikai koncepcióba, egyáltalán részét képezte-e, és amennyiben elitképzési céllal hozták létre, úgy a célok teljesültek-e. Másrésről, az alapítvány működése során az érdekelt felek szem előtt tartották e mindazon célokat, amelyek az alapítás során megfogalmazódtak. Nem kevésbé tartottam fontosnak az alapítvány a műszaki értelmiség kibocsájtó közegének számító Műegyetem² kapcsolatának vizsgálatát, annak szemrevételezését, hogy utóbbinak mennyire jelentős szerepe volt az ösztöndíj történetében. Válaszokat kerestem arra is, hogy az alapítvány által biztosított külföldi ösztöndíj lenyomata megtalálható-e az életutakban, ti. elősegítette-e az ösztöndíjasok karrier előmenetelét, tudományos kapcsolatainak fejlődését. A kutatás során szinte magától értetődő természetességgel merült fel bennem az előnyben részesítés lehetősége, ezért utalásokat kerestem ennek megnyilvánulási formáira. E célból górcső alá vettem az ösztöndíjasok pályázati alkalmasságát, hogy megfigyeljem: megfeleltek-e a külföldi ösztöndíjas lét kritériumrendszerének. Az ösztöndíjasok társadalmi összetételének vizsgálata a „honnan érkeztek és hová tartottak” kérdésekre felelt. Ehhez szorosan kapcsolódtak, – bár a kutatás során kevésbé kaptak hangsúlyt – az egyéni életutak feltárásai is.

Egészen sajátos aspektusa volt, egyúttal megkönnyítette a kutatással való azonosulást, hogy amerikai útjaim során átvitt és valós értelemben is az ösztöndíjasok által bejárt ösvényt jártam.

² A vizsgált korszakban Magyar Királyi József Műegyetem (1871–1934) és Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (1934–1949) néven működött. Az egyszerűség és áttekinthetőség érdekében a továbbiakban a Műegyetem elnevezést használjuk.

1.1. A kutatáshoz kapcsolódó legfontosabb historiográfiai és szakirodalmi áttekintés

Az értekezés annak a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítványnak (1927–1941) a tevékenységével foglalkozik, amelyet Klebelsberg Kuno elitképzésre irányuló erőfeszítéseinek eredményeként tartunk számon. Éppen ezért elengedhetetlen a dolgozat historiográfiai fejezetében vázlatosan áttekinteni az elmúlt évtizedekben megjelent, Klebelsberg személyével, munkásságával, tudománypolitikai elképzeléseivel foglalkozó legfontosabb publikációkat.

A két világháború közötti időszak tudomány- és oktatáspolitikájának kutatása csak az utóbbi néhány évtizedben került a történettudományi kutatások homlokterébe. Bár marginális szinten kutatott témának számított, valójában az ideológiai felhangok fokozatos elhagyásával – az 1945 utáni időszak tézisei nélkül – a nyolcvanas évektől kezdett egyre népszerűbb témává válni.

A Klebelsberg Kuno személyével és munkásságával foglalkozó vizsgálatok szintén egy új, árnyaltabb és ideológiamentesebb irányt mutattak.³ A korszak kiemelkedően tehetséges kultúrpolitikusának neve a hetvenes évekig kerülendő volt, ebből adódóan a személyére és munkásságára vonatkozó kutatásokat – különösen az ötvenes, hatvanas években – ideologikus hangsúlyokkal publikálták.⁴ A hetvenes évektől – elsősorban Glatz Ferenc munkásságának köszönhetően⁵ – kezdték ismét felfedezni érdemeit, mely egyúttal nem jelentette azt, hogy bírálóinak száma csökkent volna.

³ Klebelsberg Kuno tudománypolitikai koncepciója, valamint a korszak oktatás- és kultúrpolitikája, az objektív szemléletű munkák megjelenése mellett, vagy ellenére továbbra is gyakran politikai vita tárgyát képezi. Ebben a politikai diskurzusban sem a dolgozat, sem annak szerzője nem kíván állást foglalni.

2012-ben, Klebelsberg halálának 80. évfordulója kapcsán tudományos konferenciát rendeztek. A konferencia szervezője a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézete és a Kodolányi János Főiskola Történelem Tanszéke volt. Előadói között szerepelt többek között Makkai Béla, Miklós Péter, Romsics Ignác, Tőkéczi László és Ujváry Gábor. A konferencia előadásait a Rubicon történelmi magazin 2012. évi 9–10. számában közölték.

⁴ A teljesség igénye nélkül: TETTAMANTI Béla: Nevelés és neveléstan. In: KISS Árpád (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 7–64.; SIMON Gyula: *Neveléspolitikai dokumentumok 1919–1945.* Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1959.; BALOGH Sándor: Klebelsberg „Neonacionalizmusa”. *Valóság*, 2. évf., 1959/3. 22–30.; KRAJKÓ András: A „keresztény kurzus” művelődéspolitikájáról. In: SZAUDER József (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum IV.* Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1964. 19–29.; Az imént felsorolt publikációk közös vonása, hogy elsősorban Klebelsberg nacionalizmusát, az értelmiségi középosztály erősítésére tett erőfeszítéseit és népnevelési koncepcióját bírálja. A kultuszminiszter valóban e tekintetben kapta a legtöbb, sokszor éles hangvételű kritikát.

⁵ Az újfajta megközelítés kézzel fogható jele volt a Századokban megjelent *Klebelsberg tudománypolitikai programja, és a magyar történettudomány* című tanulmány. GLATZ Ferenc: Klebelsberg tudománypolitikai programja, és a magyar történettudomány. *Századok*, 103. évf., 1969/5–6. 1176–1200. Glatz Ferenc elsősorban Klebelsberg tudománypolitikai programjával, a miniszter konzervatív irányelveivel, s kifejezetten a magyar történettudomány, illetve e kettő kapcsolatának vizsgálatával foglalkozott. Legfontosabb Klebelsberg-ről megjelent tanulmányai két kötetben jelentek meg: GLATZ Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1988.; Uő: *Történetírás korszakváltásban. Tanulmányok.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1990.

A kilencvenes évektől egymás után jelentek meg könyvrészletek, tanulmányok, amelyek egy új Klebelsberg-portrét kívántak vázolni. Személyének és munkásságának objektívabb szemléletű értékelésére ekkoriban került sor először.⁶

Klebelsberg munkásságára vonatkozó forráskiadványok közül kiemelhetjük az 1916–1926 közötti miniszteri beszédeket, cikkeket és törvényjavaslatokat tartalmazó válogatást.⁷ Hasonló gyűjtemény, a T. Kiss Tamás által válogatott és szerkesztett kötet.⁸ Utóbbi némileg szélesebb merítésű, egyrészt mert nem pusztán egy meghatározott időszak forrásait tömöríti, másrészt mert a miniszter kortársaitól és az utókortól is közöl beszédeket, cikkeket.

A rendszerváltozást követően két azonos címmel megjelent, a miniszter munkásságát méltató tanulmánykötet is napvilágot látott. Az egyik, Klebelsberg Kuno távoli rokonának, Klebelsberg Évának a szerkesztésében, a másik Zombori István gondozásában.⁹ A már említett T. Kiss Tamás kiadvány a húszas évek magyar állami művelődéspolitikáját ismerteti, elsősorban Klebelsberg kultúraszervező munkásságának tekintetében, amelynek szakirodalma a két világháború közötti és a rendszerváltozás előtti kiadványokra szorítkozik. A kiadása óta eltelt húsz év alatt azonban számos olyan összefoglaló mű jelent meg, amely sok tekintetben újabb és pontosabb adatokat közöl. Ilyen például a két világháború közötti kulturális külpolitika összefoglalásaként is értelmezhető, Ujváry Gábor által jegyzett *Kulturális hidfőállások*¹⁰

⁶ Míthogy életútjának főbb eseményei ma már széles körben ismertek, s mert nem kapcsolódik szorosan az értekezéshez, ennek teljes historiográfiai ismertetésétől eltekintettünk. Nem maradhat ugyanakkor említés nélkül a munkásságával foglalkozó kortárs művek közül a miniszter halálának tizedik évfordulóján megjelent, alapos, ám napjainkra több vonatkozásban elavult Huszti-féle életrajz és pályakép. HUSZTI József: *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942. E kötetben a szerző említést tesz a Smith Jeremiás ösztöndíjról is, azonban megállapításai pontatlanok. Egyrészt tévesen közli az alapító, Jeremiah Smith tiszteletdíjának összegét, másrészt téves adatokat közöl az alapítvány létrehozásának körülményeiről és az ösztöndíjas helyekről. HUSZTI, 1942, 157.; Megemlítendő továbbá a Domanovszky Sándor által szerkesztett emlékkötet is. DOMANOVSZKY Sándor (szerk.): *Emlékezés gróf Klebelsberg Kunó elnökségére*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.; Valamint az Ujváry Gábor által jegyzett Klebelsberg biográfia. UJVÁRY Gábor: „Egy európai formátumú államférfi”. *Klebelsberg Kuno 1875–1932*. Pécs–Budapest, Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, 2014.; Gróf Klebelsberg Kuno legfontosabb művei: KLEBELSBERG Kuno: *Neonacionalizmus. Bethlen István előszavával*. Budapest, Athenaeum, 1928.; Uő: *Küzdelmek könyve*. Budapest, Athenaeum, 1929.; Uő: *Jöjjetek harmincas évek*. Budapest, Athenaeum, 1930.; Uő: *Világválságban*. Budapest, Athenaeum, 1931.; Uő: *Utolsó Akkordok. Bethlen István előszavával*. Budapest, Athenaeum, 1933.

⁷ KLEBELSBERG Kuno: *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*. Budapest, Athenaeum, 1927. Döntően ebből merít a Glatz Ferenc gondozásában megjelent kiadvány, amely válogatás a miniszter 1917–1932 közötti beszédeiből és cikkeiből. GLATZ Ferenc (szerk.): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Budapest, Európa Kiadó, 1990.

⁸ T. KISS Tamás: *Klebelsberg Kuno*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1999.

⁹ KLEBELSBERG Éva (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*. Budapest, Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány, 1994.; ZOMBORI István (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete*. Szeged, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, 1995.

¹⁰ UJVÁRY Gábor: *Kulturális hidfőállások: A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében I–II*. Budapest, Ráció Kiadó, 2013 és 2017. A két kötetes mű a szerző 2006-os habilitációs dolgozatának jelentősen bővített kiadása.

sorozat, a *Harmincharmadik nemzedék*¹¹ és *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter*,¹² a klebelsbergi tudománypolitika ismertetése és az életrajzi adatok közzétele mellett kitér Klebelsberg közoktatáspolitikájára és munkásságának utóéletére is.

A két világháború közötti felsőoktatás történetével kapcsolatban Ladányi Andor munkásságára¹³ hagyatkozhatunk. A miniszter felsőoktatási politikáját átfogó feldolgozás¹⁴ az klebelsbergi oktatáspolitikai program kulturális decentralizációs jellegére, a vidéki egyetemek megerősítési kísérleteire is kitér. Klebelsberg szegedi kötődéseivel Miklós Péter,¹⁵ illetve Hencz Péter¹⁶ foglalkozott. Utóbbi, noha felöleli a miniszter munkásságát, javarészt mégis a Szent-Györgyi Alberthez és Szeged városához fűződő kapcsolatát vizsgálja. Klebelsberg, mint „Szeged újjáteremtőjét”, „a szegedi minisztert” említi, utalva szoros kapcsolatára a várossal. Egy másik, szintén oktatástörténettel foglalkozó kutató, Mann Miklós Klebelsberg Kuno, Hóman Bálint és Teleki Pál nemzetnevelési koncepcióit veti össze és ismerteti a háborús évek oktatástörténeti jellegzetességeit.¹⁷

A kilencvenes évektől a kutatók számának növekedésével párhuzamosan a kutatási témák is differenciálódtak. A tudomány-, kultúr- és nemzetpolitikai koncepciók, válogatott tanulmány kötetek, forráskiadványok mellett már megjelentek az ezek eszközül szolgáló külföldi magyar intézetek és a külföldi ösztöndíjak történetével foglalkozó szakcikkek, szaktanulmányok. A kétezres évektől pedig – kifejezetten a Collegium Hungaricumok esetében – a monográfiák. Ezek a korábbinál szélesebb spektrumban vizsgálták a hazai kutatóintézetek, a külföldi magyar intézetek szervezeti felépítését, tevékenységét, de csak elvétve és eseti jelleggel az egyes ösztöndíjakat. Az új kutatási irányként megjelenő, az elitképzés eszközül szolgáló külföldi tudományos kapcsolatok, magyar intézetek és ösztöndíjprogramok

¹¹ UJVÁRY Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Budapest, Ráció Kiadó, 2010.

¹² Hasonló címmel két kötet is megjelent. Az egyik UJVÁRY Gábor (szerk.): *"A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter" gróf Klebelsberg Kuno*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2013. A másik MIKLÓS Péter (szerk.): *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó kora és munkássága*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2008. A szövegben Ujváry Gábor művére utalunk.

¹³ A teljesség igénye nélkül: LADÁNYI Andor: „A magyar Dahlem”: Klebelsberg terve a természettudományi telep létesítésére. *Történelmi Szemle*, 37. évf., 1995/3. 301–316.; Uő: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.; Uő: *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, Argumentum, 2000.; Uő: *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2002.

¹⁴ LADÁNYI, 2000.

¹⁵ MIKLÓS Péter: Klebelsberg Kuno jelentősége a magyar és a szegedi kultúrtörténetben. In: BÍRÓ Csaba – FORRÓ Lajos – JANCsÁK Csaba – MIKLÓS Péter – UJJ János (szerk.): *MOZAIKOK – Európai kultúra és kisebbségi identitás a DKMT eurorégióban*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2007. 17–27.

¹⁶ HENCZ Péter: *Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere*. Szeged, Bába és Társai Kft., 1999.

¹⁷ MANN Miklós: *Oktaáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1997.

vizsgálatában úttörő szerepe volt Schneider Mártának¹⁸ és Ujváry Gábornak.¹⁹ A levéltári forrásokra épülő alapkutatások elsősorban a Collegium Hungaricumok történetét dolgozzák fel. Az ekkor megjelent tudományos cikkeket és tanulmányokat a kétezres években Ujváry Gábor dolgozta át és jelentette meg önálló kiadványokban. Ezek közé sorolható a bécsi,²⁰ a berlini és a római magyar intézetek történetének monografikus feldolgozása, utóbbi a már említett *Kulturális hídfőállások* sorozat keretében.²¹ E munkák mintául szolgáltak az értekezés megírásakor, hiszen a klebelsbergi elitkoncepció részeként, hasonló működési elveken nyugvó programok ismertetései.

Az Amerikába szóló alapítványi ösztöndíjak közül, a Rockefeller Alapítvány²² történetéről Palló Gábornak jelent meg szakcikke.²³ Ez azon kevés alapítványokkal foglalkozó publikációk egyike, amely – noha vázlatosan – de betekintést enged egy hasonló keretek között működő ösztöndíjrendszer működésébe. Sajnálatos módon a cikk rövid mivolta, valamint

¹⁸ SCHNEIDER Márta: A bécsi magyar kulturális intézetek tevékenysége a két világháború között (Bécsi Magyar Történelmi Intézet és Collegium Hungaricum). In: EGYED Orsolya – GIAY Béla – B. NÁDOR Orsolya (szerk.): *Hungarológiai Ismerettár, Az I. Nemzetközi Hungarológia-Oktatási Konferencia előadásai VII.* Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1990. 140–163.; Uő: Magyar ösztöndíjasok külföldön. In: BÉKÉSI Imre – JANKOVICS József – KÓSA László – NYERGES Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság.* Budapest–Szeged, Scriptorum Kft., 1993. 876–889.; Uő: A Berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum. In: HEGEDŰS Rita – KÖRÖSI Zoltánné – TARNÓI László (szerk.): *Hungarológia 2. Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek.* Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1993. 4–35.

¹⁹ A teljesség igénye nélkül: UJVÁRY Gábor: Magyar Állami ösztöndíjasok külföldön 1867–1944. *Levéltári Szemle*, 43. évf., 1993/3. 14–26.; Uő: Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika, Klebelsberg Kuno és a bécsi Magyar Történelmi Intézet megalapítása. *Levéltári Szemle*, 44. évf., 1994/3. 10–31.; Uő: Iskola a határon túl – A Római Magyar Intézet története 1912–1945. *Levéltári Szemle*, 45. évf., 1995/4. 3–37.; Uő: "Tudós kolostor, csendes kolostori kerttel": A berlini Collegium Hungaricum története (1924–1944). *Iskolakultúra*, 8. évf., 1998/3. 18–30.; Uő: Sok-sok út vezet Rómába: A Római Magyar Intézet története. 1895–1945. *Iskolakultúra*, 6. évf., 1996/8. 58–75.

²⁰ UJVÁRY Gábor: *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történelmi Intézet.* Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 1996.

²¹ A Párizsi Magyar Intézet működésének kezdeti időszakáról lásd bővebben: ABLONCZY Balázs: A Párizsi Magyar Intézet kezdetei. Molnos Lipót igazgatósága (1927–1943). In: GÁLFFY László – SÁRINGER János (szerk.): *Fehér Lovag: tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára.* Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2015. 403–421.

²² Az amerikai alapítványok tevékenységével és az amerikai felsőoktatással kapcsolatban Czákó István húszas évek végén megjelenő magyar nyelvű publikációi is adalékokkal szolgálhatnak. CZÁKÓ István: Az amerikai áldozatkészség és milliárdjai – A Carnegie- és Rockefeller alapok. *Magyar Szemle*, 5. évf., 1929/1–4. 347–355.; Uő: Amerika és az egyetemek. *Magyar Szemle*, 4. évf., 1928/9–12. 377–385. Utóbbi kevésbé tényszerű, sokkal inkább szubjektív benyomásokon alapuló publicisztika.

²³ PALLÓ Gábor: Tudomány és civiltársadalom: A Rockefeller Alapítvány magyarországi tevékenysége. *Magyar Tudomány*, 104. (42.) évf., 1997/2. 237–240. A szerző Rockefeller Alapítvány amerikai levéltárában végzett kutatásainak összefoglalója. Palló elsősorban a 20. századi magyar természettudomány történetével, kémia- és fizikátörténettel, a magyar tudósok 20. századi migrációjával foglalkozott. Főleg szakcikkei jelentek meg, a teljesség igénye nélkül: PALLÓ Gábor: Kármán Tódor (Életútja megértéséhez) I. *Fizikai Szemle*, 33. évf., 1983/3. 81–84.; Uő: Kármán Tódor (Életútja megértéséhez) II. *Fizikai Szemle*, 33. évf., 1983/4. 145–148.; Uő: Magyar tudósok migrációja. *Fizikai Szemle*, 47. évf., 1997/3. 83–84.; Uő: Német–magyar kapcsolatok a XX. századi természettudományban. *Technikatörténelmi Szemle*, 23. évf., 1997–1998. 11–28.; Uő: Német tudományos modell Magyarországon: Klebelsberg tudományos rendszere. *Magyar Tudomány*, 108. évf. (47.), 2002/11. 1462–1473.; Uő: Klebelsberg Kuno: politikus kultuszminiszter. *Magyar Tudomány*, 168. évf., 2007/12. 1619–1628.

adatszegénysége nem teszi lehetővé, hogy összehasonlítási alapként szolgáljon a Smith Jeremiás ösztöndíj történetének feltárásakor.

A kultuszminiszter által szorgalmazott felsőoktatási ösztöndíjakkal foglalkozott (tanulmány szintjén) a már korábban említett T. Kiss Tamás is. Levéltári kutatások hiányában azonban *A tudomány támogatása /nem/ ismer határokat?*²⁴ publikációja pontatlan adatokat közöl többek között a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítványról.²⁵ A *Kultúrkapuk*-ban²⁶ szintén a két világháború közötti tudományos elitképzéssel, a tudományos szakemberképzéssel és az ösztöndíjrendszerekkel foglalkozó tanulmányai jelentek meg. Bár a kötet a klebelsbergi kultúrpolitikával foglalkozó fejezete hasznosítható, a Smith Jeremiás ösztöndíjjal kapcsolatos megállapításai korrigálandók. Hasonló tárgyi tévedés figyelhető meg Weigand Erzsébet amerikai külföldi ösztöndíjasokkal foglalkozó rövid tanulmányában is.²⁷

Klebelsberg a hazai természettudományi kutatásokat támogató intézkedéseivel kapcsolatban, mint például az Országos Természettudományi Tanács felállítása és tevékenysége, számos publikáció látott napvilágot. Az Országos Természettudományi Tanács működésével és a természettudományi kutatások támogatásával elsősorban Móra László tudománytörténész foglalkozott.²⁸

²⁴ T. KISS Tamás: A tudomány támogatása /nem/ ismer határokat? (Tudománypolitika Magyarországon a két világháború között). *Debreceni Szemle*, 19. évf., 2011/1. 18–33.

²⁵ Ebben a tanulmányában röviden ismerteti a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány tevékenységét, amely feltehetően a Magyary Zoltán szerkesztette kiadványban megjelentekre támaszkodik. MAGYARY Zoltán (szerk.): *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. T. Kiss tévesen Tihanyi Kálmán fizikust is az ösztöndíjasok közé sorolja, holott ezt sem a levéltári, sem a vonatkozó sajtóforrások nem támasztják alá. Tihanyi Kálmán valóban pályázott ösztöndíjas helyre, amelyet azonban nem kapott meg. Erről az *Est* napilap is beszámolt 1930-ban: Tihanyi Kálmán feltaláló nagy külföldi sikerei az *Est* tehetségpályázata technikus nyertesének új találmányai. *Az Est*, 1930. január 1. 3.

²⁶ T. KISS Tamás: A Három „T” Tudósnevelés, támogatások, távozások különös tekintettel a XX. század első felére. In: T. KISS Tamás–TÁBORI Tímea (szerk.): *Kultúrkapuk. Tanulmányok a kultúr[politik]járól, az értékközvetítésről és a kulturális valóságról*. Szeged, Belvedere, 2013. 68–94.

²⁷ WEIGAND Erzsébet: Magyar állami ösztöndíjasok az Egyesült Államokban a két világháború között. In: VAMOS Éva – KOVÁCS Gy. István (szerk.): *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből*. Budapest, Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, Tudomány- és Technikatörténeti Bizottság, 1993. 117–122. Weigand tanulmánya bár levéltári forrásokon alapult, mégis hibásan közli az ösztöndíjasok számát 33 fő helyett 35 főben adta meg. Ez a megállapítás akkor is pontatlan lenne, ha azokat a személyeket is beleszámoljuk az ösztöndíjasok körébe, akik ugyan nyertek pályázatot, de nem éltek a lehetőséggel.

²⁸ Móra a hatvanas évektől kezdve a magyar vegyipar és vegyészet úttörőinek biográfiáin túl, a 19–20. századi hazai vegyipar történetét is feldolgozta. MÓRA László: Fejezetek a magyarországi tudományos kutatás történetéből I. *Technikatörténeti Szemle*, 15. évf., 1985. 9–28.; Uő: A természettudományi kutatások állami támogatása a két világháború között. *Magyar Tudomány*, 96. (34.) évf., 1989/9. 768–775.; Uő: Az Országos Természettudományi Tanács és Alap működése. *Technikatörténeti Szemle*, 17. évf., 1988–1989. 177–193.; Uő: A Széchenyi Tudományos Társaság és a magyar természettudományi és technikai kutatások. *Technikatörténeti Szemle*, 18. évf., 1990–1991. 63–78.; Uő: Kémikusok a Collegium Hungaricumokban. *Magyar Kémikusok Lapja*, 59. évf., 2004/8. 258–263.; Uő: A Széchenyi Tudományos Társaság működése: 1927–1944. *Magyar Tudomány*, 105. (43.) évf., 1998/3. 358–363.

Historiográfiai szempontból érdemes még ismertetni az ösztöndíj névadójával és magyarországi működésével kapcsolatos irodalmat. A Népszövetség által Magyarország pénzügyi ellenőrzésére küldött Jeremiah Smith magyarországi tevékenységéről 2018-ban Peterecz Zoltán jelentetett meg kiadványt.²⁹ Peterecz kutatása Smith magyarországi működésével, az abban rejlő kihívásokkal, valamint az 1920-as évek pénzügyi rekonstrukciójával foglalkozik.

Az imént ismertetett tudománypolitikai historiográfia alapján feltűnően magas a külföldi magyar intézetek, a Collegium Hungaricumok történetének, a klebelsbergi tudománypolitika és az elítképzési koncepciókkal foglalkozó kutatások aránya. Jóval kevésbé népszerű kutatási témának bizonyult azonban az elítképzés eszközeül szolgáló ösztöndíjak történeti feltárása. Az ösztöndíjprogramok közül még kevesebb figyelmet kapnak a természettudományi vagy műszaki stipendiumok. Mindkettő oka feltehetően abban keresendő, hogy az ösztöndíjrendszerek alapkutatási szinten történő feltárásához elengedhetetlen – a töredezett és sokszor hiányos – hazai és külföldi levéltári anyagok, a korabeli szakirodalom, a szaklapok, a szakfolyóiratok, a napilapok, egyéb sajtótermékek, hagyatékok és memoárok teljes, átfogó vizsgálata.

Összegezve az elítképzéshez szorosan kötődő intézményi- és ösztöndíjhálózattal kapcsolatban eddig megjelent monográfiák túlnyomórészt a társadalomtudományokhoz és az úgynevezett szellemtudományokhoz kapcsolódó programokkal foglalkoznak, noha a klebelsbergi irány határozottan állást foglalt a természettudományos és műszaki elítképzés mellett, hiszen „[...] foglalkoznunk kell a természettudományok rekonstrukciójával is [...] mert a modern termelés fokozásának a természettudományok virágzása nélkülözhetetlen előfeltétele.”³⁰

A tudománypolitikai és elítképzési tendenciák historiográfiai ismertetése mellett a dolgozat hasonló mértékben fektet hangsúlyt a külföldi ösztöndíjakra, a Műegyetem történetére, valamint a vizsgált korszak társadalomtörténetével foglalkozó műveinek ismertetésére.

²⁹ A 2018-ban megjelent kiadvány a szerző angol nyelvű kötetének rövidített, magyar nyelvű változata. A magyar nyelvű kiadásban Peterecz az újabb kutatási eredményeit is ismerteti. PETERECZ, 2018.; Az angol nyelvű kiadás: PETERECZ, Zoltán: *Jeremiah Smith Jr. and Hungary 1924–1926: The United States, The League of Nations, and The Financial Reconstruction of Hungary*. London, Versita Ltd., 2013.

³⁰ KLEBELSBERG, 1927. 144. Elsősorban anyagi okok miatt, Klebelsberg miniszterségének első éveiben valóban a társadalomtudományok és a szellemtudományok fejlesztését és támogatását szorgalmazta. S csupán a népszövetségi kölcsön felvétele után látott neki a magyar természettudomány fejlesztésére irányuló grandiózus terveinek tényleges megvalósításához.

A Magyary Zoltán szerkesztette *A magyar tudománypolitika alapvetése*³¹ című kiadvány hasznos és részletes leírásokat tartalmaz a húszas évek végén már működő vagy éppen induló ösztöndíjprogramokról, mely egyúttal a Klebelsbergi tudománypolitikai koncepció kortárs összefoglalója is. A kötet alapvetően két problémára hívta fel a figyelmet: a Trianon utáni hazai tudományos élet (korlátozott) lehetőségeire, valamint a külfölddel való tudományos kapcsolatok fontosságára.³² Hátránya, hogy az 1927 után létrehozott ösztöndíjakat, a kiadás évéből adódóan nem tartalmazza. Ezt az Országos Ösztöndíjtanács közreműködésével kiadott *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az ... tanévben*³³ ismertető kiadványok, a Hivatalos Közlöny és a Budapesti Közlöny számai pótolják.

Érdeemes kitérni még a Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyvére,³⁴ amely hasznos adatokat tartalmaz nem csak a Collegium Hungaricum ösztöndíjasairól, hanem a Smith Jeremiás ösztöndíjasokról is 1936-ig bezárólag. Elsősorban az ösztöndíjas nevét, a tanulmányút évét, kutatási területét, végzettségét, aktuális (1936) munkahelyét tartalmazza. A *Magyar Tájékoztató Zsebkönyv*³⁵ két kiadása a kortársak szemével enged betekintést Magyarország korabeli viszonyaiba: tartalmaz információkat a lakosság létszámáról, a társadalom tagozódásáról, az ország területi változásairól, de megemlíti az oktatáshoz kapcsolódó legfontosabb ismertetőket is.

Klebelsberg Kuno által 1926-ban szervezett országos konferencián elhangzott előadások szövegét és eredményeinek összegzését a *Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus munkálatai*³⁶ című kötet rögzítette, amely részletesen tárgyalja a magyar kutatások helyzetét, az egyes diszciplínák égető és sürgősen megoldandó problémáit, a jelenlévők hozzászólásait, valamint a konferencián résztvevő szakemberek ezzel kapcsolatos megoldási javaslatait.

A Smith Jeremiás ösztöndíj történetéhez szorosan kötődő m. kir. József Műegyetem történetének, szervezetének és intézményrendszerének ismertetése elengedhetetlen a kutatás

³¹ MAGYARY, 1927. A kiadvány 1932-es, bővített német nyelvű kiadása: MAGYARY, Zoltán (szerk.): *Die Entstehung einer internationalen Wissenschaftspolitik. Die Grundlagen der ungarischem Wissenschaftspolitik*. Leipzig, Meiner, 1932.

³² MAGYARY Zoltán: Tudománypolitikánk mai állapota és e mű programja, In: MAGYARY, 1927. 3.

³³ Az ismertető kiadvány az 1924/25. tanévtől az 1941/42. tanévig minden évben megjelent és nem csak az ösztöndíjasok nevét, hanem kiküldetésük során végzett kutatásaik rövidített beszámolóját is tartalmazza.

³⁴ MARTONYI János (szerk.): *A Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1936.

³⁵ *Magyar tájékoztató zsebkönyv*. Budapest, Állami Nyomda, 1941.; PERÉNYI Zsigmond (bev.): *Magyar tájékoztató zsebkönyv*. Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1943. A két kiadás csak a közölt adatok aktualitásában tér el.

³⁶ GORKA Sándor (szerk.): *A Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus munkálatai*, Budapest, 1926. január 3–8. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1926.

elmélyítések. A 18. században elinduló műszaki felsőoktatásnak és Mária Terézia oktatáspolitikájának, a korszak iskolaszervezetéről készült monografikus összefoglalóját³⁷ első ízben Finánczy Ernő készítette el. A műegyetem korai történetével foglalkozó összefoglaló munkák közül ajánlott továbbá az egyetem közreműködésével az Institutum Geometricum százötvenedik évfordulójára készített kiadvány,³⁸ valamint Fodor Ferenc és Szögi László e tárgykörben írt művei.³⁹ A Műegyetem történetével foglalkozó bibliográfiai összefoglalók közül a legfontosabb a Hodinka–Károlyi–Végh féle annotált bibliográfia,⁴⁰ amelynek legnagyobb erénye, hogy az 1969-ig megjelent kiadványokat tematikusan csoportosítja és tételszerűen felsorolja. A kétkötetes munka, az ideológiai felhangok mellőzésével, a mai napig a legalapvetőbb bibliográfiai kézikönyv a Műegyetem történetével kapcsolatban.⁴¹ A történeti összefoglalók közül kiemelendő Zelovich Kornél 1922-es kiadványa,⁴² a Szabadváry Ferenc szerkesztésében megjelent, az egyetem fennállásának kétszázadik évét ünneplő évforduló összefoglaló,⁴³ Németh József a Műegyetem történetét feldolgozó tankönyve,⁴⁴ és a Kiss Márton szerkesztésében kiadott millenniumi évkönyv.⁴⁵ A disszertáció által tárgyalt időszakról a Műegyetemmel kapcsolatban átfogó összegzés, önálló monográfia külön nem készült.⁴⁶

³⁷ FINÁNCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I–II.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. Adalékokkal szolgálhat továbbá 18–19. századi viszonyokhoz a Szerényi József kereskedelemügyi miniszter által jegyzett, a magyarországi iparoktatás történetére vonatkozó munka. SZTERÉNYI József: *Az iparoktatás Magyarországon.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1897.

³⁸ *Az Institutum Geometricum (Mérnöki Intézet) alapításának százötvenedik évfordulójára. 1782–1932.* Budapest, Franklin, 1932. A kiadvány egy évvel később, a M. kir. József Műegyetem gondozásában is megjelent: *Az Institutum Geometricum (Mérnöki Intézet) alapításának százötvenedik évfordulójára. 1782–1932.* Budapest, M. kir. József Műegyetem, 1933.

³⁹ FODOR Ferenc: *Az Institutum Geometricum.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1955.; SZÖGI László: *Mérnöképző Intézet a Bölcsészeti Karon 1782–1850. Institutum Geometrico, Hydrotechnicum. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 5.* Budapest, ELTE, 1980.

⁴⁰ HODINKA László – KÁROLYI Zsigmond – VÉGH Ferenc: *A Budapesti Műszaki Egyetem történetének bibliográfiája. I–II.* Budapest, BME Központi Könyvtára, 1969.

⁴¹ További hasznos adalékokkal szolgálhatnak még Gazda István bibliográfiai összefoglalói. GAZDA ISTVÁN: *Bevezetés a reáltudományok történetének magyarországi könyvészetébe.* Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 2009.; GAZDA István: *A reáltudományok területén magyar kutatók által 1945 előtt elért kiemelkedő eredményekből.* Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2013.

⁴² ZELOVICH Kornél: *A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1922.

⁴³ SZABADVÁRY Ferenc (szerk.): *A Budapesti Műszaki Egyetem 200 éve.* Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem, 1982.

⁴⁴ NÉMETH József: *A technika és mérnökség magyarországi története (Mérnökszerepek és ipartörténeti korszakváltások).* Budapest, Műegyetemi Kiadó, 1999.

⁴⁵ KISS Márton (szerk.): *Millenniumi évkönyv.* Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2000. Az évkönyv kifejezetten hasznosak bizonyult a kutatás során, hiszen tartalmazza az egyetem történetének rövid összefoglalóját, az egyetem rektorainak, dékánjaiknak, akadémikusainak, doktorainak és tiszteletbeli doktorainak névsorát, továbbá az oktatói kiténtéseket az alapításától a kétezres évig bezárólag.

⁴⁶ Megemlítendő még a Héberger Károly szerkesztésében készült 8 kötetes kézirat, amely a Műegyetem 1782–1967 közötti történetét öleli fel. HÉBERGER Károly (szerk.): *A Műegyetem története 1782–1967. I–VIII.* Budapest, 1979.

E hiány kiküszöbölésére elsősorban a már említett összefoglalók, a Magyar Mérnök– és Építész Egylet folyóiratának, illetve az egyéb ágazati szaklapok vonatkozó cikkei és tanulmányai, valamint az egyetemi levéltár forrásai alkalmazhatók. Utóbbi csoport esetében elsősorban a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárában őrzött iratok, úgymint az egyetemi tanács jegyzőkönyvei, a rektori tanácsülési jegyzőkönyvek, az egyes karok osztályülési és kari tanácsi jegyzőkönyvei, a kari és tanszéki iratcsomók, a rektori beszédek is tartalmazó évkönyvek, valamint az egyetemi értesítők az irányadók. Az imént felsorolt anyagok azonban jellegüknél fogva már a forrásokhoz tartoznak, s minthogy a későbbiekben ezekre is hivatkozunk, a források felsorolásától most eltekintünk.⁴⁷

Nem szabad megfeledkezni a téma nemzetközi vonatkozásairól sem, az áttekintés felöleli a műszaki felsőoktatás történetéhez kapcsolódó legfontosabb német és angol nyelvű szakirodalmakat is. E résznél prioritást élveznek a magyar műszaki felsőoktatás történeti hagyományaiból adódó német–svájci–osztrák műegyetemtörténettel és mérnökképzéssel foglalkozó művek. A műszaki felsőoktatás-történetet, nemkülönben a mérnökséget illetően a magyarországi viszonyokhoz képest jóval előrehaladottabbak a nemzetközi, különösen a német és amerikai kutatások. Mindkét témában számos összefoglaló igényű munka látott napvilágot az elmúlt évtizedekben, ugyanakkor a terjedelmi és tartalmi korlátokra való tekintettel csak a legmeghatározóbbakat soroljuk fel.

A német nyelvű összefoglalók közül kiemelhetjük Walter Rüegg szerkesztésében megjelent *Geschichte der Universität in Europa* harmadik kötetének Anna Guagnini által írt fejezetét.⁴⁸ Ezenkívül a német egyetemtörténet kutatójának, Laetitia Boehm-nek és a németországi műszaki felsőoktatás történet szakértőjének, Charlotte Schönbeck-nek a szerkesztett összefoglalóját.⁴⁹ Értékes adalékokkal szolgál az európai – különösen a német, a

⁴⁷ A Műegyetem vonatkozó levéltári forrásairól lásd bővebben az értekezés forrásokkal foglalkozó fejezetét.

⁴⁸ Walter Rüegg szerkesztésében megjelent négykötetes munka az európai egyetemek történetének összefoglalója a középkortól napjainkig. Az általunk hivatkozott kötetben kitérnek egyebek mellett az európai felsőoktatási modellekre, az egyetemi hallgatói lét aspektusaira, de Európán kívülre is tekintenek és az amerikai felsőoktatás egy némely jellemzőit is ismertetik. A harmadik kötet 15. fejezete az 1800–1945 közötti európai műszaki felsőoktatás történetével foglalkozik. GUAGNINI, Anna: Technik. In: RÜEGG, Walter (szerk.): *Geschichte der Universität in Europa (1800–1945) III*. München, C. H. Beck Verlag, 2004. 488–513. A német–svájci–osztrák egyetemtörténettel kapcsolatban lásd bővebben: BOEHM, Laetitia – MÜLLER, Rainer Albert (szerk.): *Universitäten und Hochschulen in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Eine Universitätsgeschichte in Einzeldarstellungen*. Düsseldorf, Econ Taschenbuch Verlag, 1983.

⁴⁹ BOEHM, Laetitia – SCHÖNBECK, Charlotte (szerk.): *Technik und Bildung*. Düsseldorf, Vdi Verlag, 1989. A kötet nagy erénye, hogy a műszaki oktatás történetének ismertetése mellett, kitér az egyesületek és az oktatás kapcsolatára, valamint a műszaki folyóiratok történetére is. Utóbbi kettőről lásd bővebben: PRIESNER, Claus: Polytechnische Vereine und technische Bildung. In: BOEHM–SCHÖNBECK, 1989. 235–258.; KIRCHNER, Hans-Martin: Zeitschriftenwesen und technische Bildung. In: BOEHM–SCHÖNBECK, 1989. 319–338.

francia és a brit – és az amerikai mérnöki kart illetően Walter Kaiser és Wolfgang König által szerkesztett *Geschichte des Ingenieurs*, amely jó összefoglalója a mérnökök professzionalizáció történetének.⁵⁰ A németországi tudományos ösztöndíjak esetében említést érdemel Holger Impekoven munkája.⁵¹

Az amerikai egyetemek és főiskolák történetével kapcsolatban a legfontosabb munkák közé tartoznak Frederick Rudolph és John R. Telin több kiadást megért kötetei.⁵² A tengerentúli műszaki felsőoktatással kapcsolatos összefoglaló művek közül megemlítendő Emmerson kiadványa,⁵³ valamint Grayson amerikai és kanadai mérnökképzéssel foglalkozó kötete.⁵⁴ A 20. század első felének kutatóegyetemeivel kapcsolatban Bruce Seely tanulmánya⁵⁵ szolgálhat adalékokkal.

Az amerikai magántőke által finanszírozott ösztöndíjakról, alapítványokról és kutatóintézetekről, a Rockefeller, a Smithsonian és a Carnegie alapok történetéről az elmúlt évtizedekben sok monográfia és forráskiadvány született.⁵⁶ A magán mecenatúrára erősen

⁵⁰ KAISER, Walter – KÖNIG, Wolfgang (szerk.): *Geschichte des Ingenieurs*. München–Wien, Carl Hanser Verlag, 2006. A kötetben König külön kitér a francia és német mérnökség 18–20. századi társadalmi státuszára. KÖNIG, Wolfgang: Vom Staatsdiener zum Industrieangestellten: Die Ingenieure in Frankreich und Deutschland 1750–1945. In: KAISER – KÖNIG, 2006. 190–192.; A természettudományos szakemberek társadalomtörténetéről lásd bővebben: BAUMGARTEN, Marita: *Professoren und Universitäten im 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte deutscher Geistes und Naturwissenschaftler*. Göttingen, Vanderhoeck&Ruprecht, 1997.

⁵¹ IMPEKOVEN, Holger: *Die Alexander von Humboldt-Stiftung und das Ausländerstudium in Deutschland 1925–1945*. Bonn, V&R Unipress, 2012. További adalékokkal szolgálhat a 20. század második felét illetően: JANSEN, Christian: *Exzellenz Weltweit: Die Alexander Von Humboldt-Stiftung Zwischen Wissenschaftsförderung Und Auswärtiger Kulturpolitik (1953–2003)*. Köln, Dumont Literatur und Kunst Verlag, 2004.

⁵² RUDOLPH, Frederick: *The American College & University. A History*. New York, Alfred A. Knopf Inc.–Random House Inc., 1962. és THELIN, John R.: *A History of American Higher Education*. Baltimore, John Hopkins University Press, 2011. Megemlítendő még: LUCAS, Christopher J.: *American Higher Education*. New York, St. Martin's Griffin, 1994. Az amerikai kutatóegyetemek történetével kapcsolatban: VEST, Charles M.: *The American Research University from World War II to World Wide Web*. Berkeley–Los Angeles–London, California University Press, 2007.

⁵³ Emmerson nem csak az amerikai, de az európai, különös tekintettel a brit műszaki oktatás fejlődését is vázolja könyvében. EMMERSON, George S.: *Engineering Education: A Social History*. New York, Crane, Russak&Co., 1973.

⁵⁴ GRAYSON, Lawrence P.: *The Making of an Engineer: An Illustrated History of Engineering Education in the United States and Canada*. New York, Wiley, 1993.

⁵⁵ SEELY, Bruce: Research, Engineering, and Science in American Engineering Colleges: 1900–1960. *Technology and Culture*, 34. évf., 1993/2. 344–386. Lásd még: SEELY, Bruce E. The Other Re-engineering of Engineering Education, 1900–1965. *Journal of Engineering Education*, 88. évf., 1999/3. 285–294.

⁵⁶ A teljesség igénye nélkül: EWING, Heather: *The Lost World of James Smithson: Science, Revolution, and the Birth of the Smithsonian*. London, Bloomsbury, 2007.; LAGEMANN, Ellen Condliffe: *Private Power for the Public Good: A History of the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching*. New York, College Board, 1999.; JONAS, Gerald: *The Circuit Riders: Rockefeller Money and the Rise of Modern Science*. New York, W.W. Norton and Co., 1989.; SHAPLEN, Robert: *Toward the Well-Being of Mankind: Fifty Years of the Rockefeller Foundation*. New York, Doubleday&Company, Inc., 1964.; A forráskiadványok közül: RHEES, William J. (szerk.): *The Smithsonian Institution: Documents Relative to its History, 1835–1899*. Washington, Government Printing Office, 1901.

építkező amerikai felsőoktatásról, az amerikai filantrópizmus eszmei háttéréről és gyakorlati megnyilvánulásáról szintúgy számos kiadvány jelent meg.⁵⁷

A társadalomtörténettel kapcsolatos korabeli munkák közül Weis István, napjainkban is jól ismert művei⁵⁸ a korszak társadalmi rétegződésének, a közgondolkodás megismerésében segítenek.⁵⁹ A műszaki értelmiség társadalomtörténetét illetően elsősorban a Statisztikai Hivatal által készített felméréseket használhattuk. Ide sorolható a Statisztikai Közlemények sorozatból Bene Lajos a fővárosban élő mérnökökről készült, szociális adatgyűjtésen alapuló statisztikai kimutatása,⁶⁰ a sorozat szerkesztőjének, Illyefalvi Lajosnak előbbinél szélesebb merítésű, az orvosokra és ügyvédekre is kiterjedő összefoglalója.⁶¹ Bene és Illyefalvi kimutatásai adatgazdaságuk miatt jól alkalmazhatóak a műszaki értelmiség társadalomtörténetének vizsgálatakor. A sorozatból megemlítendő még Hoffmann magántisztviselőkre vonatkozó kutatásai.⁶² A felmérések a vizsgált réteg csoportjellemzőire, egzisztenciális és morális helyzetére világítanak rá. Móricz Miklós a főváros lakosságának összetételével, anyagi helyzetével, életvitelével foglalkozó tanulmányával⁶³ szintén az előbb ismertetett célokat segíti elő. A Molnár Olga által jegyzett 1927-es kiadvány a főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyait vizsgálja, amely egyúttal magában foglalja a műszaki értelmiség kibocsájtó közegének számító Műegyetem hallgatóit is.⁶⁴

⁵⁷ Lásd bővebben: BERMAN, Edward: *The Ideology of Philanthropy: The influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller foundations on American foreign policy*. New York, State University of New York Press, 1983.; DOWIE, Mark: *American Foundations: An Investigative History*. Boston, MIT Press, 2001.; BREMNER, Robert H.: *Philanthropy in America*. Chicago, University of Chicago Press, 1988.

⁵⁸ WEIS István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1930. Weis művét Petrás Éva szerkesztésében és előtanulmányával 2013-ban is kiadták. WEIS István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2013.; WEIS István: *Hazánk társadalomrajza*. Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1942.

⁵⁹ Weis imént felsorolt munkái mellett, Laky Dezső irányadó még. LAKY Dezső: *Az értelmiség válságának gazdasági és társadalmi háttere*. In: *Az értelmiség válsága*. Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társulat, 1931.

⁶⁰ A mérnöktársadalom hazai összetételét tekintve egyedülálló forrásnak számít a Statisztikai Hivatal igazgatójának, Illyefalvi Lajosnak a kezdeményezésére készült szociális felmérés, amely egyúttal a fővárosi mérnökség első világháború utáni állapotának láttelepe is. Az elemzés alapját képező kérdőíveket a Mérnöki Kamara 1930. évi nyilvántartásában szereplő 5314 budapesti mérnök közül 3658-an, vagyis a fővárosi mérnökség 68,8%-a töltötte ki. BENE Lajos: *A mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1933].

⁶¹ ILLYEFALVI Lajos: *Az ügyvédek, orvosok és mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1939].

⁶² HOFFMAN Dezső: *A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1932].

⁶³ MÓRICZ Miklós: *Budapest társadalomrajza*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1934].

⁶⁴ MOLNÁR Olga: *A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1927].

A vizsgált korszak társadalomtörténetével kapcsolatos legfontosabb munkák közül a középosztályal foglalkozó publikációk,⁶⁵ valamint a Gyáni Gábor és Kövér György nevéhez fűződő *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig* társadalomtörténeti tankönyv⁶⁶ volt segítségünkre. Az eddigi történeti kutatások, kevés kivételtől eltekintve, mellőzték a két világháború közötti műszaki értelmiség társadalomtörténeti feltárását. Természetesen jelentek meg publikációk a műszaki értelmiség 1945 előtti történetével kapcsolatban,⁶⁷ de elsősorban más értelmiségi réteggel együtt ismertették.⁶⁸

Míthogy a disszertáció az elitképzés kérdéskörét is érinti, a társadalomtörténeti munkák körébe emeltük továbbá a történeti elitkutatásokkal kapcsolatos műveket. Itt is haszonnal forgattuk a már említett Gyáni–Kövérféle kiadványt, a két világháború közötti elitekkel foglalkozó kutatások legújabb összefoglalóját, Bódy Zsombor 2017-ben *Elitek a két világháború közötti Magyarországon* címmel megjelent tanulmányát,⁶⁹ Szilágyi Zsolt,⁷⁰ valamint Kovács I. Gábor írásait⁷¹ a magyar elitkutatások történetéről.

⁶⁵ A teljesség igénye nélkül: BÓDY Zsombor: *Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890–1938*. Budapest, L'Harmattan, 2003.; GYÁNI Gábor: Polgárság, középosztály a diskurzusok tükrében. *Századvég*, 2. évf., 1997/4. 30–45.; GYÁNI Gábor: A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban. *Századok*, 131. évf., 1997/6. 1265–1304.; KÖVÉR György: A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: KÖVÉR György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest, Századvég, 2006. 77–160.; KÖVÉR György: Ranglétra és középosztályosodás. In: KÖVÉR György: *A felhalmozás íve*. Budapest, Új Mandátum, 2002. 174–186.; TÓTH Zoltán: A magyar középosztály megteremtése. *Századvég*, 2. évf., 1997/4. 46–72.; UTASI Ágnes: Középosztályi elméletek, alakuló magyar középosztályok. *Századvég*, 2. évf., 1997/4. 3–29.;

⁶⁶ GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris, 2006.

⁶⁷ Az 1919-es műegyetemi oktatási reformokról és diákmozgalmakról lásd például: DEVICS József – KÁROLYI Zsigmond – ZÁDOR Mihály: *A magyar műszaki értelmiség és a Műegyetem a Tanácsköztársaság idején*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1969.

⁶⁸ Lásd KOVÁCS M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, Helikon, 2001.

⁶⁹ A Századvég folyóirat elitekkel foglalkozó tematikus számában megjelent bevezetőtanulmány. BÓDY Zsombor: *Elitek a két világháború közötti Magyarországon*. *Századvég*, 2017/3. (85.) 5–29.

⁷⁰ A hazai elitről és az elit kutatásának kérdéseiről és történetéről lásd: SZILÁGYI Zsolt: *Elitkutatások és elitfogalmak az utóbbi három évtized magyar történetírásában. Történeti tanulmányok*, 2011/19. 151–164. A témához kapcsolódóan lásd még: KARÁDY Viktor: *Az elitről és az elit kutatásának kérdéseiről a magyar társadalomtörténetben. Sic Itur Ad Astra*, 1995/1–2. 130–144.

⁷¹ KOVÁCS I. Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához I. A Huszár Tibor által kezdeményezett történeti elitvizsgálatok. In: KISS László (szerk.) *A cselekvő értelmiségi. Tanulmányok Huszár Tibor 80. születésnapjára*. Budapest, Argumentum–ELTE Társadalomtudományi Kara, 2010. 175–207.; I. KOVÁCS I. Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához. In: Uő: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 99–198.

Az elitelméleteket illetően a klasszikus összefoglaló munkák közül megemlítendő Vilfredo Pareto⁷² és Włodzimierz Wesolowski,⁷³ az elitek történeti transzformációjával kapcsolatban John Higley és Jan Pakulski,⁷⁴ továbbá Raymond Aron⁷⁵ művei. A hazai műszaki elit 1946–1948 közötti átalakulásával N. Szabó József foglalkozott.⁷⁶

Az elmúlt évtizedek hazai kutatásai közül Kovács I. Gábor és Takács Árpád egyetemi tanárookra koncentrált vizsgálatai bizonyultak relevánsnak.⁷⁷ Megemlítendő még a magyarországi elitkutatások elindítójának, Huszár Tibornak a munkássága,⁷⁸ valamint a két világháború közötti időszakot felölelő empirikus kutatások közül, a teljesség igénye nélkül: Lengyel György, Püski Levente és Szakály Sándor elittekkel kapcsolatos vizsgálatai.⁷⁹

⁷² Pareto a századfordulón az elitelméletet, annak fogalmi meghatározását, jellegzetességét és szerkezetét vizsgálta. Elmélete később a Horthy-korszak társadalomtörténeti újragondolásának elméleti alapját képezte, egyúttal a marxista osztályszemlélet helyett alternatívát kínált a magyarországi kutatóknak. PARETO, Vilfredo: *Traité de Sociologie Générale*. Lausanne–Párizs, 1917. Nagy összefoglalóját az elmúlt száz évben több nyelvre lefordították és számos alkalommal újra kiadták. Pareto másik nagyformátumú műve az elittranszformációjáról értekezik, mely szintén több kiadást ért meg: PARETO, Vilfredo: *The Rise and Fall of Elites: An Application of Theoretical Sociology*. Totowa, Bedminster Press, 1968. Az imént hivatkozott kiadás az első angol nyelvű fordításra utal.

⁷³ WESOŁOWSKI, Włodzimierz: *Klasa panucaja i elita wladzy*. (Országos Fordító Iroda Figyelő Szolgálat, 9294.) Az idézett mű Wesolowski belső használatra lefordított munkája. Idézi: SZILÁGYI, 2011, 151.; KOVÁCS I., 2010, 207.

⁷⁴ HIGLEY, John – PAKULSKI, Jan: *Revolution and Elite Transformation in Eastern Europe*. *Australian Journal of Political Science*, 27. évf., 1992/1. 104–119. A rendszerváltást követő kelet-európai elittranszformációkról lásd bővebben: HIGLEY, John – PAKULSKI, Jan – WESOŁOWSKI, Włodzimierz: *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. London, Macmillan, 1998.

⁷⁵ ARON, Raymond: *Az értelmiség ópiuma*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.

⁷⁶ N. SZABÓ József: A műszaki tudományos elit a „népi demokratikus” átalakulás idején (1946 ősze–1948). *Valóság*, 60. évf., 2017/7. 50–61. Lásd még: N. SZABÓ József: Illúzió és valóság (Egyetemi és akadémiai reform, az 1945–1946-os változások hatása a műszaki tudományos elitre). *Műhely*, 1997/1. 47–51.

⁷⁷ KOVÁCS I. 2011. 99–198.; KOVÁCS I. Gábor (szerk.): *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció: zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok kinevezése Magyarország egyetemeire 1848–1944*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012.; KOVÁCS I. Gábor: *Sárospatak erőterében. Református egyetemi tanárok Magyarország egyetemein 1784–1944*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016.; KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzatokhoz tartozók ősfái*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.

⁷⁸ Huszár Tibor kezdeményezésére a hetvenes években, több kutatóhely és neves kutató – Berend T. Iván, Ránki György, Lengyel György, Szakály Sándor és mások – részvételével indult történelmi-kutatás a két világháború közötti magyarországi elites csoportokat vette górcső alá. KOVÁCS I. Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához. In: KOVÁCS I. Gábor, 2011. 34. Huszár munkásságáról lásd: HUSZÁR Tibor: Tagválasztás az Akadémián és a tudás-elit. *Valóság*, 36. évf., 1993/2. 20–30.

⁷⁹ LENGYEL György: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között*. Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 1993.; PÜSKI Levente: A politikai elit változása 1919 után. In: VALUCH Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, Osiris–1956-os Intézet, 1995. 400–406.; PÜSKI Levente: *A magyar felsőház története, 1927–1945*. Budapest, Napvilág, 2000.; SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.; SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Budapest, Ister, 2003.

A felhasznált szakirodalmi áttekintést ennél részletesebben a dolgozat nem kívánja bemutatni. A továbbiakban a felhasznált szakirodalmak teljes jegyzékét és könyvészeti adatait az első alkalommal és a disszertáció végén található irodalomjegyzékben közöljük.

1.2. A kutatás forrásai

A Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány történetének feltárásakor, történeti feldolgozás hiányában, elsődleges forrásokra támaszkodhatunk. A pályázati és bírálati rendszer ügymenetével kapcsolatban elsősorban a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárában őrzött, a m. kir. József Műegyetem és a m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem rektori hivatalának iratai szolgálnak információkkal.⁸⁰ Ezek tartalmazzák az egyetem és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1926–1941 közötti levelezését, a minisztériumi felterjesztéseket és leiratokat, valamint a pályázati dokumentációk közül, a hiányosan fennmaradt ösztöndíjfolyamodványokat. A minisztériumi felterjesztéseket és leiratokat minden esetben összevetettük az egyetemi tanács és a rektori tanács jegyzőkönyveivel.⁸¹ A Műegyetem szervezeti felépítésével, az egyes szervezeti egységek működésével kapcsolatban az egyetemi szervezeti szabályzatokra hagyatkoztunk.⁸²

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratainak jelentős része az 1944/45. és az 1956. évi levéltári tűzvész során teljesen vagy nagy részben megsemmisült. Ennek következtében a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítványra vonatkozó forrásokat csak az 1932–1936 közötti időszakról őriznek.⁸³ A történeti feltárás szempontjából fontos lett volna az Országos Ösztöndíjtanács e tárgykörre vonatkozó iratainak vizsgálata, amelyek egy része azonban szintén elpusztult. A levéltár csak az 1932–1936 közötti időszakról őriz iratokat: utalványozási és számviteli ügyekről, az ösztöndíjak kihirdetéséről, az ösztöndíjtanács tagjainak ügyeiről valamint a tanácsi ülések jegyzőkönyveiről.⁸⁴ Minthogy azonban sem az ösztöndíjak hirdetéséről tétel, sem az ülési jegyzőkönyvekben foglaltak nem tartalmazzák új ismereteket az alapítvánnyal kapcsolatban,

⁸⁰ Az iratok levéltári jelzete: BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. Amerikai Smith féle ösztöndíjasok ügyei (1926–1935) és a BMEL, JNMGE RH, 4/c, 52. cs. 931. sz./1941. Amerikai Smith féle ösztöndíjak (1935–1941).

⁸¹ BMEL, JM, 3/b Rektori tanácsülés jegyzőkönyvei 1926–1927, 1928–1929, 1929–1930, 1930–1931; 1931–1932, 1932–1933, 1933–1934, 1934–1935.; BMEL, JNMGE, 4/b Rektori tanácsülés jegyzőkönyvei 1938–1939, 1939–1940, 1941–1942.; BMEL, JNMGE, 4/a Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvei 1934–1935, 1935–1936, 1936–1937, 1937–1938, 1938–1939, 1939–1940, 1940–1941, 1941–1942.

⁸² Az oklevelek minősítésekor és az egyetem szervezeti felépítésének ismertetésekor csak az egyetemi szabályzatokat és a vallás- és közoktatásügyi miniszter e tárgykörre vonatkozó 1935-ös rendeletét használtuk. NEY Béla: A m. k. József Műegyetem szervezeti szabályzata. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 16. évf., 1882/5. 332–354.; A Magyar Királyi József-Műegyetem szervezeti szabályzata. *Hivatalos Közlöny*, 24. évf., 1916/21. 331–350.; A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.342/1935. IV. számú rendelete a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem műszaki osztályain tartandó szigorlatokról szóló szabályzatnak megalapítása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 43. évf., 1935/19. 283–292.

⁸³ MNL OL, K 636, 715. cs. 69. fsz. Smith Jeremiás ösztöndíj (1932–1936).

⁸⁴ MNL OL, K 636, 718. cs. 79. fsz. 1. sz. Utalványozások és számviteli ügyek.; MNL OL, K 636, 718. cs. 79. fsz. 2. sz. Ösztöndíjak meghirdetése; MNL OL, K 636, 718. cs. 79. fsz. 3. sz. Ösztöndíjtanács tagjainak ügyei; MNL OL, K 636, 718. cs. 79. fsz. 6. sz. Az Ösztöndíjtanács ülési jegyzőkönyvei.

nem rendelkezünk primer forrásokkal arról, hogy az adományozási eljárásban pontosan milyen szerepet töltött be az Országos Ösztöndíjtanács. Ennek vizsgálatakor csak a már ismertett műegyetemi és minisztériumi iratokra, valamint az 1927. évi XIII. törvénycikkben⁸⁵ foglaltakra hagyatkozhattunk.

A Külügyminisztériumi Levéltárban őrzött amerikai magyar külképviseletek tanulmányutakra, egyesületi és kulturális ügyekre vonatkozó iratanyagai közül a New York-i Főkonzulátus 13/f tétele⁸⁶ tartalmaz forrásokat az utazással, valamint az illetmény folyósításával kapcsolatban. A főkonzulátusi iratanyagon kívül, töredékeket tartalmaznak továbbá a Chicagói Konzuli Kirendeltség⁸⁷ és a Washingtoni Követség⁸⁸ iratai.

Az alapítvány pénzügyi rekonstrukciójakor, az alapítvány vagyonával és vagyonkezelésével kapcsolatban az állami költségvetés végrehajtásáról készült kimutatásokat, a ténylegesen megvalósult bevételeket és kiadásokat tartalmazó úgynevezett zárszámadásokat vizsgáltuk meg. Az 1927–1941 között a tizenháromból összesen kilenc költségvetési év zárszámadása tartalmaz adatokat az alapítvány pénzügyeit illetően.⁸⁹

Az adattári ívek megalkotásakor a primer és a szekunder források esetében is jóval nagyobb mennyiségű, jellegét tekintve pedig változatosabb forrásokkal kellett dolgozni. A források ekkora mennyiségben való közzlése olvashatatlanná tette volna az íveket, ezért az adattár egységét megtartva, nem kívántuk lábjegyzetekkel széttördelni őket. A prozopográfia

⁸⁵ 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. *1927. évi Országos Törvénytar (Corpus Juris)*. Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1927. 171.

⁸⁶ MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f.

⁸⁷ Rózsa Tibor (1931/32) ösztöndíjas útlevelelügyével kapcsolatban találunk levelezést a Chicago-i kirendeltség iratai között. MNL OL, K 114, 6. cs. 9.

⁸⁸ Juhász Kálmán János (1927/28), Braun Géza (1930/31), Springer (Sályi) István (1931/32), Horváth Szabolcs (1931/32) és Rózsa Tibor (1931/32) ösztöndíjasokkal kapcsolatban töredék információkat tartalmaz a Washingtoni Követség anyaga. MNL OL, K 106, 161 cs. 121.

⁸⁹ A zárszámadást 1870-től a Magyar Királyi Legfőbb Állami Számvevőszék készítette el, amely a kormánytól független, önálló hatáskörű szervezetként ellenőrizte a közvagyonnal való gazdálkodást. Az általunk használt zárszámadások időrendi sorrendben: 1932/1933. évi, 1933/1934. évi, 1934/1935. évi, 1935/1936. évi, 1936/1937. évi, 1937/1938. évi, 1938/1939. évi, 1939/1940. évi, 1941. évi. *A m. kir. Legfőbb Állami Számvevőszék jelentése a Magyar Államnak az 1932/33. évre vonatkozó Zárszámadásról, valamint az államháztartás vitele, az állami vagyon és az állami adósságok kezelése körül az 1931/32. évben szerzett tapasztalatairól*. [H. n.], [K. n.], [É. n.] 182.; *A m. kir. Legfőbb Állami Számvevőszék jelentése a Magyar Államnak az 1933/34. évre vonatkozó Zárszámadásról, valamint az államháztartás vitele, az állami vagyon és az állami adósságok kezelése körül az 1933/34. évben szerzett tapasztalatairól*. [H. n.], [K. n.], [É. n.] 221.; *A m. kir. Legfőbb Állami Számvevőszék jelentése a Magyar Államnak az 1934/35. évre vonatkozó Zárszámadásról, valamint az államháztartás vitele, az állami vagyon és az állami adósságok kezelése körül az 1934/35. évben szerzett tapasztalatairól*. [H. n.], [K. n.], [É. n.] 227.; *A Magyar Állam Zárszámadása az 1935/36. évről*. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1937. 321.; *A Magyar Állam Zárszámadása az 1936/37. évről*. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1938. 295.; *A Magyar Állam Zárszámadása az 1937/38. évről*. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1939. 312.; *A Magyar Állam Zárszámadása az 1938/39. évről*. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1940. 330.; *A Magyar Állam Zárszámadása az 1939–1940. számadási időszakról*. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1942. 369.; *A Magyar Állam Zárszámadása az 1941. évről*. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1943. 407.

módszertanának alapelveit követve az adatok lábjegyzetelése egyébként sem lett volna indokolt. E szerkesztési és módszertani alapelv figyelembevételével jelen alfejezetben mutatjuk be részletesen azokat a forrásokat, amelyeket az adattári adatok gyűjtésekor felhasználtunk.

A kutatás kezdetén először az ösztöndíjfolyamodványokat néztük át. Azoknak az ösztöndíjasoknak, akiknek fennmaradt a pályázati adatlapja, elsősorban az ott közölt adatokat használtuk.⁹⁰ Ezeket kiegészítendő, a más személyek esetében elsődlegesen használt forráscsoportokat alkalmaztuk kontrollforrásként. Minthogy az ösztöndíjfolyamodvány jelentőségét és formai ismertetőjegyeit jelen dolgozat 3. fejezetében részletesen is ismertetjük, ennek bemutatásától most eltekintünk.

Abban az esetben, ha nem maradt fent levéltári forrás – de a köztudat szakmai vagy közéleti érdemei miatt számon tartotta az illetőt – a szekunder irodalmat vizsgáltuk át. Az életrajzi és egyéb lexikonokból⁹¹ nyert információkat kiegészítendő, illetve ezek hiányában a születés idejének és helyének, a szülők nevének, életkorának, foglalkozásának, valamint a felekezeti hovatartozásnak elsődleges forrásai az anyakönyvek voltak.⁹² A halálozás helyével és idejével kapcsolatban a halotti anyakönyvi kivonatokra,⁹³ illetve az Országos Széchényi Könyvtár által digitalizált gyászjelentések gyűjteményére hagyatkoztunk.⁹⁴ Külföldi halálozás

⁹⁰ Az ösztöndíjfolyamodványok megtalálhatóak a Műegyetem és a Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztérium levéltárában. BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935.; BMEL, JNMGE RH, 4/c, 52. cs. 931. sz./1941.; MNL OL, K 636 715. cs. 69 fsz.

⁹¹ A köztudat által is számontartott ösztöndíjasokról szócikkek, évfordulás írások, nekrológok és interjúk állnak rendelkezésre. Az ezekben közölt információkat, ha lehetséges volt, összevetettük az elsődleges forrásokban foglaltakkal. Szerkesztési okokból lehetetlen lenne valamennyi könyvészeti anyag felsorolása, ezért a teljesség igénye nélkül a lexikonok: *Magyar Életrajzi Lexikon I–II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1982.; DOBROSSY István – ESZENYI Miklós – ZAHUCZKY László: *Miskolci életrajzi lexikon.* Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2008.; GULYÁS Pál (szerk.): *Magyar írók élete és munkái – új sorozat.* Budapest, Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1939–1944.; MARKÓ László (szerk.): *Új magyar életrajzi lexikon. I–VI.* Budapest, Helikon Kiadó, 2001–2007.; SZENTMIKLÓSSY Géza (szerk.): *A magyar feltámadás lexikona.* Budapest, [K. n.] 1930. A digitális források közül: Petőfi Irodalmi Múzeum katalógusa (<https://opac.pim.hu/hu/browse/>), a Névpont tudástár (<https://www.nevpont.hu/>). A folyóiratok közül: Akadémiai Értesítő–Magyar Tudomány, Az MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei.

⁹² 1898 előtti születés esetében az egyházi anyakönyvek, 1898 utáni születés esetében az állami születési anyakönyvek voltak mérvadók. A hatvanas években az Országos Levéltár és a Mormon Egyház által digitalizált anyakönyvek mikrofilmmásolatai 2019-től online kutathatók: <https://www.familysearch.org>

⁹³ A születési anyakönyvi kivonatokhoz hasonlóan a halotti anyakönyvi kivonatok egy részét is digitalizálták <https://www.familysearch.org>

⁹⁴ Az online kutató gyászjelentések az Országos Széchényi Könyvtár honlapján érhetőek el: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>.

– a kivándorolt személyek – esetén az amerikai sírhely gyűjtemény online adatbázisában,⁹⁵ vagy külföldi levéltári források, nekrológok, újságcikkek⁹⁶ álltak rendelkezésünkre.

Az előnevek megadásakor a Nagy Iván és Kempelen Béla genealógiai összeírásaira⁹⁷ vagy a születési anyakönyvi kivonatban tett bejegyzésekre hivatkoztunk, ugyanígy az anyakönyvek tartalmazzák az örökbefogadás, illetve a névváltoztatás tényét is.

Az ösztöndíjasok foglalkozásának megadásakor egyrészt a Tiszti címtár,⁹⁸ a Központi Értesítő,⁹⁹ a pénzügyi compassok,¹⁰⁰ a budapesti cím- és lakásjegyzékek,¹⁰¹ valamint a székesfővárosi alkalmazottak és vállalatainak címtárai¹⁰² voltak mérvadók. Az egyes kinevezésekkel kapcsolatban hasznosnak bizonyultak a Fővárosi Közlöny,¹⁰³ a Budapesti Közlöny,¹⁰⁴ a Hivatalos Közlöny¹⁰⁵ és a Magyar Közlöny¹⁰⁶ számai.

⁹⁵ Az 1995-ben létrehozott gyűjtemény több mint 190 millió sírhely leírását, sokszor fényképes felvételét tartalmazza. Az adatbázis civil kezdeményezésből indult, az adatokat pedig a közösség tagjai töltik fel. Ennek ellenére hasznos gyűjteménynek bizonyult, elsősorban kontrollforrásként használtuk a halálozás idejével és helyével kapcsolatban. <https://www.findagrave.com/>

⁹⁶ A kisebb közösségek lakóinak életét érintő eseményeket a helyi lapok részletesen tárgyalták, így tudtunk információt szerezni a családi eseményekről, a munkahelyi változtatásokról, lakóhelyváltásokról és az elhalálozás tényéről is. Az amerikai, dél-amerikai és emigráns magyar lapok közül: *Amerikai–Kanadai Magyar Élet*, *Amerikai Magyar Népszava*, *Amerikai Magyar Világ*, *Délamerikai Magyarság*, *Délkeresztje – Független Magyarország*, *Hírünk a világban – magyar kulturális figyelő*. Az online kutatható amerikai napilapok közül a teljesség igénye nélkül: *The Cincinnati Enquirer*, *Pittsburg Sun-Telegraph*, *Pittsburg Press*, *Chicago Tribune*, *The Manhattan Mercury*, *The Winona Daily News*.

⁹⁷ NAGY Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–III.* Pest, Friebeisz István, 1857–1858.; NAGY Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IV–XII.* Pest, Ráth Mór, 1858–1865.; KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok. I–XI.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1911–1932. A kiadvány újryomott kiadása a Nemzeti Örökség kiadónál jelent meg 2011–2017 között. Hasznos adalékokkal szolgált továbbá GERŐ József (szerk.): *A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke.* Budapest, [K.n.], 1940.

⁹⁸ A *Magyarország tiszti cím- és névtár* az egyházi és világi, gazdasági, tudományos, oktatási, közigazgatási, katonai, egészségügyi, jogi, közlekedési és egyéb intézményeinek és egyesületi tisztségviselőinek minden évben közölt részletes jegyzéke, amely 1873–1944 között jelent meg.

⁹⁹ A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium hivatalos közlönye, amely tartalmazza a kereskedelmi cégek bejegyzési adatait. A Központi Értesítő az összes magyarországi bejegyzett céget közölte 1876 és 1948 között.

¹⁰⁰ A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok évkönyve, a Magyar Pénzügyi Compass 1896–1931 között megjelent, valamint a Magyar Compass 1890–1944 között megjelent kötetei voltak hasznosak.

¹⁰¹ A főváros hivatalos címtára egyebek mellett tartalmazza Budapest betürendes ház- és telekjegyzékét a tulajdonosok nevével, továbbá a fővárosban élők betürendes lakcímjegyzékét. A Budapesti cím- és lakásjegyzék 1880–1928 között megjelent kötetei voltak mérvadók a kutatás során.

¹⁰² PETHEŐ Kálmán (szerk.): *Budapest székesfőváros pénzügyintézeteinek, vállalatainak, iparosainak és kereskedőinek kettős címtára.* Budapest, May János Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1942.; *Budapest székesfőváros üzemi alkalmazottainak címtára.* Budapest, Székesfőváros Házinyomdája, 1942.

¹⁰³ A Fővárosi Önkormányzat hivatalos lapja tájékoztat a fővárosi vonatkozású rendeletekről, közgyűlési határozatokról, kinevezésekről, előléptetésekről.

¹⁰⁴ A mindenkori magyar kormány hivatalos lapja (1867–1944). Mellékközlönyeként jelent meg a Hivatalos Értesítő, amely a hivatalos hirdeményeket, például pályázatokat, körözüvényeket tartalmazza.

¹⁰⁵ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos közlönye 1893–1944 között. A szakterületet érintő rendeletekről, kinevezésekről jelentetett meg közleményeket.

¹⁰⁶ A megszűnt Budapesti Közlöny helyett 1945 óta a Magyar Közlöny jelenik meg.

Az apák foglalkozásának meghatározásakor az imént ismertetett forrásokon túl segítségünkre voltak az ösztöndíjasok születési anyakönyvei is. Az anya nevét a születési anyakönyvi kivonat hiányában a Honvédségi Közlönyben közölt névjegyzékekből,¹⁰⁷ vagy a házassági és halotti anyakönyvi kivonatokból is megismerhettük. Fontosnak tartjuk itt rögzíteni, hogy a vizsgálat alapjául szolgáló 33 személy kibocsájtó társadalmi közege nagyon változatos képet mutatott, ti. elsősorban nem az elitből érkeztek. Ebből adódóan az ösztöndíjasokkal és a felmenőikkel kapcsolatos forrásokat jóval nehezebben értük el, mint az az elitkutatások során megszokott.

Az ösztöndíjasok végzettségéhez kapcsolódó adatok forrásai egyrészt a Műegyetemi évkönyvek,¹⁰⁸ amelyek minden évben közzétették a mérnöki oklevelet és a doktori fokozatot szerzettek névsorát, a már említett rektori és egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek, a hallgatói törzskönyvek,¹⁰⁹ valamint a kiállított egyetemi és doktori oklevelek voltak.¹¹⁰ Mindezen okiratok egyúttal az ösztöndíjas felekezeti hovatartozását is közzétették. A hallgatói törzskönyvek kivált az oklevelek minősítésének megadásakor nyújtottak segítséget. A külföldön szerzett doktori cím esetén a már említett forrásokra, vagy szekunder irodalomra hagyatkoztunk.

Az egyes személyek publikációs és tudományos tevékenységének kutatásakor, nem különben a munkahelyet illetően hasznosnak bizonyultak a Magyar Mérnök- és Építész Egylet kiadványai – a hazai mérnökség elsőszámú publikációs felülete a vizsgált időszakban –, illetve az egyéb szakfolyóiratok,¹¹¹ valamint az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa.

¹⁰⁷ A honvédelmi tárca hivatalos lapja, az adattári adatgyűjtés során az 1939–1944 közötti kötetek voltak kifejezetten hasznosak.

¹⁰⁸ Az évkönyvek tartalmazzák egyebek mellett az egyetem vezetésének, oktatóinak, doktorra avatottjainak, végzett hallgatóinak neveit, külön kiemelve a kitűnő szigorlatot, oklevelet, műszaki doktori címet szerzetteket. Ezenkívül a hallgatókkal kapcsolatos statisztikai kimutatásokat, a tandíjmentességben, segélyben, különféle ösztöndíjban részesültek felsorolását és a műegyetemi oktatók irodalmi, egyéb tudományos tevékenységének ismertetését. A műegyetemi évkönyvekkel egy kötetben adták ki a következő tanév megnyitóján elhangzott beszédek szövegét is, amely páratlanul gazdag forrás az egyetem történetével kapcsolatban. A kutatás során a m. kir. József Műegyetem 1918–1934 és a m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1934–1945 között kiadott évkönyveit használtuk.

¹⁰⁹ A felsőoktatási levéltárak egyik alapvető dokumentumtípusa, a hallgatói törzskönyv, melyek segítségével a hallgatók személyes adatai és a tanulmányi előmenetelük megismerhető. A hallgatói törzskönyv informál arról, hogy a hallgató mely egyetemen, mikor és milyen eredménnyel végzett, de közli az egyéb személyes adatokat is, úgymint a születés dátumát (általában csak évet) és a felekezetei hovatartozást. BMEL, 103/f., BMEL 104/f., 105/d., 106/d.

¹¹⁰ BMEL, 100/c.

¹¹¹ A teljesség igénye nélkül: *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Évkönyve*, *Építészet – A Magyar Mérnök- és Építész Egylet negyedévi szemléje*. Az ágazati szakmai lapok közül: *A Magyar Gyümölcs*, *A Technikus – Technika – Magyar Technika – Műszaki Élet*, *Anyagvizsgálók Közlönye*, *Aviatika*, *Borászati Lapok*, *Elektrotechnika*, *Hidrológiai Közlöny*, *Magyar Szárnyak*, *Magyar Textiltechnológusok lapja*, *Műszaki Közlemények Textil*, *Technikai Kurir*, *Tér és forma*, *Vízügyi Közlemények*.

A pályázat során benyújtott kutatási témákat illetően egyrésről a már korábban említett egyetemi és minisztériumi levéltári forrásokra, a magyarországi ösztöndíjakról szóló, *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az... tanévben* évente kiadott kötetekre,¹¹² a Collegium Hungaricum zsebkönyvre,¹¹³ valamint a Hivatalos Közlöny és a Budapesti Közlöny vonatkozó számaira hagyatkozhattunk.

Az ösztöndíjasok munkahelyi adatainak megadásakor az apák foglalkozásánál ismertetett forrásokon kívül az egyetemi jegyzőkönyvekre, a budapesti telefonkönyvekre,¹¹⁴ a választói névjegyzékekre,¹¹⁵ egyetemi alkalmazás esetében az oktatói törzslapokra¹¹⁶ hagyatkozhattunk.

A teljesebb pályaképek megrajzolásához a legtöbb ösztöndíjas esetében magyar és amerikai köz- és magángyűjteményekben, illetve az egyes szaklevéltárakban, elsősorban egyetemi levéltárakban őrzött hagyatékokat kerestünk.¹¹⁷ Magán vagy szakmai jellegű levelek – az ösztöndíjasok számához képest – elenyésző számban maradtak fent. Alacsony számuk ellenére a külföldi és hazai köz- és magángyűjteményekből összegyűjtött levelezések¹¹⁸ elsődleges forrást jelentettek az életpályák megértése során, kivált alkalmasak voltak egy-egy problémakör korhű ábrázolásához, mely módszert, ha tehetjük, gyakran alkalmaztuk a szövegben. Hiszen e források a külföldi tanulmányút mögötti motivációkra és nehézségekre, a kiküldetés időszakára, a kialakult amerikai kapcsolatokra, valamint – az irat keltezésének függvényében – a későbbi életút során bekövetkezett változásokra is utalnak. Még a leveleknél is kevesebb a fennmaradt ösztöndíjas kéziratok, emlékiratok száma.¹¹⁹

¹¹² Az Országos Ösztöndíjtanács által összeállított ismertető kiadvány az 1924/25. tanévtől az 1941/42. tanévig minden évben megjelent.

¹¹³ MARTONYI, 1936.

¹¹⁴ A telefonkönyvek az 1906 és 1950 közötti évek budapesti és környéki telefonos név- és szakjegyzékét tartalmazza.

¹¹⁵ A Budapest Főváros Levéltárban őrzött választói névjegyzék a Hungaricana online gyűjteményben érhető el. <https://archives.hungaricana.hu/hu>

¹¹⁶ BMEL, 100.

¹¹⁷ Babits Viktor (1934/35) hagyatékát a Rensselaer Polytechnic Institute levéltára, Juhász Kálmán Jánosét (1927/28) a Pennsylvania State University levéltára, Vörös Imre (1929/30) iratait a Műegyetem levéltára, Springer (Sályi) István (1931/32) iratainak egy részét pedig a Miskolci Egyetem levéltára őrzi. RPI IASC, VBP, MC 78.; PSUA, KJDP, 229.; BMEL, 413.; MEL, V/I.21.

¹¹⁸ Juhász Kálmán János (1927/28), Fényes Iván (1935/36) és Hetényi Miklós (1934/35) Kármán Tóddal folytatott levelezését a Kármán hagyatékban találjuk: CA, TKC, I./9.9.; CA, TKC, I./14.39.; CA, TKC, I./13.4. Vér Tibor (1928/29) David Kinley-vel 1929–1930 között folytatott angol nyelvű levelezését a University of Illinois, Karácsonyi László (1929/30) és Clyde Bailey levelezését a University of Minnesota levéltára őrzi. UIA, PDKP, GC 2/6/1. 206. V.; UMA, CHBP SF, UARC 361. 4.

¹¹⁹ A hazai levéltárakban őrzött források között Varga László (1935/36) ösztöndíjas angol nyelvű visszaemlékezését a Winkler hagyaték részeként a Hadtörténelmi Levéltár őrzi: HL, Personalia, VII. 322/481.; Babits Viktor (1934/35) feleségének visszaemlékezése a Rensselaer Polytechnic Institute levéltárában található. RPI IASC, VBP, MC 78.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött megfigyelési és nyomozati anyagok, valamint a Hadtörténeti Intézetben őrzött iratok¹²⁰ az 1945 után is Magyarországon maradt ösztöndíjasok későbbi életpályájával kapcsolatban voltak mérvadók.

A felsorolt könyvészeti és levéltári forrásokon túl a leszármazottak felkutatása és megkeresése, a családi iratok és a családi emlékezet hasznosítása is segítségünkre volt.¹²¹ Ha adott személy esetében a fent ismertetett források egyike sem állt rendelkezésre az adat megadása nem volt lehetséges.

¹²⁰ Feimer László (1930/31) személyi iratanyagát és Varga László (1935/36) 1947-es koncepciós perének iratanyaga szintén a Hadtörténelmi Levéltárban található. HL AKVI, 19636/556.; HL, Personalia, VII. 257/259.d.; A Varga-per nyomozati anyaga az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában is elérhető. Bogárdi János (1937/38) K-dossziéja ugyanott kutatható. ÁBTL, 3.2.4. K-792 Merrick.

¹²¹ Bogárdi János (1937/38) emlékeinek őrzésére, unokája Tamás Dorka vállalkozott. TAMÁS Dorka (szerk.): *Egy vezérnyúl emlékei – A Bogárdi és a Perl család története a felgöngyölíthető kezdetektől 1964-ig*. Kiadatlan kézirat. A családi interjúkötetet a család bocsátotta rendelkezésemre, emellett több alkalommal készítettem interjút Bogárdi János gyermekeivel: Dr. Bogárdi Jánossal, Tamás Magdolnával és Dr. Bogárdi Máriával.

1.3. A kutatás módszertana

A bevezetőben meghatározott tézisek figyelembevételével határoztuk meg a dolgozat első módszertani alapelvét, hogy az alapítvány működésének feltárását – korábbi alap kutatás hiányában – levéltári források alapján végezzük el. A dolgozat második módszertani alapelve az volt, hogy az alapítvány történetének monografikus feltárásán túl, az ösztöndíjas életpályákat is megrajzoljuk, valamint az ösztöndíjasok társadalmi összetételének ismertetését is elvégezzük.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy az ösztöndíjasok esetében nem vállalkozhattunk az adott személy életének és működésének sokoldalú, teljes körű feltárására. Egyrészt a biográfiai ismertetéshez az ösztöndíjasok száma soknak bizonyult, másrészt a közös háttérrel – Smith Jeremiás ösztöndíjjal – rendelkező személyek csoportjának tagjaként, nem pedig egyénként szerepeltek a kutatásban. Ezért a fent ismertetett célok teljesüléséhez a prozopográfia módszerét alkalmaztuk.¹²² Az egyes személyek tehát, mint a csoport tagjai voltak fontosak és a velük kapcsolatos adatok közül is csak azokat közöltük, amelyek a kutatás szempontjából lényegesek voltak: a karrierútjukra, a képzettségükre és a társadalmi háttérükre utaló információkat. Az adattár az áttekinthetőség előnye mellett, az eredményeket is szemléletesebben mutatja és sok olyan összefüggésre is rávilágít, amely egy lexikon szócikk jellegű közlés vagy lábjegyzetben történő utalás esetén rejtve maradt volna. A módszertan felhasználása annyiban rendhagyó, hogy míg más prozopográfiai jellegű kutatások nagy létszámú, ideális esetben legalább 1000 fős, például hasonló foglalkozású személyekből álló csoportokat vizsgálnak,¹²³ esetünkben a közös nevezőt az ösztöndíj megléte és a műszaki értelmiséghez, mint társadalmi réteghez való tartozás indokolta. Ugyanebből az okból a szokásosnál valamelyest eltérő típusú adatokat is gyűjtöttünk, ilyen volt egyebek mellett az oklevél minősítése, a publikációk száma vagy a karrieradatok különböző idősíkokban történő rögzítése. Nem csak a közölt adatok típusa mutat különbözőséget, hanem az is, hogy különböző időintervallumokban állapítottuk meg a gyűjtés körét (ld. munkahelyi adatok).

¹²² A prozopográfiaival kapcsolatos módszertani publikációkról lásd: BARA Zsuzsanna: Az ismeretlen prozopográfia. *Neveléstörténet*, 3. évf., 2007/1–2. 233–244.; ENGEL Pál: Prozopográfia. In: BERTÉNYI Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Pannonica–Osiris, 2006. 33–34.; KEATS-ROHAN, Katharine (szerk.): *Approaches and Applications*. Oxford, University of Oxford, 2007.; PÁLMÁNY Béla: Új módszerek – új lehetőségek. A prozopográfia új módszerei és kapcsolata a hagyományos genealógiával, archontológiával – a reformkori magyar országgyűlések almanachja alapján. *Turul*, 86. évf., 2013/2. 54–59.; STONE, Lawrence: *Prosopography. Daedalus*, 100. évf., 1971/1. 46–79.

¹²³ Néhány példa: FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban, 1354–1526*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2005.; PÁLMÁNY Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja (1790–1812) I–II*. Budapest, Országgház Könyvkiadó, 2019.

Az ösztöndíjasok társadalomtörténeti ismertetésénél a kimutatott jellegzetességek túlhangsúlyozását és a teljes műszaki értelmiségi rétegre való kivetését természetesen – az ösztöndíjasok alacsony számából adódóan – kerültük és csak szemléltetés céljából, az egyes folyamatok könnyebb megértése és értelmezhetősége végett utaltunk a társadalmi ismertetéskor a statisztikai kimutatásokra.

A két módszertani alapelv mentén meghatározottak indokolták a disszertáció fejezeteinek szokatlan sorrendjét, valamint azt a tény, hogy az elemzésekhez szükséges adatokat nem a lábjegyzetben, hanem a mellékletben található adattárban, az ösztöndíjasok neveinek abc sorrend szerinti felsorolásában, együttesen közöltük. A dolgozat szerkezeti felépítését és az egyes fejezetek tartalmának rövid ismertetését alább közöljük.

Az értekezés bevezető historiográfiai fejezete elsősorban a két világháború közötti klebelsbergi kultúrpolitika és elitképzési koncepciókkal kapcsolatos eddig megjelent munkákat foglalja össze, valamint a kutatás témájához kapcsolódó legfontosabb szakirodalmak felsorolását, és a felhasznált levéltári források ismertetését tartalmazza. A módszertani fejezetben elsősorban az értekezés felépítését, szerkezeti sajátosságait és a kutatás során alkalmazott módszertant mutattuk be.

Ezt követően, még a bevezetés részeként, a második fejezetben a kutatás témájához kapcsolódó legfontosabb területek történeti ismertetését végeztük el. Vázoltuk a klebelsbergi elitképzési koncepció sarkalatos pontjait, a kulturális külpolitika és a magasabb műveltség eszközeinek, a külföldi magyar intézeteknek, tanszékeknek és ösztöndíjaknak a történettudomány által eddig feltárt részeit. E mellett külön kitértünk a hazai felsőoktatás Pantheonjaként számon tartott Műegyetem történetére, szervezeti felépítésére és működésére, utalva egyúttal a mérnökképzés sajátosságaira és problémáira a dolgozat által tárgyalt időszakban.

Az értekezés két fő fejezete a harmadik és a negyedik fejezet. Előbbi az Ösztöndíjalapítvány történetének feltárásával foglalkozik. Kitér az alapítás előzményeire, az alapítólevél formai és tartalmi ismertetésére, az ezzel szorosan összefüggő pályázati rendszer és az adományozási procedúra lépéseinek, az alapítvány anyagi viszonyainak bemutatására, valamint a kiküldetési időszak sajátosságainak, olykor nehézségeinek ismertetésére. Az alapítvány történetének megírásakor, értelmező magyarázatokkal ellátva példákon keresztül szemléltetve rögzítettük megállapításainkat. A harmadik fejezet utolsó alfejezete, egyúttal lezárásként, az alapítvány megszűnésével foglalkozik.

A negyedik fejezetben kaptak helyet az adattári elemzések: az ösztöndíjalapítvány tevékenységének értékelése az ösztöndíjasok képzettségének és életpályamodelljeinek tükrében, valamint az ösztöndíjasok társadalomtörténeti háttérének ismertetése. Szerkezeti felépítése az egyes elemzések témáit illetően rendhagyó, ám mivel valamennyi eredője a szerves egységet képező ösztöndíjas adattár, az elemzések nem voltak elkülöníthetők egymástól. Szerencsésebb volt ezeket – a megoldás szokatlansága ellenére – elkülönítve, egy fejezeten belül tárgyalni, míg az alapítvány történeti feltárását a harmadik fejezetben, az elemzések alapját képező adattárat pedig jellegéből adódóan a mellékletben közölni.

Az értekezés ötödik fejezetében rögzítettük a dolgozat kutatási eredményeit, a korábbi fejezetben ismertetett adatok és tények összegzéseit, de itt válaszoltuk meg a bevezetőben felvetett történeti kérdéseket is. Az összegzés során külön jeleztük a kutatás végén nyitva hagyott kérdéseket, a felmerülő új problémaköröket és lehetséges kutatási irányokat.

Az összegzések után, a hatodik fejezetben kapott helyet a felhasznált források és irodalom jegyzéke. A hetedik fejezetben, a mellékletben szerepel az azonos kritériumok szerint, szigorú szempontrendszer alapján összeállított adattár, az adatok gyűjtési szempontjainak és közzéadási módjának ismertetése, a táblázatok, valamint az angol nyelvű összefoglaló és a köszönetnyilvánítás. Bár a 7.1. alfejezet témáját tekintve a kutatás módszertana fejezetbe illik, a közérthetőség végett célszerűbb volt az adattár előtt elhelyezni és a vonatkozó elveket ott rögzíteni.¹²⁴

A disszertációban az előnyben részesítés problematikájával, valamint a vizsgált korszak gazdaságtörténeti ismertetésével pusztán érintőlegesen foglalkozunk. Utóbbival elsősorban azért, hogy rámutassuk a gazdasági érdekek és a nyertes kutatások témák közötti lehetséges összefüggésekre. Nem foglalkozunk mélyebben az útlevel és a bevándorlás kérdéskörével és csak érintőlegesen említjük a kiküldetési időszak mindennapjait, kiemelve a megmaradt csekély forrás néhány e tárgyköre vonatkozó részét. A társadalmi összetétel ismertetésekor pusztán összehasonlító jelleggel térünk ki a korszak műszaki értelmiségének társadalomtörténetére. Ezzel kapcsolatban nem került sor a hagyományos értelemben vett teljes elemzésre, egyebek mellett nem vizsgáltuk az apák és az ösztöndíjasok anyagi- és jövedelmi viszonyait sem. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozandó, hogy az értekezés elsősorban nem társadalomtörténeti

¹²⁴ Az adattári ív közzéadási módjáról és felépítéséről lásd részletesebben az 6.1. alfejezetet: Az ösztöndíjas adattár adatainak gyűjtési szempontjairól és szerkezeti sajátosságairól.

kérdésekkel foglalkozik, pusztán kiegészíti a kutatás tárgyát az ösztöndíjasok társadalmi összetételének ismertetésével.

2. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

2.1. A kulturális külpolitika és a hazai elitképzés eszközei: a külföldi ösztöndíjak és a külföldi magyar intézetek története a két világháború között

Klebelsbergnek valószínűleg igaza volt abban, hogy az első világháború utáni években a külpolitikai és gazdasági elszigeteltségből való kitörésre az egyetlen hatékony eszköznek a kulturális külpolitika¹²⁵ látszott. Ujváry Gábor megállapítása alapján Klebelsberg kulturális külpolitikájában alapvetően három szempont dominált. Egyrészt a „tudományos nagyüzemekben” kiválóan képzett, nemzetközi tapasztalatokat szerzett és hazáját a tudásával szolgáló elit képzése, másrészt a magyar kultúra által közvetített külföldi propaganda fontossága. A harmadik, s egyben az egész koncepciót felölelő tézis volt a megfogalmazott célok végrehajtásában az állam kiemelkedő szerepe és a „magánosok” dotációja.¹²⁶ A peremre szorult ország kitörési lehetősége a tudományos nagyüzem által működtetett kulturális külpolitika által volt elsősorban megvalósítható, melyhez nélkülözhetetlenek voltak a tanult, művelt, nyelveket beszélő és külföldi kapcsolatokkal rendelkező, világlátott fiatal szakemberek. Az imént vázolt koncepció, a húszas évektől meghatározó elemmé vált, mely tetten érhető úgy a külföldi intézményi hálózat kiépítésében, mint – ahogyan azt látni fogjuk – az értekezés témájául választott Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány létrehozásában.

Klebelsberg a magyar kulturális életre (úgy a közoktatásra, mint a felsőoktatásra; a tudományos életre és a népnevelésre) irányuló reformjai¹²⁷ mellett sokszor hangsúlyozta koncepciójának első szempontját: a hazai tudományos elit szükségességét. Fontossága mellett ugyanakkor felismerte a tudományos szakember-utánpótlás, az elit rekrutációjának gátló tényezőit is és a probléma megoldását a tervszerűen kivitelezett, jogilag szabályozott

¹²⁵ Ujváry Gábor szerint a kifejezés a tízes években indult Németországból, feltehetően Karl Lamprecht kultúrtörténész volt az első, aki megállapította, hogy az addig csak belpolitikai értelemben kezelt kultúrpolitikának külpolitikai aspektusai is lehetnek. UJVÁRY, 2010. 124.; Lamprecht beszédét lásd: DÜWELL, Kurt: *Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918–1932. Grundlinien und Dokumente*. Köln–Wien, Böhlau, 1976. 255–267.

¹²⁶ UJVÁRY, 2010. 124.

¹²⁷ A terjedelmi korlátokra tekintettel a teljes klebelsbergi oktatáspolitikai értékelésére és az ezzel kapcsolatos jelentős mennyiségű szakirodalom részletes bemutatására az értekezés, a tematikai keretek betartása végett nem vállalkozik. Klebelsberg Kunó munkásságának jelentőségével és felsőoktatáspolitikájával foglalkozó szakirodalom a teljesség igénye nélkül: GLATZ, 1988.; GLATZ, 1990.; HENCZ, 1999.; KLEBELSBERG Éva, 1994.; LADÁNYI, 2000.; MANN, 1997.; MIKLÓS, 2008.; T. KISS, 1999.; UJVÁRY, 2013.; UJVÁRY, 2014.; ZOMBORI, 1995.

elitképzésben látta megvalósítani. Ennek támogatásától a trianoni békekötés után a társadalmilag és gazdaságilag megroppant ország regionális kulturális-tudományos vezető szerepének biztosítását remélte. Különösen igaz ez az utódállamokkal való kapcsolatot illetően, akikkel az ország gazdasági és külpolitikai elszigeteltségéből adódóan, legfeljebb az értelmiségi réteg műveltségével, pallérozottságával és tudományos eredményeivel lehetett versenyezni. A szomszédos államokkal való visszás kapcsolatra utalt akkor is, amikor azt mondta: „A világtörténelem végzetes útján négy gépkocsi robog. Az első gépkocsi kénytelen gyorsítani, mert a másik három már nyomában van, már harsonajelt ad, jelezve, hogy kerülni akar. Erre a másik három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsira pedig, amely még elől jár, de gyorsítani kénytelen, az van írva: Magyarország.”¹²⁸

A tudományos nagyüzem és az elitképzés koherens részét képezte a külföldi ösztöndíjak biztosítása, és a tehetséges, ám sokszor anyagi támogatás híján lévő fiatal kutatók előmenetelének támogatása. Jóllehet a magyar egyetemi hallgatók külföldi peregrinációjának évszázados gyökerei vannak, a magyar állam által dotált, „magasabb kiképzést” célzó külföldi ösztöndíjak elsősorban a kiegyezés után, az 1868. évi első költségvetésben szerepeltek.¹²⁹ Ezt a folyamatot az első világháború és az azt követő békekötés ugyan megakasztotta, a húszas években kibontakozó klebelsbergi kultúrpolitika szervezettebb és hatékonyabb keretek között indította újra. Az elitképzési koncepció részeként, a szakember-utánpótlás és a hazai tudományos élet fejlődése érdekében a miniszter hatalmas összegekkel¹³⁰ támogatta az egyetemi hallgatók, a tudományos kutatók és a nyelvtanárok külföldi tanulmányútjait finanszírozó külföldi ösztöndíjakat, a magyar kultúra külföldi őrszemeinek, a külföldi magyar intézeteknek és tanszékeknek a létrehozását.¹³¹ Szorgalmazta ugyanakkor az állam és a „magánosok” által tett alapítványi felajánlásokat is. Mindezek közül kiemelkedő szerepe volt a

¹²⁸ KLEBELSBERG Kuno: A kultusztárca 1928/9. évi költségvetésének tárgyalásán mondott expozé. In: KLEBELSBERG, 1928. 245.

¹²⁹ A külföldi ösztöndíj címen adományozott utazó stipendiumok elsősorban az oktatók és tanítók színvonalának emelését, valamint az egyetemi és a főiskolai oktatói gárda utánpótlásának biztosítását szolgálták. UJVÁRY, 1993/3. 14.; UJVÁRY Gábor: „A magyar kultúra külföldi őrszemei”. In: UJVÁRY, 2010. 108. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium évente átlagosan 15–20 főnek, 1906–1909 között negyven főnek juttatott úgynevezett „utazási ösztöndíjat”. A célterületet illetően többségük az osztrák tartományokba, a Német Birodalomba, Franciaországba és Olaszországba utazott. Rendszerint a magyar peregrinusok által addig is leginkább látogatott egyetemi intézeteket keresték fel. UJVÁRY, 2010. 110–112.

¹³⁰ Összehasonlításképpen: a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetési kerete az 1926 második félévében 122 342 254 pengő, az állami költségvetés 9,3%-a volt. MAGYARY, 1927. 13., 468.

¹³¹ Klebelsberg kezdeményére az 1920-as évektől rendre nyíltak meg a magyar kultúra „külföldi őrszemei”: Bécsi (1920-), a római Magyar Történelmi Intézet (1923-) utóbbi jogelődje a Fraknoi-féle intézet volt; a bécsi, a berlini (1924-) és a római Collegium Hungaricumok (1928-). A külföldi magyar intézetek történetével és a Collegium Hungaricumokkal kapcsolatban ld.: MÓRA, 2004/8. 258–263. SCHNEIDER, 1990. 140–163.; SCHNEIDER, 1993. 876–889.; SCHNEIDER, 1993. 4–35.; UJVÁRY, 1993/3. 14–26.; UJVÁRY, 1994/3. 10–31.; UJVÁRY, 1995/4. 3–37.; UJVÁRY, 1998/3. 18–30.; UJVÁRY, 1996/8. 58–75.; UJVÁRY, 1996.; UJVÁRY, 2013.; UJVÁRY, 2017.

Collegium Hungaricumoknak, a magyar kulturális értékek közvetítőinek, amelyek kulturális terjesztő szerepük mellett tudományos műhelyekként funkcionáltak.¹³²

2.1.1. A magasabb műveltség eszközei: a külföldi ösztöndíjak a két világháború között

A külföldi magyar intézek, s különös tekintettel a Collegium Hungaricumok történeti feltárása – mint láthattuk – néhány évtizeddel ezelőtt megkezdődött. Sajnálatos módon ez kevésbé mondható el a többi külföldi ösztöndíjjal kapcsolatban, amelyek általában említés szintjén – olykor téves megállapításokkal – kerültek be egy-egy tanulmányba vagy monográfiába. A feldolgozatlanságnak számos oka lehet. Egyrészt a kéziösztöndíjasok¹³³ és a külföldi intézeti helyet biztosító programokban résztvevők száma jóval alacsonyabb volt, mint a magyar intézetek látogatóinak és a *collegistáknak*. E tény magyarázattal szolgál arra, hogy a Collegium Hungaricumok prioritást élveztek a történeti feltárás során, mint a kisebb létszámú ösztöndíjak és alapok feldolgozása. Másrészt a hazai vagy külföldi stipendiumok története a forráshiányból – gondoljuk a hazai levéltári anyag nagymértékű pusztulására –, valamint a nagy mennyiségű szekunder forrás szükségszerű feldolgozásából fakadóan nehezen kutatható.

A magyar intézettel nem rendelkező városokban és országokban is volt lehetőség kutatásra és tanulásra, ennek eszközéül szolgáltak az imént említett, a látókör, a tudás és a szakmai tapasztalatok kiszélesítését szorgalmazó külföldi ösztöndíjak. A dotáló alapján megkülönböztethetünk magyar állami (idetartoznak az állami kezelésben lévő alapok is) és törvényhatósági, valamint külföldi állami, alapítványi és intézeti ösztöndíjakat, továbbá a külföldi csereösztöndíjakat. A korszakban magyar magánalapítású vagy kezelésben lévő külföldi ösztöndíjat biztosító alapítványról nem tudunk. Ez ugyanakkor nem jelentette azt, hogy a civiltársadalom ne képviseltette volna magát – ahogyan azt a műegyetemi hallgatói ösztöndíjaknál látni fogjuk – a dotációs rendszerben.

A magyar állami ösztöndíjak közül a külföldi és belföldi ösztöndíjak és a városi vagy törvényhatósági ösztöndíjakat sorolhatjuk fel. A posztgraduális tanulmányok elsősegítésére az állam által kezelt alapítványi ösztöndíjak közül kiemelhetjük a magyar–görög kapcsolatok

¹³² A Collegium Hungaricumokba már oklevelet szerzett magyar állami, városi vagy törvényhatósági ösztöndíjasokat, gyakran doktorált kutatókat fogadtak, többnyire egy tanév erejéig. UJVÁRY, 2010. 130.

¹³³ A kéziösztöndíj olyan ösztöndíj, melyet az ösztöndíjas a kiküldetési helyen különösebb megkötések nélkül, egyéni igényei szerint, szabadon felhasználhatott. Ilyen ösztöndíjakat az intézmények, testületek, magánszemélyek, hazai és külföldi alapítványok biztosítottak. UJVÁRY, 1993/3. 17.

erősítését szolgálni hivatott Hariseion-alapítványt,¹³⁴ de ebbe a csoportba tartozik a dolgozat témájául szolgáló Smith Jeremiás ösztöndíj is.¹³⁵

A külföldi állami és intézeti ösztöndíjak közül a francia, a svájci és az angliai állami kéziösztöndíjak jelentősebbek. Az alapítványi ösztöndíjak a többi külföldi ösztöndíjhoz képest számban alulreprezentáltak voltak, közülük jelentőségét tekintve megemlítendő a magyar ifjakkal évi két kutatói helyet biztosító német Alexander von Humboldt–Stiftung,¹³⁶ és az amerikai és angol célterületre szóló Rockefeller ösztöndíj. A húszas évektől a magyarországi kutatók számára is elérhető Rockefeller „scholarship” jelentőségét jól szemlélteti gróf Széchenyi László¹³⁷ diplomata: „[...] épp orvosainkat illetőleg alakult legkedvezőbbben a helyzet, nemcsak kezdő hazai orvosoknak kísérletezésekre való kijövedele, hanem a hazai medikus oktatás támogatása tekintetében is. Viszont más szakmában nincsenek ’Rockefeller Foundation-eik’, s így azok terén nehezebb sikereket elérni.”¹³⁸

A csere ösztöndíjak közül a Deutscher Akademische Austauschdienst¹³⁹ és az amerikai Institute of International Education¹⁴⁰ programjait emelhetjük ki.

¹³⁴ Az alapítványnak kettős céllal bírt: részben a Magyarországon született görög származású, görög óhitű teológusok Óhazába küldése tanulmányút céljából, másrészt a Görögország területével és kultúrájával kapcsolatos tanulmányokat végző szakemberek (pl. klasszika-filológusok, régészek) görögországi továbbképzése volt. Pályázati hirdetmény a tudományos-, művészeti- és szakképzést szolgáló 1935/36. évi külföldi ösztöndíjakra. *Hivatalos Közlöny*, 43. évf., 1935/4. 55–56. Az alapítvány 1932–1936 közötti tevékenységéről a Magyar Nemzeti Levéltár őrzi iratokat. MNL OL, K 636, 726. cs. 91. fsz.

¹³⁵ Itt jegyzendő meg, hogy a *Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve* a Smith ösztöndíjat tévesen amerikai alapítványi ösztöndíjként jegyezte, mely hiba feltehetően az alapítvány névadójának származásából eredhetett. MARTONYI, 1936. 96. Az eset nem egyedülálló, úgy a kortársak, mint az utókor munkáiban is gyakran Jeremia Smith-t tartják számon alapítóként – holott, ahogy azt később látni fogjuk – az alapítvány létrehozásának kezdeményezője a Minisztertanács volt. Lásd erről bővebben a 3.2. Az ösztöndíjalapítvány létrehozása alfejezetet.

¹³⁶ A németországi ösztöndíjat biztosító, 1860-ban létrehozott alapítvány tevékenységéről lásd bővebben: PUSZTAY János: Magyarország és az Alexander von Humboldt Alapítvány. *Felsőoktatási Szemle*, 37. évf., 1988/7–8. 490–504. Továbbá: IMPEKOVEN, 2012. ; Az alapítvány 1932–1936 közötti tevékenységéről a Magyar Nemzeti Levéltár is őrzi iratokat. MNL OL, K 636, 722. cs. 81. fsz.

¹³⁷ gróf Széchenyi László (1879–1938): diplomata, washingtoni rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1921–1933).

¹³⁸ MNL OL, K 106, 161 cs. 121. gróf Széchenyi László washingtoni követ Kulturális kapcsolatok az Egyesült Államokkal című beszámolója 2.; A Rockefeller Alapítvánnyal kapcsolatban ld. PALLÓ, 1997/2. 237–240.; BALOGH Károly – HONTI József: Rockefeller-ösztöndíjasok: magyar patológusok. *Orvosi Hetilap*, 151. évf., 2010/8. 306–307.; Az amerikai alapítványok tevékenységével kapcsolatban lásd CZAKÓ, 1929. 347–355.; CZAKÓ, 1928. 377–385.; Az alapítvány 1932–1936 közötti tevékenységéről a Magyar Nemzeti Levéltár is őrzi iratokat. MNL OL, K 636, 715. cs. 68. fsz.

Megemlíthető még az 1935–1941 között pályázható svájci Welti-Schneider és a Roche-alapítvány. Előbbi protestáns teológusok részére (1 fő), utóbbit a tudományos problémával kísérletileg foglalkozó orvosok részére adományozták (1 fő). Pályázat a tudományos-, művészeti- és szakképzést szolgáló 1937/38. évi külföldi ösztöndíjakra. *Budapesti Közlöny*, 71. évf. 1937/20. 4.

¹³⁹ A Német Felsőoktatási Csereszolgálat (DAAD) 1925-ben kezdte meg tevékenységét. A Deutscher Akademischer Austauschdienst három német ösztöndíjast küldött Magyarországra és három magyart fogadott. UJVÁRY, 2010. 145. A mai napig működik, akárcsak a Humboldt-Stiftung.

¹⁴⁰ Institute of International Education (1919-): az amerikai tudósok és oktatók kezdeményezésére alakult szervezet, amelynek célja a nemzetközi tudományos, oktatási kapcsolatok előmozdítása volt, könyv-, diák- és

Az állami ösztöndíjakcióba feketetett hatalmas összegek elhelyezésekor Klebelsberg tisztában volt az előnyben részesítés létező és valós problémájával: „[...] nem átalom őszintén kimondani: lehet, hogy ezen intézmények a leghasznosabb beruházásoknak fognak bizonyulni és kiszámíthatatlan előnyöket hoznak már 10–15 év múlva a magyar nemzetnek, de lehet az is, haszontalanul kidobott nagy összegeknek fognak bizonyulni abban az esetben, ha ösztöndíjasok kiválasztásánál protekció és nem szelekció fog érvényesülni.”¹⁴¹ E kudarcot elkerülendő, Klebelsberg a külföldi ösztöndíjak korábbi meglehetősen esetleges, olykor objektív szempontokat mellőző kiválasztási rendszere helyett, egy központi szerv által szabályozott ügymenetet képzelt el. Ezt biztosítandó, a törvény eszközével élt: az 1927. évi XIII. törvénycikk¹⁴² szabályozta az akció jogi kereteit, mely egyúttal rögzítette az Országos Ösztöndíjtanács, mint szakmai felügyeleti szerv létrehozását. A törvénycikk jelentősége abban állt, hogy az ösztöndíjasok kiválasztását az Országos Ösztöndíjtanács megalakításával szervezetileg és jogilag is szabályozza és elejét vegye a protekciónak.¹⁴³ A külföldi kiküldetések ezáltal többnyire – de nem minden esetben – a miniszter és az Országos Ösztöndíjtanács felügyeletével és véleményezésével valósultak meg.

A külföldi tanulmányutakat célzó ösztöndíjprogramokkal a hazai intézményhálózat és kutatási infrastruktúra fejlesztésénél kisebb anyagi befektetéssel tudták a megfelelő eszközökhöz és tudáshoz juttatni a hazai szakembereket. A megoldás árnyoldalának számított ugyanakkor, hogy az ösztöndíjasok számára vonzóvá bizonyulhatott a külhoni lét, mely egyúttal az értelmiség és a tudományos elit kivándorlásának veszélyével fenyegetett. Az akció másik negatívuma lehetett, amelyre az előző bekezdésben is utaltunk, ha a szelektív rendszer nem működött, s alkalmatlan ösztöndíjast küldtek ki.

2.1.2. Adalékok a Műegyetem hallgatói ösztöndíjhálózatának történetéhez: jutalomdíjak, pályadíjak és hallgatói segélyek

A Műegyetem hallgatói dotációs mechanizmusának ismertetése – bár szorosan nem kapcsolódik a disszertáció témájához – történeti kiegészítésül szolgál mind a felsőoktatási intézmény anyagi segélyezését, mind pedig a magyar felsőoktatási ösztöndíjas hálózat történetét tekintve. Akárcsak a külföldi ösztöndíjak, a műegyetemi ösztöndíjrendszer átfogó

tanácserek révén. Az intézménynek köszönhetően számos magyar diák és tudományos szakember vehetett részt amerikai ösztöndíjas programokban. Ezenfelül segítették a Smith Jeremiás ösztöndíjasokat is. MAGYARY, 1927. 467–468.

¹⁴¹ KLEBELSBERG Kuno: Szelekció vagy protekció? *Ujság*, 1927. március 6. 2.

¹⁴² 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. *1927. évi Országos Törvénytar (Corpus Juris)*, Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1927. 171.

¹⁴³ UJVÁRY, 1993/3. 17–18.

ismertetése, a felsőoktatási intézmény dotációs mechanizmusainak vizsgálata is feltárássra váró terület, amely eddig elkerülte a hazai alap kutatások látószögét. Minthogy a szakirodalom érdemben nem értekezik a műegyetemi ösztöndíjakról, ezek ismertetését a Budapesti Közlöny, a Hivatalos Közlöny, a Zelovich-féle kiadványban közölt adatok,¹⁴⁴ a Budapesti Műszaki Egyetem levéltárában őrzött alapítványi iratok, az egyetemi jegyzőkönyvek és a rektori beszédeket tartalmazó kötetek alapján rekonstruáltuk.

A Hivatalos Közlöny hasábjain megjelent 1899-es műegyetemi ösztöndíj és pályadíj szabályzat jelzi, hogy az intézmény a 19. század vége óta az oktatás és a tudományos kutatás mellett különös gondot fordított a kiemelkedő teljesítmények jutalmazására, a nehezebb sorsúak támogatására: „A kir. József-műegyetemen a rendes hallgatók szorgalmának és munkásságának serkentésére ösztöndíjak, a kiváló szorgalom és előmenetel megjutalmazására jutalomdíjak, s az önálló gondolkodás fölbresztésére és fejlesztésére pályadíjak tűzettek ki.”¹⁴⁵

A műegyetemi alapok pénztári naplója és főkönyve alapján 1913–1943 között időszakban az egyetem 48 alapítványt jegyzet.¹⁴⁶ Az anyagi segélyezés módjául szolgáló stipendiumok között megkülönböztetünk pályadíjat, jutalomdíjat, valamint hallgatói segélyt.¹⁴⁷ Előbbi két csoport a hallgatók teljesítményének jutalmazásául és/vagy ösztönzéséül, míg utóbbi az első világháborútól kezdve folyamatosan jelenlévő diáknyomor¹⁴⁸ enyhítésére szolgált. Nem sorolhatjuk fel valamennyi alapítvány nevét és céljait, ezért a teljesség igénye nélkül a legjelentősebbeket említjük meg: a pályadíjak közül a Horváth Ignác-féle alapítványt, kiemelkedő hallgatói tanulmányi eredményeket patronáló alapítványok közül a Czigler Győző, a Kauser-Eigel és a Hauszmann Alajos nevét viselő alapok jutalomdíjait emelhetjük ki. A segélyeket illetően szót érdemel a Stoczek/Sztoczek József-féle szigorlati segély.

A tragikus sorsú Horváth Ignác¹⁴⁹ a műszaki mechanika és elméleti géptan rendes tanára, a műegyetem akkori rektorához intézett utolsó levelében összes vagyonát a

¹⁴⁴ ZELOVICH, 1922.

¹⁴⁵ Műegyetemi ösztöndíj- és pályadíjszabályzat. *Hivatalos közlöny*, 7. évf., 1899/2. 50.

¹⁴⁶ A műegyetemi alapítványok pénztári naplója és főkönyve a pénztári egyenleget, a kifizetéseket, a gyarapodásokat jegyezte 1913–1943 között. BMEL, JNMGE GH, 21/a.

¹⁴⁷ A pályadíjban, jutalomdíjban és segélyben részesült hallgatók neveit, akárcsak az egyetem számára tett magán, intézményi vagy ipari vállalatok által tett anyagi vagy dologi felajánlásokat minden évben – kevés kivételtől eltekintve – felsorolták az évvértékelő rektori beszédek.

¹⁴⁸ Az egyetemisták első világháború utáni anyagi helyzetét illetően adalékokkal szolgál: KIRÁLY Sándor: Szociális krízis a Debreceni m. kir. Tudományegyetemen Trianon árnyékában. In: UJVÁRY Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* Budapest, Magyar Napló, 2018. 33–66.

¹⁴⁹ Horváth Ignác (1843–1881): mérnök, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1874: levelező). 1881-ben öngyilkos lett.

műegyetemre hagyta. A hagyatéki eljárás után a tiszteletére – az egyetem számára juttatott összegből – alapítványt hoztak létre. Az alap az egyik évben mechanikából, a másik évben hidraulikából benyújtott pályamunkák közül a legjobbnak adományozta a pályadíjat.¹⁵⁰

A kiemelkedő teljesítményt patronáló Czigler jutalomdíj – általában 40 pengő összegben – a kiváló eredménnyel rendelkező negyedéves vagy frissen oklevelet szerzett építészhallgatókat támogatta. Az alapítványt 1911-ben Czigler Paulina alapította bátyja, az egykori műegyetemi tanár Czigler Győző¹⁵¹ emlékére.¹⁵² Szintúgy a jutalomdíjak közé tartozott az 1873-ban alapított Kauser-Eigel hallgatói ösztöndíj, mely egyúttal az egyik legrégebbi műegyetemi stipendium és első magánösztöndíj alapja – még a harmincas években is működött. Kauser Lipótné¹⁵³ halála előtt, 1870-ben kelt végrendeletében vagyonának nagyrésztét jótékony célokra hagyta. Egyebek mellett a Műegyetemre is hagyományozott 10 000 forintot, azzal a feltétellel, hogy abból alapítványt létesítsenek, amelynek kamataiból évenként 2 szorgalmas hallgatónak osszanak ki szorgalmi díjat. „[...] a végrendelezőnőnek ezen ösztöndíj alapítása által az volt célja, hogy a szorgalmat fejlessze ennél fogva a súly nem annyira a már kifejtett kitűnőségekre mint inkább a mutatkozó szorgalom és iparkodás fejlesztésére lészen fektetendő.”¹⁵⁴ A Hauszmann alapot Hauszmann Alajos¹⁵⁵ építész, műegyetemi tanár 1913-as nyugdíjba vonulásakor alapította. Az alapítvány kamataiból finanszírozott díj annak a negyedéves építészhallgatónak járt, akinek a reneszánsz vagy hasonló stílusban készített évközi tervezete a legjobbnak bizonyult az évfolyamban.¹⁵⁶

A szigorlati segélyek közül kiemelendő a Stoczek/Sztoczek József¹⁵⁷ műegyetemi tanár emlékére alapított 40 pengős Stoczek/Sztoczek József-féle szigorlati segély, melyet évente két szigorló hallgató kapott.¹⁵⁸

Érdemes megemlíteni még a harmincas években létrehozott Szabó Teréz ösztöndíjat, amely egyszerre volt szociális és tanulmányi jellegű, hiszen úgy a szorgalomért és példás

¹⁵⁰ *Hivatalos Közlöny*, 1899/2. 54.

¹⁵¹ Czigler Győző (1850–1905): építész, egyetemi tanár, a Műegyetem Mérnöki és Építész Osztályának dékánja (1890–1893), a Magyar Mérnök és Építész Egyesület elnöke (1894–1900).

¹⁵² ZELOVICH, 1922. 280.; BMEL, JM RH, 3/c, 96.cs. 745.sz.

¹⁵³ Kauser Lipótné (1820–1873): született Eigel Jozefa, második férje Kauser Lipót (1818–1877) építész.

¹⁵⁴ BMEL, JM RH, 3/c, 518. sz. Kauser Lipót levele Nendtvich Károlynak, a Műegyetem rektorának. 1874. március 22.; *Hivatalos Közlöny*, 1899/2. 54.

¹⁵⁵ Hauszmann Alajos (1847–1926): építész, egyetemi tanár, a Műegyetem Mérnöki és Építész Osztályának dékánja (1879–1882), az egyetem rektora (1903–1905), a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1924: tiszteleti).

¹⁵⁶ ZELOVICH, 1922. 281.; BMEL, JM RH, 3/c, 96.cs. 748. sz.

¹⁵⁷ Stoczek/Sztoczek József (1819–1890): mérnök, egyetemi tanár, a Joseph Polytechnicum/József Műegyetem igazgatója (1862–1871), a Műegyetem rektora (1871–1872, 1875–1879), a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1858: levelező, 1860: rendes), a Királyi Magyar Természettudományi Társulat elnöke (1867–1869).

¹⁵⁸ BMEL, JM RH, 3/c, 96.cs. 746. sz.

előmenetelért, mint a rászorultságból adódóan adományozták. Szabó J. János¹⁵⁹ halálakor vagyonának egy részét iskolai jótékony célokra ajánlotta. Szabó külön rendelkezett arról, hogy egykori iskoláiban (az izsáki Elemi Iskola, a belvárosi Főreál és a Műegyetem) az édesanyja tiszteletére Szabó Teréz Alapítványnak nevezett alap ösztöndíjait adományozzák. A Műegyetem esetében az egyenként 50 dolláros ösztöndíjat évente az a 3–6 diák kaphatta, aki a protestáns vagy az izraelita felekezethez tartozott, és „[...] akik szorgalmuk, jó előmenetelük, jó magaviseletük folytán erre érdemesek és akiknek szülei szegények, vagy támogatásra szorulnak.”¹⁶⁰ Az alapítvány 1942-ig patronálta a műegyetemi hallgatókat.

Az egyes tanévekben kiosztott pályadíjakban, jutalomdíjakban és segélyekben részesült hallgatók nevét – néhány év kivételével – a mindenkori rektor a műegyetemi évnnyitó beszédében is megemlítette. Bár a műegyetemi hallgatói ösztöndíjak létrehozása mögött valóban nemes szándék húzódott, figyelembe véve az adományozott összegek nagyságát, – általában 40 pengő – ezek elsősorban a morális támogatás és elismerés eszközeként szolgáltak. E nemes cselekedetre és az anyagiak csekély mértékére utalt Schimanek Emil¹⁶¹ rektor, amikor azt mondta: „[...] üdvösnek tartom ezt a szokást [a jutalmazottak névsorának felolvasását], mert az erkölcsi elismerésnek magas fokát látom ebben a megemlékezésben, aminek különösen manapság van nagyobb értéke, amikor a hallgatóknak – a megélhetés nehézségeivel küzdve – nehezebb kitűnő eredményeket felmutatni, és amikor a jutalom, amelyet adhatunk, csak morális elismerés és csak a forma megtisztelő, amelyben kifejezésre jut.”¹⁶²

Az ösztöndíjak, segélyek, jutalomdíjak és pályadíjak száma az 1880-as évektől folyamatosan gyarapodott.¹⁶³ Ezek között tekintélyes, és az intézményi kapcsolati háló szempontjából meghatározó csoportot képeztek az egykori műegyetemisták és az egyetemi tanárok által szorgalmazott, vagy az egykori oktatók emlékére tett, műegyetemi kezelésében lévő alapok. A hallgatók és az oktatók szoros kapcsolatának kohéziós ereje a csoportot összefogó szellemi holdudvar és maga az univerzitás volt.

¹⁵⁹ Szabó (Jónás) János (1881–1930): mérnök, egykori műegyetemi hallgató. Kivándorolt, az Egyesült Államokban telepedett le.

¹⁶⁰ BMEL, JNMGE RH, 4/c, 60.cs. 1543. sz. 19135/1932. Miniszteri leirat a m. kir. József Műegyetem Egyetemi Tanácsának. 1932. július 8.

¹⁶¹ Schimanek Emil (1872–1955) Kossuth-díjas gépészmérnök, egyetemi tanár, a m. kir. József Műegyetem egyetem rektora (1923–1925).

¹⁶² Schimanek Emil rector magnificus beszámoló beszéde az 1923/24. tanévről. In: *A m. kir. József-Műegyetem 1924/25. tanévének megnyitásakor 1924. évi október hó 12-én tartott beszéd.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1925. 39.

¹⁶³ Természetesen az állam által finanszírozott hallgatói ösztöndíjak és segélyek – lévén állami intézmény – a Műegyetem diákjai számára is biztosítottak voltak, gondolunk itt elsősorban a közszolgálati alkalmazottak gyermekei részére létesített tanulmányi ösztöndíjakra.

A kívülről érkező anyagi támogatás nem pusztán az alapítványok létrehozásában, hanem felszerelés adományozásban, a könyvtári és szertári felajánlásokban is megmutatkozott. A szoros kapcsolat és adományozási kedv megfigyelhető a műegyetemi közösségek által indított szakfolyóiratokban (ld. Műszaki Hetilap, Technikus), de a Magyar Mérnök- és Építészeti Egylet létrehozásában és tevékenységében is.¹⁶⁴ Bár a magánfelajánlásokból létrehozott alapítványok idővel elsorvadtak – a harmincas évek végére a legtöbb alapnak olyan mértékben megcsappant a pénztári költségvetése, hogy már nem tudtak ösztöndíjat finanszírozni¹⁶⁵ – a folytonosan újratermelődő műegyetemi réteg és a felajánlások nem. Ennek köszönhetően a Műegyetem a második világháború végéig számon tarthatott egy olyan, egykori hallgatóiból és oktatóiból álló réteget, amely vagyonát megosztva hozzájárult az egyetemi tehetséggondozáshoz, a rászorulókat támogatásához.

A műegyetemi ösztöndíjak margójára kívánczik még az előzőktől mind jellegében, mind céljában eltérő Workstudent akció. A harmincas évek elején indított, magyarul csak munkástanuló akciónak nevezett program célja az volt, hogy a már végzett mérnökök amerikai gyárakban és ipari vállalatoknál legalább 1–2 éves gyakorlati tapasztalatra tegyenek szert. Az akció mintájául egy hasonló elven működő német program szolgált, amely keretében több száz német gépészmérnök jutott el az Egyesült Államokba, hogy két éven belül, kibővült szaktudásokkal és tapasztalataikkal a német iparban helyezkedjenek végül el. A magyarországi Workstudent akciót egyébként az egykori Smith-ösztöndíjas Vér Tibor (1928/29), akkor műegyetemi adjunktus¹⁶⁶ a rektor és a miniszter támogatását maga mögött tudva szorgalmazta.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Magyar Mérnök és Építész Egylet kiemelkedő fontosságú a műszaki társadalmi réteg érdekképviseletében és civil társulásában. Az Egylet történetéről lásd bővebben: LÓSY–SCHMIDT Ede: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet megalakulásának előzményei. 1866–1867.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1927.; Uő: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet megalakulásának hiteles története.* Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1938.

¹⁶⁵ Ezt a tendenciát nyomon követhetjük a műegyetemi alapítványok fennmaradt pénztári naplójában és főkönyvében is. BMEL, JNMGE GH, 21/a.

¹⁶⁶ Vér Tibor az 1931.évi Országos Magyar Mérnökkongresszuson a workstudent program kibővítésével kapcsolatban szólalt fel. Lásd: Mérnökkongresszus. Dr. Vér Tibor javaslatára. Technika, 12. évf., 1931/3–4. 116.

¹⁶⁷ Az 1932/33. tanév workstudent ösztöndíjasairól lásd bővebben: *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1931–32. tanévben.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933. 68. Az akcióval kapcsolatban a Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára és a Magyar Nemzeti Levéltár is őriz töredékeket. MNL OL, K 636 715. cs. 70. fsz.; BMEL, JM RH, 3/c, 65. cs. 617. sz.

2.2. A magyarországi műszaki felsőoktatás és a Műegyetem története a kezdetektől 1949-ig

A Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány által biztosított ösztöndíjakat kizárólag a műegyetemen végzett magyar mérnökök pályázhatták. Ebből adódóan a történeti áttekintő fejezeteknél szükséges kitérni a hazai műszaki felsőoktatás történetének vázlatos ismertetésére. Az alfejezet ennek értelmében a műszaki felsőoktatás magyarországi kiépülésének és a Műegyetem egyes intézményi jogelődjeinek rövid bemutatására szorítkozik.

A magyarországi műszaki felsőoktatás történetének gyökerei a 18. századig nyúlnak vissza. A műszaki tantárgyak megjelenése az oktatásban szorosan kötődik Mária Terézia 1753-as rendeletéhez, valamint az 1777-ben kiadott Ratio Educationis kiadásához.¹⁶⁸ Az 1782-ben létrehozott, szervezetileg a budai tudományegyetem¹⁶⁹ bölcsészeti kara alá tartozó mérnökintézetként működő Institutum Geometricum volt a második olyan polgári mérnökképző intézet Európában, amelynek hallgatói egyetemi szervezeti keretek között hallgathatták a műszaki tudományokat.¹⁷⁰ Az intézet működésének jogi keretet adó rendeletben az alapítás indoklásán kívül az a kikötés is megtalálható, amely Magyarországon először mondta ki, hogy nyilvános mérnöki állásra csak olyan személy alkalmazható, aki az előírt matematikai tanulmányok elméletéből és gyakorlatából az egyetemen nyilvános vizsgát tett és erről bizonyítványt szerzett. Ez az intézkedés az újonnan alapított intézet rangját és a mérnöki munka presztízsét emelte, hiszen a mérnöki pálya ettől kezdve de facto egyetemi végzettséghez volt kötve.¹⁷¹ Jelentősége ellenére az Institutum ugyanakkor nem tudta kielégíteni a 19. század eleji ipari fellendülés következtében megugró szakemberhiányt, melynek pótlásához az intézetben képzett földmérő és vízépítőmérnökök már nem bizonyultak elegendőnek. A változó

¹⁶⁸ Mária Terézia 1753-as rendeletével a nagyszombati univerzitás oktatási rendjét a bécsi egyetem gyakorlatához igazította. A reáltárgyak bevezetésével, a repetensi intézmény kialakításával rendeleti úton láttak hozzá a tanulmányi rendszer korszerűsítéséhez. KISS, 2000. 9.; SZÖGI László: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem rövid története 1635–1985*. Budapest, ELTE, 1985. 22. Az 1753-as és az 1777-es két rendelet a műszaki tantárgyak oktatásának elindítását célozták, egyúttal lehetővé tették a hazai műszaki oktatás felsőfokú intézeti kereteinek 18. század végi kiépülését. ZELOVICH, 1922. 44. A Ratio Educationis különösen jelentős a hazai műszaki felsőoktatás történetében, hiszen a korábbiaknál jóval nagyobb hangsúlyt fektetett a reáltárgyak oktatására. ZELOVICH, 1922. 44.; SZTERÉNYI, 1897. 17.

¹⁶⁹ A Budai Tudományegyetem történetéről lásd bővebben: PAULER Tivadar: *A budapesti m. kir. tudományegyetem története*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1880.

¹⁷⁰ A műszaki oktatás felsőfokú tanulmányokká emelésében megelőzve ezzel Franciaországot is, ahol a mérnökök és állami tisztviselők hiányának pótlására 1794-ben, 12 évvel később alapították meg az École Polytechnique-t. ZELOVICH, 1922. 48.; Az École Polytechnique történetéről lásd bővebben az alábbi összefoglaló munkákat: TUFFRAU, Paul: *École polytechnique: Livre d'or de l'École polytechnique*. Casablanca, Raymond Lacour, 1962.; LESOURNE, Jacques (szerk.): *Les polytechniciens dans le siècle: 1894–1994*. Paris, Dunod, 1994.

¹⁷¹ KISS, 2000. 9.

igényeket felismerve, a műszaki felsőoktatás következő fejlődési lépcsőfokán már egy új intézet, az önálló magyar műegyetem felállításának terve állt.¹⁷²

A korabeli politikai viszonyok kihatottak a műszaki felsőoktatás fejlődésére. Az Institutumot 1850-ben császári rendelettel megszüntették, és hozzácsatolták az 1846-ban felállított Ipartanodához, amely József nádor tiszteletére a József Ipartanoda nevet kapta. Az Ipartanoda és az Institutum összevonásából létrejött Joseph Industrieschule 1850-ben kezdte meg működését. Ez az intézkedés nem csak az egyébként már elavultnak számító Institutumot számolta fel, hanem hosszú időre a magyarországi egyetemi szintű mérnökképzést is.¹⁷³ Az Institutum megszüntetésével és az intézeti maradványok összeolvasztásával a mérnöki hivatás kvalifikációjának számító szigorlatok megtartása és a mérnöki oklevél kiállítása is hosszú időre szünetelt. Ebből egyenesen következett, hogy az 1850-es évektől, egészen a valóban egyetemi szervezeti keretek között működő m. kir. József Műegyetem létrehozásáig, közel harminc évig, azok a magyarországi ifjak, akik műegyetemi oktatásban kívántak részesülni, külföldi egyetemekre voltak kénytelenek beiratkozni.¹⁷⁴ E két évtized német és svájci egyetemjárás tendenciája a későbbi m. kir. József Műegyetem tantestületének képzettségében, az intézmény szervezeti felépítésében, tanrendjében és külföldi tudományos kapcsolataiban is lekövethető.

Bár a Joseph Polytechnikum 1860-tól a Királyi József Műegyetem megnevezést használta, a fentebb ismertetett kvalifikációs tényezők és a vonatkozó szervezeti felépítés híján, aligha működött univerzitásként. Érdemi változást e tekintetben az 1867-es kiegyezés hozott.¹⁷⁵ Az 1871/1872. tanévben az intézet már egyetemi szervezeti keretek között kezdte meg működését. A már nem csak nevében, hanem szervezeti felépítését tekintve is, élén az egyetemi

¹⁷² KISS, 2000. 10. Hasonló tendencia mutatkozott a műegyetemek iránt regionálisan is: Prágában 1806-ban, Bécsben 1815-ben Polytechnikumot, Berlinben 1820-ban, Karlsruheban pedig 1825-ben alapítottak technikai főiskolát. A tárgyalt időszakban a magyar hallgatók által látogatott legnépszerűbb külföldi műegyetemek közé tartozott a bécsi, karlsruhei, a müncheni és 1855-től a zürichi Polytechnikum. ZELOVICH, 1922. 77.

¹⁷³ KISS, 2000. 11. Az újonnan létrehozott intézetet ugyanis csak 1857-ben minősítették műegyetemmé, akkor is csak névleg, hiszen az egyetemi működéshez elengedhetetlen szervezeti felépítés nem volt biztosítva, ekkor kapta a Joseph Polytechnikum elnevezést.

¹⁷⁴ ZELOVICH, 1922. 116. A külföldi peregrinációval kapcsolatos legújabb irodalmat lásd bővebben: SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2001.; SZÖGI László – KISS József Mihály: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2003.; PATYI Gábor – SIMON Zsolt – SZABÓ Miklós – SZÖGI László – VARGA Júlia: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1867–1890*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2015.; HEGYI Ádám – SZÖGI László: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2016. Az imént felsorolt irodalmak mind a Szögi László szerkesztésében megjelenő, 30 kötetből álló két forráskiadvány-sorozat részei: a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* című 24 kötetből, a *Felsőoktatástörténeti kiadványok* (a sorozat) új része mintegy 13 kötetben közli a magyar diákok külföldi egyetemjárásának és a hazai felsőoktatási intézményeket látogató diákoknak az adatait. E tekintélyes mennyiség teljes felsorolásától terjedelmi korlátok miatt eltekintünk.

¹⁷⁵ ZELOVICH, 1922. 128.

tanács által választott rektorral, egyetemi rangra emelt Műegyetem volt a világon az első műszaki felsőoktatási intézmény, amely nevében az egyetem szót viselte. Az intézet az egyetemi jogok teljességének birtokába 1901-ben jutott, ekkor kapta meg a doktori cím adományozásának jogát.¹⁷⁶ 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején több tervezet is született a műszaki felsőoktatás átalakítására, de ezek végrehajtására nem került sor.¹⁷⁷ A műszaki felsőoktatás történetében fordulópontnak számított a Műegyetem 1934. évi átalakítása. Költségvetési csökkentésre hivatkozva a kormányzat megszavaztatta az országgyűléssel az 1934. évi X. törvénycikket,¹⁷⁸ amely a M. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem megalakítását rögzítette. Az új formáció több, korábban már létező intézetet olvasztott magába: a József Műegyetemet, a soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskolát, az Állatorvosi Főiskolát és a Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kart.¹⁷⁹ A második világháború után az egyetem szervezeti felépítése ismét átalakult,¹⁸⁰ az egyes karok kiválása után megmaradt töredékintézmény szervezetét az Elnöki Tanács 1949. évi 15. számú törvényerejű rendeletében¹⁸¹ Budapesti Műszaki Egyetemmé alakította.¹⁸²

A disszertáció témájához marginálisan kapcsolódik, ellenben a hazai műszaki felsőoktatás részét képezi a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola története. Az 1763-ban Selmecbányán létrehozott, 1770-től Akadémiai címet viselő (Bergakademie) mérnökképző tanintézet elsődleges célja a bányamérnökök, idővel erdőmérnökök és kohómérnökök képzése

¹⁷⁶ E joggal első ízben 1902-ben élt. Zielinski Szilárd ekkor szerezte meg a doktori címét, s ezzel ő lett a Műegyetemen első felavatott műszaki doktora. KISS, 2000. 12.; Zielinski Szilárd (1860–1924) építőmérnök, műegyetemi tanár, a magyarországi vasbetonépítés úttörője, a Mérnöki Kamara megalapításának szorgalmazója és első elnöke (1924).

¹⁷⁷ A reformok egyebek mellett a gyakorlati oktatás színvonalának emelésére, az ehhez szükséges infrastrukturális hálózat fejlesztésére, valamint az adjunktusok és tanársegédek fizetésének emelésére irányultak. Az építészmérnökök képzésének korszerűsítése érdekében fogadták el például Möller István műegyetemi tanár javaslatát. A javaslatot lásd: MÖLLER István: *Javaslat az építészköztársaság reformjáról*. Budapest, Műegyetem, 1919. Ekkor hozták létre Mihailich Győző vezetésével a II. hidépítési tanszéket is. Az egyes szakosztályok működésére, a képzési rendszerre irányuló reformokat és az újonnan létrehozott tanszékeket, a Mihailich vezetésére alatt álló új hidépítési tanszék kivételével, 1919 után eltörölték. A Tanácsköztársaság műegyetemi oktatási reformjairól és diákmozgalmairól lásd bővebben: Tanácsköztársaság intézkedései és tervezetei a Műegyetem korszerűsítése és fejlesztése érdekében. In: DEVICS–KÁROLYI–ZÁDOR, 1969. 149–179.

¹⁷⁸ Az 1934. évi X. törvénycikk szövegét lásd: Magyar Törvénytar. 1934. évi törvénycikkek. [X. törvénycikk a Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről.] Budapest, Franklin, 1935. 71–82.

¹⁷⁹ Az új szervezeti rend infrastrukturálisan nem változott jelentősmértékben, hiszen minden részintézmény a régi helyén működött tovább, Budapesten illetve Sopronban. KISS, 2000. 14. A József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem fennállása alatt csak az Aerodinamikai tanszék és laboratórium bővült új épülettel a harmincas évek végén. A laboratórium létrehozásának körülményeiről és felszerelési nehézségeiről lásd bővebben a szerző által jegyzett forrásközleményt: RAPALI Vivien: Kedves Tanár Úr! Fényes Iván Kármán Tódorhoz írt levelei (1936–1951). *Lymbus – Magyarországtudományi Forrásközlemények*, 18. évf., 2020, 807–830.

¹⁸⁰ KISS, 2000. 14.

¹⁸¹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi 15. számú törvényerejű rendelete a budapesti Műszaki Egyetem átszervezése tárgyában. *Magyar Közlöny, Törvények és törvényerejű rendeletek tára*, 1949/244–249. 33.

¹⁸² KISS, 2000. 14.

volt. 1846-ban az erdészeti tanintézet¹⁸³ hozzákapcsolásával a bányamérnökképzés mellett már erdészeket is képeztek. A képzési idő az erdészeknél három, a bányászoknál négy évfolyamon zajlott. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után több egykori hallgató és oktató börtönbe került vagy külföldre menekült. Az Akadémiát 1904-ben Bányászati és Erdészeti Főiskolává szervezték. Az első világháború után 1919-ben Sopronba költözött át az intézet, ahol 1934-ig soproni m. kir. Bányászati és Erdőmérnöki Főiskolaként működött, mígnem az 1934. évi X. örvénycikk értelmében beleolvadt a M. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetembe.¹⁸⁴

A vázlatos ismertetésből jól látszik, hogy a magyarországi műszaki szakember és műszaki elitképzés szintere a 20. század második feléig elsősorban a Műegyetem, illetve egyes jogelődei voltak.

2.2.1. A Műegyetem szervezeti felépítése és a műegyetemi mérnökképzés a két világháború között

Míthogy a Műegyetemnek megkülönböztetett szerepe volt az ösztöndíjalapítvány működtetésében, úgy az adományozás során, mint a szakmai felügyeletben, indokolt az intézmény két világháború közötti szervezeti felépítését és a műszaki osztályok képzési rendszerét közelebbről is bemutatni. Ezt azért is tartjuk fontosnak, mert a vizsgált korszakban a műszaki tudományos életpályamodell egyik színhelye a kutatóintézetek és minisztériumi osztályok mellett, a Duna-parti épületegyüttesben csúcsosodott ki. Nem mellesleg valamennyi ösztöndíjas a Műegyetemen szerezte oklevelét és sokan közülük pályájuk során oktatói minőségben is kapcsolódtak az univerzitáshoz. Az 1934 utáni éveket illetően a dolgozat tematikai egységét megtartva – figyelembe véve az 1934. évi X. törvénycikk által létrehozott új egyetemet – csak a műszaki karokra térünk ki. Az ismertetés alapjául az eddig is haszonnal forgatott szakirodalmak mellett az 1916-os szervezeti és 1935-ös és szigorlati szabályzatok szolgáltak.¹⁸⁵

¹⁸³ Az 1808/1809. tanévben szintén Selmecebányán az erdészeti tudományok önálló művelése és felsőfokú oktatása céljából alapított intézet. MIHALOVITS János: A Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola. In: MAGYARY, 1927. 268.

¹⁸⁴ Az egyetemen belül a Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karként működött 1949-ig. Az Akadémia történetéről lásd: MIHALOVITS, 1927. 266–280.; ZSÁMBOKI László (szerk.): *Selmectől Miskolcig 1735–1985*. Miskolc, Nehézipari Műszaki Egyetem Sokszorosító üzeme, 1985. Lásd még a Soproni Szemle 2019/3. tematikus számában megjelent Selmectől Sopronig centenáriumi emlékkonferencia tanulmányait: *Soproni Szemle*, 73. évf., 2019/3. 245–321.

¹⁸⁵ *Hivatalos Közlöny*, 1916/21. 331–350.; *Hivatalos Közlöny*, 1935/19. 283–292.; *Hivatalos Közlöny*, 1935/10. 113–119.

Az 1916-os szabályzat, akárcsak a korábbiak, rögzítette, hogy az intézmény élén – az egyetemi autonómia megtestesítőjeként – az egyetemi tanács által választott és a kultuszminiszter által megerősített rektor (rector magnificus¹⁸⁶) állt.¹⁸⁷ A hat szakosztály (kar), az építész, mérnöki, gépészmérnöki, vegyészmérnöki, közgazdasági osztály, valamint az egyetemes osztály élén¹⁸⁸ a szakosztályi tanácsok által választott és a minisztérium által megerősített dékánok álltak.¹⁸⁹ Az egyetem legfelsőbb szintű kollektív döntéshozó testülete az egyetemi tanács volt,¹⁹⁰ élén a mindenkori rektorral, akit akadályoztatása esetén a prorektor helyettesített. Az egyetemi tanács jogkörébe tartozott egyebek mellett a tanterv és a tanrend meghatározása, szükség esetén módosítása, az éves költségvetés megállapítása, és az utazási ösztöndíjak odaítélése. Tagjai között találjuk a műegyetem valamennyi ny. r. és rendkívüli tanárát, valamint a magántanárok választott képviselőit. Ezzel szemben a rektori tanács az előbbinél szűkebb körű döntéshozó testület volt, tagjai: a rektor, a prorektor, a dékánok és a gazdasági előadó.¹⁹¹ A hierarchiában egy szinttel lejjebb találhatjuk a szakosztályok tanácsait, tagjai az osztályokban tanító és rendszeresített tanszéket ellátó rendes és rendkívüli tanárok és a helyettes tanárok, utóbbiak csak tanácskozási joggal vettek részt.¹⁹²

Az egyetem oktatói közé tartoztak a műegyetemi előadásokat tartó rendes vagy rendkívüli tanárok, az elsősorban nem főállású magántanárok vagy meghívott előadók.¹⁹³ Azok, akik a Műegyetemen – vagy bármely tudományegyetemen – határozottan körülírt tárgyakból előadásokat kívántak tartani a Magántanári képesítő szabályzat alapján magántanárokká képesíthetők (habilitatio) voltak.¹⁹⁴ Az oktatói hierarchiában lejjebb találjuk a

¹⁸⁶ Az 1912-ben előterjesztett szabályzatba még nem vették fel a rector magnificus címet, ám minthogy a szomszédos államok – elsősorban Ausztria – műszaki felsőfokú oktatási intézményeiben már használatban volt, az 1916-ban bevezetett szabályzatba is bekerült. ZELOVICH, 1922. 261.

¹⁸⁷ A Műegyetem első rektorává az intézmény korábbi igazgatóját, Stoczek/Sztoczek Józsefét választották meg. KISS, 2000. 12.

¹⁸⁸ Az építész, mérnöki, gépészmérnöki, vegyészmérnöki, közgazdasági osztály, valamint az egyetemes osztály, [...] mely a tanári pályára készülőknek, valamint egyes tudományok iránt érdeklődőknek nyújt alkalmat felsőbb tanulmányokra.” ZELOVICH, 1922. 260.; *Hivatalos Közlöny*, 24. évf., 1916/21. 331–332.

¹⁸⁹ *Hivatalos Közlöny*, 24. évf., 1916/21. 339.

¹⁹⁰ *Hivatalos Közlöny*, 24. évf., 1916/21. 338–339.

¹⁹¹ *Hivatalos Közlöny*, 24. évf., 1916/21. 339.

¹⁹² Uo.

¹⁹³ A meghívott előadók az egyetemmel nem álltak munkaviszonyban, de az univerzitás a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával felkérhette őket előadói minőségben óra tartására: „Egyes kiváló szakférfiak, akik a műegyetem kebelébe nem tartoznak, a műegyetemi tanács ajánlatára, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával, határozottan körülírt tárgyakból tartandó előadásra meghívhatók.” *Hivatalos Közlöny*, 1916/21. 333.

¹⁹⁴ Uo. A magántanári képesítési rendszer 1848–1952 között működött. A képesítéssel rendelkező magántanárok általában nem – de akadt kivétel – voltak főállású alkalmazottak az egyetemen, ebből adódóan fizetést nem kaptak, csak a tandíjból (leckepénzből) részesültek megtartott óráik arányában. Képesítésüket közvetlenül a karoktól nyerték: a nyilvános rendes és rendkívüli tanárok döntöttek arról, hogy megadják-e a tanítási jogot (venia legendi) a pályázóknak. A pozitív elbírálást az egyetemi tanács jóváhagyta és felterjesztette a miniszternek megerősítés

segédszemélyzetet, amely a tanársegédekből, adjunktusokból, esetleg meghívott középiskolai tanárokból állt, akikre a szemináriumi, rajztermi és laboratóriumi gyakorlatok ellátása és a szigorlati vizsgák zárthelyi írásbeli feladatainak előkészítése és felügyelete hárult.¹⁹⁵

A középiskolai érettségivel rendelkező, már felvett hallgatók¹⁹⁶ nyolc, 1929-től kilenc szemeszteren át végezték a vegyész-, gépész- és építészmérnöki, valamint mérnöki képzést. A húszas évek végén a szemeszterek számának megemelésével együtt a képzési rendszert is kibővítették. A tanulmányi idő növelésének célja az volt, hogy a kibővített tanrenddel a végzett mérnökök műszaki ismereteken túl jogi és gazdasági ismeretekkel is rendelkezzenek, valamint hogy elegendő idejük legyen az egyes speciális szakterületekben való elmélyülésre és a szigorlatokhoz kötelezően előírt gyakorlatok elvégzésére.¹⁹⁷ A hallgatók tanulmányaikat szigorlatokkal fejezték be, ezek számát 1916-ban a korábbi kettőről, háromra emelték.¹⁹⁸ Csak ezek eredményes letétele után kaptak mérnöki, gépészmérnöki, építészeti, illetve vegyész-mérnöki oklevelet.

Az 1934-ben létrehozott m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem öt kart foglalt magában.¹⁹⁹ A döntéshozó testületek hierarchiája és működési elve, az oktatói feladatkörök és a képzési rend változásai azonban az értekezés témájából fakadóan nem voltak

végezt. BIRÓ Judit: *Magántanárok a pesti tudományegyetemen 1848–1952. Fejezetek az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történetéből* 12. Budapest, ELTE, 1990. 12. A képesítés megszerzésével kapcsolatos eljárást a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1892. évi 45.520. rendelete, 1935-től az 1935. évi 21.273 számú rendelet rögzítette. *Egyetemi magántanári képesítő szabályzat. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1892. évi 45.520 számú rendeletével.* Budapest, 1930.; A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 21.273. számú rendelete a m. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem magántanári képesítő szabályzata tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 43. évf., 1935/10. 113–119.; A tárgyalt korszak tudományos címeinek és besorolásainak plasztikus összefoglalóját lásd: NÓTÁRI Tamás: Magyarországi tudományos fokozatok, címek, besorolások a jogtudományban a Ratio Educationistól napjainkig. In: JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, 2015. 660–684.

¹⁹⁵ *Hivatalos Közlöny*, 24. évf., 1916/21. 332., 347.

¹⁹⁶ A felvételi rendszer változásairól lásd bővebben: OSVÁTH Zsolt (összeáll.): *A felvételi rendszer változásai a források tükrében 1871–1949.* Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2001. Lásd még: KISSNÉ Bognár Krisztina – MOLNÁR László – OSVÁTH Zsolt (szerk.): *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. Az MFLSz 2010. évi vándorgyűlése. A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 4.* Budapest, Magyar Felsőoktatási Szövetség, 2010.

¹⁹⁷ Dr. Szily Kálmán e. i. rector magnificus megnyitó és beszámoló beszéde. In: *A m. kir. József-Műegyetem 1929/30. tanévének megnyitásakor 1929. évi szeptember hó 22-én tartott beszéd.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1930. 7–8. A szemeszterek számának emelésével egyidejűleg a gépészmérnöki képzést is „specializálták”, azaz három területre bontották: általános gépszerkesztési és gépgyártási, elektrotechnikai (ebből fejlődik ki majd később a Villamosmérnöki Kar) és mezőgazdasági tagozatra. A szakosodás kérdése már régóta napirenden volt, különösen a gépész osztályban.

¹⁹⁸ ZELOVICH, 1922. 260.

¹⁹⁹ Mérnök és építészmérnöki, Gépész- és vegyész-mérnöki, Bánya-, kohó- és erdőmérnöki, Mezőgazdasági és állatorvosi; Közgazdaságtudományi. Az egyes karok két-két külön osztályból álltak: mérnöki, építészmérnöki, gépészmérnöki, vegyész-mérnöki, bánya- és kohómérnöki, erdőmérnöki, mezőgazdasági, állatorvosi, közigazgatási és kereskedelmi, közigazgatási. KISS, 2000. 14

olyan nagymértékűek, hogy külön kitérjünk rá. Egyedül a szigorlati szabályzatot és az oklevél minősítéseket illetően hívjuk fel a figyelmet a különbségekre, minthogy az alapítvány tevékenységének kiértékelésekor nagy hangsúlyt fektettünk a pályázati alkalmassággal kapcsolatban az oklevélminősítés kérdéskörére.

Az építész, mérnöki, gépészmérnöki és vegyészmérnöki szakon az I. és a II. szigorlat alkalmával az egyetem által előírt két tárgyból, a III. szigorlat alkalmával három tárgyból kellett vizsgázni – ez alól csak az építészek számítottak kivételnek két kötelező tárggyal. Minden szigorlati vizsga írásbeli és szóbeli részből állt, de ezeken felül – a III. szigorlat részeként – kötelező volt gyakorlati munkát is végezni. Az építész és a mérnök, valamint gépészmérnök szigorlóknak tervezési feladatot kellett elvégezniük, előbbieknél négy héten, utóbbiaknak hat-hat héten át. Hasonló gyakorlati feladatot kellett teljesítenie a vegyészmérnököknek is az előírt nyolchetes laboratóriumi munkával. Az 1916-os szervezeti szabályzat és az 1935-ös szigorlati szabályzat lényegét tekintve csak a minősítési fokozatok esetében tér el egymástól.²⁰⁰ Az 1916-os szabályzat alapján, a szigorlati vizsgák²⁰¹ eredményének függvényében a kiadott mérnöki oklevelek a „kitűnő képzettséget”, a „jó képzettséget” és a „képzettséget” jelölték. Ettől valamelyest eltérő osztályozási elv szerint határozták meg az 1935 után kiadott okleveleket: az 1935-ös szigorlati szabályzat már kitűnő, jeles, jó és megfelelt minősítés alapján határozta meg a szigorlati eredményeket és ezek alapján az oklevél minősítéseket.²⁰²

Az 1934/35. tanévet már az új szervezeti formában kezdte meg a Műegyetem, amely 98 tanszékével az ország legnagyobb felsőoktatási intézményévé vált.²⁰³ Ezután jelentősebb szervezeti változások nem történtek a második világháború végéig.

A szervezeti felépítés és a képzési rend ismertetése után érdemes felhívni a figyelmet néhány problémára a hazai mérnökképzést és a Műegyetem első világháború utáni helyzetét illetően, annál is inkább, mert mindezen nehézségek ismertetése rávilágít arra is, hogy milyen nagy szüksége volt az egyetemnek – vele együtt a hazai műszaki felsőoktatásnak – egy kizárólag műszaki külföldi stipendiumra.

²⁰⁰ A korábban is a Műegyetemhez tartozó szakosztályok (építész, mérnöki, gépészmérnöki és vegyészmérnöki) esetében az új szabályzat alig tér el az 1916-ostól. Az intézményi összeolvadásból és a gépészmérnöki szak 1929-es tagozódásából (általános gépszerkesztés és gépgyártás, elektrotechnika, mezőgazdasági gépészet) adódóan azonban kiegészült a bányá- és kohómérnöki szakok, valamint a gépészmérnöki osztály egyes tagozataira vonatkozó szigorlati rend ismertetésével. A szigorlatok száma, a szigorlati tárgyak és az ügyrend is lényegében változatlan maradt. *Hivatalos Közlöny*, 1935/19. 283–292.

²⁰¹ *Hivatalos Közlöny*, 24. évf., 1916/21. 342.

²⁰² Uo.

²⁰³ KISS, 2000. 14.

A képzés és a felszerelés modernizálása, az infrastrukturális keretek fejlesztése már a századfordulón is megoldandó problémának számított, ehhez társult még az első világháború után az oktatói, kifejezetten a segédtanerői létszám bővítése.²⁰⁴ Utóbbi a háború utáni hallgatói létszám növekedéséből fakadó túlszűfolttságból adódott. A katonai szolgálat után visszatért egykori műegyetemisták, az elcsatolt területekről menekültek, valamint az onnan átküldött fiatalok miatt a hallgatók száma nagymértékben megnövekedett. A hallgatói létszámcsökkentést célozta részben az 1920-as numerus clausus törvény is. A probléma megoldását ugyanakkor gátolta az 1923. évi XXXV. törvénycikk,²⁰⁵ amely éppen a közalkalmazottak létszámát korlátozta, lehetetlenné téve így a műegyetemi oktatói gárda kiegészítését.²⁰⁶ Az infrastrukturális fejlesztések ugyanakkor nem pusztán a megnövekedett hallgatói létszám, hanem legalább annyira a Műegyetem felszerelésének bizonyos fokú elmaradottsága miatt voltak szükségesek.²⁰⁷

A képzési rendszert illetően megoszlottak a vélemények. Egyesek szerint a hallgatók túlzott elméleti képzése és a gyakorlati tapasztalatuk csekélyisége ugyan nehézséget okozott az oktatás és az ipari igények összehangolásakor, ezzel együtt a végzettek munkaerőpiaci elhelyezkedéskor. Másrészt, az erős elméleti képzés a tudományos kutatásban való jártasságot, az ehhez kapcsolódó képességeket és az univerzális, sok területen helytálló mérnökök képzését volt hivatott szolgálni.²⁰⁸ Már a századfordulón is igényt mutatkozott a

²⁰⁴ A hallgatói létszámnövekedés következményeire hívta fel a figyelmet Zelovich Kornél és más kortársak is. „A Műegyetemnek fennállása óta nem volt oly nagyszámú hallgatósága, mint a múlt tanévben. A hallgatóságnak ez az óriási nagy száma az eredményes oktatást igen megnehezíti és a hallgatóság növekedésének arányában nem szaporodó tanári személyzet munkaképességét a szélső határig igénybe veszi.” Zelovich Kornél e. i. rector magnificus beszámoló és megnyitó beszéde az 1922/23. tanévről. In: *A m. kir. József-Műegyetem 1922/23. tanévének megnyitásakor 1922. október hó 1-én tartott beszéd.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részevénnyársaság, 1923. 8.

²⁰⁵ 1923. évi XXXV. törvénycikk a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92300035.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39>
(utolsó letöltés: 2021.04.26.)

²⁰⁶ A törvénycikk nem csak gátolta az új tanerő felvételt, de 42 költségvetésileg rendszeresített állást szüntetett meg. Schimanek Emil rector magnificus beszámoló beszéde az 1923/24. tanévről. In: *A m. kir. József-Műegyetem 1924/25. tanévének megnyitásakor 1924. október hó 12-én tartott beszéd.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részevénnyársaság, 1925. 7.

²⁰⁷ A műegyetemi korszerű felszerelésére az egyetemi tanács 1907-ben 2 200 000 koronát igényelt, mely összeget az akkori kormány tíz évre szétbontva utalt volna ki az intézetnek. A tíz éves fejlesztési program alig csökkentette a problémákat, hiszen egyrészt egy évtized túlságosan hosszú idő a műszaki tudományterületek esetében. Másrészt pedig az előirányzott összeget a háborús évek miatt teljes egészében nem kapta meg az egyetem. A háború után pedig oly mértékben csökkent a pénz értéke, hogy a kiutalt összegek csak csekély részét fedezték csak a költségeknek. ZELOVICH, 1922. 304–305.

²⁰⁸ Több műegyetemi oktatóval együtt ennek az általános tendenciának adott hangot Magyary Zoltán is: „[...] az alapprobléma minden fakultásra nézve a szak- képzés és a tudományos kutatás s abból folyó tudósképzés helyes összeegyeztetése. [...] Hallgatóik túlnyomó része csakis ezt az oklevelet keresi az egyetemen különös tudományos hajlandóság nélkül. Érthető és jogos az államnak az az igénye, hogy az egyetemről olyan munkát vár, melynek

műegyetemi képzés gyakorlati(bb) irányba való elmozdítására. Zelovich Kornél²⁰⁹ 1901-ben megjelent írása²¹⁰ például heves vitát indított el a műszaki felsőoktatás korszerűsítéséről, az elméleti és gyakorlati oktatás mikéntjeiről.²¹¹ Alig néhány évvel később, 1909-ben vitasorozat jelezte a továbbra is fennálló probléma megoldatlanságát.²¹² A műszaki oktatás reformja a két világháború között mindvégig napirenden volt, szóba került egyebek mellett Rohringer Sándor tolmácsolásában az 1936-os Országos Felsőoktatási Kongresszuson, de 1942-ben a Magyar Mérnök- és Építész Egyletben is.²¹³

Voltaképpen valamennyi probléma egy közös eredőre, a megfelelő anyagi háttér hiányára vezethető vissza. Az elméleti tárgyak túlzott dominanciájának is részben az volt az oka, hogy a műegyetem technikai felszereltsége, úgy a laboratóriumok, mint a szakkönyvtári állomány elavultak és hiányosak voltak. A könyvtári állomány esetében kifejezetten az idegennyelvű publikációk, a szakkönyvek és a szakfolyóiratok hiányoztak.²¹⁴ De nem minden egyetemi tantárgy esetében volt például tankönyv, amelynek híján a vizsgára való felkészülés során csak az egyetemi jegyzetekre, vagy az egyetemi könyvtár kevés idegennyelvű – elsősorban német – szakkönyveire támaszkodhattak a hallgatók. Részben a gyakorlati tapasztalatszerzés végett indították el Vér Tibor (1928/29) szorgalmazására az előző fejezetben már említett Workstudent akciót. Mindezen finánciális és képzési problémák mellett még a mérnöki cím használatának jogszerű rögzítése is váratott magára.²¹⁵

eredménye a tanítványoknak a közpályákra való alapos kiképzése. [...] Ezzel a szakképzéssel szemben áll a másik, az ősi hivatása az egyetemeknek: a tudomány előbbrevitele és a tudósképzés.” MAGYARY, 1927. 214.

²⁰⁹ Zelovich Kornél (1869–1935): mérnök, egyetemi tanár, a m.kir. József Műegyetem Közgazdasági Osztályának dékánja (1914–1917, 1930–1933), a Mérnöki és Építész-mérnöki Kar dékánja (1934–1935) az egyetem rektora (1921–1923), a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1921: levelező, 1928: rendes)

²¹⁰ ZELOVICH Kornél: A műszaki doktorátus és a Műegyetem. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője*, 20. évf., 1901/1. 1–6.

²¹¹ A vita fókuszában elsősorban a matematika és az egyéb teoretikus, elméleti tárgyak oktatás állt. Bár a matematika, mint tantárgy szükségességében valamennyien egyetértettek, abban már nem, hogy milyen mélységekben és arányban kellene beemlíni a tantervbe. Zelovich cikkére Schimanek Emiltől és Gállik Istvántól is érkezett válasz az Értesítő hasábjain.

²¹² A műegyetemi oktatással, kifejezetten a gépészmérnökképzéssel és az ipari szükségletek összehangolásáról folyó diskurzushoz kapcsolódó írásokat lásd: *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője* 28. évfolyamának számaiban. A vitasorozat nyomán állást foglalt a kérdésben mások mellett Sigmond Elek, Bánki Donát, Hieronymi Károly és Schimanek Emil is.

²¹³ Lásd bővebben: ROHRINGER Sándor: Hozzászólás [az 1936.évi Országos Felsőoktatási Kongresszus általános szakosztályának tárgyalásain]. In: MARTONFFY Károly (szerk.): *A magyar felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai. I.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937. 82–84.; Beszámoló a Magyar Mérnök- és Építész Egylet Gépészeti és Közgazdasági Szakosztály mérnöknevelési vitájáról. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Értekezések*, 2. évf., 1942/8. 1–104.

²¹⁴ ZELOVICH, 1922. 304–307.

²¹⁵ Míg az iparüzést korábban is képesítéshez kötötte a törvény, a szellemi műszaki tevékenységet 1923-ig bárki szabadon gyakorolhatta, a mérnöki címet minden (felsőoktatási) képesítés nélkül bárki büntetlenül felvehetette és használhatta. BENE, [1933]. 13. A mérnöki cím viselésével kapcsolatos problémák az 1923. évi XVII. a mérnöki rendtartásról törvénycikk hatálybalépésével rendeződtek. A törvénycikked lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev->

A századfordulón a Monarchia szövevényes jogi és pénzügyi keretei szabtak gátat az egyetemi fejlesztésekhez szükséges összegek kiutalására. Az első világháború alatt és különösen utána még kevésbé lehetett a korszerűsítés nagy összegű állami dotációjában reménykedni. A népszövetségi kölcsön folyósítása után sem sikerült olyan anyagi finanszírozási rendszert kidolgozni, amely az egyetem valamennyi problémáját záros határidőn belül orvosolta volna. E hiánynak adott hangot Schimanek Emil 1923-ban „[...] a laboratóriumi felszerelés kiegészítése és a gyakorlatokon elhasznált anyagok beszerzése oly nagy költségeket okoz, melyeket a kultuskormány, bármennyi szíven viseli is a mérnökképzés érdekeit [...] nem bír rendelkezésünkre bocsátani.”²¹⁶

Márpedig a képzés által előírt gyakorlatok, a laboratóriumok felszerelése és a szakkönyvek beszerzése nagy költségekkel járt. Anyagi töké híján optimális, szinte minimális anyagi befektetést igénylő megoldásnak bizonyult, ha a fiatal mérnököket, egyetemi oktatókat vagy kutatókat ösztöndíjakkal finanszírozott tanulmányutak keretében küldték külföldre. A kutatómunkára alkalmas, megfelelő nyelvi- és szakismeretekkel rendelkező szakemberek külföldi kiküldetésük során egyrészt megismerkedhettek és elsajátíthatták az új kutatási irányzatokat és eredményeket, másrészt az ott szerzett tapasztalataikat – és a beszerzett külföldi szakirodalmat – hazahozva, kibővült szaktudásukkal járulhattak hozzá a nagyon is égető reformok kidolgozásához, a hiányok pótlásához.²¹⁷

2.2.2. *Határon álló őrszem a Balkán és Nyugat között.*²¹⁸ A Műegyetem történetének nemzetközi aspektusai

Az első világháború alkonyáig a Műegyetem elsősorban a Lajtán túlra, Bécsre, Berlinre és Zürichre vetette vigyázó szemét. A trianoni békeszerződés után azonban – mint oly sok minden más – új szerepben találta magát, de új értelmezést kapott küldetése is. A húszas évektől kezdődő újrapozícionálása során nem az volt a cél, hogy a nyugati országok tendenciáit utánozza, hanem az újonnan alakult szomszédos államokkal szembeni kulturális–technikai

torveny?docid=92300017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39 (utolsó letöltés: 2021.04.29.) A mérnöki cím történetével kapcsolatban lásd még: LÓSY-SCHMIDT Ede: A mérnöki rendtartás XVIII. századvégi első nyomai Magyarországon. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 59. évf., 1925/9–10. 45–50.

²¹⁶ Schimanek Emil e. i. rector magnificus megnyitó beszéde az 1923/24. tanévre. In: *M. Kir. József Műegyetem 1923/24. tanévének megnyitásakor 1923. szeptember hó 30-án tartott beszédek*. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1924. 45–46.

²¹⁷ Mások mellett elsősorban Dr. Vendl Miklós, a soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola tanárának javaslata volt a külföldi ösztöndíjak e célú biztosítása. Dr. Vendl Miklós hozzászólása a Dr. Szarvasy Imre által tartott *Az elektrochemiai kutatómunka múltja, jelene és jövő feladatai hazánkban* című beszámolójához. GORKA, 1926. 524.

²¹⁸ A kifejezést Zelovich Kornél használta, utalva Magyarország és a magyarországi műszaki oktatás helyzetére Európában. ZELOVICH, 1922. 334.

főlény megtartására törekedett, mindezt teljes összhangban a Klebelsberg által meghirdetett kulturális külpolitikai célokkal. A cseh-szlovák,²¹⁹ román,²²⁰ szerb-horvát²²¹ utódállamok az első világháború után egyértelműen a saját, nemzeti műszaki felsőoktatásuk alapjainak letételén munkálkodtak. Bár az utódállamok jelentős összegeket fordítottak műszaki felsőoktatási hálózatuk kiépítésére, vagy a Monarchia időszakában alapított, már meglévő intézmények fejlesztésére és átalakítására, a kiemelt fontossággal bíró tanerő és a befogadóképes hallgatóság hiánya lassította a folyamatot. Erre utalt Schimanek Emil is, amikor azt mondta: „[...] tudós gárda hiányán nem tudnak ugyan egyhamar segíteni, mert ehhez évtizedes kultúrmunka és megfelelő kulturális légkör kell. Hiába küldik ki tucatszámra tehetséges ifjaikat külföldre, hiába képezik ezek ki magukat ott bármily tökéletesen, ha hazatérve nem találják meg azt a fokát az általános kultúrának, amely nélkül a tudós munkája terméketlen, meddő talajba vetett mag marad.”²²²

A magyarországi műszaki felsőoktatás – akárcsak más tudományterületek esetén – az angolszász, francia és német felsőoktatási rendszerek közül, a közös történeti múltból eredő hagyományok alapján, utóbbi mintájára épült ki. Magyary Zoltán szavaival: „Tudományos életünk egyébként is a némettel van legszorosabb kapcsolatban és azzal mutat legtöbb rokonságot.”²²³ A műszaki felsőoktatás esetében ezt tovább erősítette a 19. század közepétől, a hazai mérnöki kvalifikáció hiánya miatt megnövekedett számú peregrinus által kialakított

²¹⁹ Az első világháború után Csehszlovákiában elsősorban az évszázados hagyományokra visszanyúló prágai Műegyetem látott el műszaki felsőoktatási feladatokat. Az oktatás eredetileg német tannyelvű volt, később párhuzamosan működött német és cseh nyelven. Az intézmény történetéről lásd bővebben: VELFLÍK, Albert Vojtěch – KOLÁŘ, Jan: *Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol, jakož i akademií a ústavů v Rakousku, na nichž bylo vědám inženýrským nejdříve vyučováno. Pamětní spis na oslavu založení stavovské inženýrské školy v Praze před 200 lety a stoletého trvání polytechnického ústavu Pražského*. Praha, Česká Matice Technická, 1925.; KADEŘÁVEK, Frantisek – PULKRÁBEK, Jan (szerk.): *250 let technických škol v Praze: slavnostní sborník, který vydalo České vysoké učení technické v Praze: 1707–1957*. Praha, Československá Akademie Věd, 1958.; A másik csehszlovák műszaki felsőoktatási intézetet, a pozsonyi székhelyű Állami Műszaki Főiskolát (Štátna vysoká škola technická) 1937-ben hozták létre, ebből lett később a pozsonyi Szlovák Műszaki Egyetem (Slovenská technická univerzita v Bratislave). Lásd: BLAŽEJ, Anton (szerk.): *Päťdesiat rokov Slovenskej vysokej školy technickej*. Bratislava, Alfa, 1987.

²²⁰ A bukaresti Műegyetem 19. század közepén alapított jogelődjét 1920-ban Bukaresti Műszaki Főiskolára (Politehnica din București) szervezik át. POPESCU, Ioan M. – DUMITRACHE, Ioan Gr.: *Istoria Universității „Politehnica” din București*. București, Editura Paideia, 2011. A századfordulón elsősorban Zelovich Kornél által szorgalmazott Temesvári Műszaki Egyetem terve a háború miatt előbb elhúzódott, majd megghiúsult. Lásd bővebben: SZÖGI László: A temesvári és a kassai műegyetem létesítésének tervei 1918 előtt. In: KISS József Mihály (szerk.): *Tanulmányok a XIX.–XX. századi magyar felsőoktatás történetéből*. Budapest, [K. n.] 1991. 105–120. Helyette az új utódállam 1920-ban létrehozta a Temesvári Műszaki Főiskolát. (Școala Politehnica din Timișoara). Lásd: *Universitatea „Politehnica” din Timișoara, la 80 de ani*. Timișoara, Editura „Politehnica” din Timișoara, 2001.

²²¹ Belgrádban és Zágrádban az akkori német példát követve nem önálló univerzitásként, hanem a tudományegyetemen belül jöttek létre műszaki karok. MAGYARY, 1927. 213.

²²² Schimanek Emil rector magnificus beszámoló beszéde az 1923/24. tanévről. In: *A m. kir. József-Műegyetem 1924/25. tanévének megnyitáskor 1924. október hó 12-én tartott beszéd*. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1925. 9.

²²³ MAGYARY, 1927. 148.

külföldi kapcsolat. Az elsősorban német nyelvterületen végzett mérnökök egy jelentős része, hazatérése után, a hazai felsőoktatásban helyezkedett. Német–osztrák–svájci tapasztalataik mentén szervezték az 1870-es évektől a már univerzitásként működő Műegyetem mérnökképzését.²²⁴ Mindezen okokból adódóan a Műegyetem a 20. század elejéig hagyományosan a 19. században alapított, önálló – tehát nem tudományegyetemen belül²²⁵ – német,²²⁶ osztrák²²⁷ és svájci²²⁸ műegyetemekkel és műszaki főiskolákkal ápolt szorosabb kapcsolatot.

Az első világháború utáni kényszerű helyzetből, a német műszaki felsőoktatás problémáiból és a századfordulótól egyre gyarapodó és igen eredményes amerikai felsőoktatási és kutatói hálózatból adódóan a Műegyetem a húszas évektől igyekezett a Tengerentúl felé is nyitni. Bár képzési rendszerük, ahogy a magyar felsőoktatási rendszer is, alapjaiban

²²⁴ Az alapító generáció közül, a 19. század közepén sokan külföldi egyetemeken szereztek oklevelüket vagy képezték tovább magukat szakterületükön, a teljesség igénye nélkül: a Mérnöki Kar első dékánja Kruspér István (1818–1905) Bécsben, Kherndl Antal (1842–1919) Karlsruheban és Zürichben, Hauszmann Alajos (1847–1926) Berlinben végezte egyetemi tanulmányait. Az építészek, Schulek Frigyes (1841–1919) Steindl Imre (1839–1902) és Pecz Samu (1854–1922) a bécsi Képzőművészeti Akadémián pallérozták tovább magukat. A vegyészmérnökök közül Wartha Vince (1844–1914) magyarországi tanulmányai után Zürichben és Heidelbergben végezte. Hunyady Jenő (1838–1889) Ipartanodai tanulmányait a müncheni, berlini és párizsi univerzításokon folytatta, Szily Kálmán (1838–1924) a bécsi műegyetemen szerzett diplomát.

²²⁵ Az önálló műszaki felsőoktatási intézetek a francia École Polytechnique mintájára alakultak ki. MANEGOLD, Karl-Heinz: *Geschichte der Technischen Hochschulen*. In: BOEHM-SCHÖNBECK, 1989. 206–210. Ezek – néhány osztrák és balkáni intézmény kivételével – a 19–20. században Polytechnikumból, Technische Hochschule-ból lassan egyetemmé (Universität) fejlődtek.

²²⁶ Többek között a Berlini Műegyetem (Technische Hochschule Universität Berlin vagy Charlottenburg), Drezdai Műegyetem (Technische Hochschule Universität Dresden), Karlsruhei Műegyetem (Universität Fridericiana Technische Hochschule), München Műegyetem (Technische Hochschule Universität München) Braunschweigi Műegyetem (Technische Hochschule Universität Carolo). SZÖGI, 2001. Az egyes intézmények történetéről a teljesség igénye nélkül lásd bővebben: KNOBLOCH, Eberhard (szerk.): *„The shoulders on which we stand“ – Wegbereiter der Wissenschaft – 125 Jahre TU Berlin*. Berlin–Heidelberg, Springer, 2004.; POMMERIN Reiner: *Geschichte der TU Dresden 1828–2003*. Köln, Böhlau Verlag, 2003.; HOEPKE, Klaus-Peter: *Geschichte der Fridericiana. Stationen in der Geschichte der Universität Karlsruhe (TH) von der Gründung 1825 bis zum Jahr 2000*. Karlsruhe, Universitäts Verlag, 2007.; HERRMANN, Wolfgang A. (szerk.): *Technische Universität München. Die Geschichte eines Wissenschaftsunternehmens II*. Berlin, Metropol Verlag, 2006.; KERTZ, Walter – ALBRECHT, Peter (szerk.): *Technische Universität Braunschweig: vom Collegium Carolinum zur Technischen Universität 1745–1995*. Zürich–New York, Hildesheim–Olms, 1995.

²²⁷ Az osztrák műszaki felsőoktatást tekintve kiemelkedő szerepe volt az 1811-ben alapított Johanneum utódja, 1864-től a Grazi Műegyetem (Technische Hochschule Graz). Bécsset illetően az 1815-ben alapított, 1875-től Bécsi Műegyetemnek nevezett (Technische Hochschule Wien) felsőoktatási intézmény és az 1872-ben alapított Hochschule für Bodenkultur volt mérvadó. Lásd erről: WELAN, Manfred – EBNER, Paulus: *Die Universität für Bodenkultur Wien – Von der Gründung in die Zukunft 1872–1997*. Wien, Böhlau Verlag, 1997.; JARCZYK, Robert: *Zur Geschichte Der Hochschulerinnen- Und Hochschulerschaft an Der Tu Wien*. Wien, Bohlau Verlag, 2015.

²²⁸ A svájci műegyetem közül elsősorban Zürichi (Eidgenössische Technische Hochschule) emelhető ki. Az 1880-as években Ney Béla (1843–1920) a Magyar Mérnök-és Építész Egylet szerkesztőjének kezdeményezésére a Könyvkiadó Vállalat a zürichi magyar egyletnek „[...] mely leginkább magyar műegyetemi hallgatókból áll és jövedelmeinek legnagyobb részét honfitársai segélyezésére fordítja [...]” ingyen küldte meg kiadványait. A *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 5. évf., 1886/25. 122. A zürichi műegyetem, az Eidgenössische Technische Hochschule (ETH) történetéről lásd bővebben: GUGERLI, David – KUPPER, Patrick – SPEICH, Daniel: *Die Zukunftsmaschine. Konjunkturen der ETH Zürich 1855–2005*. Zürich, Chronos Verlag, 2005.

különbözött az amerikaiaktól – lévén ott az angolszász egyetem típus érvényesült – a gazdasági hatékonyság, az eredményesség, a gyakorlati jártasság és a mérnöki tudományok szoros ipari kötődése „tanulandó” mintának bizonyult úgy a hazai iparban, mint a mérnökképzésben.

A német mintát követő európai tendenciáktól eltérően az Egyesült Államokban az önálló műegyetemek száma kifejezetten alacsony volt, annak ellenére, hogy az ország tekintélyes számú univerzitással rendelkezett. A Népszövetség alá tartozó Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága²²⁹ által készített kimutatások alapján 1923-ban az Egyesült Államokban 110 egyetem működött,²³⁰ míg Németországban csak 23, Ausztriában 4, Svájcban pedig 7.²³¹ A 110 egyetemnek csak töredéke volt önálló műszaki felsőoktatási intézmény,²³² sokkal jellemzőbb volt, hogy egy-egy egyetemen belül alakultak ki műszaki karok vagy intézetek.²³³ Az alapítást és a fenntartót illetően megkülönböztetünk magánegyetemet, amelyek elsősorban az északkeleti partvidéken terjedtek el,²³⁴ valamint állami egyetemet, amelyek főleg a középső területeken és a nyugati partvidéken voltak jellemzőek.²³⁵

²²⁹ Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága (International Committee on Intellectual Cooperation; 1922–1946): A Népszövetség tanácsadó szerve, célja a tudósok, kutatók, tanárok, művészek és értelmiségek közötti nemzetközi kapcsolatok előmozdítása volt.

²³⁰ Az Egyesült Államok egyetemeit, főiskoláit, kutatóintézeteit is magában foglaló összeállítást a Bizottság felkérésére, Henri Reverdin (1880–1975) svájci filozófus, az Université de Genève professzora készítette. *Société des Nations. Commission de Coopération Intellectuelle. Procès-verbaux de la Deuxième Session.* Société des Nations, 1923. 12.

²³¹ MAGYARY, 1927. 148–149. A technikai főiskolákat és műegyetemeket illetően: Németországban 10, Ausztriában 2 önálló műegyetem volt. MAGYARY, 1927. 186.

²³² Önálló műszaki felsőoktatási intézmény volt a magánalapítású Kaliforniai Műszaki Egyetem (California Institute of Technology 1891-) és a Rennselaer Műszaki Egyetem (Rensselaer Polytechnic Institute, 1821-). Történetüket lásd bővebben: GOODSTEIN, Judith R.: *Millikan's School: A History of the California Institute of Technology.* New York–London, W. W. Norton & Company, 2006.; RICKETTS, Palmer C.: *History of Rensselaer Polytechnic Institute 1824–1934.* New York, Wiley, 1934.

²³³ A 18. század elején Amerikában is elsősorban francia hatásra, az École Polytechnique nyomán kezdtek bele a hadsereghez ezerszállal kötődő, főleg hadmérnököket, vízépítő mérnököket és hidászokat képző, önálló Műegyetemek alapításába. THELIN, 2004. 82. Ezt a tendenciát végül az 1862-es Morrill Act törte meg. A törvény a szövetségi földterület adományozásával szorgalmazta az állami felsőoktatási intézetek alapítását, a földért cserébe azonban a szövetségi kormány elvárta, hogy a főiskolákon alkalmazott tudományokat oktassanak, ezáltal a mezőgazdasági, valamint az ipari fejlődéshez szükséges leendő mérnököknek biztosítsanak felsőfokú képzést. THELIN, 2004. 75–76. A Morrill Act gyökeresen megváltoztatta az amerikai mérnökképzést és előirányozta az ország későbbi vezető szerepét a világ műszaki felsőoktatásában. Az úgynevezett land-grant főiskolák elsősorban a Közép-Nyugaton terjedtek el, példaként említhetjük a Pennsylvániai Állami Főiskolát (Pennsylvania State College, 1863-), az Iowai Állami Egyetemet (Iowa State University, 1858-) és a Michigani Állami Egyetemet (University of Michigan). Történetükről lásd bővebben: BEZILLA, Michael: *Penn State an Illustrated History.* University Park–London, Pennsylvania State University Press, 1991.; SCWIEDER, Dorothy – VAN HOUTEN, Gretchen (szerk.): *Sesquicentennial History of Iowa State University: Tradition and Transformation.* Ames, Iowa State University, 2007.

²³⁴ Úgynevezett szabadegyetem volt például a Harvard (Harvard University) a Yale (Yale University) vagy a Columbia (Columbia University). Az egyes intézmények történetéről lásd bővebben: KELLER, Morton – KELLER, Phyllis: *Making Harvard Modern: The Rise of America's University.* New York, Oxford University Press, 2001.; KELLEY, Brooks Mather: *Yale: A History.* New Haven, Yale University Press, 1991.; MCCAUGHEY, Robert A.: *A History of Columbia University in the City of New York, 1754–2004.* New York, Columbia University Press, 2003.

²³⁵ MAGYARY, 1927, 149.

Az intézményi hálózat és a szervezeti felépítés mellett jelentős különbségek voltak a képzési rendet illetően is. Juhász Kálmán János (1927/28) Smith-ösztöndíjas ekképp hasonlította össze a magyar és az amerikai mérnökképzést beszámolójában: „Az itteni [University of Minnesota, The Institute of Technology] műszaki oktatási rendszer az otthonitól lényegesen eltér és gyakorlati szempontból több előnnyel rendelkezik. Minden tantárgyból jól szerkesztett tankönyv áll rendelkezésre, ami úgy a hallgatók, mint a tanár idejének legjobb hasznosítását teszi lehetővé. A hallgatók által végzendő kísérletek és laboratóriumi gyakorlatok száma lényegesen nagyobb, mint a mi műegyetemünkön. Sok szabad választható tárgy, amelyek nagyrésze nem szigorúan vett műszaki jellegű, hanem a mérnöki foglalkozás jogi vagy gazdasági kérdéseit öleli fel a gyakorlati kívánalmaknak megfelelően. [...] Elméleti és tudományos szempontból azonban a mi műegyetemünk valamivel felette áll az itteninek.”²³⁶ Az amerikai mérnökképzés elméleti hiányosságaival és erőteljesen gyakorlatra épülő rendszerével kapcsolatban gróf Széchenyi László washingtoni követ is hasonlóan fogalmazott: „[...] legyen szabad előrebozsátanom, hogy ittlétem alatt – amennyire nem szakember erről képet nyerhet – az amerikai közoktatásról nem vagyok valami nagy véleménnyel eltelve. Tisztelet a kivételnek, de az elméleti oktatást hazánkban az itteninél sokkalta magasabb színvonalon állónak tartom. Egész másképp áll a helyzet a gyakorlati kísérletezés terén. Ez elsősorban pénzkérdés lévén, az Egyesült Államok felsőoktatása ma ott áll, ahol mi állanánk, ha szabad fejlődésünk nem állt volna meg az 1914-es évvel.”²³⁷

A 19. század második felében a hagyományos értelemben vett kutatóintézetek alapítását, amelyekben a kutatás az oktatástól elkülönítve zajlott,²³⁸ elsősorban az ipari és mezőgazdasági fejlődés tudományos szükségletei eredményezték. Míg a század végén elsősorban Európában,²³⁹ a 20. század elején már főleg Amerikában volt jellemző az új

²³⁶ BME L, JNMGE RH, 4/c, 1. cs. 180. sz./1935 1938/1928. 2–3. Juhász Kálmán János kir. főmérnök Smith-ösztöndíjas jelentése munkásságáról. 1928. május 21.

²³⁷ MNL OL, K 106, 161 cs. 121. gróf Széchenyi László washingtoni követ Kulturális kapcsolatok az Egyesült Államokkal című beszámolója 2.

²³⁸ MAGYARY, 1927. 367–369.; Ezzel szemben a német tudománypolitika jeles képviselőinek vezérelve éppen az ellenkezője volt, a tudományos kutatást kizárólag a tudományos oktatás összefonódásával vélték megvalósítani. RICHTER Werner: A német tudományos munka szervezete. In: GORKA, 1926, 17.

²³⁹ A 19. század végi–20. század eleji európai kutatóintézetek közül például: a német Reichsgesundheitsamt (1876), a charlottenburgi Physicalisch-Technische Reichsanstalt (1887), a párisi Pasteur Intézet (1888), a berlini Robert Koch Institut (1891), a frankfurti Georg–Speyer Haus (1906) az angol Royal Institution of Great Britain. MAGYARY, 1927. 369. Az egyes intézetek történetéről a teljesség igénye nélkül lásd bővebben: HÜNTELMANN, Axel C.: *Hygiene im Namen des Staates. Das Reichsgesundheitsamt 1876–1933*. Göttingen, Wallstein, 2008.; BORTFELD, Jürgen – HAUSER, W. – RECHENBERG, Helmut (szerk.): *Forschen, Messen, Prüfen. 100 Jahre Physikalisch-Technische Reichsanstalt/Bundesanstalt 1887–1987*. Weinheim, Physik–Verlag, 1987.; WEINDLING, Paul: Scientific elites and laboratory organization in fin de siècle Paris and Berlin: The Institut Pasteur and Robert Koch’s Institute for Infectious Diseases compared. In: CUNNINGHAM, Andrew – WILLIAMS, Perry (szerk.): *The Laboratory Revolution in Medicine*. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 1992. 170–188.;

kutatóintézetek létrehozása.²⁴⁰ Ennek oka a szinte korlátok nélkül mozgatható amerikai magántőkében, az ehhez szorosan kapcsolódó filantróp hajlamban, a megnövekedett dotációs „kedvben” és a gazdasági konjunktúra pozitív hatásaiban keresendő. Az amerikai tudományos „befektetések” folyamatos növekedésének, valamint a Versailles-i békék gazdasági és társadalmi következményeinek köszönhetően az első világháború után a gazdasági és tudományos potenciál, a technológiai fejlődés mérlegének nyelve hosszú időre az Egyesült Államok felé billent.

REYNOLDS, Moira Davison: *How Pasteur Changed History: The Story of Louis Pasteur and the Institut Pasteur*. Brandenton, McGuinn&McGuire, 1994.; MCCABE, Irena M. – JAMES, Frank A. J. L.: Collections X: History of Science and Technology Resources at the Royal Institution of Great Britain. *The British Journal for the History of Science*, 17. évf., 1984/2. 205–209.

²⁴⁰ Az amerikai magánalapítások közül kiemelendő a Smithsonian Intézet (1846), a Carnegie Institution (1902) és a Rockefeller Foundation (1913). MAGYARY, 1927. 367–369. Lásd bővebben: EWING, 2007.; LAGEMANN, 1999.; JONAS, 1989.; SHAPLEN, 1964.; RHEES, 1901.

3. A SMITH JEREMIÁS ÖSZTÖNDÍJALAPÍTVÁNY (1927–1941)

3.1. Igény egy mérnök ösztöndíjra, az alapítás előzményei

„Ismert osztályozása a századoknak, hogy a XVIII. század a bölcséleté és a XIX. század a történelemé volt, a XX. század pedig a természettudományoké [...] E tudományos korszellemmel összhangba kell hoznunk a magyar kultúrpolitikát.”²⁴¹ Klebelsberg bevezetőmondata *A természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről szóló törvényjavaslat*hoz indokolásában egyértelműen jelezte azt a húszas években kibontakozó tudománypolitikai irányt, amely a két világháború közötti időszakban kiemelt figyelmet fordított a hazai természettudományos és műszaki kutatásokra. Bár Klebelsberg elitképzésre irányuló tudománypolitikai célkitűzései között valóban kiemelt helyen szerepelt ezek pártolása, valamint a Műegyetem ügye, miniszterségének kezdetén – elsősorban anyagi okok miatt – a társadalomtudományok támogatását szorgalmazta. Ennek okát később így indokolta: „Nem volt véletlenség, hogy miniszterségem első három évében inkább a szellemi tudományok rekonstrukciójával foglalkoztam, mert a szellemi tudományok túlnyomó többségének sikeres műveléséhez jóformán nem kell más, mint egy könyvtár. A természettudományok felvirágzásának ellenben sokkal költségesebbek az előfeltételei. Az államnak korábbi kétségbeejtő pénzügyi helyzetében nagyobb anyagi eszközök megmozgatására még csak gondolni sem lehetett.”²⁴² A Trianon utáni politikai és pénzügyi stabilizálási kísérletek során – anyagi tőke híján – Klebelsberg valóban nem láthatott hozzá a hazai természettudományos kutatások, valamint a szakemberképzés támogatásához. Ezek fejlesztésére, kivált a Műegyetem problémáinak orvoslására irányuló terveinek megvalósításához csak 1926-tól nyílt lehetősége, és akkor sem a teljes korrekcióra.

A népszövetségi kölcsön folyósításának feltételéül szabott pénzügyi szanalás lezárulásával²⁴³ Klebelsberg országos tanácskozást hívott össze. Az 1926-ban megrendezett konferencia az égetően szükséges természet-, orvos-, műszaki és mezőgazdaságtudományi problémák részletes ismertetését, a lehetséges megoldási javaslatok kidolgozását tűzte ki célul.²⁴⁴ A konferencián résztvevő szaktekintélyek, a hazai közélet és ipar prominens

²⁴¹ KLEBELSBERG, 1927. 161.

²⁴² KLEBELSBERG, 1927. 144.

²⁴³ A népszövetségi kölcsön történetéről és az 1924-ben kezdődött kétéves pénzügyi stabilizáció felügyelőjének magyarországi tevékenységéről lásd bővebben: PETERECZ, 2013.; PETERECZ, 2018.

²⁴⁴ A Természet-, Orvos, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszust 1926. január 3–8 között, Budapesten, a m. kir. József Műegyetemen tartották meg. A kongresszust formálisan a kormányzó, Horthy Miklós hívta össze – ő tartotta a megnyitó beszédet – Klebelsberg szorgalmazására, a magyar természettudomány ügyének mihamarabbi rendezése miatt. A tanácskozás célját és munkatervét Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi

szereplőinek közreműködésével, tudományterületenként tárták fel az alapvető problémákat és dolgozták ki a hazai elméleti és alkalmazott természettudomány, orvostudomány, műszaki és mezőgazdaságtudomány fejlesztésére irányuló tudománypolitikai programot.

Jelen értekezés szempontjából elsősorban a konferencia műszaki szakosztályának előadásai relevánsak. A műszaki osztály elnöke Schimanek Emil volt. A konferencián elhangzott előadások két szakterület problémáinak feltárására koncentráltak. Az energiagazdálkodási problémákkal kapcsolatban Varga József,²⁴⁵ Schimanek Emil, Pöschl Imre,²⁴⁶ Zemplén Géza²⁴⁷ és Rohringer Sándor²⁴⁸ értekezett. Az anyagismeretei és anyagkutatási problémákat Cotel Ernő,²⁴⁹ Bresztovszky Béla,²⁵⁰ Sasvári Géza,²⁵¹ Vitális István,²⁵² Wittmann Ferenc²⁵³ és Oltay Károly²⁵⁴ ismertette egy-egy előadás keretében.²⁵⁵

A konferencián elhangzottak tükrében, megoldandó kérdésének számított egyebek mellett a műszaki szakember-utánpótlás biztosítása, a tudományos kutatások eredményeinek, csekély mértéke vagy elmaradása. Utóbbi elsősorban a kutatások anyagi forrásának hiányából adódott. Schimanek Emilt idézve: „[...] nem a tudományosan képzett kutatók számának, vagy azok rátermettségének hiányán, hanem legnagyobbbrészt az anyagi nehézségeken múlik, hogy

miniszter ismertette. A négy szakosztály, a természettudományi, az orvostudományi, a műszaki és a mezőgazdaságtudományi osztályok külön szekciókban prezentálták az egyes tudományterületekhez tartozó aldiszciplínák állapotát és problémáit. A konferencia előadásainak szövegét és eredményeinek összegzését a *Természet-, Orvos, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus munkálatai* című kötet rögzítette, amely részletesen tárgyalja az egyes tudományterületekhez kapcsolódó kutatások állapotát, a konferencián résztvevők hozzászólásait, megoldási javaslatait. GORKA, 1926.

²⁴⁵ Varga József (1891–1956): vegyész-mérnök, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1932: levelező, 1946: rendes) a Műegyetem Vegyész-mérnöki és Egyetemes Osztályának dékánja (1930–1933).

²⁴⁶ Pöschl Imre (1871–1963): gépészmérnök, egyetemi tanár, a Műegyetem Gépészmérnöki Osztályának dékánja (1931–1933).

²⁴⁷ Zemplén Géza (1883–1956): kémikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1923: levelező, 1927: rendes, 1946: tiszteleti, 1949: rendes) a Műegyetem Vegyész-mérnöki és Egyetemes Osztályának dékánja (1923–1926), a Gépész- és Vegyész-mérnöki Karának dékánja (1939–1940).

²⁴⁸ Rohringer Sándor (1868–1945): mérnök, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1936: levelező, 1941: rendes), a Műegyetem Mérnöki és Építési Osztályának dékánja (1932–1934), a Műegyetem rektora (1934–1935).

²⁴⁹ Cotel Ernő (1879–1954): kohómérnök, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1945: levelező, 1949: tanácskozó), a Műegyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karának dékánja (1944–1945).

²⁵⁰ Bresztovszky Béla (1872–1941): gépészmérnök, egyetemi tanár, a Műegyetem Gépészmérnöki Osztályának dékánja (1920–1922, 1925–1927).

²⁵¹ Sasvári Géza (1883–1950): gépészmérnök, egyetemi tanár.

²⁵² Vitális István (1871–1947): geológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1920: levelező, 1945: rendes), a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola rektora (1919–1920).

²⁵³ Wittmann Ferenc (1860–1932): fizikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1908: levelező) a Műegyetem Gépészmérnöki Osztályának dékánja (1907–1910).

²⁵⁴ Oltay Károly (1881–1955): mérnök, geodéta, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1918: levelező, 1949: tanácskozó), a Műegyetem Mérnöki és Építési Osztályának dékánja (1926–1928), a Mérnöki és Építésmérnöki Kar dékánja (1934–1935).

²⁵⁵ GORKA, 1926. 469–565. A műszaki tudományok szekció valamennyi felsorolt előadója, Vitális István kivételével a Műegyetem oktatója volt. Vitális István a Soproni Bánya és Erdőmérnöki Főiskola korábbi rektora, 1926-ban oktatója volt.

több eredményt felmutatni nem tudunk.”²⁵⁶ Schimanek Emilnek igaza volt abban, hogy a problémahalmaznak elsősorban anyagi okai voltak, hiszen sem a legújabb nemzetközi szakirodalom, sem a jól felszerelt laboratóriumok és kísérleti állomások nem álltak rendelkezésére. A két legalapvetőbb eszköz hiányzott: a társadalomtudományi területekhez képest sokkal gyorsabban fejlődő műszaki tudományok releváns külföldi szakirodalma, amely nélkülözhetetlenek bizonyult a legújabb eredmények megismeréséhez, átvételéhez és alkalmazásához, valamint a hazai kutatási eredmények nemzetközi áramlatba való bekapcsolásához. Hiányoztak a szintén esszenciálisnak számító kísérleti eszközök és a már említett laboratóriumok. Amennyiben a hazai műszaki tudományos élet egy nemzetközileg is versenyképes elitet, mi több: eredményeket akart felmutatni, akkor a felsorolt hiányosságokat – a finanszírozás módjától függetlenül – pótolnia kellett. Ahogyan a szomszédos országok a műszaki felsőoktatásuk fejlesztésére tett erőfeszítéseire²⁵⁷ reflektálva Magyary Zoltán is megfogalmazta: „[...] a tudományos versenyben megállás nincs.”²⁵⁸

A konferencián elhangzottak alapján megalkotott tudománypolitikai program elvi keretei végül a két világháború közötti időszakban meghatározó irányvonalként szolgáltak.²⁵⁹ Voltaképpen ez volt Klebelsberg szándéka is, hiszen mint mondta a tanácskozás megnyitóján: „[...] nem a miniszter feladata az, hogy programot adjon, hanem a szakférfiak véleményét kell elsősorban meghallgatnia abban a tekintetben, hogy mi itt a teendő.”²⁶⁰ S bár valóban számtalan teendő volt, a kongresszuson kidolgozott program bizonyos elemei csak jóval később vagy egyáltalán nem valósultak meg.²⁶¹ Utóbbira szomorú példa, a fővárosban létesítendő természettudományi telep sorsa, amely a Budapesti Tudományegyetem tiltakozása és a megfelelő anyagi források hiányában végül nem épült meg.²⁶²

Voltak ugyanakkor pozitív példák is. Az 1926-os országos tanácskozás után nem sokkal, a Minisztertanácsnak váratlanul nagyobb összeg felhasználásáról kellett döntenie, amely összeg

²⁵⁶ SCHIMANEK Emil: A műszaki tudományok haladásának főbb tényezői hazánkban. In: GORKA, 1926. 27.

²⁵⁷ A szomszédos országok műszaki felsőoktatásával kapcsolatban lásd bővebben a dolgozat 2.2.2. *Határon álló őrszem a Balkán és Nyugat között* – A Műegyetem történetének nemzetközi aspektusai.

²⁵⁸ MAGYARY Zoltán: A magyar tudomány nemzetközi helyzete. In: GORKA, 1926. 632.

²⁵⁹ A két világháború közötti időszak hazai természettudományi kutatásainak történetéről a teljesség igénye nélkül lásd bővebben: MÓRA, 1985. 9–28.; MÓRA, 1989. 768–775.; MÓRA, 1988–1989. 177–193.; MÓRA, 1990–1991. 63–78.

²⁶⁰ GORKA, 1926. 8.

²⁶¹ A törvényjavaslatot Klebelsberg a Minisztertanács 1926. április 16-i ülésén ismertette, majd az átdolgozott változatát júniusban nyújtotta be a Nemzetgyűlés ülésén. Az országgyűlés azonban a törvénytervezetet csak 1929-ben tárgyalta, törvény pedig 1930-ban lett belőle. Háttéréről lásd: LADÁNYI, 1995. 301–316. és PALLÓ, 2002. 1462.

²⁶² LADÁNYI, 1995. 301–316.

egyúttal kitűnő alkalmat kínált egy műszaki szakemberek számára tervezett ösztöndíjprogram létrehozására.

3.2. A Smith Jeremiás ösztöndíjalapítvány létrehozása

Az 1926. július 14-én tartott minisztertanácsi ülésen a pénzügyminiszter, Bud János,²⁶³ a konferencián kidolgozott irányelvekhez idomulva, megoldást kínálva a szakember-utánpótláshoz és a hazai tudomány eredményességéhez, egy Jeremiah Smith,²⁶⁴ népszövetségi főbiztos nevét viselő alapítvány létrehozását terjesztette elő. Ahogyan arra a Minisztertanácson tett felszólalásában is kitért, a Magyarország szanálásának felügyeletére küldött Smith a neki fizetség gyanánt kiutalt keretösszeget nem használta fel. A keretösszegeből kizárólag alkalmazottai fizetését és magyarországi működésével kapcsolatos irodai és egyéb dologi kiadásait finanszírozta, vagyis főbiztosi feladatkörét de facto ingyen látta el.²⁶⁵ Bud a miniszterelnökkel való egyeztetés után a megmaradt összeget felajánlotta Smith-nek, ő azonban ezt nem fogadta el, így a miniszterelnökkel való újbóli megbeszélés után – Smith tudtával –, egyúttal a megbecsülés jeleként terjesztette elő az összeg felhasználásáról szóló javaslatot. A javaslatot a Minisztertanács megszavazta, majd az alapító okirat elkészítésével Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi minisztert bízta meg.²⁶⁶ A néhány héttel később elkészült alapítólevél tervezet szerint az alapítvány elsődleges célját az alábbiakban határozták meg: „[...] a Smith Jeremiás népszövetségi főbiztos úr által Magyarország pénzügyi helyreállítása körül kifejtett önzetlen és áldozatkész munkálkodásának emlékére egy, a főbiztos úr nevét viselő 3 500 000 000 papírkorona összegű tanulmányi ösztöndíjalapítvány tétetik abból a célból, hogy annak terhére magyar ifjak Amerikában technikai /mérnöki/ kiképzésben legyenek részesíthetők.”²⁶⁷

Klebelsberg az alapító okirat véglegesítése előtt, bevonva a m. kir. József Műegyetemet, sürgős véleményezés végett megküldte a tervezetet az Egyetemi Tanácsnak,²⁶⁸ amelyet végül

²⁶³ Bud János (1880–1950): statisztikus, egyetemi tanár, a Műegyetem Közgazdasági Osztályának (1933–1934) és a Közgazdaságtudományi karjának dékánja (1944–1945), Magyarország pénzügyi (1924–1928) és kereskedelemügyi minisztere (1929–1931).

²⁶⁴ Jeremiah Smith (1870–1935): amerikai ügyvéd, népszövetségi főbiztos. 1924-ben népszövetségi főbiztosként feladatai közé tartozott a Magyarországnak biztosított népszövetségi kölcsön felhasználásának felügyelete és az ország pénzügyi talpra állítása. PETERECZ, 2018.

²⁶⁵ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1926. július 14. 42.

²⁶⁶ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1926. július 14. 15–18.; BMEL, JM RTJ, 3/b, 1926. szeptember 1. 3.

²⁶⁷ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1582/1926. Alapítólevél-tervezet a Smith Jeremiás volt népszövetségi főbiztos ösztöndíj alapítványról.

²⁶⁸ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 2263/1926. Miniszteri leirat. 1926. augusztus 11.

egyetlen módosítással, az egyetem rektora, Szarvasy Imre²⁶⁹ terjesztett fel.²⁷⁰ A kiegészítés értelmében, amelyet a tervezet 4. § (2), az alapítólevél 6. pontjába illesztettek, az ösztöndíjra csak és kizárólag azok a magyar mérnökök pályázhattak, akik oklevelüket a m. kir. József Műegyetemen szerezték.²⁷¹ Klebelsberg e lépése megteremtette azt a szoros kapcsolatot, amely később az egyetem és az alapítvány között kialakult.

A tervezet módosításával biztosították, hogy az egyetem haszonélvezője legyen egy tekintélyes összeggel rendelkező ösztöndíjprogramnak, amelyet külső erőforrásból, saját költségvetésétől függetlenül, eszközként használhatott oktatóinak, reménybeli jövőben alkalmazottainak és volt növendékeinek szakmai továbbképzéséhez. Az együttműködés a minisztérium részéről is logikus döntésnek bizonyult, minthogy a tervezett ösztöndíj hivatalosan a magyar műszaki elitképzés támogatását célozta. Az említett társadalmi csoport pedig a korszakban elsődlegesen a Műegyetemről került ki, ahogyan az Országos Tanácskozás műszaki szekciójának szakelőadásain is túlnyomórészt műegyetemi oktatók számoltak be a műszaki kutatások és az oktatás állapotáról.

Az alapítólevél kiállításához a Minisztertanács hivatalosan 1927. január 21-én járult hozzá, e szerint az ösztöndíjra pályázhatnak „[...] a magyar királyi József Műegyetem bármely szakán oklevelet szerzett azon mérnökök, akik 35. életévüket még nem töltötték be és kutatásuk témája az amerikai tanulmányutat szükségessé tette.”²⁷² Az alapítólevél 1. és 2. pontja rögzítette az alapítvány nevét és célját. A névadás körülményeit és az alapítólevélben megfogalmazott célt már ismertettük, érdemes azonban kitérni a kiküldetési célterület kiválasztására, mely során alapvetően három szempont dominált: a műszaki tudományok terén élvonalba tartozó amerikai lehetőségek kiaknázása, a névadó állampolgársága, és a magyar–amerikai kulturális kapcsolatok erősítése.

Az amerikai egyetemi és kutatóintézeti hálózat jellegzetességeiről korábban már szóltunk. A jól felszerelt laboratóriumok, az erőteljesen a magántőkére épülő kutatói hálózat és

²⁶⁹ Szarvasy Imre (1872–1942): vegyész mérnök, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1910: levelező, 1922: rendes), a Műegyetem Vegyész mérnöki és Egyetemes Osztályának dékánja (1914–1917) az egyetem rektora (1925–1927).

²⁷⁰ A rektori tanács jegyzőkönyvéből: „[...] a tervezeten a műegyetem szempontjából csupán azt kellene kifejezni, hogy az ösztöndíjért csak azok folyamodhatnak, akik technikai oklevelüket a m. kir. József-műegyetemen szerezték meg.” BMEL, JM RTJ, 3/b, 1926. szeptember 1. 3.

²⁷¹ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1582/1926. Alapítólevél-tervezet a Smith Jeremiás volt népszövetségi főbiztos ösztöndíj alapítványról.

²⁷² BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 319/1927. Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány alapítólevele.

a kiterjedt felsőoktatási hálózat optimális légkört biztosított a tudományos munkához.²⁷³ Mindezen tényezők egyúttal vonzóvá tették a hazai mérnökök számára is a bizonyos értelemben korlátok nélküli, legtöbb esetben a hazait messze megelőző színvonalú kutatómunkát.

A célterület mellett szólt az az érv is, hogy a névadó, Jeremiah Smith amerikai volt, aki különösen fontosnak tartotta a magyar–amerikai kulturális kapcsolatok elősegítését. Smith szanálási tevékenysége és távozása után sem szakadt meg a kapcsolata Magyarországgal,²⁷⁴ s ebben jelentős szerepe volt az amerikai magyar külképviseletnek, valamint a róla elnevezett ösztöndíjalapítványnak. A gesztus értékű elnevezést a személyes hála kifejezése mellett, erősen indokolta a magyar–amerikai kapcsolatok szorosabbra fűzése is. A magyar politikai körök is tudták, hogy Smith révén számos egyéb, máskülönben elérhetetlen csatornák is megnyílhatnak Amerikában, az akkori legelőkezdőbb országban. Bár a két állam kapcsolata 1920 óta kifejezetten jónak számított, Magyarországnak politikai és gazdasági érdekében állt, hogy ez a kapcsolat fennmaradjon, elősegítve ezzel az amerikai tőkebeáramlást és az ország külpolitikai támogatottságát. Ennek érdekében a magyar politika arra törekedett, hogy a Magyarországról alkotott képet minél jobban összemosák Jeremiah Smith nevével és magyarországi tevékenységével.²⁷⁵

Ezt a kapcsolatot kívánta erősíteni gróf Széchenyi László washingtoni rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter is. Széchenyi 1925-ös Scitovszky²⁷⁶ külügyminiszternek felterjesztett bizalmas jelentésében²⁷⁷ rögzítette, hogy a magyar–amerikai kulturális kapcsolatok erősítésének véleménye szerint két jó oka is van: egyrészt a hazai (felső)oktatás és tudomány „az Egyesült Államokból nyerhet”,²⁷⁸ másrészt az erősödő kulturális kapcsolatok javíthatják az ország nemzetközi megítélését és hatással lehetnek a (kül)politikai és gazdasági folyamatokra is. Tekintve, hogy az Egyesült Államok elsősorban a gyakorlati

²⁷³ A teljesség igénye nélkül: a Carnegie Institution (1902) 10 nagyobb természettudományos laboratóriumot támogatott. DOWIE, 2001. 105. A Rockefeller Alapítvány elsősorban orvostudományi és egyéb egészségügyi kutatásokat, valamint ösztöndíjasokat patronált, „[...] hogy az emberiség jólétét szolgálja.” DOWIE, 2001. 169. 1926-ban már közel 526 kutatóintézet működött az Egyesült Államokban, amelyeket a magántőke és/vagy az amerikai kormány finanszírozott. MAGYARY, 1927. 369.

²⁷⁴ Az amerikai magyar külképviselet igyekezett ápolni a kapcsolatot „Magyarország legigazabb külföldi barátjával.” Jó példa a Széchenyi László követ kezdeményezése nyomán szervezett vacsoraest, amelyet Smith tiszteletére tartottak New York-ban. Ld.: Magyar bankett Amerikában Smith Jeremiás tiszteletére. *Az Est*, 1928. január 24. 7.

²⁷⁵ PETERECZ, 2018. 323–324.

²⁷⁶ Scitovszky Tibor (1875–1959): politikus, Magyarország külügyminisztere (1924–1925).

²⁷⁷ MNL OL, K 106, 161 cs. 121. 95/ res. sz. jelentés, gróf Széchenyi László washingtoni követ Kulturális kapcsolatok az Egyesült Államokkal című jelentése.

²⁷⁸ MNL OL, K 106, 161 cs. 121. 95/ res. sz. jelentés, gróf Széchenyi László washingtoni követ Kulturális kapcsolatok az Egyesült Államokkal című jelentése 1.

szakmák által megkövetelt kísérleti kutatásban járt elől, Széchenyi a kapcsolatok erősítésének eszközét éppen az egyetemet végzett, tehát elméleti alapokkal rendelkező, sikeres tudományos életpályának elébe néző orvosi vagy műszaki tudományterületen működő fiatalok kiküldetésében látta, „[...] kik itt nemcsak egyéni gyakorlati képzésüket tökéletesíthetik, hanem általános szempontokból is értékes új kontaktusokat teremthetnek.”²⁷⁹ A felsőoktatási vagy kutatóintézetekbe delegált magyar szakemberek kapcsolatai kiemelt fontossággal bírtak az úgynevezett általános szempontú új kontaktusokat illetően, minthogy „[...] szem előtt tartandó, hogy az ismertebb nevű amerikai politikai írók túlnyomólag tanári állásokat töltenek be, s ha a tanárok nem is dominálják a külpolitikai terepet [...] fontosságuk e téren még mindig elég tekintélyes. [...] az itteni tanár-táltosok senki szavára nem adnak annyit, mint egy kartárséra. Ebben rejlik a kulturális kapcsolatok kiépítésének propagandisztikus jelentősége.”²⁸⁰ A Rockefeller alapítvány magyar ösztöndíjasainak pozitív példájából levezetve Széchenyi úgy képzelte el ennek megvalósítását, hogy – a túlpolitizáltság látszatát elkerülendő – a követségek és a külügy hatókörén kívülálló szervezet által koordinált programok keretében érkezzenek az ösztöndíjasok.

A levéltári forrásokból nem derül ki, hogy volt-e konkrét kapcsolat Széchenyi javaslata és a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány létrehozása között, ugyanakkor a Széchenyi által imént ismertetett céloknak a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány minden tekintetben megfelelt.

Az alapítólevél 3. pontjának a és b szakasza rendelkezett az alapítvány vagyonáról, amely eszerint: 5 db egyenként 10 000 aranykorona névértékű, 62 db egyenként 500 aranykorona névértékű, 1109 db egyenként 100 aranykorona névértékű és 145 db egyenként 25 aranykorona névértékű 1926. évre szóló (1927-ben lejáró) kezdő osztalékszervényekkel ellátott Magyar Nemzeti Bank részvényekből, valamint 102 500 papírkorona készpénzből állt.²⁸¹ Az alapítvány tőkevagyonát képező 3 500 000 000 papírkoronát, azaz mintegy 240 000 aranykoronát (1927-től 280 000 pengőt) – a Smith által fel nem használt összeget – a „jó kamatozás reményében”²⁸² a Magyar Nemzeti Bank részvényeiben kötötték le, amelynek pénztári kezelését a m. kir. Központi Állampénztár végezte.²⁸³ A részvényekbe fektetett összegekből és a rendelkezésre álló készpénz mennyiségéből jól látszik, hogy az alap valóban

²⁷⁹ MNL OL, K 106, 161 cs. 121. 95/ res. sz. jelentés, gróf Széchenyi László washingtoni követ Kulturális kapcsolatok az Egyesült Államokkal című jelentése 3.

²⁸⁰ MNL OL, K 106, 161 cs. 121. 95/ res. sz. jelentés, gróf Széchenyi László washingtoni követ Kulturális kapcsolatok az Egyesült Államokkal című jelentése 1–2.

²⁸¹ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 319/1927. 3. Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány alapítólevele.

²⁸² Uo.

²⁸³ Uo.

tekintélyes összegű vagyonnal rendelkezett. Összehasonlításképp: A vallás- és közoktatásügyi minisztérium terhére az 1926/27. tanévben a m. kir. József Műegyetemnek rendes kiadás jogcímen 1 531 000 pengőt utaltak ki.²⁸⁴ E szerint a Műegyetem működési költségeire, a személyi járandóságok kifizetésére (fizetések, lakástámogatás, családi pótlékok, tiszteletdíjak, bérek, jutalmak, segélyek stb.) és a dologi kiadásokra (beszerzési költségek, hivatali és irodai szükségletek, intézeti szükségletek, infrastrukturális költségek stb.) az alapítvány vagyonának csak öt és félszeresét költötték.

A Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány pénzügyi kimutatásait tartalmazó állami költségvetés végrehajtásáról készült zárszámadások vizsgálata során az alábbiak állapíthatók meg: az alapítvány vagyona 1932/33. év végén 273 796 pengő, közel tíz évvel később 1940/41. év végén 332 300 pengő.²⁸⁵ Az ösztöndíjas illetményeket az alapítvány vagyonát képező értékpapírok hozamából fedezték, ennek köszönhetően az alapítvány vagyona az évek során nem csökkent, hanem növekedett. A zárszámadási naplók 1946/1947. és 1947/48. évi kimutatásai is közölnek információt az alapítvány pénzügyeiről, noha az ösztöndíjprogram ekkor már évek óta nem működött.²⁸⁶ Arról, hogy a 1948 után mi történt az alapítvány vagyonával, nem rendelkezünk forrással.

Az alapítólevél 4. pontja az alapítvány kezelésével a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter²⁸⁷ nevezte meg, míg az 5. pont rögzítette az adományozó hatóság személyét. E szerint az alapítványi vagyon jövedelmeinek megfelelően az alapítvány kezelője állapítja meg, hogy éveként hány és mekkora összegű ösztöndíj adományozható.²⁸⁸

Az okirat 6. pontja rögzítette az ösztöndíj elnyerésének feltételeit és az adományozás módját. Az ösztöndíj elnyerésének feltétele, a már korábban is ismertetett feltétel, miszerint az ösztöndíjra pályázhatnak mindazon 35. életévüket még nem betöltött személyek, akik műszaki

²⁸⁴ Lásd az 1926/27. évi állami zárszámadást. *A m. kir. Legfőbb állami számvevőszék jelentése a magyar államnak az 1926/27. évre vonatkozó zárszámadásáról, valamint az államháztartás vitele, az állami vagyon és az állami adósságok kezelése körül az 1926/27. Évben szerzett tapasztalatairól.* [H. n.], [K. n.], [É. n.] 232. Az egyetem 1926/27. tanévre előirányzott költségvetése alapján az intézmény a rendes költségek fedezésére 1 575 370 pengőt igényelt. BMEL, JM RTJ, 3/b, 1926. szeptember 15. 36.

²⁸⁵ *A m. kir. Legfőbb Állami Számvevőszék jelentése a Magyar Államnak az 1932/33. évre vonatkozó Zárszámadásról, valamint az államháztartás vitele, az állami vagyon és az állami adósságok kezelése körül az 1931/32. évben szerzett tapasztalatairól.* [H. n.], [K. n.], [É. n.] 182.; *A Magyar Állam Zárszámadása az 1941. évről.* Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1943. 407.

²⁸⁶ *Állami Zárszámadás az 1947. évi augusztus hó 1-től 1948. évi december hó 31-ig terjedő 1947/48. számadási időszakról.* Budapest, [K. n.] 1949. 423.

²⁸⁷ A vizsgált időszakban, 1927–1941 között, kronológiai sorrendben: Klebelsberg Kuno (1922–1931), Ernszt Sándor (1931), Karafiáth Jenő (1931–1932), Hóman Bálint (1932–1938), Teleki Pál (1938–1939), Hóman Bálint (1939–1942).

²⁸⁸ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 319/1927. Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány alapítólevele.

oklevelüket a m. kir. József Műegyetemen szerezték és tanulmányaik az amerikai tanulmányutat szükségessé teszik. Az alapítólevelél ugyanakkor nem tér ki a pályázat kiírásának az adományozásának részleteire, pusztán annyiban határozza meg, hogy „[...] a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról alkotandó törvénynek rendelkezései lesznek irányadók.”²⁸⁹ Ezt végül az 1927. évi XIII. törvénycikk rendezte, amely Klebelsberg ösztöndíjpolitikájának addig elért eredményeit, az akkor már megalakult külföldi magyar intézetek helyzetét kodifikálta.²⁹⁰

A 7. pont az alapítvány jogi képviseléről értekeznek: az alapítványt peres és peren kívüli jogügyekben a Közalapítványi Kir. Ügyigazgatóság²⁹¹ képviselte. A 8. pontban foglaltak szerint az alapítólevelet öt példányban állították ki, ebből egyet a névadó Jeremiah Smith-nek küldtek el, egy példány került a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irattárába, egy a m. kir. József Műegyetem Tanácsának irattárába, továbbá egy-egy a m. kir. Országos Levéltárba és a Közalapítványi kir. Ügyigazgatósághoz.²⁹²

²⁸⁹ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 319/1927. Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány alapítólevele.

²⁹⁰ UJVÁRY, 1993/3. 17.; 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. *1927. évi Országos Törvénytár (Corpus Juris)*, Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1927. 171.

²⁹¹ A vallás-, tanulmányi, egyetemi közalapítványok felett álló, az állami főfelügyelet gyakorlását nyilvántartó, ellenőrző és jogi szakközege.

²⁹² BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 319/1927. Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány alapítólevele.

3.3. Az ösztöndíjprogram felépítése és az alapítvány működése (1927–1941)

Az alapítvány kezelője határozta meg, hogy évenként hány személy és mekkora összegben kaphatott úgynevezett kézi, azaz a kiküldetési helyen szabadon fölhasználható és beosztható ösztöndíjat.²⁹³ 1927 és 1941 között időrendi sorrendben az ösztöndíjas tanévet jelölve, az alábbi személyek kaptak Smith Jeremiás ösztöndíjat:²⁹⁴ Józsa István (1927/28), Janicsék (Jáky) József (1927/28), Juhász Kálmán János (1927/28), Vér Tibor (1928/29), Elischer Pál (1928/29), Puky Péter (1928/29), Karácsonyi László (1929/30), ifj. Konkoly-Thege Gyula (1929/30), Vörös Imre (1929/30), Feimer László (1930/31), Braun Géza (1930/31), Nyíri László (1930/31), Horváth Szabolcs (1931/32), Springer (Sályi) István (1931/32), Rózsa Tibor (1931/32), Gyengő Tibor (1932/33), Becker Jenő (1933/34), Einwachter József (1933/34), Hüttl Hümér (1934/35), Babits Viktor (1934/35), Hetényi Miklós (1934/35), Varga László (1935/36), Maurer Gyula (1935/36), Fényes Iván (1935/36), Hajdú Elemér (1936/37), ifj. Pöschl Imre (1936/37), ifj. Szendy Károly (1936/37), ifj. Rázsó Imre (1937/38), Bogárdi János (1937/38), Böckh Béla (1938/39), Rákosi György (1938/39), Morvay Gábor (1939/40), Tarics Sándor (1940/41).²⁹⁵ A 33 főből 16 fő gépészmérnöki, 11 fő mérnöki, 4 fő vegyészmérnöki és 2 fő építészmérnöki végzettséggel rendelkezett.²⁹⁶

1927 és 1933 között csak egész éves ösztöndíjas helyeket hirdettek meg, az 1933/34-es tanévtől kezdve azonban egész és féléves ösztöndíjas helyre is lehetett pályázni. Előbbi összege 8000 pengő, utóbbié 4000 pengő volt. Az év időtartama oktatási tanévben értendő, tehát az egész éves ösztöndíj 10 hónapra, a féléves 4 hónapra szólt. Az illetmények összege 1927 és 1940 közötti pályázati hirdetményekben nem változott.²⁹⁷ Összehasonlításként az 1937/38. tanévre pályázható francia állam kéziösztöndíja évi 2200 pengő, a svájci állam kéziösztöndíja évi 2280 pengő volt. Ennél valamivel magasabb volt az angol állami ösztöndíj, amely egész

²⁹³ UJVÁRY, 1993/3. 17.; „(3). Olyan külföldi városokban végzendő tanulmányokra, amelyekben magyar intézetek nincsenek, kézi ösztöndíjak adatnak, amelyek azonban külföldi college-ekhez lehetnek kötve.” 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. *1927. évi Országos Törvénytár (Corpus Juris)*, Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1927. 171.

²⁹⁴ A felsorolás csak azoknak az ösztöndíjasoknak a nevét tartalmazza, akik igénybe is vették az ösztöndíjat.

²⁹⁵ A ösztöndíjasok számának változását az ösztöndíjas tanévben megadva lásd a mellékletben az 1. számú diagramot: Az ösztöndíjasok számának változása az ösztöndíjas tanévben megadva (1927–1941).

²⁹⁶ Az ösztöndíjasok végzettség szerinti megoszlásáról lásd a mellékletben a 2. számú diagramot: Az ösztöndíjasok végzettség szerinti megoszlása (33 fő).

²⁹⁷ Megemlítendő ugyanakkor, hogy az 1927/28. tanévre és az 1936/37. tanévre hirdetett ösztöndíjas illetményének összege, a meghirdetett összegtől eltérő volt. Az első ösztöndíjasoknak csak 7900 pengőt adományoztak. BMEL, JM RTJ, 3/b, 1927. június 9. 4. 1936-ban a három féléves helyre egyenként 6000 pengőt adományozott az alapkezelő, feltehetően azért, mert az 1935/36. tanévben csak féléves helyeket vettek igénybe és az egész éves helyet betöltetlenül hagyták. BMEL, JNMGE RH 4/c, 52. cs. 931. sz./1941. 2298/1936. A Smith Jeremiás féle ösztöndíjak 1936. évi adományozása.

évre 3800 pengőt, félévre 1900 pengőt adományozott. A külföldi alapítványi ösztöndíjak közül a Hariseion Alapítvány 1–8 hónapig terjedő időszakokra 1000–4000 pengő körüli összeget, az Alexander von Humboldt Alapítvány 9 hónapra 1000 birodalmi márka (1,36-szoros szorzóval: 1360 pengő) ösztöndíjat biztosított.²⁹⁸ Az imént felsorolt ösztöndíjak egyike sem érte el a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány illetményének összegét, ráadásul ezekre az állami és alapítványi ösztöndíjakra nem kizárólag műszaki szakemberek pályázhattak, azaz a pályázók köre – a tudományterületet illetően – jóval szélesebb volt.²⁹⁹

A féléves ösztöndíjakat a harmincas évek közepén takarékosági okokból vezették be.³⁰⁰ Minthogy a miniszter sem az ösztöndíjasok számát, sem az adott időtartamra szóló illetmény összegét nem kívánta csökkenteni, a szokásos három egész éves ösztöndíjas helyek közül kettőt a felére, 10 hónapról, 4 hónapra csökkentett és ezzel együtt az illetmény összegét is a felére redukálta. Ennek köszönhetően, még ha rövidebb idejű kiküldetéssel is, de a kezdeti évekhez hasonlóan ugyanúgy több pályázónak tudtak helyet biztosítani. Az alap működése során csak az 1932/33. tanévben fordult elő, hogy az alapkezelő indítványozására az eredetileg három meghirdetett helyből kettőt, pénzügyi okokból, visszahívtak.³⁰¹ A helyek száma 1927–1941 között a következőképp alakult: 1927–1932 közötti tanévekben három egész éves helyet, az 1932/33. tanévben egy egész éves helyet, 1933–1935 közötti tanévekben egy egész éves, egy féléves helyet, hirdettek. Az 1935/36. és az 1936/37. tanévben csak féléves helyeket osztottak ki, 1937/38. tanévben két egész éves, 1938/39. tanévben egy egész és egy féléves helyet biztosítottak.

1939 után a háborús körülményekből adódó ösztöndíjas helyek visszamondása miatt nem lehet rendszerszerűséget felfedezni. Az 1939/40. tanévre egy egész és egy féléves helyet nyitottak meg, azonban a háborús körülmények miatt a nyertesek nem vették igénybe a helyeket, így végül egy pályázati hirdetésen kívül érkezett jelentkezővel töltötték be a féléves helyet. A következő tanévben igyekeztek lehetőséget biztosítani azoknak, akik 1939/40-ben,

²⁹⁸ Pályázati kiírások az 1937/38. tanévre. In: *Budapesti Közlöny*, 71. évf., 1937/20. 4.

²⁹⁹ Erre utal Abody (Anderlik) Előd is 1929-ben írt levelében: „Anyagi szempontból is legkiadósabb az amerikai ösztöndíj (az ú.n. Smith Jeremiás féle) mely havi 120–140 \$-t jelent.” CA, TKC I./1.17. Anderlik Előd levele Kármán Tódornak 1929. november 24. 2.

³⁰⁰ 1931/32. tanévtől hasonló tendencia figyelhető meg más külföldi ösztöndíjak esetén is, lásd erről bővebben: *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1931/32. tanévben*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1933. 1–3.

³⁰¹ 1932. szeptember 5. Hüttl Dezső rektor az alábbiakkal egészítette ki kiküldött ösztöndíjas hely odaítéléséről szóló tájékoztatót 1932-ben: „[...] A Smith Jeremiás-féle alapítvány jövedelméből Amerikában folytatandó magasabb tanulmányokra szervezett ösztöndíjból 1932/33. tanévre az ország nehéz valutáris viszonyai folytán egyedül kiadható ösztöndíjat Önnek adományozván [...]”. BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1779/1932. A Smith ösztöndíj odaítélése az 1932/33. tanévre Gyengő Tibor műegyetemi kisegítő tanársegédnek.

önhibájukon kívül nem tudták igénybe venni ösztöndíjukat, ez azt eredményezte, hogy az 1940/41. tanévben két egész és három féléves ösztöndíjat is adományoztak, amelyből azonban szintén csak az egyik féléves ösztöndíjas vállalta az utazást.³⁰² Amennyiben az alapítvány jövedelméből – bármilyen oknál fogva – az adott évben nem tudtak stipendiumot biztosítani, úgy az ösztöndíjakra eredetileg szánt összeg a tőkevagyonot gyarapította volna.³⁰³ Ilyen év azonban a működés során nem volt.

³⁰² Az egész éves és a féléves ösztöndíjas helyek változásáról lásd a mellékletben a 3. számú diagramot: Az egyes pályázati időszakokban meghirdetett ösztöndíjas helyek számának változása (1927–1941).

³⁰³ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 319/1927. 3. Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány alapítólevele.

3.4. Pályázati időszakok (1927–1941)

A tavaszi szemeszter során a hivatalban lévő műegyetemi rektor kérvényezte az alapítvány kezelőjétől, hogy a következő tanévre kiírt ösztöndíjak pályázati hirdetését kihirdetés végett küldje meg. A megküldött hirdetőt a rektor másolatban az egyetem valamennyi szakosztályi dékánjának továbbította, meghagyva, hogy függesszék ki a tanszéki hirdetőtáblákra. A pályázat nyilvános volt, a pályázati felhívás az egyetemi hirdetőtáblákon kívül megjelent a *Hivatalos Közlönyben*, a *Budapesti Hírlapban* és a *Pesti Naplóban* is.³⁰⁴ A pályázati hirdetés formailag jelentősebb mértékben nem változott az évek során, az alább ismertetett jelentkezési feltételek és az ügymenet rendje pedig változatlan maradt.

A pályázati anyag részeként ösztöndíj-folyamodványt kellett benyújtani, amely a szociális, tanulmányi és munkahelyi vonatkozású kérdéseken túl kitért a vagyoni és társadalmi adatközlésre is. A formanyomtatvány megegyezik a többi külföldi ösztöndíj űrlapjával. Az első oldal a szociális³⁰⁵ és képzettségi adatokra,³⁰⁶ a második és a harmadik oldal a kutatómunkával kapcsolatos adatokra,³⁰⁷ valamint a későbbi szakmai életpályával kapcsolatos elképzelések kifejtésére vonatkozott, míg a negyedik, a záróoldal a szaktanári ajánlást tartalmazta.³⁰⁸ Az űrlap 1927–1940 között nem változott jelentősebb mértékben.

³⁰⁴ Míg a *Budapesti Közlöny* a pályázati hirdetőt, a *Hivatalos Közlöny* és a *Pesti Napló* a nyertes pályázók névsorát, gyakran a kutatási témáját és az elnyert ösztöndíj típusát is közölte. „Amerikába: Smith Jeremiás ösztöndíjjal félére [...] tanulmányokra.” A tudományos ösztöndíjak nyertesei, *Pesti Napló*, 1935. július 14. 19.; A nyertes pályázókról és az amerikai-magyar ösztöndíjasokról az *Amerikai Magyar Népszava* is rendszeresen cikkezett.

³⁰⁵ A szociális adatközlés keretében az alábbi adatokat kellett megadni: személyi adatok (név, jelenlegi cím, állandó lakhely, születési hely és idő, vallás, állampolgárság, katonai szolgálat, egészségi állapot, jelenlegi állás), valamint családi és vagyoni adatok (családi állapot, gyermekek száma, szülők neve és foglalkozása, testvérek száma, szülők vagyoni helyzete, saját kereset havonként, szülői hozzájárulás és egyéb jövedelem). Ezenkívül az űrlap kitért az ún. társadalmi adatközlésre is, úgymint sporttevékenység, zenei tevékenység és a beszélt nyelvek megnevezése.

³⁰⁶ A képzettségi adatokkal kapcsolatban az alábbiakat kellett megadni: a középiskola típusa, érettségi minősítése, az egyetem és a hallgatott szak neve, a hallgatott szemeszterek száma, az egyetemi (szigorlati) vizsgaeredmények, az eddig elnyert ösztöndíjak, pályadíjak, a tudományos eredmények.

³⁰⁷ A korábbi tudományos kutatásokkal kapcsolatban: a korábban végzett tudományos kutatások (kutatás témája, helye, vezető tanára, időtartama), a közzétett dolgozatok (dolgozat cím, megjelenés helye és ideje), valamint a munkatapasztalat (munkaadó neve, betöltött pozíció, fizetett vagy fizetéstelen állás, a munkaviszony időtartama) felsorolása. Ezenfelül meg kellett adni továbbá, hogy a megpályázott külföldi ösztöndíjjal mely országban, kinek a vezetése alatt kíván a pályázó tudományos kutatást végezni, mely tanároktól kap külön ajánlólevelet, milyen életpályára készül és a tervezett kutatás részletes bemutatását is ismertetnie kellett.

³⁰⁸ Az informatív pályázati űrlapok nem maradtak fent teljes egészében, az ösztöndíjasok mintegy felének kutatható az egykori folyamodványa. Bár a szaktanári ajánlások összevetése minden bizonnyal érdekes vázát rajzolná fel a műegyetemi oktatói kapcsolati hálónak, a forrás töredezettségéből adódóan jelenleg nem lehetséges e vetület rekonstruálása. Az ösztöndíjas év megadásával, az alábbi személyeknek maradt fent ösztöndíj-folyamodványa: Babits Viktor (1934/35), Bogárdi János (1937/38), Böckh Béla (1938/39), Einwachter József (1933/34), Fényes Iván (1935/36), Gyengő Tibor (1932/33), Hajdú Elemér (1936/37), Hüttl Hümér (1934/35), Karácsonyi László (1929/30), Konkoly-Thege Gyula (1929/30), Maurer Gyula (1935/36), Pöschl Imre (1936/37), Rázsó Imre (1937/38), Szendy Károly (1936/37), Varga László (1935/36), Vörös Imre (1929/30). A

A jelentkezéshez csatolni kellett továbbá a születési bizonyítványt, az érettségi bizonyítványt, az egyetemi tanulmányokat és egyéb végzettséget igazoló dokumentumokat, az indexmásolatot, a hatósági orvosi bizonyítványt és az angol nyelvtudást igazoló egyetemi bizonyítványt.³⁰⁹ Az alapítvány működésére vonatkozó műegyetemi belső levelezés alapján az Ösztöndíjtanács szervezésében a nyelvvizsgát a Pázmány Péter Tudományegyetem segítségével bonyolították le. A vizsgakiírást – akárcsak a pályázati felhívást – a pályázati időszakban az egyetemi hirdetőtáblára függesztették ki.³¹⁰ A vizsga keretében egy angol nyelvet oktató egyetemi tanárral, a harmincas években például az angol anyanyelvű irodalomtörténésszel, Yolland Arthúrral³¹¹ kellett személyes beszélgetésen részt venni. Amennyiben a vizsgáztató úgy ítélte meg, hogy a pályázó angol nyelvtudása elégséges a pályázathoz, egy lepecsételt, aláírásával hitelesített igazolást állított ki.³¹² A célország anyanyelve által indokolt angol nyelvi kikötés szűkítette a jelentkezők körét, hiszen a korszakban elsődlegesen nem az angol, hanem a földrajzilag és kulturálisan is közelebb fekvő, a hazai műszaki felsőoktatási rendszer esetében hagyományosan elsőbbséget élvező német nyelv dominált.

Az ösztöndíj-folyamodvány részletes adatközléséből, a benyújtandó dokumentum és függelék mennyiségéből kitűnik, hogy egy átgondolt, alapos kritériumrendszert dolgoztak ki az alkalmatlan jelentkezők kiszűrésére.

folyamodványok a Budapesti Műszaki Egyetem Levéltárában és a Magyar Nemzeti Levéltárban kutathatók: BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935.; a BMEL, JNMGE RH, 4/c, 52. cs. 931. sz./1941.; MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f.

³⁰⁹ A harmincas évektől a pályázóknak fényképet is mellékelnie kellett. A felsorolt melléletek nem kerültek levéltári őrzésre. Ennek oka az, hogy míg a folyamodványt két példányban, addig a melléleteket csak hiteles másolatban kellett benyújtani a pályázat során, utóbbiakat a pályázat lezárultával, elismervény aláírása után visszaadták a pályázónak. BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1488/1929. Perényi Miklós okleveles építész elismervénye a melléletek átvételéről. 1929. augusztus 16.

³¹⁰ „Értesítem a Smith-Jeremiás-féle ösztöndíjért pályázni óhajtókat, hogy a pályázati hirdetőben előírt és a pályázat elnyeréséhez szükséges angol nyelvtudásuk igazolására dr. Yolland Artúr kir. magy. Pázmány Péter-tud. egyetemi tanár úr a vizsgákat 1933. évi április hó 21-én, pénteken, délután 4 órakor tartja meg a tudományegyetem bölcsészeti épületében /VIII., Múzeum krt. 6–8./ lévő szemináriumában.” BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 548/1933. A Söpkéz Sándor műegyetemi rektor felhívása a vizsgára való jelentkezésre. 1933. március 29.

³¹¹ Yolland Arthúr/Arthur Battishill Yolland (1874–1956): angol irodalomtörténész, a Budapesti Tudományegyetem angol nyelv és irodalom tárgy ny.r. tanára (1914–1946).

³¹² Példaként említhető Dr. Veiner András, ösztöndíjra jelentkezett mérnök 1932-ben kiállított bizonyítványának szövegezése, amelyet a Pázmány Péter Tudományegyetem egyetemi oktatója állított ki: „Alulírott igazolom, hogy előttem megjelent és személyazonosságát igazolt Dr. Veiner András műegyetemi tanárságát, az angol nyelvet szöveges és írásban bírja annyira, hogy külföldi szaktanulmányait sikeresen folytathatja.” BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1239/1932. A tudományegyetem bölcsészeti dékánja megküldi a Smith ösztöndíjért folyamodók angol tudását igazoló bizonyítványokat. 1932. június 20. Veiner András nem kapott Smith Jeremiás ösztöndíjat.

3.5. Az adományozás módja és a bírálati rendszer a gyakorlatban

Az előző alfejezetben ismertettük az ösztöndíj elnyerésének feltételeit és az adományozás módját. A 1927. évi XIII. törvénycikk 3. § (4) foglaltak szerint az Ösztöndíjtanácsnak lehetősége volt arra, hogy „[...] a bel- és külföldi ösztöndíjakra, továbbá a kutatási segélyekre és kiküldetésekre nézve jelöljön, illetőleg előterjesztést tegyen”, valamint a 3.§ (6) rögzítettek alapján „[...] véleményt mondjon mindazokban a Tanács hatáskörébe tartozó ügyekben, amelyeket a vallás- és közoktatásügyi vagy más miniszter elébe utal.”³¹³ Az alapítvány működését tekintve ugyanakkor az említett törvénycikkben rögzítettektől eltérő eljárásról tesznek tanúbizonyságot a források. Sem a műegyetemi levéltár által őrzött hivatali levelezésben,³¹⁴ sem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vonatkozó irataiban, de még az egyetemi jegyzőkönyvekben sincs nyoma annak, hogy az adományozás során az Ösztöndíjtanács rendszeresen élt volna a jelöltállítási vagy az előterjesztési jogával. A források nem utalnak arra sem, hogy a miniszter szakvéleményt kért volna a Smith-ösztöndíjas pályázatok bírálata során az Ösztöndíjtanácstól. Ez utóbbi természetesen nem zárható ki, amennyiben a szakvéleménykérés informálisan és/vagy szóban zajlott, illetőleg, ha figyelembe vesszük, hogy az Ösztöndíjtanács tagjai között minden műegyetemi szakosztály 1–1 fővel képviseltette magát.³¹⁵ Mindezen tényeket figyelembe véve megállapítható, hogy a működés során a minősítést a Műegyetem, és nem az Ösztöndíjtanács végezte.

A pályázati anyagok véleményezése és felterjesztésének menete az alább ismertetettek szerint alakult. A vallás- és közoktatásügyi miniszternek címzett pályázati anyagokat az adott pályázati időszakban jelölt határidőig, a tudományterülethez kötődő illetékes dékáni hivatalnál kellett benyújtani. Az egyes szakosztályi ösztöndíjtanácsok a felterjesztésben rangsorolva küldték meg az adott szakosztály pályázóinak névlistáját, külön jelezve az általuk javasolt és

³¹³ 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. *1927. évi Országos Törvénytar (Corpus Juris)*, Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1927. 171.

³¹⁴ A rektori hivatal és Domanovszky Sándor, az Országos Ösztöndíjtanács elnöke között a fennmaradt levéltári források alapján egyízben, Babits Viktor ösztöndíjas kutatási beszámolójával kapcsolatban történt levélváltás. BMEL, JNMGE RH, 4/c, 52. cs. 931. sz./1941. 2915/1935. Czettler Jenő rektor felterjeszti Babits Viktor Smith ösztöndíjas összefoglaló jelentését Domanovszky Sándornak, az Országos Ösztöndíjtanács ügyvezető igazgatójának. 1935. október 5. A beszámoló feltételezhetően az Országos Ösztöndíjtanács kiadványához volt szükséges. *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1934/35. tanévben*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1936.

³¹⁵ Az 1927. évi XIII. törvénycikk 4. § (1) bekezdés c) pontja rendelkezik róla, hogy az Ösztöndíjtanácsnak a József Műegyetem szakosztályai által kiküldött 1–1 oktató is tagja. 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. *1927. évi Országos Törvénytar (Corpus Juris)*, Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1927. 171.

nem javasolt folyamodókat. Általában mindkét esetben indokolták döntésüket.³¹⁶ Ezeket a dékáni hivatalok terjesztették fel a rektori hivatalnak. Az ide beérkezett szaktanári véleményekkel ellátott pályázati anyagokat összesítették, és a pályázók névsorát, ösztöndíj-folyamodványaikat, valamint a szaktanári véleményeket az egyetem rektora terjesztette fel a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Az ismertetett eljárás alapján, a szakmai értékeléseket illetően a szakosztályi ösztöndíjtanácsok tagjai által kiadott szakvélemények számítottak mérvadónak. Ez a tendencia miniszteri kezdeményezésre alakult így, Magyary Zoltán miniszteri tanácsos már 1927-ben leiratban tájékoztatta az egyetemi rektort arról, hogy „[...] a beérkező kérvényeket szaktanári véleménnyel és a műegyetem javaslatával [Egyetemi Tanács] ellátva”³¹⁷ terjesszék fel a miniszternek. A miniszter az egyetem által jóváhagyott szaktanári értékelések alapján döntött az ösztöndíjas helyek kiosztásáról.

Bár az ösztöndíjasokat érintő valamennyi kérdésben a végleges döntés meghozatala az alap kezelőjének, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a jogkörébe tartozott, az imént ismertetett ügyrendből látszik, hogy az egyes kérdések gyakorlati megoldásában elsősorban a Műegyetem szakosztályi szintű szervezeti egységei és a rektori tanács járt el. Az ösztöndíjprogram működését tekintve az intézmény nem csak azért vált megkerülhetetlen tényezővé, mert az alapítólevél kizárólagos feltételként kötötte ki, hogy csak a m. kir. József Műegyetemen végzett hallgatók pályázhatnak, hanem azért is, mert az intézmény mind a kiválasztási, mind – ahogyan azt később látjuk – az ellenőrzési folyamatban döntő szerepet játszott.

Az ösztöndíj az egyes pályázati időszakokban fokozott érdeklődést váltott ki. A beérkezett pályázati anyagok vizsgálatának tükrében – néhány tanévtől eltekintve – túljelentkezés figyelhető meg. A 4. számú diagram³¹⁸ adatai alapján az alábbiak állapíthatók meg: a pályázók száma 1927–1941 között, adott pályázati időszakban 3 és 12 fő között mozgott. A pályázók száma a legalacsonyabb az 1935/36. tanévben volt (3), a legtöbb pályázatot pedig az 1940/41. tanévben (12) nyújtották be. Az első ösztöndíjas tanév után (9)

³¹⁶ Példaként a Gépészmérnöki Osztály 1931-es felterjesztéséből: „Csak harmadsorban jöhet figyelembe ifj. mátészalkai Fejér László róm. kath. 23 éves okleveles gépészmérnök, a Weisz [sic!] Manfréd repülőgépgyár alkalmazottja, aki eddig jó oklevelén kívül egyéb külön eredményről beszámolni nem tud, szaktanár sem ajánlhatja, mert nem is hallgatta a tárgyat, melynek köréből témáját választotta.” BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 38/6/1931. Misángyi Vilmos felterjeszti a rektornak a Gépészmérnöki Osztályhoz beérkezett pályázatokat. 1931. június 8.

³¹⁷ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 9385/1927. Magyary Zoltán leirata a műegyetemi rektornak. 1927. június 2.

³¹⁸ Az 1927 és 1941 között kiírt pályázati időszakok jelentkezői számának változásáról lásd bővebben a 4. számú diagramot: A jelentkezők számának változása az egyes tanévre kiírt pályázati időszakokban (1927–1941).

két évig fokozatosan csökkent a pályázók száma, majd a többi pályázati időszakhoz képest kiugróan magasra emelkedett az érdeklődők száma az 1930/31. (10), 1932/33. (10) és az 1936/37. (11) tanévben. Az 1932/33. tanévben ráadásul kiugróan magas a különbség az összes pályázó és a nyertes pályázók között (10:1). A jelentkezők száma a harmincas évek végére csökkent – kivéve 1936/37. tanév –, majd 1939-ben ismét növekedni kezdett.

A harmincas évek elején tapasztalható magas arányszám oka a gazdasági válság hatásaiban, a növekvő munkanélküliségben keresendő.³¹⁹ Az ebből kiutat kereső mérnökök, egyrészt a kivándorlásra, mint alternatív megoldásra gondolhattak. A magyar mérnökök megnövekedett amerikai érdeklődését példázza a Budapesti Mérnöki Kamara 1932-es beadványa is, amelyben az érdekképviselői szerv a Külügyminisztérium segítségét kérte a magyarországi állástalan mérnökök külföldi elhelyezésében.³²⁰

Az 1939/40. és 1940/41. tanév pályázati időszakai meglehetősen szokatlanul alakultak. Bár az utolsó két pályázati évben – a korábbiakhoz hasonlóan – több ösztöndíjas helyet hirdettek, csak egy-egy ösztöndíjas vette igénybe őket.³²¹ A sorozatos visszamondások oka a háborús körülményekben és az ebből adódó utazási nehézségekben keresendő. Ugyanezen okokból lehetett a pályázóknak hirtelen vonzó egy tekintélyes összegű ösztöndíj, amely Európán kívül, egy – akkor még – semleges, gazdaságilag és politikailag stabil országba szólt.

³¹⁹ A diplomások kétségbeesztő munkaerőpiaci helyzetének szemléletes példája az Illés József egyetemi tanár, országgyűlési képviselő kezdeményezésére 1932-ben létrehozott bizottság. Az Állástalan Diplomások Országos Bizottságának elsődleges célja a diplomás állástalan fiatalság elhelyezése, életkörülményeinek javítása volt. A Bizottság mérnöki osztályának képviselője az egykori Smith ösztöndíjas, Vér Tibor (1928/29) műegyetemi adjunktus volt. *Fiatal Magyarország*, 1932. augusztus 7. 15.

³²⁰ A Kamara beadványának megküldésével egyidejűleg a Külügyminisztérium körrendeletben hívta fel a magyar külképviseletek figyelmét arra, hogy a külföldi elhelyezésben segítsenek. MNL OL, K 106, 161 cs. 121. Magyar mérnökök külföldi elhelyezése aktában. 20513/9/1932. Körrendelet magyar mérnökök külföldi elhelyezése tárgyában. 1932. február 22. A körrendeletre válaszként Linzboth alkonzul arról számol be, hogy a magyar mérnökök amerikai elhelyezésére sem jelenleg, sem a közeljövőben nincs kilátás, minthogy az Egyesült Államok külképviseleti hatóságai csak olyanoknak adnak bevándorlási vízumot, akik elegendő vagyonnal rendelkeznek egy hosszabb idejű megélhetéshez. Mint írja: „A munkanélküliség következtében az itteni cégek és vállalatok elsősorban saját embereiket akarják foglalkoztatni, úgyhogy New York-ban több eddig alkalmazott magyar mérnök van jelenleg munka nélkül.” MNL OL, K 106, 161 cs. 121. 2448/1932. Linzboth levele a Washingtoni Követségnek. 1932. április 22.

³²¹ Az 1939/40. évre pályázatot nyert Wohl György és Vass Géza ideiglenesen visszalépett az ösztöndíjtól, így helyettük Morvay Gábor (1939/40) utazott. BMEL, JNMGE RH, 4/c, 52. cs. 931. sz./1941. 3211/1939. Miniszteri leirat Smith Jeremiás ösztöndíj kiutalásáról Morvay Gábornak. 1939. november 30. Wohl és Vass számára ugyanakkor továbbra is fenntartották a helyeket és a következő évi rektori tanács által tett ajánlásban első helyen szerepeltek. BMEL, JNMGE RH, 4/c, 52. cs. 931. sz./1941. 1124/1940. A rektori tanács felterjeszti ajánlásait a vallás- és közoktatási ügyi miniszternek. 1940. június 13. Az 1940/41. tanévben nyertes Wohl, Vass, Árkay Bertalan, Bardócz Árpád és Tarics Sándor közül, csak utóbbi élt a lehetőséggel. A nyertes pályázók nagyrésze a háborús körülmények és az abból adódó közlekedési nehézségek miatt lépett vissza az utazástól. MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 3976/1941. Miniszteri tájékoztató levél a New York-i Főkonzulátusnak. 1941. május 5. Wohl és Árkay még 1941 májusában is a megfelelő alkalomra vártak a kiutazással, végül azonban ők is visszaléptek.

A hazai mérnökség kivándorlási „kedvének” növekedésére vonatkozó messzemenő következtetéseket, az ösztöndíj megnövekedett pályázói számából természetesen nem lehet levonni. A táblázat mindenesetre jelzi a műszaki értelmiség körében is tapasztalható változásokat, amelyet az évtized elején a gazdasági válság, az évtized végén pedig az átalakuló európai légkör okozott.

A fokozott érdeklődés természetesen nem jelentette azt, hogy a jelentkezések száma egyenesen arányos lett volna a pályázók alkalmasságával. 1928-ban például előfordult, hogy adott időszakban nem jelentkezett megfelelő számú olyan pályázó, aki „gyakorlati vagy tudományos eredményeinél fogva egyaránt túlszárnyalná az átlagos mértéket”.³²² Heller Farkas³²³ dékán levélben adott magyarázatot a jelenségre és kételyeit fejezte ki a tekintetben, hogy a rövid – alig két hetes – pályázati időszak lehetővé tette-e a legalkalmasabb és legkitűnőbb mérnökök jelentkezését.³²⁴ A magas összegű ösztöndíj az amerikai célterülettel nagyon is vonzó lehetőség volt a hazai mérnökség számára.

³²² BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1458/1928. Heller Farkas levele Szily Kálmán rektornak. 1928. július 3.

³²³ Heller Farkas (1877–1955): közgazdász, egyetemi tanár, a Közgazdasági Osztály dékánja (1920–1923, 1925–1927, 1934–1935), a Gépészmérnöki Osztály dékánja (1927–1929), az egyetem rektora (1945–1946)

³²⁴ „Ez az oka annak, hogy az osztály a Puky-féle kérvényt elfogadta, habár az nem az előírt nyomtatványon terjesztett be. Egyébként is postán érkezvén, nem volt mód a helyesbítésre.” BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1458/1928. Heller Farkas levele Szily Kálmán rektornak. 1928. július 3.

3.6. Szelekció, protekció, nemzeti érdek? Az előnyben részesítés problémája

A címben Klebelsberg Kuno szavaira utalva³²⁵ a jelöltek kiválasztása során felmerülő problémákra térünk ki. A külföldi ösztöndíjak esetén – különösen, ha egy tekintélyes összegű, amerikai kiküldetési területre szóló stipendiumról esik szó – elkerülhetetlen veszélyforrásként bukkant fel az előnyben részesítés problémája.

A megvizsgált források alapján nem meghatározható, hogy az adományozások során mely esetekben történt szakmai szempontokat mellőző kiválasztás. Bár eseti szinten vizsgálható a problémakör, a töredezett levéltári források miatt és az összes benyújtott pályázati anyag hiányában erről teljes képet nem kaphatunk. Ugyanakkor a szakosztályi és rektori levélváltások, valamint a fennmaradt magánlevelezések alapján vázolhatók azok a különös figyelmet érdemlő esetek, amelyek során az alapítványi célkitűzéseket, a *magasabb műveltség* céljait részlegesen vagy teljesen figyelmen kívül hagyva lettek kiválasztva a nyertes pályázók.

A hivatalosan meg nem fogalmazott, de mégis megjelenő szakosztályi érdekekre jó példa Karácsonyi László (1929/30) esete, akivel saját szaktanári ajánlója vonatta vissza a folyamodványát. Vuk Mihály³²⁶ az 1929/30. tanévre beadott pályázati adatlap ajánló részén írta, hogy ő maga utasította Karácsonyt egy évvel azelőtt, hogy vonja vissza pályázatát, mert „[...] a vegyész-mérnök osztály dékánja értesített arról, hogy két év előbb megállapodás történt arra nézve, hogy tavaly vegyész ne pályázzon.”³²⁷ A szakosztályi érdekek és egyezkedések ugyanakkor csak eseti jelleggel jelennek meg a forrásokban, ebből adódóan nem következtethetünk ezzel kapcsolatban rendszerességre és abból kialakult mintázatra. A szakosztályi egyezkedésekkel kapcsolatban azt sem állíthatjuk egyértelműen, hogy az egyes megállapodások mellőztek volna bármilyen szakmai szempontot. Sokkal inkább azt feltételezhetjük, hogy a nagy érdeklődést kiváltó ösztöndíj szakterület szerinti egyenlő arányú kiosztására törekedtek.

A korábban ismertetett ügyrendből adódóan úgy a Műegyetem, mint az egyes szakosztályi érdekek a bírálat során hangsúlyosan érvényesülhettek, hiszen a pályázathoz szükséges szaktanári véleményeket szintúgy azok adták, akik az egyes egyetemi szakosztályok oktatói, alkalmanként vezetői voltak. Az intézmény a minőségbiztosítás mellett – ahogy arra korábban is utaltunk – kibocsájtója is volt a lehetséges pályázók körének, sok esetben pedig a

³²⁵ KLEBELSBERG Kuno: Szelekció vagy protekció? *Ujság*, 1927. március 6. 2.

³²⁶ Vuk Mihály (1875–1952) vegyész-mérnök, egyetemi tanár, a Vegyész-mérnöki és Egyetemes Osztály dékánja (1928–1929)

³²⁷ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1068/1929. Karácsonyi László ösztöndíjfolyamodványa.

munkáltatója is. Utóbbira utal Fényes Iván (1935/36) és Varga László (1935/36) ösztöndíjas esete. Fényes Iván az Aerodinamikai Intézet³²⁸ kutatója – Abody (Anderlik) Előd,³²⁹ az intézet vezetőjének támogatásával – azért nyerte el a Smith Jeremiás-ösztöndíjat, hogy a Műegyetem kötelékébe tartozó Aerodinamikai Intézetben épülő szélcsatorna-kísérletekhez szükséges mérleget, a kaliforniai székhelyű Guggenheim Aeronautical Laboratory³³⁰ kutatóintézetben szerzett tapasztalatainak felhasználásával megalkossa.³³¹ A szélcsatorna megépítése oly fontossággal bírt a Műegyetem és a hazai aerodinamikai kutatások számára, hogy Fényes féléves ösztöndíját – kérésének megfelelően, tekintettel az út magas kiadásaira és Fényes egészségi állapotára – további 2000 pengővel kipótolták.³³² A Légügyi Hivatal mérnöke, Varga László (1935/36), később Fényes intézeti kollégája, hasonló okokból tanulmányozta a kaliforniai székhelyű laboratórium kísérleti technikáit Kármán Tódor szakmai felügyeletével.³³³

A Fényes–Varga pályázati eset az alapítvány és a klebelsbergi kultúrpolitika egyik legfontosabb céljára is rávilágít: az ösztöndíjprogramokkal támogatott elitképzés gyakorlati hasznosulására. A külföldi ösztöndíjak elsődleges célja éppen abban állt, hogy a külföldi tudományos kiküldetéseknek köszönhetően „[...]” kellő számmal legyenek olyan legmagasabb kiképzésben részesített szakemberek, akikre a nemzeti élet nagy kérdéseinek megoldása

³²⁸ Az 1934-ben alapított Aerodinamikai Intézet kettős célt szolgált, egyrészt ellátta az áramlástani tudományokkal kapcsolatos oktatási feladatokat (az Intézet később Aerodinamikai, majd Áramlástani tanszékként működött tovább), másrészt a fejlődésnek induló hazai repülőgépipar kutatási hátterét volt hivatott biztosítani. Emiatt már 1935-ben megindult az Intézet új épületének és kísérleti berendezéseinek tervezése. Az Intézet vezetője Abody (Anderlik) Előd volt. Az 1930-as évek végén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, valamint a Honvédelmi Minisztérium szorgalmazására, az Aerodinamikai Intézet működését az újonnan alakuló Aerotechnikai Intézettel kapcsolták össze, utóbbi feladatának a műegyetemi oktatásban való részvételt, valamint a Légierő Parancsnokság részére repülőgép-tervezési és repülőtechnikai kérdések megoldásában való közreműködést szánták. Az Aerotechnikai Intézet létesítésével kapcsolatos iratokat lásd bővebben: BMEL, JNMGE RH, 4/c, 47. cs. 2223 sz.

³²⁹ Abody (Anderlik) Előd (1896–1949): mérnök, műegyetemi tanár, a Műegyetem Gépész- és Vegyész-mérnöki Karának dékánja (1942–43), az Aerodinamikai Intézetet alapítója.

³³⁰ Guggenheim Aeronautical Laboratory at the California Institute of Technology, Guggenheim Repülőtechnikai Intézet (1926) az első olyan kísérleti intézet, amelyet kifejezetten repülőtechnikai kutatások végzése céljából hoztak létre. 1930-tól Kármán Tódor a vezetője, az ő irányítása alatt kezdődtek meg a rakétakísérletek (1936). A laboratórium történetéről és Kármán ottani munkásságáról lásd bővebben: EDSON, 1994; KOPPEL, 1982.

³³¹ „[...]” Fényes Iván amerikai útja nem tekinthető magánjellegű tanulmányútnak, mert egy igen ismert amerikai tudóssal már érintkezésbe léptem, hogy az ő útmutatása mellett és tapasztalatai alapján Fényes a tanulmányút folyamán készítse el egy speciális aerodinamikai műszer (mérleg) terveit az ottani tapasztalatok felhasználásával. Mivel az aerodinamikai műszerek általában nem kaphatók a kereskedelemben, hanem esetenként tervezendők és készítenedők [...] Fényes amerikai útja [...] lényeges költségmegtakarítást jelenthet [szerk. a Műegyetemnek].” – írja Abody 1935-ben. MNL OL, K 636, 715. cs. 69. fsz. 25317/1936. Fényes Iván ösztöndíjpótlási kérelme. 1936. augusztus 6.

³³² MNL OL, K 636, 715. cs. 69. fsz. 25317/1936. Fényes Iván ösztöndíjpótlási kérelme. 1936. augusztus 6.

³³³ A nyitott mérőterű, nagy vízszintes göttingeni típusú szélcsatorna végül 1938-ban készült el. Fényes Iván és Kármán Tódor szakmai-baráti levelezését és a szélcsatorna megépítésének történetét lásd bővebben: RAPALI, 2020, 807–830.

érdekében szükség van.”³³⁴ A műszaki ösztöndíjasok esetében ez az ösztöndíjas út során felhalmozott tudás gyakorlati (gazdasági) hasznosulását is jelentette. Éppen ezért a Smith Jeremiás ösztöndíj adományozásakor elsősorban azokat a kutatási terveket részesítették előnyben, amelyek a hazai gazdaság, de kifejezetten a hazai ipar szempontjából kiemelt fontosságú ágazatokhoz kapcsolódó elméleti vagy gyakorlati kutatások voltak. Fényes Iván és Varga László pályázata is alátámasztja azt, hogy a Smith ösztöndíjat nem csak a tudományos szakemberképzés eszközeként, hanem alkalmanként a külföldi szabadalmak, eljárásmodok és technikák hazahozatalára is használták. E politikai és gazdasági cél megértéséhez szükséges, hogy a dolgozat e pontján vázlatosan ismertessük az első világháború utáni magyar gazdasági viszonyokat.

Az első világháborút lezáró trianoni béke minden tekintetben kétségbeejtő állapotokat vont maga után, nem csak politikailag, társadalmilag, de gazdaságilag is megrendítette az országot.³³⁵ A békekötés értelmében az ország elveszítette korábbi területének mintegy kétharmadát, egykori lakosságának több mint felét. A trianoni békeszerződés a területi veszteségek rögzítése és a jóvátétel fizetése mellett számos katonai megkötést tartalmazott: az ország haderejének létszámát maximalizálták, a fegyver- és hadianyag előállítását erőteljesen korlátozták, a légierőt pedig le kellett szerelni.³³⁶

A Monarchia felbomlásával, a közös pénznemmel együtt megszűnt a közös pénz- és hitelrendszer, a gazdasági közösség, s ezzel az ország a korábbi támaszok nélkül került ki a világpiacra, miközben a belső piaca beszűkült. Az újonnan felállított intézményrendszer

³³⁴ Részlet az 1927. évi XIII. törvénycikkéből. 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. *1927. évi Országos Törvénytar (Corpus Juris)*. Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1927. 171.

³³⁵ A vizsgált korszak általános gazdaságtörténeti ismertetésének alapjául a teljesség igénye nélkül: BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Magyarország gazdasága az első világháború után 1919–1929*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.; BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1976.; BEREND T. Iván – SZUHAY Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1985. (3. kiad.); CSIKÓS-NAGY Béla: *A XX. század magyar gazdaságpolitikája – Tanulságok az ezredforduló küszöbén*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1996. 49–97.; GUNST Péter: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 34–49.; HONVÁRI János: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, Aula kiadó, 2003.; MCCARTNEY, C.A.: *Hungary and Her Successors – The Treaty of Trianon and Its Consequences*. London, Oxford University, 1937.; Az európai gazdaságtörténettel kapcsolatban lásd bővebben: BEREND T. Iván: *Európa gazdasága a 20. században*. Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete, 2008.; KASER, M.C. – RADICE, E.A. (szerk.): *The Economic History of Eastern Europe, 1919–1975. I.* Oxford, Clarendon Press, 1985.; TOMKA Béla: *Bevezetés Európa újabbkori társadalom- és gazdaságtörténetébe*. Budapest–Szeged, Bölcsész Konzorcium, 2006.

³³⁶ A trianoni békeszerződésnek ugyanakkor voltak pozitívumai is: az ezeréves államkeret felbomlásával a trianoni országrész népsűrűsége, urbanizáltsága, iparosodottsági foka, és az értelmiség társadalmon belüli aránya nőtt. A korábbi sokszínű lakosság, a magyarság 90%-os arányával homogénné vált, ráadásul az ország 1526 óta most először élvezett teljes állami szuverenitást.

ugyanakkor nem volt elég erős ahhoz, hogy a politikailag, gazdaságilag és társadalmilag is megingott ország vonzó legyen a külföldi befektetők számára. Az ipari termeléshez szükséges alapvető nyersanyagok elvesztek, ezeket az ország kénytelen volt import útján beszerezni, akárcsak a termeléshez nélkülözhetetlen gépi felszereléseket és termelőberendezéseket. A működőképes gazdasághoz, a külkereskedelmi egyensúly megtartásához, a külföldihez képest elmaradottnak számító hazai termelés technikai színvonalának fejlesztésére és a magas termelési költségek csökkentésére volt szükség.³³⁷

A gazdasági talpra álláshoz szükséges nemzeti vagyon (amelynek csak 37,8%-a maradt Magyarországon), az anyagi- és tudástőke azonban hiányzott. Ezek pótlására első ízben a népszövetségi kölcsön után és az azt követő gazdasági rekonstrukció idején volt lehetőség. Az anyagi feltételek biztosítása mellett a gazdaság újbóli működtetéséhez egy átfogó, gazdasági és ipari struktúraváltásra volt szükség. A kényszerű helyzetben az erőforrások jobb kihasználása végett a húszas évektől kiemelt ipari szektorként kezelték a kis nyersanyagigényű ágazatokat: az elektrotechnikát és a vegyipart, valamint az előbbi kettőnél valamelyest nagyobb nyersanyagigényű textilipart. Továbbra is hangsúlyos maradt azonban a gépipar, elsősorban a mezőgazdasági gépgyártás. Jellemző volt még az infrastruktúra fejlesztéséhez szükséges hidrológiai és geodéziai kutatások, valamint az energiagazdálkodás támogatása. A harmincas évektől kiemelt ágazatként kezelték a repülőgépgyártást és az ehhez szorosan kapcsolódó polgári, később a katonai légiközlekedés fejlesztését.³³⁸ A haderőfejlesztést és a hadiipart sújtó megkötések azonban csak a harmincas évek végén, a bledi egyezményvel (1938) és a győri program meghirdetésével (1938) kezdtek oldódni. Ebből adódóan az 1920–1938 közötti időszakban csak rejtett haderőfejlesztésről lehetett szó,³³⁹ amelynek fontos részét képezték a szakemberképzés és a repüléstechnikai fejlesztések támogatása.³⁴⁰

A felsorolt fejlődési és átalakulási irányvonalak az ösztöndíjas kutatási tervekben és tanulmányi beszámolóknak is megmutatkoznak: a pozitív elbírálásban részesülő pályázók

³³⁷ GUNST, 1996. 34–35.; HONVÁRI, 2003. 352–355.

³³⁸ NÉMETH, 1999. 163–186.; HONVÁRI, 2003. 361–362.

³³⁹ HONVÁRI, 2003. 316. A magyar haderő rejtett fejlesztéséről és a tárgyalt korszak hadiiparának történetéről a teljesség igénye nélkül lásd bővebben: DOMBRÁDY Lóránd: *A magyar hadigazdaság a második világháború idején*. Budapest, Petit Real, 2003.; DOMBRÁDY Lóránd – GERMUSKA Pál: *A magyar hadiipar története a kezdetektől napjainkig. 1880–2015*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017.; DOMBRÁDY Lóránd – TÓTH Sándor: *A magyar királyi Honvédség 1919–1945*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1987.; HORVÁTH Miklós (szerk.): *Magyarország hadtörténete IV. 1919-től napjainkig*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018.

³⁴⁰ Magyar repüléstörténetről a teljesség igénye nélkül lásd bővebben: BARCZY Zoltán – SÁRHIDAI Gyula: *A Magyar Királyi Honvédség légvédelme, 1920–1945*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2010.; M. SZABÓ Miklós: *A magyar királyi honvéd légierő 1938–1945*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999.; NAGYVÁRADAI Sándor – M. SZABÓ Miklós – WINKLER László: *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1986.; SÁRHIDAI Gyula: *Magyarország repülőgépgyártása 1920 és 1944 között*. *Haditechnika*, 47. évf., 2013/4. 6–11.

elsősorban anyagvizsgálati,³⁴¹ energiagazdálkodási,³⁴² elektrotechnikai,³⁴³ hidrológiai,³⁴⁴ geodéziai,³⁴⁵ aerodinamikai és aviatikai³⁴⁶ kutatásokat végeztek, valamint a mezőgazdasági gépesítéssel,³⁴⁷ az élelmiszeriparhoz és az orvostudományhoz kötődő kémiai eljárásokkal³⁴⁸ és az infrastruktúrafejlesztéshez³⁴⁹ kötődő területekkel foglalkoztak. A harmincas évek közepétől, a légierő-fejlesztés fokozódásával párhuzamosan, szinte egymás utáni években kaptak aerodinamikai és aviatikai kutatásokkal foglalkozó mérnökök ösztöndíjat.

A „nemzeti érdek” egyértelmű megnyilvánulásának példája Vass Géza esete, akit a kari felterjesztésében a Gépészmérnöki osztály kiemelt helyen ajánlotta, „[...] egyrészt [a többi pályázóhoz képest] jobb tanulmányi előmenetele alapján, másrészt, mert kiküldetése nemzetvédelmi szempontból fontos volna, tekintettel a képzett repülőgépszerkesztők nagy hiányára.”³⁵⁰ Az aerodinamikai kutatásokhoz hasonló, bár időben kevésbé koncentrált törvényszerűség figyelhető meg az élelmiszeriparhoz és az orvostudománnyal kapcsolatos kémiai kutatásokat végző vegyészmérnökök és a mezőgazdasági gépesítéssel foglalkozó gépészmérnök ösztöndíjasoknál is. Ez az állítás igaz az infrastruktúrafejlesztéssel kapcsolatos út- és hídépítési, a villamosipari, valamint anyagvizsgálattal kapcsolatos kutatásokat végző ösztöndíjasokra is.

A családi kapcsolatokon keresztül érvényesülés problémaköre több ízben felmerült a kutatás során, hiszen egyetemi tanárok, neves tudósok, politikusok gyermekei is szerepelnek az ösztöndíjasok között. Említhetnénk példaként Konkoly-Thege Gyula (1929/30), id. Konkoly-

³⁴¹ Springer (Sályi) István (1931/32) és Vér Tibor (1928/29) anyagvizsgálati kutatásokat végzett. Hetényi Miklós (1934/35) anyagszilárdságtani, Nyíri László (1930/31) az építőiparhoz köthető szilárdságtani és technikai anyagvizsgálati kérdésekkel, Gyengő Tibor (1932/33) vasbeton vizsgálatokkal foglalkozott.

³⁴² Morvay Gábor (1939/40) olajkutatás és olajfűrés kérdéseivel foglalkozott.

³⁴³ Babits Viktor (1934/35) elektroakusztikai, Pöschl Imre (1936/37) filmtechnikai tanulmányokat végeztek.

³⁴⁴ Bogárdi János (1937/38) a folyóvizek hordalékviszonyait vizsgálta, Einwachter József (1933/34) vízerőtelepek tervezésével kapcsolatos hidraulikai és dinamikai problémákkal foglalkozott.

³⁴⁵ Janicssek (Jáky) József (1927/28) talajmechanikai kutatásokat, Tarics Sándor (1940/41) városrendezéssel, városfelméréssel kapcsolatos tanulmányokat folytatott és az amerikai geodéziai kutatásokat tanulmányozta.

³⁴⁶ Hüttl Hümér (1934/35) polgári aviatikával, Varga László (1935/36), Fényes Iván (1935/36) és Rákosi György (1938/39) pedig aerodinamikai kutatásokkal foglalkozott.

³⁴⁷ Vörös Imre (1929/1930) mezőgazdasági gépgyártással, Rózsa Tibor (1931/1932) malomépítéssel és malomgép szerkesztéssel, Rázsó Imre (1937/1938) pedig mezőgazdasági géptannal foglalkozott.

³⁴⁸ Józsa István (1927/1928) és Karácsonyi László (1929/1930) liszt kémiai eljárásokra, Braun Géza (1930/1931) organikus kémiai kutatásra, Becker Jenő (1933/1934) pedig vitaminvizsgálati kutatásokra nyert pályázatot.

³⁴⁹ Horváth Szabolcs (1931/32) a vasvázás épületszerkezeteket tanulmányozta, Puky Péter (1928/29) erőáramú villamosítással kapcsolatos kutatásokat végzett. Elischer Pál (1928/29) útépítéssel, Feimer László (1930/31) hidépítéssel, Szendy Károly (1932/33) a nagyfeszültségű hálózati rendszereket és az áramfejlesztő telepek felépítését tanulmányozta.

³⁵⁰ BMEL, JNMGE GVK, 104/b, 1939. május 12. 54. Bár Vass Géza 1939/40. tanévre féléves ösztöndíjat kapott, amelyet azonban nem tudott igénybe venni.

Thege Gyula³⁵¹ fiának vagy Pöschl Imre (1936/37), Pöschl professzor³⁵² fiának, nem különben Szendy Károlynak (1936/37), id. Szendy Károly³⁵³ budapesti polgármester fiának pályázatát. Ám minthogy a személyes és/vagy családi kapcsolatokon keresztüli érvényesülés, az úgynevezett protekció a forrásokban egzakt módon nem nyilvánult meg, csak a levélváltásokban is nevesített, kételyt ébresztő eseteket ismertjetjük.

Utóbbiak közé sorolható Hüttl Hümér (1934/35) pályázata, mely a benyújtási határidő után két hónappal érkezett be az Egyetemi Tanácshoz.³⁵⁴ Hüttl, a Magyar Aero Szövetség³⁵⁵ főtitkára, a Nemzetközi Aero Szövetség³⁵⁶ washingtoni konferenciájára kapott meghívást, amely útját egyidejűleg a forgalmi aviatika tanulmányozásával szerette volna összekötni.³⁵⁷ Hüttl kérelmét az egyetemi tanács felterjesztette a miniszternek, azzal a megjegyzéssel, hogy mivel az anyag a pályázati határidőn kívül érkezett, ők szabályszerűen nem véleményezhetik, így a miniszter döntésén múlik, hogy adományoz-e ösztöndíjat a szabálytalanul jelentkező Hüttl számára vagy nem.³⁵⁸ A miniszter leiratban közölte a rektori tanáccsal, hogy Hüttl Hümér féléves ösztöndíjban részesült.³⁵⁹ Hüttl mellett szólhatott az az érv, hogy kutatási terve, a forgalmi aviatika tanulmányozása éppen aktuális volt³⁶⁰ és számos publikációt tudhatott maga

³⁵¹ Konkoly-Thege Gyula (1876–1942): agrárstatistikus, egyetemi tanár, a Statisztikai Hivatal alelnöke (1929–1936), majd elnöke (1936–1939), a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1938: levelező).

³⁵² Pöschl Imre (1871–1963): gépészmérnök, egyetemi tanár, a Műegyetem Gépészmérnöki Osztályának dékánja (1931–1933).

³⁵³ Szendy Károly (1885–1953): politikus, Budapest alpolgármestere (1934), polgármestere (1934–1944).

³⁵⁴ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1326/1934. Ifj. Hüttl Hümér a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítványból 4000 P engedélyezését kéri. 1934. augusztus 24.

³⁵⁵ Magyar Aero Szövetség vagy MAESZ (1911) a Federation Aeronautique Internationale (FAI) nemzetközi szervezet tagja, célja a repülés társadalmi úton való fejlesztése és népszerűsítése. Hivatalos lapja a Magyar Aero Szövetség.

³⁵⁶ Fédération Aéronautique Internationale (1905): Nemzetközi Repülő Szövetség, központja Lausanne, Svájc.

³⁵⁷ Hüttl kérelmét az alábbiakkal indokolja: „A Conferencia tagjainak nyújtandó kedvezmények azonban mindössze a 6 napi washingtoni tartózkodásra terjednek ki és így előreláthatólag semmi nemű alkalmam sem nyílna arra, hogy ezzel az igen értékes úttal eddig folytatott speciális tanulmányimat kiegészítsem...” MNL OL, K 636, 715. cs. 69. fsz. 21468/1934. Hüttl Hümér kérelme a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. 1934. augusztus 24.

³⁵⁸ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1326/1934. Ifj. Hüttl Hümér a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítványból 4000 pengő engedélyezését kéri. 1934. augusztus 29.

³⁵⁹ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1479/1934. Ifj. Hüttl Hümér okleveles mérnök részére 4000 P adományozása a Smith Jeremiás féle ösztöndíjalapból. 1934. szeptember 21.

³⁶⁰ Az új repülőtér gondolata a harmincas évek elején merült fel először, de a gazdasági válság miatt csak 1935 áprilisában döntöttek a főváros új nemzetközi repülőtérének megépítéséről. A repülőtér egyik elsődleges célja az volt, hogy a várost bekapcsolja a nemzetközi légitforgalomba. A forgalmi épületekre és a hangárok tervezésére 1936-ban írták ki a pályázatot, amelyet Bierbauer Virgil és Králik László nyertek el. Végül az új repülőtér 1937-ben adták át. Az új repülőtér. *Városok Lapja*, 30. évf., 1935/15–16. 377.; A repülőtér történetéről lásd bővebben: HORVÁTH Tamás: A budaörsi repülőtér. *Architectura Hungariae*, 3. évf., 2001/4.

mögött – még ha ezek nagy része inkább ismeretterjesztő, semmint tudományos dolgozatok voltak.³⁶¹

Az előnyben részesítés okai ugyanakkor nem csak politikai, gazdasági vagy egyéni érdekek lehettek. Megkülönböztető szempont lehetett például a pályázó életkorának figyelembevétele is. Tekintve, hogy 35. évben határozták meg a jelentkezés felsőkorhatárát, bizonyos esetekben – főleg a korábban is pályázóknál – szem előtt tartották az életkort. A mérnöki és építészeti osztály 1933-as felterjesztésében külön kiemelve jelölte Einwachter Józsefet. Ezt a szakosztály dékánja, Rohringer Sándor az alábbiakkal indokolta: „A bizottság javaslatának megtételénél dr. Einwachter Józsefre nézve nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy nevezett a magyar és német műszaki irodalom terén eddig is igen jelentős sikereket ért el, hogy már 34 éves és így jövőre a pályázatban megállapított korhatár elérése miatt már nem lehet alkalma újabb folyamodásra.”³⁶² Einwachter József szakmai tudását és korábbi tudományos munkásságát figyelembe véve szakmailag alkalmas pályázónak bizonyult, e kvalitásai miatt és életkorának hangsúlyozott figyelembevételével nyert ösztöndíjat.

³⁶¹ Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az édesapja, Hüttl Dezső 1930–1932 között a Műegyetem rektora, 1931-től pedig a Műegyetem képviselőjeként az országgyűlés felsőházának tagja volt. Hüttl kérelme ráadásul jóval azután érkezett be, hogy az az évre meghirdetett két pályázati helyet már betöltötték, a célnyelvet pedig az ösztöndíj-folyamodványa alapján „kevésbé” beszélte. MNL OL, K 636, 715. cs. 69. fsz. 21468/1934. Hüttl Hümér ösztöndíj-folyamodványa.

³⁶² BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 831/1933. A mérnöki kar dékánjának levele a rektorhoz. 1933. május 15.

3.7. Kéziösztöndíjjal az Egyesült Államokban

A célterületet és a felkeresendő intézményeket már az ösztöndíj-folyamodványban is közölni kellett. Az intézmények kiválasztását elsősorban a szakterület, a tanulmányok iránya, az egyén kapcsolati hálója és bizonyos esetekben az anyagi körülmények befolyásolták. Általában a szaktanári ajánló vagy a munkáltató segítségével vették fel a kapcsolatot – többnyire már a pályázat benyújtásakor – azokkal az intézetekkel, amelyeknél ösztöndíjas idejüket kívánták tölteni. Ahogyan arra az előző fejezetben is utaltunk az aerodinamikai kutatásokat végző kedvezményezettek Abody (Anderlik) Előd ajánlása útján kerültek Kármán Tódorhoz.³⁶³ Józsa István (1927/28) szintén ajánló professzora, Sigmond Elek³⁶⁴ ajánlólevelével jutott be az ország „egyik legjobban felszerelt laboratóriumába”.³⁶⁵

Szaktanári ajánlások híján vagy további intézmények felkeresése esetén a New York-i Főkonzulátushoz és a Washingtoni Követséghez fordultak segítségért. A külképviseletek ilyenkor a magyar–amerikai kulturális és külkereskedelmi érdekeltségű szervezetek segítségét kérték. Lipovniczky Pál,³⁶⁶ Rázsó Imre (1937/38) „jó barátja” és evezős társa 1937-ben például arra kérte Ghika³⁶⁷ főkonzult, hogy támogassa Rázsót „ösztöndíjas feladata teljesítésében”, azaz ajánlja be őt a kutatási területének megfelelő intézetekhez.³⁶⁸ A főkonzul – mozgósítva az

³⁶³ Abody 1935 elején kérte Kármán tanácsát az Aerodinamikai Intézet szélcsatorna építésével kapcsolatban. Mivel a szélcsatornához szükséges mérleget az Intézet, anyagiak híján, külföldről nem tudott hozatni, amerikai licenz vásárlásában gondolkodtak. CA, TKC I./1.17. Anderlik Előd levele Kármán Tódornak 1935. február 24. 2. Kármán válaszelevelben meg is írta a szélcsatorna tervek árát (100 dollár). CA, TKC I./1.17. Kármán Tódor levele Anderlik Elődnek 1935. április 18. 1. A licenz vásárlás helyett végül Abody Fényes Iván intézeti mérnököt küldte ki Kármánhoz, hogy az ottani szélcsatorna mérleget tanulmányozza, és visszatérte után, az ottani tapasztalatai alapján az Intézetben megépítse. CA, TKC I./1.17. Anderlik Előd levele Kármán Tódornak 1935. július 9. 1.; CA, TKC I./1.17. Anderlik Előd levele Kármán Tódornak 1936. július 6.; Abody Varga Lászlót is kiküldte Kármánhoz, hogy „a szükséges kísérleti technikát, amennyire lehet, elsajátíthassa”, valamint azért, hogy a műegyetemi laboratóriumi terveit Kármán szakmailag véleményezze. CA, TKC I./1.17. Anderlik Előd levele Kármán Tódornak 1935. szeptember 16. 1.

³⁶⁴ Sigmond Elek (1873–1939): vegyész-mérnök, agrogeológus, egyetemi tanár, az Országos Chemiai Intézet igazgatója (1926–1934), a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1915: levelező, 1925: rendes), a Műegyetem Vegyész-mérnöki és Egyetemes Osztályának dékánja (1917–1919, 1929–1930), a Gépész- és Vegyész-mérnöki Kar dékánja (1937–1938).

³⁶⁵ „Professzoromtól, Dr. Sigmond Elek ny. r. tanár úr Óméltóságától kapott ajánlólevelével felkerestem a Fleischmann & Comp cég alelnökét, s így december hó 5-én már a cégnek egyik laboratóriumában dolgoztam.” BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1129/1928. Józsa István tudományos beszámolója. 1928. március 11. Józsa 1927–1928 között a New York-i Fleischmann Co. egyik kutatólaboratóriumában élelmiszerkémiai kutatásokat folytatott, ahol egyebek mellett a maláta elfolyósító enzimjének analitikai meghatározását célzó eljárás kikísérletezésén dolgozott. BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 2181/1928. 1–5. Dr. Józsa István műegyetemi tanársegéd, Smith Jeremiás-féle ösztöndíjas második jelentése a rektornak. New York, 1928. július 15.

³⁶⁶ Lipovniczky Pál (?–?): a Külügyminisztérium Sajtóosztályának előadója (1937).

³⁶⁷ Ghika György (1882–1966): diplomata, New York-i főkonzul (1927–1939).

³⁶⁸ MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 7931/1937. Magánlevél Ghika György főkonzulnak. 1937. szeptember 23. Lipovniczky e magánlevelében kitért arra is, hogy Rázsót amerikai barátai közül, Henry S. Haskell, a Carnegie alapítvány igazgathatóhelyetteséhez is beajánlotta, annak reményében, hogy az amerikai egyetemeken pártolni fogja.

amerikai magyar kulturális és külkereskedelmi kapcsolatait – Telkes Lászlót³⁶⁹ és Csató Andrást³⁷⁰ kérte meg, hogy állítsanak össze egy listát a mezőgazdasági géptan előadásokat tartó főiskolákról, és az amerikai mezőgazdasági gépgyárakról.³⁷¹

Nem példanélküli az sem, hogy a korábbi ösztöndíjas mérnökök mellett vagy az ő kapcsolataiknak köszönhetően helyezkedtek el. Rózsa Tibor (1931/32) például Juhász Kálmán János (1927/28) közreműködésével látogatta meg a Pennsylvania State Collage-ot,³⁷² Braun Géza (1930/31) és Becker Jenő (1933/34) is ugyanabban a kutatólaboratóriumban folytatott vitaminvizsgálati tanulmányokat, ahol korábban Józsa István (1927/28).

Az egész éves ösztöndíjasok általában ősszel, szeptember és november között, a féléves ösztöndíjasok pedig az év első hónapjaiban január és március között indultak Magyarországról. Az indulással kapcsolatban némi rugalmasság tapasztalható az alapítvány részéről, többnyire a méltányossági okokból adódó esetekben engedélyezték a kiutazás időpontjának halasztását. Ilyen eset lehetett például az egészségügyi vagy munkahelyi okokból, illetve a magánéleti problémákból fakadó akadályoztatás. Előbbire Fényes Iván (1935/36) esete lehet példa, aki egészségügyi okokból és munkahelyi akadályoztatásból fakadóan egyrészt lemondott ösztöndíjának feléről, másrészt egy évvel elhalasztotta a kiutazás időpontját.³⁷³

A magánéleti okok között szerepelt a közeli hozzátartozók betegsége vagy halála. Nyíri László (1930/31) édesapja váratlan halála miatt kérvényezte a rektori tanácsnál, hogy ösztöndíjas évét 1930 ősz helyett 1931. január hónapban kezdhesse meg, amelyet a miniszter azzal a feltétellel hagyott jóvá, hogy az utazás elhúzóásával járó esetleges költségeket Nyíri viseli.³⁷⁴

A célország távolsága miatt a két kontinens közötti utat valamennyi ösztöndíjas hajóval tette meg. Amennyiben előzőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszternél kérvényezték,³⁷⁵ a

³⁶⁹ Telkes László (1902–1998): a New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár (Hungarian Reference Library) igazgatója (1938–1942).

³⁷⁰ Csató András (?–?): m. kir. Külkereskedelmi Hivatal amerikai kirendeltségének megbízottja (1935–1938).

³⁷¹ MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 7931/1937. Ghika György főkonzul levele Dr. Telkes Lászlónak. 1937. november 5.; MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 7931/1937. Ghika György főkonzul levele Csató Andrásnak. 1937. november 5.

³⁷² MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 5416/1932. Juhász Kálmán János levele a New York-i Főkonzulátusnak. 1932. augusztus 31.

³⁷³ MNL OL, K 636 715. cs. 69. fsz. 25317/1936. Fényes Iván ösztöndíjpótlási kérelme. 1936. augusztus 6.

³⁷⁴ BMEL, JM RTJ, 3/b, 1931. január 15. 6.; BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935 2065/1930. Smith ösztöndíjas Nyíri László adjunktus amerikai útjának elhalasztása. 1930. december 21.

³⁷⁵ „Az ösztöndíjak általában fedezik a tanulmányi év folyamán a lakás, ellátás és tandíj költségeit, apróbb személyi kiadásokról azonban az ösztöndíjasoknak kell gondoskodniuk. [...] Az ösztöndíjasok számára a m. kir. belügyminiszter úr 50%-os hajójegy kedvezményt utal ki.” Pályázatok – hirdetések. 12.342/1933. V. K. M. IV. sz. *Hivatalos Közlöny*, 41. évf., 1933/3. 15.

Belügyminisztérium 50%-os hajójegykedvezményt biztosított számukra. Minthogy a jeggyel kapcsolatban az egyes hajótársaságok képviselőjénél a minisztérium intézkedett,³⁷⁶ mind a társaságot, mind az útvonalat ő jelölte ki.³⁷⁷ Az alapítvány külön nem állta az útiköltséget, így azt az ösztöndíjasnak a lakhatási, étkezési és egyéb felmerülő költségek mellett az illetmény első negyed részéből kellett finanszíroznia. A magyarországi kereseti viszonyokhoz képest az útiköltség ára – még a legkedvezőbb harmadosztályú hajójeggyel kalkulálva is – magas volt.³⁷⁸ Az ár és árfolyamváltozások figyelembevétele mellett ez megközelítőleg az egész éves ösztöndíj 10%-át, a féléves ösztöndíj majdnem 20%-át jelentette. Ezt figyelembe véve a kedvezményes árú jegy – kötöttsége ellenére – jó lehetőségnek számított, mivel jelentősen csökkentette az ösztöndíjasra háruló anyagi terheket. Éppen ezért elsősorban a kedvezmény megléte és nem az utazás minősége vagy hossza határozta meg az útvonalat. Azoknak az ösztöndíjasoknak, akik nem New Yorkban töltötték tanulmányútjukat, az érkezés után – a konzulátusi vizit és az ösztöndíj következő részletének felvételét követően – tovább indultak célállomásuk felé.

Az amerikai beléptetés megkönnyítésében nagy szerepe volt az amerikai magyar külképviseletnek. Ha szükséges volt, előre jelezték az Amerikai Bevándorlási Hivatal Ellis Island-i kirendeltségénél egy-egy Smith-ösztöndíjas érkezését, de felelősséget is vállaltak értük, biztosítva az amerikai szervet afelől, hogy a beutazó ösztöndíjasok tudományos, nem pedig munkavállalási vagy tartós letelepedési szándékkal érkeznek.³⁷⁹ Ez a gesztus kifejezetten indokolt volt 1932-ben, amikor az új bevándorlási rendelkezések miatt kisebb fennakadás

³⁷⁶ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 180/1935. Dr. Babits Viktor adjunktus Smith ösztöndíjas hajókedvezmény engedélyezése. 1935. január 14.

³⁷⁷ Méltányos esetekben, az ösztöndíjas kérvényezhette a kedvezmény átvitelét más, nem a minisztérium által ajánlott társaságnál. Becker Jenő (1933/34) például azt kérvényezte, hogy a Hamburg America Line társaság hajójáratára szóló kedvezményes jegyét egyik másik társaság, a Cosulich Line járatára cseréljék ki. A kérvényt azzal indokolta, hogy a vitaminkutatásai kiegészítéseképp az odafelé vezető úton Olaszország érintésével utazhasson ki az Egyesült Államokba. BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1755/1933. A Smith ösztöndíjas nyert Dr. Becker Jenő részére Olaszországba menő hajóra szóló kedvezményes jegy kiutalását kéri. 1933. október 4.

³⁷⁸ 1929-ben Budapest–New York útvonalon a teljesárú vasúti és hajóviteldíjak (III. osztályú jegy esetében) az odaútra, az illetékekkel (fejadó) együtt észak-európai kikötőkből (5–6 napos utazás) 145,5 dollárba, Triesztből (10–11 napos utazás) 135,5 dollárba, oda-vissza útra 271 és 291 dollárba kerültek. 278.471./1929. B.M.sz. Kivándorlók szállítására engedélyt nyert hajótársaságok viteldíjai. *Belügyi Közöny*, 34. évf., 1929/11. 238. Az 1929-es pengő-dollár átlag árfolyam alapján 5,7-es szorzóval számolva az oda-vissza útra szóló jegyárak kerekítve 1545–1659 pengő, 50%-os jegyek esetén 772,5–829,5 pengő költséget jelentettek. Az 1929. évi dollár–pengő árfolyam változásáról lásd bővebben: *A m. kir. kormány 1929. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, Athenaeum, 1931. 172.

Az árak szemléltetése céljából: Karácsony László (1928/29) műegytemi adjunktus havi fizetése 1929-ben 270–290 pengő volt. BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1068/1929. Karácsonyi László műegytemi adjunktus ösztöndíj-folyamodványa

³⁷⁹ MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 6733/1932. Ghika György főkonzul levele Edward Corsi, bevándorlásügyi biztosnak. 1932. november 11.

támadt az amerikai csereösztöndíjas és a Smith Jeremiás ösztöndíjasok kiutaztatásában. A munkanélküli bevándorlók számának növekedésétől tartva 1932-ben módosították az 1924. évi bevándorlási törvényt (Immigration Act of 1924). Ennek értelmében az országba való belépéskor 500–1000 dollár biztosítékot követelhettek a partraszálláskor.³⁸⁰ A biztosíték magas összege miatti félelmükben tömegesen mondták vissza ösztöndíjas útjukat, „[...] egy leány kivételével valamennyi magyar cserediák itthon maradt.”³⁸¹ Villani követségi tanácsos a washingtoni követségnek címzett levelében kérte, hogy Gyengő esetében, ha a hatóságok kérik, a követség maga fizesse ki a biztosíték összegét.³⁸² A külképviselet és az Institute of International Education közbenjárásának köszönhetően Gyengőnek végül nem kellett biztosítékot felmutatnia a belépéshez.³⁸³

A konzulátus által nyújtott védőháló nem csak az ajánló levelekre, az illetmények kiutalására és a beléptetés megkönnyítésére szorítkozott, hanem minden más, a mindennapi élethez szükséges intézkedésre is. Ha kellett, a külképviselet anyagi kezességet is vállalt: Józsa István, New York-i lakásának bérlésekor a New York-i Főkonzulátus biztosította a főbérlőnek a referenciát.³⁸⁴

A kiküldetés mindennapjairól kevés forrással rendelkezünk, ezért az ösztöndíjas időszakokkal kapcsolatban teljes, átfogó képet nem adhatunk. A fennmaradt hivatalos levelezésekben rendre felbukkanó kifizetési késedelmek és a megmaradt kutatási beszámolók által érintett témakörök szemelvényes ismertetése ugyanakkor valamelyest árnyalja az ösztöndíjas időszakról alkotott képet.

Az egész (8000 pengő) és féléves út (4000 pengő) illetményének kiutalása általában négy részletben történt, előbbi esetében kéthavi, utóbbi esetében szintén kéthavi vagy havi bontásban folyósították az összegeket. Az illetmények kiutalásával kapcsolatban csak az általános gyakorlatot ismertetjük, az egyedi esetekre nem térünk ki. Eszerint: a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illetmény első negyedének felét még a kiutazás előtt, minden esetben a Műegyetem Quaestori Hivatalán keresztül utalta ki pengőben, amely az

³⁸⁰ MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 6693/1932. Villani követségi tanácsos levele a Washingtoni Követségnek. 1932. október 26.

³⁸¹ MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 6693/1932. Villani követségi tanácsos levele a Washingtoni Követségnek. 1932. október 26.

³⁸² Uo.

³⁸³ Erről a bevándorlásügyi biztos az érkezése utáni napon tájékoztatta a követséget. MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 6952/1932. Edward Corsi, bevándorlásügyi biztos levele a Washingtoni Követségnek. 1932. december 2.

³⁸⁴ MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 865/1930. Göndör konzulátusi titkár levele Douglas L. Elliman and Company Inc.-nek. 1930. február 13.

ösztöndíjasok által felvett összegről elszámolási mellékletet küldött vissza.³⁸⁵ Az első negyed fennmaradó részét – az 1000 pengőnek megfelelő dollár értékű csekket – az amerikai érkezés után a New York-i Főkonzulátuson vehették fel. A maradék három részletet, részletenként 2000 vagy 750 pengőnek megfelelő dollárt, szintén az amerikai magyar külképviseleten keresztül, csekken vagy postai utalványként juttatták el az ösztöndíjasoknak.³⁸⁶ Az egyes részletek összegeit más felbontásban is kiutalhatták.

Az amerikai magyar külképviseletek iratai³⁸⁷ között található hivatali levelezések és az átvételi elismervények alapján a kifizetés menetét is rekonstruálni lehet. A kiutalásra az alapkezelője adott engedélyt. Az ösztöndíjasok összevont illetményét a Magyar Nemzeti Bankon keresztül egy New York-i bankba utalták, innen pedig a New York-i Főkonzulátusra csekk formájában utalták ki. A csekket az ösztöndíjasok személyesen vagy postai úton vehetették át, utóbbi esetben az illetményből levonták a postaköltség árát. Az átvételi elismervényt személyesen vagy postán juttatták vissza a konzulátusra, amelyet a Külügyminisztériumon keresztül küldtek el az alapkezelőnek. Az iménti felsorolás mutatja, hogy a folyósítás során számos személy és intézet volt érintett, a késést pedig éppen ez a hosszantartó és nehézkes ügyvitel okozta, amelyet tovább nehezített a földrajzi távolság. Hiába voltak nélkülözhetetlenek és jogszerűek a pénzügyi ellenőrzésre alkalmas adó állomások, jelentős mértékben lassították a tranzakció kifizetésének idejét. Még rendes körülmények között is egy-egy illetmény kifizetésének elindítása és konzulátusi megérkezése között legalább 10–14 nap, az átvételéig pedig gyakran két, akár három hét is eltelhetett.³⁸⁸ Rendszeresen előfordult, hogy az illetmény kiutalásának késésével kapcsolatban keresték fel a konzulátust. Springer István 1931 novemberében esedékes ösztöndíjrészlete még 1932 januárjában sem érkezett meg.³⁸⁹ Hasonló problémával küzdött Bogárdi János (1937/38) is, mint 1937-ben írta: „Elutazásom előtt ígéretet kaptam, hogy fizetésemet az illetményt a hivatal lehetőleg gyorsan küldi utánam. Mivel ezideig még nem kaptam meg a szeptember 30-án esedékes fizetésemet sem, nem tudom, nem lenne e célszerű ezirányban valami lépést tenni. Nagyon megköszönném

³⁸⁵ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1303a/1930. Smith Jeremiás-féle alapítvány elszámolásai. 1930. október 9.

³⁸⁶ MNL, K 130, 10. cs. 13/f. 22167/1932. Miniszteri utasítás Gyengő Tibor ösztöndíjas ösztöndíjrészleteinek kifizetéséről. 1932. október 1.

³⁸⁷ MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f.; MNL OL, K 106, 161 cs. 121.

³⁸⁸ Erről bővebben az MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. tétel iratai között találunk információt. Nem minden átvételi elismervény áll rendelkezésre, de ahhoz elegendő mennyiségű, hogy rekonstruálni lehessen az ügyvitel menetét.

³⁸⁹ MNL OL, K 106, 161 cs. 121. 165/1932. Széchenyi washingtoni követ felterjesztése a Külügyminisztériumnak. 1932. január 25.

Méltóságod ezirányú szíves tanácsát.”³⁹⁰ Az illetmények kiutalása körüli késedelem miatt a washingtoni követ több alkalommal is felhívta a Külügyminisztérium figyelmét, „[...]” hogy az ösztöndíjrészletek idejekorán való átutalása végett a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál a szükséges lépéseket”³⁹¹ tegye meg.

Az ösztöndíjasok az illetményen túl egyéb anyagi támogatásban nem részesültek. Előleg-kifizetést is csak különös esetben biztosított a követség, amennyiben az előmozdította a kutatás sikerességét. Előleg lévén, az igényelt összeg a következő illetményből levonásra került. Braun Géza (1930/31) előleg kérelemmel fordult a New York-i Főkonzulátushoz, hogy folytatni tudja tanulmányútját és elérje következő úticélját. Minthogy az előleget az alapkezelőnek kellett engedélyeznie, a főkonzul – tekintettel a hosszadalmas ügyviteli időre, a minisztérium utólagos jóváhagyásával – fizette ki a 100 dolláros előleget Braunnak.³⁹²

Az imént ismertetett késedelmekkel és előlegkérelmekkel kapcsolatos források, valamint a hosszadalmas kifizetés jól mutatja, hogy azok a személyek, akik ösztöndíjukon kívül más anyagi forrással nem rendelkeztek, egzisztenciálisan nagymértékben függtek az illetménytől.

Míg a Collegium Hungaricum hálózatokban az ösztöndíjasok ellátása (lakhatás, étkezés) biztosítva volt,³⁹³ addig a Smith Jeremiás ösztöndíjasoknak magunknak kellett gondoskodnia erről. Gyengő Tibor (1932/33) 1932-ben részletesen szemléltette kiadásait: heti költségei 20–25 dollárra rúgtak, amelybe magában foglalta a lakhatás és az ellátás költségét is.³⁹⁴ Noha a New York-i székhelyű Institute of International Education a külföldi ösztöndíjasoknak ideiglenes lakhatást biztosított,³⁹⁵ ez csak a New York-i tartózkodás idejére és csak néhány napra orvosolta a problémát. Ezzel a lehetőséggel az ösztöndíjasok többnyire érkezésükkor éltek, addig, amíg nem találtak állandó szállást vagy tovább nem utaztak.

³⁹⁰ MNL, K 130, 10. cs. 13/f. 8201/1937. Bogárdi János levele Ghika György főkonzulnak New Yorkba.

³⁹¹ MNL OL, K 106, 161 cs. 121. 165/1932. Széchenyi washingtoni követ felterjesztése a Külügyminisztériumnak. 1932. január 25.

³⁹² MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f. 328/1930. A New York-i Főkonzulátus levele a Külügyminisztériumnak Braun Géza előleg kifizetésével kapcsolatban. 1930. november 26.

Braunhoz hasonlóan Horváth Szabolcs is igényelt előleget, amelyet végül nem használt fel, minthogy az előleg csekk kiállításának napján érkezett meg Horváth ösztöndíjrészlete. Erről lásd: MNL, K 130, 10. cs. 13/f. 389/1932. Széchenyi László levele a New York-i Főkonzulátusnak. 1932. január 22.; MNL OL, K 106, 161 cs. 121. 701/1932. A washingtoni követség felterjesztése a külügyminisztériumnak. 1932. március 22.

³⁹³ UJVÁRY, 2013. 86.

³⁹⁴ MNL, K 130, 10. cs. 13/f. 7402/1930. Gyengő Tibor levele a New York-i főkonzulnak. 1932. december 9. A levélben heti költségein felül beszámol továbbá arról is, hogy készlete már csak egy havi életre elegendő és ezért ismét megkéri a főkonzult, hogy értesítse a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy mielőbb utalják ki az ösztöndíját.

³⁹⁵ MNL, K 130, 10. cs. 13/f. 1780/1933. Einwachter József levele Ghika György főkonzulnak. 1933. október 3.

Szemléletes példa Józsa István levele, amelyet nem sokkal amerikai megérkezése után írt Szily Kálmán rektornak: „[...] kötelességemnek tartom megemlíteni azt is, hogy az eredeti úti és munkatervem némi módosítást igényelt, miután a rendkívül magas árak miatt utazásra egyelőre gondolni nem igen lehet.”³⁹⁶ A Józsa által említett akadályok ismeretében nem meglepő, hogy anyagi megfontolásból akadtak olyanok, akik teljes ösztöndíjas idejüket egy adott városban, vagy intézetben töltötték ki, holott az ösztöndíj elsősorban azt a célt szolgálta, hogy minél több intézményt keressenek fel. Józsaival ellentétben, Tarics Sándor (1940/41) azok közé tartozott, akik kisebb-nagyobb megszakításokkal bejárták az egész országot: „Ez valójában egy körút volt, egy utazó ösztöndíj. Először meglátogattam a Harvard Egyetemet Bostonban [...] Aztán voltam még a Columbia, a Yale és a Princeton Egyetemen, Chicagóban pedig majdnem két hónapot töltöttem el a földalatti vasút építkezésén.”³⁹⁷

A 1927. évi XIII. törvénycikk 6. § (3) a) rögzítette, hogy az ösztöndíjban részesítettnek a tanulmányai vagy kutatása eredményéről az ösztöndíj lejártakor beszámoló jelentést kell tennie.³⁹⁸ Az idézett törvény a beszámolási kötelezettséget az Ösztöndíjtanács irányába írta elő, a gyakorlatban azonban a Smith ösztöndíjasok jelentéseiket a Műegyetemen keresztül a miniszternek vagy az egyetemi vezetésnek³⁹⁹ címezték. A címzettől függetlenül az Országos Ösztöndíjtanács gondozásában megjelent *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az ... tanévben* kiadványok minden évben közölték az ösztöndíjasok beszámolóinak rövidített változatát.⁴⁰⁰

Az alapítvány működésével kapcsolatos egyetemi és minisztériumi levéltári forrásokban csak három személy – Tarics Sándor,⁴⁰¹ Józsa István⁴⁰² és Juhász Kálmán János⁴⁰³ – tanulmányi jelentését őrzik, az egyetem és a minisztérium közötti levelezésekben azonban

³⁹⁶ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1129/1928. Józsa István levele a kir. József Műegyetem rektorának. 1928. március 11.

³⁹⁷ Tarics Sándor nyilatkozata a 100. születésnapja alkalmából készült interjúkötetben. CH. GÁLL András – S. TÓTH János: *Tarics Sándor – A legidősebb élő olimpiai bajnok*. Ulpius, Budapest, 2013. 88.

³⁹⁸ 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. *1927. évi Országos Törvénytar (Corpus Juris)*, Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1927. 171.

³⁹⁹ Általában a rektornak vagy az egyetemi tanácsnak.

⁴⁰⁰ Az ösztöndíjasok tanulmányútjáról a korabeli amerikai magyar sajtó is beszámolt. Az *Amerikai Magyar Népszava* rendszeresen közölt cikkeket a Smith Jeremiás ösztöndíjasok tevékenységéről.

⁴⁰¹ Tarics Sándor kutatási beszámolóját lásd MNL K 130. 10. cs. 13/f 458/1941. Tarics Sándor kutatási beszámolójának másolata 1941. október 5. Tarics hazatérése után a Magyar Mérnök- és Építész Egylet geodéziai szakosztályának 1942. január hó 23-án tartott ülésén is beszámolt tanulmányútjáról. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 76. évf., 1942/15–16. 62.

⁴⁰² BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 2181/1928. 1–5. Dr. Józsa István műegyetemi tanársegéd, Smith Jeremiás-féle ösztöndíjas második jelentése a rektornak. New York, 1928. július 15.

⁴⁰³ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1938/1928. 1–3. Juhász Kálmán János kir. főmérnök Smith-ösztöndíjas jelentése munkásságáról. 1928. május 21.

rendszeresen említik a kutatási beszámolók bekérését és felterjesztését.⁴⁰⁴ A fennmaradt beszámolókat szerkezeti felépítése hasonló séma szerint épült fel. Mindegyik részletes információkat tartalmaz a felkeresett intézetekről, laboratóriumokról, egyetemi kurzusokról, olykor társadalmi életükről.⁴⁰⁵ A kutatómunkával kapcsolatban az elért eredmények leírásáról. Az írásbeli beszámoló, mint kötelezettség, alkalmas szűrőnek bizonyult annak ellenőrzésére, hogy az ösztöndíjas valóban eleget tett-e vállalásainak. Amennyiben nem tartotta be a pályázati feltételeket, hosszabb vagy rövidebb ideig maradt, esetleg nem a célnak megfelelően használta fel ösztöndíját, azonnal bekérték szakmai felülvizsgálatra a beszámolóját.

Ilyen kötelezettségmulasztásnak minősült a tanulmányút idejének lerövidítése. Feimer László (1930/1931) ösztöndíjas például az utolsó negyedévi részlet amerikai kiutalásának visszatartását kérvényezte, azzal az indoklással, hogy nem tudja személyesen átvenni az illetményét a New York-i Főkonzulátuson. Másfél hónappal később a negyedik részlet kiutalása miatt írt kérvényéből értesült a minisztérium, hogy az 1931 júniusában esedékes hazaérkezése helyett májusban már Budapesten tartózkodott.⁴⁰⁶ Miután a minisztérium értesült arról, hogy Feimer nem töltötte ki megpályázott időt, utasította az Egyetemi Tanácsot, hogy kérje be Feimertől a tanulmányútján készült jelentést és vizsgálja meg, hogy valamennyi kötelezettségének eleget tett-e.⁴⁰⁷ Feimer szóbeli beszámolóját a Mérnöki Szakosztály tanára, Mihailich Győző⁴⁰⁸ véleményezte.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Például: BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1303/1930. Puky Péter ösztöndíjas betérjeszti a tanulmányútjáról készült jelentést a Rektori Hivatalnak. 1930. augusztus 11.; BMEL, JNMGE RH, 4/c, 52. cs. 931. sz./1941 2915/1935. Czettler Jenő rektor felterjeszti Babits Viktor Smith ösztöndíjas összefoglaló jelentését Domanovszky Sándornak, az Országos Ösztöndíjtanács ügyvezető igazgatójának. 1935. október 5.

⁴⁰⁵ Juhász Kálmán beszámolójának köszönhetően képet alkothatunk az ösztöndíjasok mindennapjairól is, aki szakmai tapasztalatain túl, kitért szociális életének ismertetésére is: „Úgy az egyetem falain belül, mint azokon kívül az érintkezés kartársaimmal, továbbá egyéb itteni ismerőseimmel a legbarátságosabb volt. Az egyetemi Cosmopolitan Club⁴⁰⁵ tagjául vett fel és úgy ezen egyesületben, mint a Young Men’s Christian Association⁴⁰⁵ egyesületben alkalom nyílt amerikaiakkal való megismerkedésre [...] Több alkalommal tartottam Magyarországról előadást [...] evvel kapcsolatban bátor vagyok javaslatba hozni, hogy az Amerikába kiküldendő hallgatók hazánkra vonatkozó adatokkal lássák el magukat [...] mert az amerikaiak érdeklődéssel hallanak idegen országokról és élősavas előadásnak nagyobb súlya van, mint nyomtatott propagandairatok halmazának.” Részlet Juhász Kálmán János kutatási beszámolójából, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszternek címzett. BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935 1938/1928. 3. Juhász Kálmán János kir. főmérnök Smith-ösztöndíjas jelentése munkásságáról. 1928. május 21.

⁴⁰⁶ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 38/3/1931. Feimer László Smith ösztöndíjas ösztöndíjának visszatartása. 1931. május 21. Feimer László személyesen kereste fel Hüttl Dezső rektort hazaérkezése után, hogy jelentést tegyen tanulmány útjáról és kérvényezze az utolsó negyedévi illetményének kiutalását.

⁴⁰⁷ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 38/5/1931. Feimer László mérnök Smith-féle ösztöndíjas tanulmányútjára vonatkozó jelentés bekérése. 1931. június 3.

⁴⁰⁸ Mihailich Győző (1877–1966): mérnök, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1933: levelező, 1949: rendes), a Műegyetem Mérnöki és Építész Osztályának dékánja (1928–1930), az egyetem rektora (1942–1943, 1949–1950).

⁴⁰⁹ Mihailich érdemesnek tartotta Feimert a visszatartott ösztöndíj kiutalására, minthogy kötelezettségeinek eleget tett. BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 917/1931. Dr. Feimer László Smith-ösztöndíjas beszámoló

Az ösztöndíjas időszak meghosszabbítása szintén szabályszegésnek minősült. Juhász Kálmán János egész éves ösztöndíjjal 1927/28. tanévben a Minnesotai Állami Egyetemen (University of Minnesota) végzett oktatói és kutatói munkát. Az egész éves ösztöndíjas útjának végén a Pennsylvaniai Állami Főiskola (Pennsylvania State College) kutatói állást ajánlott fel neki. Mint a Kereskedelemügyi Minisztérium főmérnöke – és mint állami alkalmazott –, további egy évre kért fizetés nélküli szabadságot, hogy elfogadhassa az amerikai egyetem ajánlatát.⁴¹⁰ Juhász néhány hónappal később kelt levelében arra kérte a minisztert, hogy határozzon az ösztöndíj fennmaradó részleteinek kiutalásáról.⁴¹¹ A minisztérium a hátralék kifizetését ahhoz kötötte, hogy a Juhász által korábban megküldött kutatási jelentést a Műegyetem vezetése vizsgálja felül, és bizonyosodjon meg arról, hogy a jelentés alapján maradéktalanul teljesültek-e ösztöndíjas vállalásai.⁴¹² Az ügy adminisztrációs hibák sorozatából adódóan 1930-ig húzódott, míg végül a rektor által felkért Gépészmérnöki Szakosztály tanára, Schimanek Emil a kutatási jelentés alapján elfogadhatónak minősítette Juhász ösztöndíjas tevékenységét és a hátralék kiutalását teljesíthetőnek vélte.⁴¹³ Juhász Kálmán ügye végül illetményének utalásával zárult.⁴¹⁴

A hazaérkezést követően az ösztöndíjasok, az ösztöndíjas időszak záróakkordjaként a hazai tudományos közéletben is referáltak. Ennek fizikai helyszínül elsősorban a Magyar Mérnök- és Építész Egylet, valamint egyéb szakmai közösségek előadásai szolgáltak. A beszámolók írott formában az Magyar Mérnök- és Építész Egylet folyóiratában, valamint a korabeli ágazati szaklapokban és egyéb sajtóorgánokban jelentek meg. A teljesség igénye nélkül: Karácsonyi László (1929/30) önálló kiadványban közölte amerikai tanulmányútjának

jelentésének felterjesztése a VKM-ba. 1931. június 23. Feimer illetményét végül 1931 júliusában folyósították. BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1116/1931. Dr. Feimer László okleveles mérnök, Smith ösztöndíjas ösztöndíja IV. részletének kiutalása. 1931. július 28.

⁴¹⁰ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935 1938/1928. 3. Juhász Kálmán János kir. főmérnök Smith-ösztöndíjas jelentése munkásságáról. 1928. május 21. Juhász Kálmán végül a Pennsylvania State College oktatója lett (1929–1953). Egyetemi működésével kapcsolatban lásd: PSUA, KJDJP, 229. Az iratanyag a Smith ösztöndíjas időszakáról nem őriz forrást.

⁴¹¹ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935 1938/1928. Juhász Kálmán János levele a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. 1928. augusztus 27. Levéltári forrás hiányában arra következtethetünk, hogy a Juhász által küldött májusi levélben jelzett további egy éves maradásból adódóan az alapítvány kezelője az illetmény maradék részét – annak tudatában, hogy Juhász az ösztöndíjas tanév leteltével nem tér vissza Magyarországra – visszatartotta.

⁴¹² BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 2254/1929. Magyary Zoltán leirata a Műegyetemi rektornak 1929. október 31.

⁴¹³ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 213/1930. Schimanek Emil szakvéleménye Misángyi Vilmos dékán úrnak. 1930. március 8.

⁴¹⁴ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1303b/1930. Juhász Kálmán volt Smith Jeremiás ösztöndíjas számára 5900 P kiutalása. 1930. december 1.; MNL OL, K 106, 161 cs. 121. Juhász Kálmán János aktában a 470–51–55/1930 sz. irat. Miniszteri leirat gróf Széchenyi László rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter úrnak.

eredményeit,⁴¹⁵ Maurer Gyula (1935/36),⁴¹⁶ Puky Péter (1928/29),⁴¹⁷ Vér Tibor (1928/29)⁴¹⁸ előadás formájában, míg Babits Viktor (1934/35) interjú formájában számolt be amerikai szakmai tapasztalatairól.⁴¹⁹

⁴¹⁵ KARÁCSONYI László: *Amerika sütőipara*. Budapest, Nagy Nyomda, 1932. A Sütőipari Szakkönyvtár sorozat részeként megjelent kiadvány elsősorban az amerikai sütőipari szakoktatásról, az amerikai liszt vegyikezeléséről és az amerikai reggeli ételekről értekezik.

⁴¹⁶ Maurer Gyula a Magyar Mérnök- és Építész Egylet vízépítési szakosztályának 1938. május 10-i ülésén prezentálta előadását. A víziépítési szakosztály 1938. május 10-i ülésének jegyzőkönyve. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 72.évf., 1938/43–44. 343.; A tanulmányútról készült hivatalos beszámolóját azonos címmel publikálta. MAURER Gyula: A Mississippi szabályozása. *Vízügyi Közlemények*, 20. évf., 1938/1. 71–113.

⁴¹⁷ Puky Péter tanulmányútról tett jelentését és a közlőnyben megjelent írását betérjesztette a Rektori Hivatalnak is. BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1303/1930. Puky Péter okleves gépészmérnök, MÁV mérnök, volt Smith ösztöndíjas betérjeszti tanulmányi munkáját. 1930. augusztus 14.; Puky Péter egyleti előadásának címe: Vasútvillamosítás az Északamerikai Egyesült-Államokban. A *Budapesti Hírlap* egy rövid cikk formájában közölte előadásának kivonatát: Amerika villamosításának tanulságai–Puky Péter, Máv-mérnök Smith ösztöndíjas tanulmányi útjáról szóló beszámolója. *Budapesti Hírlap*, 1930. február 2. 22.; Puky ösztöndíjas útján végzett kutatásairól lásd bővebben: PUKY Péter: Vasútvillamosítás az Északamerikai Egyesült-Államokban. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 64.évf., 1930/31–32. 265–279.

⁴¹⁸ A Magyar Anyagvizsgálók Egyesületének 1929. december 3-án tartott egyetemes szakülésén elhangzott beszédének írásos kivonata. A tanulmány formájában megjelent előadás az amerikai tanulmányútja során megismert új kutatási irányokról szól. VÉR Tibor: Az anyagvizsgálat néhány újabb problémájáról. *Anyagvizsgálók Közlönye*, 8. évf., 1930/1. 1–38.

⁴¹⁹ Interjúk Babits Viktor amerikai szakmai tapasztalatairól: Mít lát a szakember Amerikában? Hogy áll a távolbalátás odaát? *Rádió és Fotó Amatőr*, 10. évf., 1935/9. 31–32.; Babits Viktor rádiótanárra elmondja, mit tapasztalt Amerikában? *Magyarország*, 1935. május 22. 11.

3.8. Az Ösztöndíjalapítvány működésének megszűnése

Bár az ösztöndíjalapítvány tevékenységének felfüggesztéséről vagy megszüntetéséről nem áll rendelkezésünkre forrás, számos egyéb adat indokolja az alapítvány működésének 1941-es időbeli lezárását.

Az ösztöndíj működésével kapcsolatos legfontosabb levéltári forráscsoportokban⁴²⁰ a program felfüggesztésével kapcsolatos vagy 1942 után keletkezett, az alapítvány további működését bizonyító archív irat nem található. Ez a hiány önmagában még nem indokolná az alapítványi működés megszűnését, különösen, hogy tudjuk, a levéltári források hiányosak. Ugyanakkor a korábbi évek szokásaitól eltérően, 1941 után sem a sajtóban, sem a Műegyetem egyetemi tanácsi jegyzőkönyveiben nincs utalás a pályázati időszakok meghirdetésére vagy a nyertes pályázók névsorának közzétételére. A korábbi évektől eltérően Hivatalos Közlönyben és a Budapesti Közlönyben sem hirdettek meg a Smith Jeremiás ösztöndíjat 1941/42. tanévre.

Megvizsgálva az alapítvány pénzügyi tevékenységéről beszámoló zárszámadásokat, megállapítható, hogy az utolsó ösztöndíjas illetményt 1941-ben folyósították.⁴²¹ Az 1942 után kiadott állami zárszámadások sem számolnak el – a korábbi évek gyakorlatától eltérően – az ösztöndíj kifizetések tételeivel.

Az imént felsorolt tények figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy az 1927-ben alapított Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány tevékenysége a pályázati hirdetések és ösztöndíj kifizetések hiányában, 1941-ben lezárult.

Az alapítványi tevékenység megszűnésének oka lehetett a háború miatt bevezetett utazási korlátozások, a két kontinens közötti civil hajójáratok számának drasztikus csökkentése, majd beszüntetése, valamint a magyar–amerikai diplomáciai kapcsolatok megszakadása. E hátráltató tényezők egyrészt csökkentették az amerikai ösztöndíj iránti érdeklődést, másrészt lehetetlenné tették a program működését – ahogyan azt láthattuk, már az 1939–1941 közötti tanévekben is problematikus volt az ösztöndíjasok kiutaztatása és az ösztöndíjat nyert személyek sok esetben nem tudták vállalni az egy vagy féléves kiküldetést. Mindezek számbavételével tudatosan függeszthették fel a működést.

⁴²⁰ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935.; BMEL JNMGE RH 4/c, 52. cs. 931. sz./1941.; MNL OL K 636, 715. cs. 69 fsz.; MNL OL, K 130, 10. cs. 13/f.; MNL OL, K 106, 161 cs. 121.

⁴²¹ Az utolsó ösztöndíj kifizetésre utaló tétel feljegyzése az 1941. évi zárszámadásban jelent meg 2000 pengő értékben. *A Magyar Állam Zárámadása az 1941. évről*, Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1943. 407. Ösztöndíj kifizetésre utaló tranzakció az 1942. évi állami zárámadásban már nem jelent meg. *A Magyar Állam zárámadása az 1942. évről*. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1944. 402.

Arra vonatkozóan, hogy a program későbbi újraindítását tervezték volna, szintén nem rendelkezünk forrással.

4. AZ ÖSZTÖNDÍJALAPÍTVÁNY TEVÉKENYSÉGÉNEK MÉRLEGE ÉS AZ ÖSZTÖNDÍJASOK TÁRSADALOMTÖRTÉNETI HÁTTERÉNEK ELEMZÉSE AZ ADATTÁRI ADATOK ALAPJÁN

4.1. Az Ösztöndíjalapítvány működésének mérlege az adattári adatok tükrében: pályázati alkalmasság, karrierutak és a kivándorlás problémaköre

4.1.1. A pályázati alkalmasság az adattári adatok alapján

A kutatás kezdetén célként fogalmazódott meg, hogy a dolgozat a Smith Jeremiás ösztöndíjalapítvány történeti feltárásán túl, az alapítvány működésének mérlegét megvonja, céljai teljesülését szemrevételezza. Tevékenységének értékelésekor fontosnak tartottuk egyfelől megnézni, hogy az ösztöndíjasok pályázati alkalmasságukat tekintve, rendelkeztek-e mindazon kompetenciákkal, amelyek a „magasabb kiképzést” célzó külföldi ösztöndíjhoz és a tudományos pályához szükségeltettek.

Ehhez a pályázat benyújtásakor is kötelezően megadott adatokat gyűjtöttük össze: a képzettségre (oklevél megszerzése és minősítése, doktori fokozat megszerzése) és a tudományos tevékenységre vonatkozó (közzétett dolgozatok száma, kutatási téma) információkat.

Az oklevelek minősítését tekintve a 32 főből⁴²² 9 főnek⁴²³ (28,1%) kitűnő, 14 főnek⁴²⁴ (43,8%) jó, és 9 főnek⁴²⁵ (28,1%) volt megfelelt oklevele.⁴²⁶ A doktori fokozatot illetően: 33

⁴²² Juhász Kálmán János (1927/28) esetében a korábban megadott források egyike sem utal az oklevelek minősítésére. Ösztöndíjfolyamodványa, hallgatói törzskönyve és oklevele hiányában mi sem tudtuk megállapítani a minősítést.

⁴²³ Braun Géza (1930/31), Elischer Pál (1928/29), Fényes Iván (1935/36), Maurer Gyula (1935/36), Nyíri László (1930/31), Springer (Sályi) István (1931/32), Szendy Károly (1936/37), Vér Tibor (1928/29), Vörös Imre (1929/30)

⁴²⁴ Babits Viktor (1934/35), Becker Jenő (1933/34), Bogárdi János (1937/38), Böckh Béla (1938/39), Gyengő Tibor (1932/33), Hajdú Elemér (1936/37), Hetényi Miklós (1934/35), Karácsonyi László (1929/30), Pöschl Imre (1936/37), Rákosi György (1938/39), Rázsó Imre (1937/38), Rózsa Tibor (1931/32), Tarics Sándor (1940/41), Varga László (1935/36).

⁴²⁵ Einwachter József (1933/34), Feimer László (1930/31), Horváth Szabolcs (1931/32), Hüttl Hümér (1934/35), Janicsék (Jáky) József (1927/28), Józsa István (1927/28), Konkoly-Thege Gyula (1929/30), Morvay Gábor (1939/40), Puky Péter (1928/29).

⁴²⁶ Lásd erről az 5. számú diagramot: Az ösztöndíjasok oklevél minősítésének megoszlása (33 fő).

főből 22 fő (66,6%)⁴²⁷ szerzett doktori fokozatot élete során, közülük 11 fő (33,3%)⁴²⁸ már az ösztöndíjas időszak előtt, szintén 11 fő (33,3%)⁴²⁹ az után.⁴³⁰

Az oklevelek minősítését nem mindig rögzítették az ösztöndíjfolyamodványok. Mivel nem minden esetben rendelkezünk az ösztöndíjas oklevelével, ezért a hiányok kiküszöbölésére – ahol tudtuk – a hallgatói törzskönyvekben közölt szigorlati minősítések az egyes szervezeti és szigorlati szabályzatok alapján mi adtuk meg a minősítést. Az 1916 előtt kiadott oklevelek esetében „kitűnő képzettségét” vagy egyszerűen „képzettséget”, az 1916–1934 között kiadott oklevelek esetében „kitűnő képzettséget”, „jó képzettséget” és a „képzettséget” jelölték, ez megközelítőleg megfelel a kitűnő és megfelelt, valamint a kitűnő, jó, megfelelt minősítésnek. Az 1935 után kiadott okleveleknél kitűnő, jeles, jó és megfelelt minősítést adtak. Mindezen elvek szerint az adattárban megkülönböztettünk kitűnő, jeles, jó és megfelelt minősítésű okleveleket.⁴³¹ A minősítésével kapcsolatban meg kell még említenünk, hogy a szigorlati rendszer egy többlépcsőfokból álló, ha nem is lehetetlen, de nehezen teljesíthető kritériumrendszer alapján épült fel.⁴³² A Műegyetem nem pusztán az egyes tantárgyak esetében vagy a tanulmányok végeztével, hanem az egész egyetemi pályafutás alatt, tehát 8–9 szemeszteren keresztül mindvégig elvárta a hallgatóktól a magas színvonalú teljesítőképességet. A műegyetemi hallgatók változékony teljesítményére és annak okaira hívta fel a figyelmet Pattantyús Ábrahám Géza műegyetemi tanár is, amikor azt írta: „[...] kivételes kötelességtudást és lelkiert kíván az első eredménytelen vizsgák után a középiskolából hozott munkalendület megőrzése, mert a remélt siker elmaradása elkedvetleníti és ellankasztja még a

⁴²⁷ Babits Viktor (1934/35), Becker Jenő (1933/34), Bogárdi János (1937/38), Braun Géza (1930/31), Einwachter József (1933/34), Feimer László (1930/31), Fényes Iván (1935/36), Gyengő Tibor (1932/33), Hajdú Elemér (1936/37), Hetényi Miklós (1934/35), Janicsek (Jáky) József (1927/28), Józsa István (1927/28), Juhász Kálmán János (1927/28), Karácsonyi László (1929/30), Nyíri László (1930/31), Pöschl Imre (1936/37), Rázsó Imre (1937/38), Springer (Sályi) István (1931/32), Szendy Károly (1936/37), Tarics Sándor (1940/41), Vér Tibor (1928/29), Vörös Imre (1929/30).

⁴²⁸ Babits Viktor (1934/35), Becker Jenő (1933/34), Braun Géza (1930/31), Einwachter József (1933/34), Feimer László (1930/31), Janicsek (Jáky) József (1927/28), Józsa István (1927/28), Karácsonyi László (1929/30), Nyíri László (1930/31), Pöschl Imre (1936/37), Vér Tibor (1928/29).

⁴²⁹ Bogárdi János (1937/38), Fényes Iván (1935/36), Gyengő Tibor (1932/33), Hajdú Elemér (1936/37), Hetényi Miklós (1934/35), Juhász Kálmán János (1927/28), Rázsó Imre (1937/38), Springer (Sályi) István (1931/32), Szendy Károly (1936/37), Tarics Sándor (1940/41), Vörös Imre (1929/30).

⁴³⁰ Lásd erről a 6. számú diagramok: A doktori fokozatot szerzettek és doktori fokozatot nem szerzettek száma az ösztöndíjasok között (33 fő) és a 7. számú diagramot: A doktori fokozatot szerzettek száma a fokozatszerzés időbeli meghatározásának figyelembevételével (33 fő).

⁴³¹ A vonatkozó egyetemi szabályzatokat lásd: NEY, 1882/5. 332–354.; *Hivatalos Közlöny*, 1916/21. 331–350.; *Hivatalos Közlöny*, 1935/19. 283–292.; Az ösztöndíjas oklevelek levéltári forrásai: BMEL 103/f., 104/f., 105/d., 106/d.

⁴³² A szigorlati rendszer felépítését korábban ismertettük. Lásd erről bővebben az értekezés 2.2.1. A Műegyetem szervezeti felépítése és a műegyetemi mérnökképzés a két világháború között.

jobbakat is. Ez az az időpont, amikor a munkalendület fokozatos lemorzsolódása következtében sok jobb sorsra hivatott ifjú lejtőre jut, szorgalma hol ellankad, hol pedig kapkodássá fajul.”⁴³³

Az egyenletesen kimagasló teljesítményre nem mindenki volt képes egyetemi évei alatt, de nem is feltétlenül készült minden ösztöndíjas már egyetemi évei kezdetétől tudományos pályára. A későn vagy később érők között gyakran megesett a jó, vagy megfelelt minőségű szigorlatok letétele és oklevelek szerzése. Példaként álljon itt Janicsek (Jáky) József (1927/28) műegyetemi rendes tanár, az Akadémia rendes tagja, aki első szigorlatát mindössze csak elégségesre tudta teljesíteni – amely már eleve kizárta a jó minőségű oklevél megszerzését. Nem véletlen, hogy nem pusztán az oklevelek minőségét vették figyelembe a bírálóknak és jelen értekezés sem kizárólag ez alapján vizsgálja az alkalmasság kérdéskörét. Legalább ennyire fontos volt, hogy a pályázó a kutatási témakörhöz kapcsolódó egyetemi tantárgyakból jó eredménnyel vizsgázott, a témában tapasztaltnak és/vagy tehetségesnek bizonyult, vagy a tantárgy oktatójának támogatását bírta. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a jó vagy megfelelt minőségű oklevelesek közül 8 fő⁴³⁴ már rendelkezett doktori fokozattal pályázata benyújtásakor, további 6 fő⁴³⁵ pedig utólag szerezte meg. Ők az oklevél minőségüktől függetlenül is tudományos pályára léptek és ebből adódóan alkalmasak voltak a külföldi kiküldetésre.

Az a tény, hogy az ösztöndíjasok egyharmada az ösztöndíjas időszak után szerezte meg doktori fokozatát, arra utal, hogy a magasabb kiképzést szolgálni hivatott kiküldetés részben célt ért. A tekintetben bizonyosan, hogy a külföldi kutatási és tanulmányi út támogatásával a tudományos fokozat megszerzésére ösztönözte őket. A tudományos előmenetel indikátoraként működő ösztöndíjjal kapcsolatban Tarics Sándor (1940/41) eképp vélekedett: „Ez a későbbi életemet döntően befolyásoló szakmai kalandsorozat volt. [...] Hazatérve rengeteget publikáltam, majd 1943-ban sikerrel védtem meg a doktori disszertációmam [...].”⁴³⁶ Hasonlóan ítélte meg Gyengő Tibor (1932/33) is: „Az igazi nagy, kezdeti lökést a pályámon az adta meg, hogy 1932-ben elnyertem a Smith Jeremiás ösztöndíjat és az 1932–33. években egy teljes esztendő az Észak-Amerikai Egyesült Államokban töltöttem, ahol több egyetemen folytattam tanulmányokat és vettem részt vasbeton kísérletekben.”⁴³⁷

⁴³³ PATTANTYÚS Á. Géza: Hogyan tanuljunk a Műegyetemen. *Technika*, 13. évf., 1932/10. 37.

⁴³⁴ Jó oklevelesek: Babits Viktor (1934/35), Becker Jenő (1933/34), Karácsonyi László (1929/30), Pöschl Imre (1936/37) Megfelelt oklevelesek: Einwachter József (1933/34), Feimer László (1930/31).

⁴³⁵ Jó oklevelesek: Bogárdi János (1937/38), Gyengő Tibor (1932/33), Hajdú Elemér (1936/37), Hetényi Miklós (1934/35), Rázso Imre (1937/38), Tarics Sándor (1940/41)

⁴³⁶ JOCHA Károly: *Ötkarikás beszélgetések aranyérmeseinkkel*. Budapest, Geo-Sport Bt. 2017. 15.

⁴³⁷ LUX László: Dr. Gyengő Tibor a mérnök. *Magyar Építőipar*, 30. évf., 1981/10. 618.

Hiányérzetet vonna maga után, ha nem térnénk ki a műszaki doktori címmel kapcsolatos korabeli tendenciára. A mérnökség soraiban a doktori fokozatot szerettek aránya a korszakban általánosan jóval alacsonyabb volt, mint a más tudományterületen működő kutatóké. „A mérnökök soraiban még ritkább a műszaki doktorátus, ami természetes következménye azoknak a súlyos követelményeknek, melyeket műegyetemünk annak elnyerése iránt támaszt.”⁴³⁸ A Bene által is megfogalmazott tézis ugyanakkor csak részben adódhatott a Műegyetem magas követelményrendszerből. Az alacsony arányszám oka lehetett az is, hogy a kutatói életpálya – amelynek műszaki tudományok területén is alapvető szükséglete volt a doktori fokozat megléte – hosszútávú, lassan érlelődő folyamatát kevés mérnök vállalta. Részben azért, mert a finanszírozási rendszerből és a gazdasági viszonyokból adódóan a kutatói és egyetemi oktatói státuszok korlátolt számúak voltak, s mert a ranglétra elején minimális egzisztenciális biztonságot nyújtottak – különösen az állami tisztviselői vagy magánalkalmazotti státuszokhoz képest. Ezt az utat az anyagilag biztos családi háttér támogatása vagy egyéb mellékkereset nélkül kevesen vállalhatták. Az ösztöndíjas karrierutak ismertetésénél látni fogjuk, hogy volt fizetés nélküli kutató,⁴³⁹ de havi 47 pengős kisegítő tanársegéd⁴⁴⁰ is a pályázók között.

A tudományos tevékenység – a doktori fokozat megléte mellett – a publikációk számában is megnyilvánulhatott. Feltételeztük, hogy nagyobb eséllyel indult az a pályázó, aki a szakterületén tudományos tapasztalattal, már közétett vagy megjelenés alatt lévő dolgozattal rendelkezett. Az adattár egyik hiányossága éppen itt mutatkozott meg, hiszen azon személyek esetében, akiknek nem rendelkezünk az ösztöndíjfolyamodványával, csak a korabeli ágazati szaklapok és a könyvtári adatbázisok teljes átvizsgálásával tudtuk megközelítőleg meghatározni a publikációk számát. Ez azonban csak egy hozzávetőleges szám, a kutatási nehézségből adódóan pedig nem is feltételezzük, hogy minden esetben sikerült valamennyi megjelent vagy megjelenés alatt álló írást összegyűjteni. A számok pontatlanságának csökkentése érdekében ezért a megjelent írások pontos száma helyett, 0, 1–14 és 15 feletti csoportok szerint közöltük a publikációkat.⁴⁴¹ Mindeme nehézség tudatában: 16 fő⁴⁴² (48,5%)

⁴³⁸ BENE, [1933.] 44.

⁴³⁹ Becker Jenő (1933/34) az Országos Chemiai Intézet fizetéstelen alkalmazottjaként, egykori műegyetemi tanársegédként jelentkezett az ösztöndíjra.

⁴⁴⁰ Gyengő Tibor (1932/33) kisegítő tanársegéd korában, amely egy fél állásnak felelt meg, havonta összesen alig kapott többet 47 pengőnél. LUX, 1981. 618.

⁴⁴¹ Az adattári íveken zárójelben feltüntettük a megtalált publikációk számát is.

⁴⁴² Babits Viktor (1934/35), Becker Jenő (1933/34), Braun Géza (1930/31), Einwachter József (1933/34), Feimer László (1930/31), Józsa István (1927/28), Karácsonyi László (1929/30), Konkoly-Thege Gyula (1929/30), Nyíri

1-14 közötti, 3 fő⁴⁴³ (9,1%) 15-nél több publikációval rendelkezett, 14 fő⁴⁴⁴ (42,4%) pedig nem rendelkezett publikációval.⁴⁴⁵

E szerint az ösztöndíjasoknak körülbelül a fele rendelkezett tudományos közleménnyel a pályázat benyújtásakor. Megjegyzendő, hogy azok közül, akiknek nem volt közzétett dolgozata, 11 fő⁴⁴⁶ 5 évnél nem régebben szerezte meg felsőfokú végzettségét. Esetükben számításba kell venni azt, hogy a frissen szerzett oklevél tényéből és korukból adódóan kisebb tapasztalattal rendelkeztek a tudományos kutatás és a publikálás terén, mint idősebb pályázótársaik. Téves következtetéseket vonnánk le, ha azt állítanánk, hogy az ösztöndíjasok fele alkalmatlan volt az ösztöndíjra, annál fogva, hogy nem rendelkezett a tudományos közösség által elismert közleménnyel. Minthogy az alapítvány célja éppen az volt, hogy a fiatal szakemberek tudományos előmenetelét támogassa, amely elvi keretbe beleillet az is, hogy olyanokat is segítsen, akik koruknál vagy más okból kifolyólag még nem léptek rá a tudomány ösvényére, de kutatási témájuk és egyetemi előmenetelük alapján a jövőben arra alkalmasnak látszottak.

Az adatokból látszik, hogy többnyire azok rendelkeztek több publikációval, akik intézeti vagy egyetemi kereteken belül dolgoztak és munkakörük magában foglalta a kutatási tevékenységet. E csoporton belül is elsősorban az elméleti területekkel és nem az alkalmazott mérnöki tudományokkal foglalkozó szakemberekre volt jellemző a magasabb publikációs szám. A tanársegédekhez képest az oktatói ranglétrán magasabban álló adjunktusok bírtak 5 feletti publikációs számmal: az 1–14 csoporton belül a több mint 5 közleménnyel rendelkezők⁴⁴⁷ és a 15 feletti⁴⁴⁸ is javarészt adjunktusi státuszban voltak vagy korábban töltötték be ilyen pozíciót. Ha figyelembe vesszük a tudományos életpálya jellemzőit, a műszaki szakterületen is jelenlévő publikációs elvárás, kevésbé meglepő a kirajzolódott arány.

László (1930/31), Pöschl Imre (1936/37), Rákosi György (1938/39), Rázsó Imre (1937/38), Springer (Sályi) István (1931/32), Tarics Sándor (1940/41), Varga László (1935/36), Vér Tibor (1928/29).

⁴⁴³ Hültl Hümér (1934/35), Janicsék (Jáky) József (1927/28), Juhász Kálmán János (1927/28).

⁴⁴⁴ Bogárdi János (1937/38), Böckh Béla (1938/39), Elischer Pál (1928/29), Fényes Iván (1935/36), Gyengő Tibor (1932/33), Hajdú Elemér (1936/37), Hetényi Miklós (1934/35), Horváth Szabolcs (1931/32), Maurer Gyula (1935/36), Morvay Gábor (1939/40), Puky Péter (1928/29), Rózsa Tibor (1931/32), Szendy Károly (1936/37), Vörös Imre (1929/30).

⁴⁴⁵ Lásd erről a 8. számú diagram: Az ösztöndíjasok publikációinak száma a pályázat benyújtásakor (33 fő).

⁴⁴⁶ Böckh Béla (1938/39), Elischer Pál (1928/29), Gyengő Tibor (1932/33), Hetényi Miklós (1934/35), Horváth Szabolcs (1931/32), Maurer Gyula (1935/36), Morvay Gábor (1939/40), Puky Péter (1928/29), Rózsa Tibor (1931/32), Szendy Károly (1936/37), Vörös Imre (1929/30).

⁴⁴⁷ Babits Viktor (1934/35) adjunktus meghívott előadó, Becker Jenő (1933/34) kutató volt műegyetemi tanársegéd, Braun Géza (1930/31) állástalan, volt műegyetemi adjunktus, Einwachter József (1933/34) adjunktus, Karácsonyi László (1929/30) adjunktus, Vér Tibor (1928/29) adjunktus.

⁴⁴⁸ Janicsék (Jáky) József (1927/28) adjunktus, Juhász Kálmán János (1927/28) volt műegyetemi adjunktus.

Adjunktusi státusszal – kevés kivételtől eltekintve – általában olyan személy bírt, aki tudományos múlttal rendelkezett (ezzel együtt többnyire doktori címmel is), amelynek részét képezte a tudományos eredmények publikálása.

A műszaki szakemberek publikációs jellegzetességeit még szemléletesebb ábrázolhatta volna, ha a közlemények számát a későbbi életpálya során is vizsgáljuk. Ez ugyanakkor jelen dolgozat témájához paricálisan, a pályázati alkalmassághoz pedig nem kapcsolódott volna, ebből adódóan nem is kapott nagyobb hangsúlyt. Egyébiránt ismerve a publikációs adatok kutathatóságának korlátait, még nagyobb időtávban vizsgálódva, magasabb hibaszámmal tudtuk volna feltárni a kérdéskört.

A kutatási témák megoszlását, a prioritást élvező ágazatokhoz kapcsolódó szakterületeket és az állami, valamint gazdasági érdekeket már ismertettük az előző fejezetben, ennek ismételt közlésétől eltekintünk.

Összegezve a pályázati alkalmasság kérdéskörét a rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a pályázati elbírálás során, ha nem is mindig, de az esetek nagy részében a külföldi ösztöndíjra alkalmas jelentkezőket választottak ki.

Ugyanakkor érdemes felhívni a figyelmet a szakmai bírálatot végző egyetemi és szakosztályi tanácsok által is kiemelt problematikus pályázókra: Puky Péter (1928/29) megfelelt oklevelével, akinek „[...] kérvénye tanári ajánlás nélkül s nem az előírt nyomtatványon postán nyújtott be [...]”⁴⁴⁹ vagy a jó oklevéllel bíró Hüttl Hümér, aki kevéssé beszélte az angol nyelvet és a benyújtási határidő után két hónappal folyamodott ösztöndíjért.⁴⁵⁰ Morvay Gábor (1939/40), aki szintén megfelelt minősítésű oklevelével, doktori fokozat és tudományos tevékenység híján jobbra azért kapta meg az ösztöndíjat, mert a harmincas évek végén a benyújtott kutatási témája politikai és gazdasági érdekeknek megfelelő volt – ti. olajkutatásokkal foglalkozott. Talán még ennél is nagyobb súllyal esett a latba az a tény, hogy a benyújtáskor már Amerikában tartózkodott. Ezzel kapcsolatban a Műegyetem Gépész- és Vegyészmérnöki Kara sem rejtette véka alá ajánlásának valódi okát: „tekintettel arra, hogy a múlt évi ösztöndíjat elnyerők egyike sem tudott az ösztöndíj felhasználása céljából Amerikába kiutazni, Morvay Gábor viszont már fél év óta Amerikában tartózkodik [...] Bár a folyamodó csak jó eredménnyel végezte tanulmányait, de vannak egyes tárgyak, amelyekben kitűnt és Amerikában olyan munkakörben dolgozik, amely alkalmat ad neki arra, hogy hazai

⁴⁴⁹ BMEL, JM RTJ, 3/b, 1928. július 2. 339.

⁴⁵⁰ BMEL, JNMGE RH, 3/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1326/1934. Ifj. Hüttl Hümér a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítványból 4000 P engedélyezését kéri. 1934. augusztus 24.

közgazdasági szempontból jelentős és fontos kiképzést nyerjen [...]”.⁴⁵¹ E levél nyomán feltételezhetjük, hogy a megszokott pályázati körülmények között (háborús körülményektől mentesen) Morvay pályázatát valószínűleg nem fogadták volna el.

Bár a pályázati alkalmassághoz szorosan kapcsolódó előnyben részesítés problémakörét az előző fejezetben már említettük, most ismét rögzítjük, hogy a pályázati időszakok iratanyagának hiányossága nem teszi lehetővé, hogy a korábban ismertetett észrevételeknél, az objektivitás határainak átlépése nélkül, további megállapításokat tegyünk.

4.1.2. Az Ösztöndíjas karrierutak az adattári adatok tükrében

A kutatás során válaszokat kerestünk arra, hogy az alapítvány által biztosított külföldi ösztöndíj lenyomata megtalálható-e az életutakban, azaz elősegítette-e az ösztöndíjasok karrierelőmenetelét, tudományos kapcsolatainak fejlődését, a műszaki elitbe⁴⁵² kerülését. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a kivándorlás – mint az elitképzési koncepció(k) gátló tényezője – milyen mértékben jelent meg a Smith ösztöndíjasoknál, illetve ha jellemző volt, úgy milyen okok válthatták ki az elvándorlást.

A kutatás nehézségei közé tartozott, hogy az elitképzési koncepció sikerességét úgy kellett vizsgálnunk, hogy az ösztöndíjasok közel fele a negyvenes évek végéig elhagyta Magyarországot, tehát új kondíciók között – sokszor kényszer alatt – életformát, ezzel együtt munkahelyet váltott. E tekintetben nem is kívántuk megvonni a teljes mérleget, hiszen az életpályákban bekövetkező törésvonalak megrajzolásához teljes biográfiai feltárások szükségesek, és még abban az esetben is problematikus lett volna a kivándorlási motivációk, a munkahelyi adatokban kiugró eltérések (emelkedés és süllyedés) megállapítása. További nehézséget jelentett a második világháborút követő elittranszformáció,⁴⁵³ a műszaki elit erőltetett átalakulása. A társadalmi jelenség eredője a háború után végbement politikai, gazdasági és társadalmi változásokra – úgy az igazolási eljárásokra, mint B-listázásra⁴⁵⁴ vagy a

⁴⁵¹ BMEL, JNMGE RH, 4/c, 52. cs. 931. sz./1941. 3062/1939. Zemplén Géza, a Gépész- és Vegyészmérnöki kar dékánjának levele a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. 1939. november 22.

⁴⁵² Jóllehet számtalan elgondolás mentén értelmezhetjük az elitet, mint fogalmat. Jelen kutatás az úgynevezett műszaki elitet az értelmiségi elit, s nem a tudáselit csoportjába sorolja. Tagjainak a műszaki élet befolyásos, valamiféle hatalommal bíró – amely azonban nem feltétlenül a legmagasabb pozíció birtoklásából eredt –, felsőfokú műszaki végzettséggel rendelkező szakembereket tekinti. Huszár Tibor eképp különbözteti meg az értelmiségi elitet a tudáselitől: „[...] az értelmiségi lét és gondolkodásmód lényegi jellemzői ugyanis [...] nem vezethetők le a pozíciókhoz kötődő státuszjellemzőkből.” HUSZÁR, 1993. 20.

⁴⁵³ A történeti elit transzformációjáról lásd bővebben: HIGLEY–PAKULSKI, 1992.; HIGLEY–PAKULSKI–WESOLOWSKI, 1998.

⁴⁵⁴ A B-listázásról lásd bővebben: GYARMATI György: Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalícion belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. *Századok*, 130. évf., 1996/3. 497–570.; KOVÁCS M. Mária: Közalkalmazottak, 1938–1949. Létszám, összetétel, politika. *Valóság*, 25. évf., 1982/9. 41–53.; Továbbá

kitelepítésekre⁴⁵⁵ – vezethető vissza. Mindezeket figyelembe véve voltaképpen nem az „elitbe kerülés” tényét rögzítettük, hanem azt szemrevételeztük, hogy az ösztöndíjas időszak után elindult-e a mobilizáció folyamata. E célból szemrevételeztük az ösztöndíjasok karrierútjának jellegzetességeit, a szakmai életutat.

A szakmai életút vizsgálatához legalkalmasabbnak a munkahelyi adatok gyűjtését találtunk. A kiküldetés előtt és után felvett karrieradatok rávilágítanak arra, hogy megközelítőleg milyen pályáivet járt be az ösztöndíjas. A pályázat benyújtásakor, tehát a kiküldetés előtt megadott munkahelyi adatok viszonyítási pontnak, a kutatás során a karrierút kiindulási pontjának minősültek. Az ösztöndíjas út utáni 5. év vizsgálatát azért tartottuk szükségesnek, mert meglátásunk szerint ez elegendő idő ahhoz, hogy a pályáivekben bekövetkezett rövidtávú változásokat, az ösztöndíjas időszak pozitív hatásait, a feltételezett munkahelyi előmenetelt szemléltetni tudjuk. A hosszútávú fejlődés szemrevételezéséhez azonban az öt év kevésnek bizonyult, ezért a kiküldetés utáni 20. év munkahelyi adatainak megadását is indokoltnak láttuk. Ez szerencsés volt abból a szempontból is, hogy így a legelső ösztöndíjasokról felvett adat is 1948-as, tehát a második világháború és az azt követő évek, a karrierben (feltételezhetően) törésvonalakat okozó külső tényezők is megmutatkoznak. Az időben három alkalommal történő adatgyűjtést alkalmasnak találtuk arra, hogy az életpályák ívét megrajzoljuk.

A karrierúttal kapcsolatos elemző, értékelő fejezetrészek egyik legnagyobb módszertani nehézsége az volt, hogy egyszerre kellett ismertetnünk az ösztöndíjasok munkahelyi adataiban bekövetkezett változásokat, a kivándorlást és e kettő (feltételezett) hatását egymásra. Ezt tetézte továbbá az egyes foglalkozások fogalmi kereteinek meghatározása és egységes rendszerben kezelése, a munkahelyi beosztások feladatkörének utólagos rekonstrukciója és a munkáltató függvényében az állami vagy magán szektor közötti határvonal meghúzása.⁴⁵⁶ A munkahelyi

BARNA Ildikó – PETŐ Andrea: *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten*. Budapest, Gondolat, 2012.; GYENESEI József (szerk.): *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás. Népbíróság-történeti tanulmányok*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2011.; ZINNER Tibor: *A magyar nép nevében? Tanulmányok népbíróságokról, jogászokról, diktatúráról*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2021.

⁴⁵⁵ A kitelepítéssel kapcsolatban lásd bővebben: PALASIK Mária: A budapesti kitelepítések politikai háttere és levezénylése, 1951–1953: „Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részében ezrével lakjanak a régi rendszer elszánt hívei ...”. *Századok*, 149. évf., 2015/6. 1363–1395. A kitelepítés történeti feltárásával kapcsolatos további irodalmat lásd a tanulmány bevezető részében.

⁴⁵⁶ Jó példa erre a Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak (MÁVAG), amely bár ipari nagyvállalként működött, mégis állami kezelésben volt. Említhetnénk még a Budapest Székesfőváros Elektromos Műveit is, amely szintén vállalati keretek között működött, de fővárosi fenntartással. Történetükkel kapcsolatban lásd: SÜVEGES László – VILLÁNYI György: *125 év mozdonygyártás Budapesten (1873–1998)*. Budapest, Vasúthistória

adatok megadásakor Bene és Laky felmérései nyomán fel kellett tárunk a két világháború közötti időszak mérnöki karának korabeli foglalkoztatási viszonyainak jellegzetességeit.

Az egyetemi életpályamodell esetén külön utaltunk a tanársegédi, az adjunktusi státuszra, illetőleg a magántanári képesítés (habilitatio) és az egyetemi tanári cím meglétére. A magántanári képesítés meglétének feltüntetését különösen fontosnak tartottuk, hiszen ez egyúttal jelzés értékkel is bírt az előmenetelt illetően, minthogy az egyetemi oktatói hierarchiában a professzionális egyetemi tanárok (rendes és rendkívüli) és a segédszemélyzet (tanársegéd, adjunktus) közötti éles határvonalat képezte.⁴⁵⁷ Természetesen a magántanári képesítés megléte nélkül is lehetett valaki egyetemi tanár.

A foglalkozásokat a könnyebb besorolás és az elemzés végett szükséges volt egységes rendszerben kezelni, ezért a benyújtáskori és az 5. évben felvett munkahelyi adatokat a Bene, a Kovács I. Gábor és Takács Árpád,⁴⁵⁸ valamint a magyarországi népszámlálások által is használt kategóriarendszerek általunk módosított változata alapján csoportosítottuk.

Az így összegyűjtött foglalkoztatási ágazatok esetében megkülönböztettünk: ipari és forgalmi (magánszektor), közszolgálati (állami szektor) és értelmiségi szabadpályás ágazatokat, ezeken belül pedig foglalkoztatási főcsoportokat. A közszolgálati ágazaton belül: 1.) oktatás és tudományos intézetek 2.) igazságügyi szolgálat 3.) műszaki, ipari és kereskedelmi igazgatás 4.) véderő foglalkoztatási főcsoportok találhatóak. A kategóriarendszert a kivándorolt személyeknél, az egyes országok sajátosságai miatt nem alkalmazhattuk, esetükben – a kivándorlás idejétől függetlenül – elsősorban arra utaltunk, hogy 1.) a műszaki felsőoktatásban vagy 2.) a magánszektorban alkalmazottként vagy 3.) önálló szabadpályásként helyezkedtek-e el. Szintén meddő próbálkozás lett volna ugyanebben az osztályozási rendszerben ismertetni a 20. évben felvett, tehát 1948 utáni magyarországi munkahelyi adatokat. Egyrészt a kivándorolt személyek magas száma, másrészt a negyvenes évek végén megváltozott hazai foglalkoztatási módok (pl. államosítás) ezt nem tették lehetővé. E nehézségekből kiindulva döntöttünk úgy, hogy a Magyarországon maradt személyek 20. évi adatait csak annyiban különböztetjük meg, hogy az adott személy az 1.) oktatásban és/vagy kutatóintézetben 2.) az

Évkönyv, 1998.; KÁDÁR Aba – LUSPAY Ödön – MOLNÁR József – SZÉKELY Csaba – SZEMEREY Zoltán (szerk.): *100 éves az Elektromos Művek*. Budapest, Budapesti Elektromos Művek, 1993.

⁴⁵⁷ A képesítéssel kapcsolatban lásd: BÍRÓ, 1990.; NÓTÁRI, 2015. 660–684.

⁴⁵⁸ Kovács I. Gábor és Takács Árpád korábban említett történeti szociológiai munkái és elítutatásai során elsősorban a Tóth Zoltán által ismertett módszertan alapján állították fel a foglalkoztatási kategóriákat. Lásd: TÓTH Zoltán: Társadalmi státus és a foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatistikában. *Statisztikai Szemle*, 65. évf., 1987/1. 62–86.

állami szektorhoz tartozó vállalati keretek között dolgozott-e. Az imént ismertetett keretrendszerek alapján közöljük alább a karrierrel kapcsolatos adatokat.

A 33 ösztöndíjas foglalkozása a pályázat benyújtásakor az alábbi foglalkoztatási ágazatokra tagolódott: 3 fő (9,1) ipari és forgalmi, 26 fő (78,8%) közszolgálati, 2 fő (6,1%) értelmiségi szabadpályás ágazatban dolgozott. 2 főnek (6,1%) a benyújtáskor nem volt állása.⁴⁵⁹ A foglalkoztatási főcsoportokat illetően: 3 főt a magánszektorban, ipari vállalatoknál, a közszolgálaton belül 10 főt műszaki/ipari igazgatásban mérnökként, 13 főt az oktatási és tudományos intézetekben, 2 főt a véderőnél, 1 főt az oktatási és tudományos intézetek az igazságügyi szolgálatnál, 2 főt pedig szabadfoglalkozású magánalkalmazottként foglalkoztattak. Az ipari magánszektorba sorolt 3 fő mérnöki,⁴⁶⁰ a műszaki/ipari igazgatásban 10 fő mérnökgyakornoki, mérnöki, főmérnöki vagy főtitkári pozícióban dolgozott.⁴⁶¹ A véderőnél műszaki kutatás-fejlesztési feladatokat ellátó előadóként, valamint műszaki tiszti beosztásban dolgoztak.⁴⁶² A közszolgálati ágazat oktatási és tudományos intézeti főcsoportjában 12 fő a Műegyetemi segédtanerő részét képezte: közülük 7 fő adjunktusi,⁴⁶³ 6 fő tanársegédi státuszban.⁴⁶⁴ A tudományos intézetben, nem oktatóként működő ösztöndíjasok közül 1 főt foglalkoztattak kifejezetten kutatóként.⁴⁶⁵ A 33 fő közül 1 fő esetében beszélhetünk kettős foglalkoztatásról, aki adjunktusi pozíciója mellett vegyészeti szakértőként is működött.⁴⁶⁶ A szabadfoglalkozású magánalkalmazottak tervező mérnökként, építészmérnöki irodákban dolgoztak.⁴⁶⁷ Mindezek alapján a 33 fő közül 5 fő magánalkalmazásban, 26 fő állami és önkormányzati alkalmazásban állt, önálló pedig nem volt közöttük.

⁴⁵⁹ Lásd a mellékletben az 1. számú táblázatot: Az ösztöndíjasok munkahelyi adatainak megoszlása ágazati, foglalkozási főcsoportok alapján a pályázat benyújtásakor (33 fő alapján)

⁴⁶⁰ Konkoly-Thege Gyula (1929/30) mérnök, Pöschl Imre (1936/37) mérnök, Rózsa Tibor (1931/32) mérnök.

⁴⁶¹ Nem tettünk különbséget az állandó vagy ideiglenes minőséget és a jövedelem kifizetésének módját illetően (napi vagy havidíjas). Bogárdi János (1937/38) mérnök, Böckh Béla (1938/39) mérnök, Hajdú Elemér (1936/37) mérnök, Hüttl Hümmér (1934/35) főtitkár, Juhász Kálmán János (1927/28) főmérnök, Maurer Gyula (1935/36) mérnök, Puky Péter (1928/29) mérnök, Szendy Károly (1936/37) mérnök, Tarics Sándor (1940/41) mérnökgyakornok, Varga László (1935/36) mérnöktiszt.

⁴⁶² Feimer László (1930/31) előadó, Rákosi György (1938/39) repülő műszaki tiszt. Feimer László a Haditechnikai Intézet előadója. A Honvédség alá tartozó Intézetet nem a tudományos intézetekhez, hanem a Véderő foglalkoztatási főcsoportba soroltuk.

⁴⁶³ Babits Viktor (1934/35), Einwachter József (1933/34), Fényes Iván (1935/36), Janicsek (Jáky) József (1927/28), Karácsonyi László (1929/30), Nyíri László (1930/31), Vér Tibor (1928/29). Fényes Ivánt elsősorban kutatóként foglalkoztatták, de fizetéstelen adjunktusi státusza is volt.

⁴⁶⁴ Elischer Pál (1928/29), Gyengő Tibor (1932/33), Józsa István (1927/28), Rázsó Imre (1937/38), Springer (Sályi) István. A tanársegédnek esetében a besoroláskor nem tettünk különbséget az állandó vagy ideiglenes, a megbízott és kiegészítő státuszok között.

⁴⁶⁵ Becker Jenő (1933/34) kutató.

⁴⁶⁶ Karácsonyi László (1929/30) adjunktus/vegyészeti szakértő.

⁴⁶⁷ Hetényi Miklós (1934/35) tervező mérnök, Horváth Szabolcs (1931/32) tervező mérnök.

A benyújtáskor a legnagyobb számban (14 fő) oktatási vagy tudományos intézetekben dolgoztak, ez alapján megállapíthatjuk, hogy a pályázat benyújtásakor az ösztöndíjasok egyharmada tudományos pályán tevékenykedett. Közülük az egyetemi oktatásban résztvevők valamennyien a Műegyetemmel álltak munkaviszonyban. Az univerzitás kizárólagossága voltaképpen érthető, hiszen a hazai műszaki tudományos életpályamodell – ha nem is élethossziglan – de magában foglalta az egyetemi oktatási tevékenység ellátását, melynek elsődleges színtere a vizsgált korszakban a Duna-parti épületegyüttes volt.⁴⁶⁸

A benyújtáskor a második legmagasabb számú csoportot az állami vagy önkormányzati szolgálatot teljesítő tisztviselők képezték. Magas számukra számos magyarázat lehet, egyrészt azok az ösztöndíjasok, akik oklevelük megszerzése után nem tudtak vagy nem állt szándékukban a felsőoktatásban munkavállalóként maradni, gyakrabban helyezkedtek el a közszolgálati szférában, mint a magánszektorban. Az egyetemi elhelyezkedést nehezítette a már korábban is említett 1923. évi XXXV. törvénycikk,⁴⁶⁹ mely nem csak lehetetlenné tette a műegyetemi tanerő bővítését, de a meglévő pozíciókat is nagyszámban szüntette meg.⁴⁷⁰ A tisztviselői alkalmazás egyébként is nagyobb egzisztenciális biztonságot jelentett, amely nem feltétlenül a fizetés nagyságában, sokkal inkább a biztos nyugdíj meglétében mutatkozott meg.⁴⁷¹ Sok esetben azonban – és ez a benyújtott kutatási témák esetében hatványozottan igaz a Smith ösztöndíjasokra – a választott szakterület is predestinálta az állami vagy önkormányzati szolgálatot. Minthogy a közlekedési és az elektromos ellátással foglalkozó vállalatok állami vagy önkormányzati fenntartásúak voltak, az útépítéssel, vasúti közlekedéssel, elektromos hálózati rendszerekkel foglalkozó mérnökök értelemszerűen a közhivatalnokok sorába léptek.⁴⁷²

⁴⁶⁸ Elegendő, ha arra gondolunk, hogy a hazai műszaki elméleti és gyakorlati kutatásokat vezető személyek, az egyes állami kutatóintézetek vezetői a Műegyetem oktatói közül verbuválódtak, Sigmund Elek például egyszerre volt a Műegyetem professzora és az Országos Chemiai Intézet igazgatója. Az is szemléletes példa, hogy az ország egyik vezető aerodinamikai kísérleti állomása a harmincas évek közepén szintén az egyetemen kapott helyet.

⁴⁶⁹ 1923. évi XXXV. törvénycikk a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92300035.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (utolsó letöltés: 2021.04.26.)

⁴⁷⁰ A törvénycikk 42 költségvetésileg rendszeresített állást szüntetett meg. Schimanek Emil rector magnificus beszámoló beszéde az 1923/24. tanévről. In: *A m. kir. József-Műegyetem 1924/25. tanévének megnyitásakor 1924. október hó 12-én tartott beszéd.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1925. 7.

⁴⁷¹ „[...] az elhelyezkedést kereső mérnökeink főleg közhivatali állás elnyerésére törekzenek a bármikor felmondható és nyugdíjképességet nem biztosító magánalkalmazás helyett.” BENE, [1933]. 51.

⁴⁷² Ide sorolhatjuk Puky Péter (1928/29) a m. kir. Államvasutak vasúti villamosítással foglalkozó mérnökét, később főmérnökét, de megemlíthetjük Elischer Pált (1928/29) korábbi műegyetemi tanársegédet, a Kereskedelemügyi Minisztérium útépítéssel foglalkozó főmérnök alkalmazottját vagy Einwachter József (1933/34) korábban műegyetemi adjunktust, a Kulturmérnöki Hivatalok Győri Kirendeltségének mérnökét is. Az energiaellátással és

Az ösztöndíjas tanév utáni 5. év adatai, a kivándorolt⁴⁷³ és elhalálozott személyek⁴⁷⁴ nélkül: 26 főből 2 fő (7,7%) ipari és forgalmi, 22 fő (84,6%) közszolgálati ágazatban dolgozott, 2 fő (7,7%) önálló szabadfoglalkozású volt.⁴⁷⁵ A foglalkoztatási főcsoportokat illetően: 2 főt ipari vállalatnál, a közszolgálaton belül 13 főt csak a műszaki/ipari igazgatásban, 4 főt csak az oktatási és tudományos intézetekben, 1 főt csak a véderőnél alkalmaztak, 1 fő csak szabadfoglalkozású, önálló mérnökként működött. A 26 főből 5 főnek volt egyszerre több állása, közülük 1 főt⁴⁷⁶ az oktatási és tudományos intézetek az igazságügyi szolgálatnál, 1 főt⁴⁷⁷ oktatási és tudományos intézetben egyszerre, 1 főt⁴⁷⁸ oktatási és tudományos intézetek a véderőnél, 1 főt⁴⁷⁹ oktatás és tudományos intézetek a műszaki/ipari foglalkoztatási főcsoportokban egyszerre foglalkoztattak. Ezenkívül 1 fő⁴⁸⁰ önálló építészmérnökként, valamint az ipari és forgalmi ágazatban is működött. A beosztások szerint az ipari magánszektorba sorolt 2 főt⁴⁸¹ főmérnökként, a műszaki/ipari igazgatásban 13 főt⁴⁸² mérnökként, főmérnökként, főtítkárként, légügyi tanácsosként vagy szabadalmi bíróként foglalkoztattak. A véderőnél műszaki kutatás-fejlesztési feladatokat ellátó előadóként, valamint műszaki tiszti beosztásban dolgoztak.⁴⁸³

az elektromos hálózati rendszerekkel foglalkozó Hajdú Elemér (1936/37) és Szendy Károly (1936/37) főmérnökök szintén ide tartoztak.

⁴⁷³ Braun Géza (1930/31), Hetényi Miklós (1934/35), Józsa István (1927/28) Juhász Kálmán János (1927/28) és Rózsa Tibor (1931/32) ösztöndíjas tanéve után közvetlenül az Egyesült Államokban telepedett le. Szólnunk kell még Morvay Gáborról (1939/40), aki 1947-ben szintén emigrált, források hiányában az 1945–1948 közötti munkahelyi adatait nem tudtuk megadni.

⁴⁷⁴ Konkoly-Thege Gyula (1929/30), ösztöndíjas évében bekövetkezett tragikus és váratlan halála miatt nem szerepel.

⁴⁷⁵ Lásd a melléklet 2. számú táblázatát: Az ösztöndíjas munkahelyi adatainak megoszlása ágazati, foglalkozási főcsoportok alapján az ösztöndíj tanév utáni 5. évben (26 fő alapján).

⁴⁷⁶ Karácsonyi László (1929/30) adjunktus/vegyészeti szakértő.

⁴⁷⁷ Becker Jenő (1933/34) rk. tanár/laboratórium vezető.

⁴⁷⁸ Feimer László (1930/31) előadó/meghívott előadó magántanári címmel.

⁴⁷⁹ Tarics Sándor (1940/41) főmérnök/meghívott előadó.

⁴⁸⁰ Nyíri László (1930/31) építészmérnök/szerződéses szakértő.

⁴⁸¹ Pöschl Imre (1936/37) főmérnök, Rázsó Imre (1937/38) főmérnök.

⁴⁸² Babits Viktor (1934/35) szabadalmi bíró, Bogárdi János (1937/38) főmérnök, Böckh Béla (1938/39) főmérnök, Einwachter József (1933/34) mérnök, Elischer Pál (1928/29) főmérnök, Fényes Iván (1935/36) légügyi tanácsos, Gyengő Tibor (1932/33) mérnök, Hajdú Elemér (1936/37) főmérnök, Hüttl Hümér (1934/35) főtítkár, Maurer Gyula (1935/36) főmérnök, Puky Péter (1928/29) főmérnök, Szendy Károly (1936/37) főmérnök, Tarics Sándor (1940/41) főmérnök.

⁴⁸³ A Honvédség kötelékébe tartozó Haditechnikai Intézetet nem a tudományos intézetekhez, hanem a Véderő foglalkoztatási főcsoportba soroltuk, Feimer László (1930/31) ennek megfelelően lett odasorolva. Feimer László (1930/31) előadó, Rákosi György (1938/39) repülő műszaki tiszt.

A közszolgálati ágazat csak oktatási és tudományos intézeti főcsoportjába tartozók közül 4 főből 1 fő⁴⁸⁴ tanársegéd, 1 fő⁴⁸⁵ intézeti tanár, 2 fő⁴⁸⁶ adjunktus magántanári címmel. A szabadfoglalkozásúak önálló építészmérnökként, közülük 1 fő⁴⁸⁷ mellékállásban szerződéses szakértőként működött. A 26 fő közül 2 fő magánalkalmazásban, 22 fő állami és önkormányzati alkalmazásban állt, 2 fő pedig magángyakorlatot végzett, tehát önálló volt.

A felsorolásból jól látszik, hogy az 5. évre nőtt az állami és önkormányzati közszolgálatot ellátó mérnökök száma, ugyanakkor csökkent az oktatási és tudományos ágazatban dolgozók száma. Akik korábban tanársegédként vagy adjunktusként dolgoztak, állami vagy magánalkalmazotti tisztségre cserélték egyetemi pozíciójukat. A lemorzsolódók közül 1 fő kivándorolt,⁴⁸⁸ 6 fő állami vagy önkormányzati állásban,⁴⁸⁹ 1 fő önálló szabadpályás,⁴⁹⁰ 1 fő a magánszektorban helyezkedett el alkalmazottként.⁴⁹¹ Hozzá kell tenni, hogy a csökkenés mellett, az oktatói létszám ki is egészült, 2 fő korábbi tisztviselői állása helyett vagy vele párhuzamosan oktatóként is működött.⁴⁹²

A korábban is műszaki/ipari közszolgálatosok között megnőtt a főmérnökök száma, az ösztöndíjas tanév utáni 5. évben már 8 főt találunk ebben a státuszban.⁴⁹³ Ez egyúttal azt is jelenti, hogy azok a személyek, akiket korábban napi vagy havidíjas mérnökként, esetleg segédmérnökként vagy gyakornokként foglalkoztattak, feljebb léptek a munkahelyi ranglétrán. Az előrelépést illetően hasonló tendenciát figyelhetünk meg az ipari magánalkalmazott és az önálló szabadpályás mérnökökkel kapcsolatban, akik az ösztöndíjasok körében számban

⁴⁸⁴ Springer (Sályi) István (1931/32) tanársegéd.

⁴⁸⁵ Varga László (1935/36) intézeti tanár.

⁴⁸⁶ Janicsék (Jáky) József (1927/28) adjunktus magántanári címmel, Vér Tibor (1928/29) adjunktus magántanári címmel.

⁴⁸⁷ Horváth Szabolcs (1931/32) építészmérnök, Nyíri László (1930/31) építészmérnök/szerződéses szakértő.

⁴⁸⁸ Józsa István (1927/28) kutató.

⁴⁸⁹ Babits Viktor (1934/35) adjunktus magántanári címmel-szabadalmi bíró, Einwachter József (1933/34) adjunktus-mérnök, Elischer Pál (1928/29) tanársegéd-főmérnök, Fényes Iván (1935/36) kutató-légügyi tanácsos, Gyengő Tibor (1932/33) kisegítő tanársegéd-segédmérnök, Vörös Imre (1929/30) kisegítő tanársegéd-mérnök.

⁴⁹⁰ Nyíri László (1930/31) adjunktus-önálló építészmérnök.

⁴⁹¹ Rázsó Imre (1937/38) megbízott tanársegéd-főmérnök.

⁴⁹² Feimer László (1930/31) előadó/meghívott előadó magántanári címmel, Tarics Sándor (1940/41) főmérnök/magántanár.

⁴⁹³ Bogárdi János (1937/38) napidíjas mérnök-főmérnök, Böckh Béla (1938/39) havidíjas mérnök-főmérnök, Hajdú Elemér (1936/37) mérnök-főmérnök, Maurer Gyula (1935/36) ideiglenes minőségű napidíjas mérnök-főmérnök, Puky Péter (1928/29) mérnök-osztályvezető helyettes főmérnök, Szendy Károly (1936/37) mérnök-főmérnök, Tarics Sándor (1940/41) mérnökgyakornok-főmérnök.

meglehetősen alulreprezentáltak voltak.⁴⁹⁴ Az építészmérnökök esetében, szakmájuk jellegzetességéből adódóan az 5. év után már önálló működést figyelhetünk meg.

Az oktatási és tudományos intézetekben szolgálatot teljesítők esetében már kevésbé jellemző az öt éven belüli látványos előmenetel. Az előrehaladás elsősorban az egyetemi professzionális oktató gárda és a segédszemélyzet között található éles választóvonal, a magántanári képesítés megszerzésében érhető tetten, amely négy főt érintett.⁴⁹⁵ A minisztériumi, ipari, de még az önállósodás útjára lépő ösztöndíjasok esetében is időben gyorsabb az előmenetel, mint az oktatásban vagy a tudományos intézetekben dolgozóknál. Ez a tendencia utal a tudományos-oktatói pálya lassan érlelődő folyamatára.⁴⁹⁶

Azoknak, akik egyidejűleg több pozíciót is birtokoltak, két állásuk közül az egyik általában a katedrához kötődött.⁴⁹⁷ Átjárás jellemzően a közszolgálati csoportok között volt: oktatás/igazságügy, oktatás/véderő, oktatás/műszaki/ipari fogalmi párokat találunk. A több pozíció egyidejű birtoklásának részben egzisztenciális, részben szakmai okai lehetettek.⁴⁹⁸ Előbbi esetében az egyetemi apanázs kiegészítésére a közszolgálati tisztségek jó lehetőségnek bizonyultak, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a szakértelmükre és tapasztalataikra éppúgy szükség lehetett a közszolgálatban, mint a mérnökképzésben. Ez a megállapítás fordítva is igaz, az alapvetően az egyetemi berkeken kívül működő mérnökök tudására igény mutatkozott az oktatásban is.⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Annak ellenére, hogy az alkalmazásban álló mérnökök mellett a másik nagy csoportot a magángyakorlatot végző mérnökök alkották. A Bene-féle budapesti mérnöki karra irányuló felmérés szerint 1611 mérnök, az adatszolgáltatók 44%-a folytatott magángyakorlatot, többségük főfoglalkozásképp. BENE, [1933]. 46.

⁴⁹⁵ Feimer László (1930/31) meghívott előadó magántanári címmel, Babits Viktor (1934/35) adjunktus-adjunktus magántanári címmel, Janicsék (Jáky) József (1927/28) adjunktus-adjunktus magántanári címmel, Vér Tibor (1928/29) adjunktus-adjunktus magántanári címmel.

⁴⁹⁶ Becker Jenő (1933/34) fizetéstelen kutatói állásból rendes tanárrá minősült, Feimer László (1930/31) meghívott előadói státuszt kapott magántanári címmel a Műegyetemen. Babits Viktor (1934/35), Janicsék (Jáky) József (1927/28) és Vér Tibor (1928/29) magántanári képesítést szerzett. Karácsonyi László (1929/30) továbbra is adjunktus, Springer (Sályi) István (1931/32) szintén tanársegéd maradt.

⁴⁹⁷ Ez alól csak Nyíri László (1930/31) építészmérnök/szerződéses szakértő a kivétel, aki önálló építészmérnökként az ipari és forgalmi ágazatban vállalt mellékfoglalkozást.

⁴⁹⁸ A több szervezeti pozíció egyidejű birtoklása úgynevezett multipozicionális elit jellemzője. GYÁNI-KÖVÉR, 2006. 222.

⁴⁹⁹ A Műegyetem Feimer Lászlót a honvédelmi minisztérium kérésére hívta meg előadónak. „A honvédelmi minisztérium egy mérnöki tárgyú katonai speciális előadást óhajtana rendszeresíteni, még pedig a közlekedés haditechnikai vonatkozásai címmel, és ennek megtartására Dr. Feimer László műszaki századost véli alkalmasnak.” BMEL, JM RTJ, 3/b, 1930. május 15. 13. Tarics Sándor (1940/41) tudományos aspirációi miatt folyamodhatott 1946-ban főmérnöként a magántanári képesítésért, amelyet 1947-ben kapott meg. BMEL, JNMGE ETJ, 4/a, 1947. április 10. 20.

Az ösztöndíjas tanév után közvetlenül kivándorolt személyeket illetően: 5 főből 4 fő⁵⁰⁰ kutatóintézetben vagy amerikai egyetemeken oktatói állásban, 1 fő⁵⁰¹ magánalkalmazottként helyezkedett el.

Ahogy arra már utaltunk az 1956-ig Magyarországon maradt személyek⁵⁰² 20. évi adatait, a második világháborút követő elitcsere és foglalkoztatási szerkezet megváltozása miatt az eddig használt kategóriarendszeren kívül kezeltük. A 20. évvel kapcsolatban elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy az oktatásban/kutatóintézetben vagy az állami szektorhoz tartozó vállalati keretek között végeztek-e műszaki jellegű munkát. E szerint: 8 fő⁵⁰³ az oktatásban és/vagy kutatóintézetben, 1 fő⁵⁰⁴ a véderő keretein belül látott el kutatási-fejlesztéssel kapcsolatos vezetői munkakört, 5 fő⁵⁰⁵ különböző ipari vállalatoknál helyezkedett el.⁵⁰⁶ Utóbbi csoport tagjai mérnökként vagy minőségellenőrként valamennyien műszaki jellegű munkát végeztek.

Az oktatásban és/vagy kutatóintézetekben foglalkoztatott egykori ösztöndíjasok közül 3 fő már mindhárom időszámban (benyújtás, 5. év, 20. év) egyetemi oktatói státuszban volt.⁵⁰⁷ Ez 1 fő esetében igaz a véderőnél is.⁵⁰⁸ A korábban állami vagy önkormányzat műszaki alkalmazottak⁵⁰⁹ és a véderőtől 1 fő⁵¹⁰ állami vállalatokhoz kerültek.

A 20. év munkahelyi adataival kapcsolatban sajnálattal kellett tudomásul vennünk, hogy bizonyos személyek esetében nem találtunk forrást. Ez hatványozottan igaz a negyvenes években kivándorolt egykori ösztöndíjasokra, s minthogy ők a magyar köztudat számára, ha nem is örökre, de hosszú időre elvesztek, s mert nem feltétlenül hagytak nyomot a külföldi

⁵⁰⁰ Braun Géza (1930/31) és Józsa István (1927/28) Fleischmann Laboratory kutatói, Juhász Kálmán János (1927/28) Pennsylvania State College adjunktusa, Hetényi Miklós (1934/35) a Westinghouse Electric Corporation kutatója.

⁵⁰¹ Rózsa Tibor (1931/32) Rodney Milling Company mérnöke.

⁵⁰² Közülük csak 1 fő, Maurer Gyula (1935/36) emigrált külföldre 1956-ban. A felsorolásban és a táblázatban is az utolsó ismert, magyarországi munkahelyét adtuk meg (1956).

⁵⁰³ Bogárdi János (1937/38) osztályvezető főmérnök, Feimer László (1930/31) osztályvezető, Gyengő Tibor (1932/33) igazgatóhelyettes, Janicsek (Jáky) József (1927/28) egyetemi tanár, Karácsonyi László egyetemi tanár/osztályvezető, Springer (Sályi István) (1931/32) egyetemi tanár/rektor.

⁵⁰⁴ Feimer László (1930/31) szakosztályvezető ezredes.

⁵⁰⁵ Hajdú Elemér (1936/37) főmérnök. Hüttl Hümér (1934/35) mérnök, Maurer Gyula (1935/36), részleg vezető, Rákosi György (1938/39) osztályvezető, Szendy Károly (1936/37) főszakértő.

⁵⁰⁶ Lásd a 3. számú táblázatot: Az ösztöndíjas karrierutak a benyújtáskor, az 5. évben és a 20. évben rögzített munkahelyi adatok alapján (33 fő).

⁵⁰⁷ Janicsek (Jáky) József (1927/28) adjunktus-adjunktus-egyetemi tanár, Karácsonyi László (1929/30) adjunktus-adjunktus-egyetemi tanár, Springer (Sályi István) (1931/32) tanársegéd-tanársegéd-egyetemi tanár/rektor.

⁵⁰⁸ Feimer László (1930/31) előadó-előadó-szakosztályvezető.

⁵⁰⁹ Hajdú Elemér (1936/37) mérnök-főmérnök-főmérnök. Hüttl Hümér (1934/35) főtitkár-főtitkár-mérnök, Maurer Gyula (1935/36), mérnök-főmérnök-meovezető, Szendy Károly (1936/37) mérnök-főmérnök-főszakértő.

⁵¹⁰ Rákosi György (1938/39) repülő műszaki tiszt-repülőmérnök-osztályvezető.

forrásokban, többnyire csak sejtéseink lehetnek később életükről.⁵¹¹ Elsősorban azoknak a személyeknek az esetében jártunk sikerrel, akik a korábban meglévő nemzetközi kapcsolataikat felhasználva helyezkedtek el vagy tudományos és oktatási szempontból maradandót alkottak, esetleg az emigrációs magyar közösség oszlopos tagjai voltak. E tények figyelembe vételével: 3 fő egyetemi oktatóként,⁵¹² 6 fő magán vagy állami alkalmazottként,⁵¹³ illetve önálló szabadpályásként dolgozott.⁵¹⁴

Az elitképzési koncepció teljesülésének figyelembevételével, fontosnak tartottuk még a Magyar Tudományos Akadémia tagságot is számba venni. A harminchárom ösztöndíjas közül 4 fő⁵¹⁵ (12,1%) rendelkezett a hazai tudományos élet legnagyobb megtiszteltetésének számító akadémiai címmel, közülük 2 fő⁵¹⁶ egyetemi tanár volt.⁵¹⁷ A magántanári képesítést illetően: 8 fő⁵¹⁸ (24,2%) szerezte meg a magántanári címet, közülük 4 fő⁵¹⁹ (12,1%) a kiküldetés utáni 5 éven belül.⁵²⁰

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az egykori ösztöndíjasok műszaki szakterületen működtek tovább kiküldetésük után, tehát pályaelhagyásról nem beszélhetünk. *Nota bene* – a rendelkezésünkre álló adatok alapján – nem csak a kiküldetés után, de a teljes életpálya során sem történt pályaváltoztatás, még a kivándorlók körében sem. Mérnökként, egyetemi oktatóként, kutatási igazgatóként végzettségüknek megfelelően dolgozhattak. Ez különösen az 1943 után (ország hadszíntérré válása előtti év) kivándorolt személyeket illetően elismerésre méltó eredmény, amely elsősorban a műszaki terület jellegzetességeiből adódik. A mérnökök munkájának erős ipari és gazdasági kötődése, a képzés során elsajátított univerzális,

⁵¹¹ A Magyarországon maradt ösztöndíjasok közül Horváth Szabolesről (1931/32) csak annyit tudunk, hogy építésmérnökként és nyugdíjazása előtt igazságügyi szakértőként dolgozott. Szintúgy nem tudtuk meghatározni a neves magyar gépészmérnök, egyetemi tanár, id. Pöschl Imre fiának, ifj. Pöschl Imre (1936/37) 1945 utáni karrierútját, akinek az esetében nem kizárható a névváltoztatás.

Források hiányában csak benyomásaink vannak Becker Jenő (1933/34), Einwachter József (1933/34), Böckh Béla (1938/39) később életpályáját illetően.

⁵¹² Babits Viktor (1934/35) egyetemi tanár, Fényes Iván (1935/36) egyetemi tanár, Varga László (1935/36) egyetemi előadó.

⁵¹³ Józsa István (1927/28) kutatási igazgató, Morvay Gábor (1939/40) mérnök, Puky Péter (1928/29) osztályvezető főmérnök, Rózsa Tibor (1931/32) mérnök, Tarics Sándor (1940/41) mérnök, Vér Tibor (1928/29) mérnök.

⁵¹⁴ Elischer Pál (1928/29) mérnök, önálló szabadpályás.

⁵¹⁵ Bogárdi János (1937/38) és Janicsek (Jáky) József (1927/28) levelező és rendes tagok, valamint Rázsó Imre (1937/38) és Szendy Károly (1936/37) levelező tagok.

⁵¹⁶ Janicsek (Jáky) József (1927/28), Rázsó Imre (1937/38). Bogárdi János (1937/38) hamarabb kapta meg az akadémiai levelező tagságot, mint az egyetemi tanári címet. Ha az élethossziglani működés tükrében vizsgáljuk, akkor az akadémikusok közül 3 fő volt egyetemi tanár.

⁵¹⁷ Lásd erről a 9. számú diagramot: A Magyar Tudományos Akadémia későbbi tagjainak száma az ösztöndíjasok között (33 fő).

⁵¹⁸ Babits Viktor (1934/35), Bogárdi János (1937/38), Feimer László (1930/31), Gyengő Tibor (1932/33), Janicsek (Jáky) József (1927/28), Springer (Sályi) István (1931/32), Tarics Sándor (1940/41) és Vér Tibor (1928/29).

⁵¹⁹ Babits Viktor (1934/35), Feimer László (1930/31), Janicsek (Jáky) József (1927/28), Vér Tibor (1928/29).

⁵²⁰ Lásd 10. számú diagram: A magántanári képesítéssel rendelkezők száma az ösztöndíjasok között (33 fő).

országhatárokat átívelő tudása külföldön is hasznosítható volt. Tehát a műszaki oklevél egyetemes mivolta, nem mellesleg az ösztöndíjasok már meglévő nyelvtudása és kapcsolatrendszere biztosította – ha nem is azonnal, de hosszútávon mindenképpen – a kivándorlás utáni szakmán belüli elhelyezkedés lehetőségét.

Ha pályaelhagyás nem, szakterület módosítás előfordult. Az adattári ívekre tekintve szembetűnő a Magyarországon maradt, korábban aerodinamikai és aviatikai kutatásokkal foglalkozó mérnökök hasonló sorsa.⁵²¹ Figyelembe véve a háború után a pilótákkal és repüléstechnikai mérnökökkel, nemkülönben az aviatikai kutatásokkal kapcsolatos tendenciákat, a források hiányában csak feltételezhetjük, hogy a Magyarországon maradt két egykori ösztöndíjas szakterület váltása külső kényszerből fakadhatott.

Ami a munkahelyi előmenetelt illeti, láthattuk, hogy a műszaki szolgálatot ellátó tisztviselőknél volt jellemző az öt éven belüli magasabb pozícióba kerülés. Az oktatási és tudományos intézetekben szolgálatot teljesítők esetében ez már kevésbé szembetűnő, de a magántanári képzés megszerzésében, az egyetemi tanári kinevezésben azért így is tetten érhető. Kevés olyan személyt találunk az ösztöndíjasok között, akik mindhárom időszakban, tehát életük folyamán mindvégig egyetemi oktatóként működtek. Szintúgy kevés azoknak a száma, akiket a három időszak egyikében sem foglalkoztattak egyetemen vagy kutatóintézetben. Jóval magasabb a száma azonban azoknak, akik az egyetem falain kívül is szerencsét próbáltak, de életük egy bizonyos pontján, hosszabb vagy rövidebb ideig, egyetemi oktatóként vagy kutatóként működtek. Néhányan közülük tanársegédként kezdték pályájukat, majd néhány éves oktatói tevékenység után állami vagy magánszektorba mentek át, egy részük ezt követően visszatért a katedrára. Jó példa erre a hazai elektrotechnikai oktatás egyik kiemelkedő alakjának, id. Pöschl Imrének életpályája, aki Zipernowsky Károly tanársegédjeként kezdte, majd a Ganz-gyárban helyezkedett el és csak 20 évvel később tért vissza a Műegyetemre. Mosonyi Emil, Kossuth- és Széchenyi-díjas magyar vízépítő mérnök szintén a Műegyetem tanársegédi posztjából lépett át állami szolgálatba, hogy bő tíz évvel később ismét az egyetemen oktasson.

A karrier típusok egy másik jellemző archetípusa, amikor az egyén az oklevél megszerzése után – ha nem volt rá lehetősége vagy nem akart segédtanerői pozícióba kerülni – az egyetemen kívül helyezkedett el. Csak a gyakorlatban (állami vagy magán) eltöltött évek

⁵²¹ A 4 fő közül kettő, Varga László (1935/36) és Fényes Iván (1935/36) a negyvenes években emigrált. Rákosi György (1938/39) korábban repülő tiszt a Mezőgazdasági Gépjavító Tröszt technológiai osztályvezetője, Hüttl Hümér (1934/35) aviatikai érdeklődését az Út és Vasúttervező Vállalat (UVATERV) mérnöki pozíciójára cserélte.

után, kellő tapasztalattal lépett oktatói státuszba. Utóbbira álljon itt példaként Hüttl Dezső – Hüttl Hümér (1934/35) ösztöndíjas édesapja –, aki egyetemi tanulmányai után építészmérnökként dolgozott és csak jóval később lett előbb a Műegyetem tanársegédje, majd adjunktusa, végül pedig egyetemi tanára.

Valótlan eredményre jutnánk, ha a műszaki elitképzési koncepció sikerességének szemrevételezése során pusztán az egyetemi oktatói vagy kutató státuszt – mint a tudáselithez tartozás kritériumát⁵²² – vennénk figyelembe. A műszaki elitbe való bekerülés során nem pusztán a katedra vagy kutatói állás ténye, hanem – munkahelyi pozíciótól függetlenül – a tudományos tevékenység megléte is dominált. Utóbbira jó példa, hogy az egykori ösztöndíjasok foglalkoztatási ágazatoktól és munkahelyi beosztásuktól függetlenül többségében a Magyar Mérnök- és Építész Egylet tagjai voltak, rendszeresen publikáltak a szakfolyóiratok hasábjain és/vagy tartottak szakmai előadásokat, azaz a szakmai közéleten belüli aktívak voltak.

A teljesség kedvéért szükségét éreztük annak, hogy a táblázatokon és az adattári adatok alapján ismertetett arányokon túl, felsorolásban is szemléltessük a legkiugróbb egyéni életpályákat: ott van közöttük Bogárdi János (1937/38) nemzetközileg elismert hidrológus, a hazai hidrológiai kutatások kiemelkedő képviselője, Janicsek (Jáky) József (1927/28) a hazai talajmechanikai kutatások szakértője, aki közreműködött többek között a Ferihegyi Repülőtér és a Dunai Vasmű építése során. Karácsonyi László (1929/30) az élelmiszeripari kutatásokban élenjáró vegyészmérnök, aki új módszert dolgozott ki gabonaőrlemények kiőrlési fokának gyors meghatározására, Feimer László (1930/31) az újjáépítésben tevékenyen résztvevő hidász, Gyengő Tibor (1932/33) a hazai vasbetonszerkezet kutatások úttörője. Szendy Károly (1936/37) Kossuth-díjas gépészmérnök, aki vezető szerepet játszott a hazai villamoshálózatok tervezésében és fejlesztésében, Hajdú Elemér (1936/37) az országos villamosenergia-rendszer bevezetésének egyik irányítója. Az „alapítók közül”: Vörös Imre (1929/30) az Állami Műszaki Főiskola alapító igazgatója, a Műegyetem egykori rektora, Sályi István (1931/32) Kossuth-díjas gépészmérnök, a Nehézipari Műszaki Egyetem rektora és Rázsó Imre (1937/38) a Földművelésügyi Minisztérium gépesítési ügyosztályának szervezője és egykori vezetője. De említhetnénk Vér Tibort (1928/29) is, aki szakmai tevékenysége mellett a két világháború között sokat tett a Workstudent program elindításáért és a harmincas években jelentkező

⁵²² Kovács I. Gábor és Takács Árpád empirikus értelmiségi elitkutatásának fókuszában az egyetemi tanárok álltak. A kutatás során azokat tartották a tudáselit tagjának, „[...] a széles értelemben vett tudás (ismeretek, legitimációk, világképek) előállításában, konstruálásában, ellenőrzésében, kezelésében, elosztásában, továbbadásában meghatározó szerepet játszó intézmények és szervezetek felső pozícióit foglalták el.” KOVÁCS I. GÁBOR–TAKÁCS, 2018. 9.

nagyszámú mérnök munkanélküliség megoldásáért is. A kivándorolt mérnököket illetően köztük van a televíziózás atyjaként emlegetett Babits Viktor (1934/35), az amerikai mérnöktovábbképzést szíven viselő Hetényi Miklós (1934/35), a szívgyógyszer-alapanyag kutatásokban élen járó Braun Géza (1930/31) és a Pennsylvania State University hírnevét öregbítő magyar feltaláló, Juhász Kálmán János (1927/28) is. Az imént felsorolt tudományos életpályák fényében az alapítvány nagymértékben hozzájárult a hazai műszaki kutatási területek fejlődéséhez és a hazai műszaki elitképzéséhez.

4.1.3. A kivándorlás néhány aspektusa

A külföldi ösztöndíjas programokkal kapcsolatban az egyik legnagyobb kockázati tényezőt a kiküldött tudományos szakemberek kintmaradása jelentette. A kivándorlás eleve gátolta az elitképzési koncepció teljesülését, hiszen az elképzelése lényege – Klebelsberg Kuno szavaival – éppen abban állt: „[...] hogy minden vezető nemzethez minden nagy tudomány szak küldhessen ki ösztöndíjasokat, akik visszatérve, kultúr színvonalon álló képviselői lehessenek tudományunknak.”⁵²³ Egy amerikai célterületű, nagyobb illetményi összeggel bíró ösztöndíj egzisztenciális alapot jelentett a tartós külföldi letelepedéshez. Ám a Smith ösztöndíjasoktól éppúgy elvárták a visszatérést, mint a többiektől. Nem volt véletlen, hogy a külföldi tanulmányutakat célzó programok szigorú kontrollrendszert alkalmaztak, elég, ha arra gondolunk, hogy milyen beszámolási kötelezettséget róttak az ösztöndíjasokra és egyszerre legfeljebb egy esztendőre biztosítottak stipendiumot.⁵²⁴ A kivándorlási kedv csökkentésére szolgált az is, hogy törvényben rögzítették: a külföldi ösztöndíjban részesültek tartoztak „[...] a vallás- és közoktatásügyi miniszter kívánságára közszolgálatba lépni s abban legalább öt évig megmaradni.”⁵²⁵ Ennek értelmében, amennyiben az a miniszter részéről megfogalmazódott, a volt ösztöndíjas közszolgálati pozícióba volt köteles lépni, amely már önmagában gátolta a külföldi munkavállalást.

Ha az időhatárokat és a külső befolyásoló tényezőket mellőzve nézzük a kivándorlással kapcsolatos adatokat: 31 főből⁵²⁶ 17 fő (54,8%) döntött életének valamely szakaszában a tartós

⁵²³ KLEBELSBERG Kuno: A tehetségvédelem és a pályaválasztás Cultur- és gazdaságpolitikai jelentősége. A magyar gyermektanulmányi kongresszuson 1926. február 2-án tartott beszéd. In: KLEBELSBERG, 1927. 323.

⁵²⁴ Ezt rögzíti az 1927:XIII. törvénycikk is: „[...] (3) Az ösztöndíj meghatározott időre, egyszerre legfeljebb egy évre engedélyezhető, de évről-évre meghosszabbítható. Az ösztöndíj indokolt esetben megvonható.” 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. 1927. évi *Országos Törvénytar (Corpus Juris)*, Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1927. 171.

⁵²⁵ Szintén az 1927:XIII. törvénycikk rögzítette. 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. Uo.

⁵²⁶ A vizsgálatban Nyíri László (1930/31) és Konkoly-Thege Gyula (1929/30) nem vett részt. Nyíri László 1944 novemberében a pestvidéki fogdából eltűnt. Arra nézve, hogy került fogdába csak feltételezéseink vannak. 1944

külföldi letelepedés mellett.⁵²⁷ E magas arány mögött azonban számos ok meghúzódhatott, éppen ezért hamis következtetésre jutnánk, ha csak ez alapján fogalmaznánk meg a kivándorlással kapcsolatos konklúziókat.

Ismerve a magyarországi kivándorlás huszadik századi aspektusait,⁵²⁸ feltételeztük, hogy a háborús események és a negyvenes–ötvenes években bekövetkezett, nagy horderejű, a társadalom minden rétegében változást előidéző, arra pozitív vagy negatív benyomással bíró események hatással voltak az ösztöndíjasok életére. Akár külső kényszerítő erőként a kivándorlásra ösztönözve őket. Ezek alapján külön időszavokban mértük az ösztöndíjasok kivándorlási időpontját, mely szavok időhatárait 1927–1943 (az ösztöndíjalapítvány működésének kezdete és az ország hadszíntérré válása előtti utolsó év), 1944–1945 (a hadszíntérré válás éve és a második világháború vége) 1946–1947 (az úgynevezett B-listázás kezdete és a kékcédulás választások éve), valamint az 1948–1956 (a kommunista hatalomátvétel, a kitelepítés és az 1956-os forradalom éve) közötti periódusok alkotják. Ezek alapján: a 31 főből 5 fő⁵²⁹ (16,1%) 1927–1943 között az ösztöndíjas tanév után közvetlenül, 5 fő⁵³⁰ (16,1%) 1944–1945, 4 fő⁵³¹ (12,9%) 1946–1947 és 3 fő⁵³² (9,7%) 1948–1956 között.⁵³³ Utóbbiak közül csak egy fő volt, aki feltételezhetően az 1956-os események után emigrált.⁵³⁴

után semmilyen adattal nem rendelkezünk vele kapcsolatban, halálának ideje és helye ismeretlen. *Magyar Közlöny*, 4. évf., 1948/133–134. 4. Konkoly-Thege Gyula ösztöndíjas hazatérése után nemsokkal, tragikus körülmények között hunyt el.

⁵²⁷ Lásd a 11. számú diagramot: A kivándorlók és a Magyarországon maradt Smith ösztöndíjasok száma (31 fő).

⁵²⁸ A 20. századi kivándorlás motivációi időszakonként változtak: az 1918–1920 közötti periódusban az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság, az ellenforradalom, a trianoni békeszerződés és a numerus clausus törvény bevezetése dominált, ekkor a célterület elsősorban a kulturális és nyelvileg is közelebb eső Németország volt. A harmincas évektől az erősödő zsidóellenesség miatt a kivándorlási célpont már a Tengerentúl volt. Az 1944/45 utáni kivándorlást tekintve a hadszíntérré válás, a szovjet jelenlét és a folyamatosan átalakuló magyar közélet miatt kivándorlók elsősorban Egyesült Államokban, Németországban, Ausztriában, Svájcban, Ausztráliában és a Dél-Amerikai országokban telepedtek le. A magyar kivándorlás 20. századi történetével kapcsolatban lásd bővebben Borbándi Gyula, Frank Tibor és Puskás Julianna vonatkozó műveit. BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Hága, Mikes International, 2006.; FRANK Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York (1919–1945)*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2015.; PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.; Az amerikai értelmiségi bevándorlásról, egyúttal az európai (és magyar) tudáselit kivándorlásáról lásd: FERMI, Laura: *Illustrious Immigrants. The Intellectual Migration from Europe 1930–1941*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1971.

⁵²⁹ Braun Géza (1930/31), Hetényi Miklós (1934/35), Józsa István (1927/28) Juhász Kálmán János (1927/28) és Rózsa Tibor (1931/32).

⁵³⁰ Böckh Béla (1938/39), Einwachter József (1933/34), Fényes Iván (1935/36), Puky Péter (1928/29), Vér Tibor (1928/29).

⁵³¹ Babits Viktor (1934/35), Becker Jenő (1933/34), Elischer Pál (1928/29), Morvay Gábor (1939/40).

⁵³² Maurer Gyula (1935/36), Tarics Sándor (1940/41), Varga László (1935/36).

⁵³³ Lásd a 12. számú diagramot: A kivándorlók megoszlása a kivándorlás idejének figyelembe vételével (17 fő).

⁵³⁴ Maurer Gyula (1935/36) Ausztriába emigrált, végül Svájcban telepedett le. ÁRPÁSI Zoltán: *Mosonyi Emil a vízépítés professzora*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2006. 168.

Összesen 25 fő (80,6%) az ösztöndíjas időszak letelte utáni öt éven belül Magyarországon maradt, közülük 14 fő⁵³⁵ élete végéig.

1944–1956 közötti három időszámban közel egyenlő arányban (5-4-3 fő) vándoroltak ki. Az 1944–1945 közötti években elsősorban az ország hadszíntérré válása és háborús események ösztönözhatték őket az ország elhagyására, nem is feltétlenül végleges letelepedési szándékkal. Az 1945 után kivándorolt személyek esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül a politikai és az ezzel szorosan összefüggő egzisztenciális okokat. Bár a műszaki tudományos elit 1945–1946 között elsősorban gazdasági nélkülözhetelenségéből adódóan – gondoljunk csak az újjáépítésben játszott szerepére – a többi elittel szemben védettebb státuszt élvezett, a „politikailag kompromittálódott” egyének – kivált a köztisztviselői vagy minisztériumi állásban lévők – ebből mit sem érezhettek.⁵³⁶

Az igazolási eljárásokat követően, 1946-tól az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések tárgyában kiadott 5000/1946. számú kormányrendelet⁵³⁷ értelmében létrehozott felügyelő bizottságok döntöttek arról, hogy az egyes közszolgálati tisztségeket betöltő személyek közül a bizottsági minősítés fényében, kiktől válnak meg. A politikai céllal bevezetett intézkedés – noha hivatalosan az adminisztrációs költség csökkentésével magyarázták – értelmében a kifejezetten közszolgálati alkalmazásban álló ösztöndíjasok közül is bocsátottak el, elsősorban a miniszteri osztálytanácsos vagy műszaki tanácsos pozícióban lévőket.⁵³⁸

A fent ismertetett adatok fényében 31 főből 5 fő (16,1%) döntött úgy, hogy 1943 előtt kivándorol, az ösztöndíjasok töredéke telepedett le külföldön a kiküldetés után közvetlenül. Túlnyomó többségük (83,9%) az ösztöndíjas időszak után hazatért és Magyarországon

⁵³⁵ Bogárdi János (1937/38), Feimer László (1930/31), Gyengő Tibor (1932/33), Hajdú Elemér (1936/37), Horváth Szabolcs (1931/32), Hüttl Hümér (1934/35), Janicsék (Jáky) József (1927/28), Karácsonyi László (1929/30), Nyíri László (1930/31), Rákosi György (1938/39), Rázsó Imre (1937/38), Springer (Sályi) István (1931/32), Szendy Károly (1936/37), Vörös Imre (1929/30).

⁵³⁶ Az igazolások kezdetén a műegyetemi oktatók szerencsésebb helyzetben voltak. Minthogy azonban az igazolási eljárások nem módosították a Magyar Kommunista Párt (MKP) által kívánt mértékben a Műegyetem összetételét és politikai arculatát, a munkáspártok szigorítást sürgettek. N. SZABÓ, 2017. 50. illetve N. SZABÓ József, 1997. 48.

⁵³⁷ 5.000/1946. M. E. számú rendelete az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések tárgyában. *Magyar Közlöny*, 2. évf., 1946/113. 1–3. A felügyelőbizottságok a politikai szempontú szelektálási céllal a megvizsgált személyeket kategóriákba osztották: azokat a személyeket, akik B vagy C minősítést kaptak, eltávolították. Az elnevezés is a B kategória megnevezéséből ered. Ami a műszaki elitet illeti, a B-listázásuktól a kommunisták pozícióik erősödését remélték a Műegyetemen. Ennek eredményeként olyan szakmai kiválóságok is felkerültek a listára, akik nem politikailag nem kompromittálódtak. N. SZABÓ, 2017. 50. A B-listázással kapcsolatban az irodalmat lásd bővebben a 454. számú lábjegyzetet.

⁵³⁸ Böckh Bélát (1938/39), Einwachter Józsefet (1933/34) Elischer Pált (1928/1929), Puky Pétert (1928/1929) 1946-ban a 5000/1946. számú kormányrendelet értelmében azonnali hatállyal elbocsájtották minisztériumi állásából. Ők mind a négyen 1946-ig elhagyták az országot.

helyezkedett el. A korábban ismertetett történelmi események kényszerítő hatását figyelembe véve kijelenthetjük, hogy az ösztöndíjalapítvány a kivándorlás kiszorításában sikeres volt, hiszen a programban résztvevő személyek nagy része 1943 előtt a hosszú távú anyaországi letelepedés mellett döntött. Nagyarányú kivándorlásra csak 1944-től került sor, amelynek okai azonban az ösztöndíjprogramon kívül álló, feltételezhetően politikai és ebből adódó egzisztenciális, esetleg morális tényezők lehettek.

A Smith Jeremiás ösztöndíj jelentőségének ismertetésekor a kivándorlás és a magyar–amerikai kapcsolatok margójára kívánczik még néhány szemléletes példa az ösztöndíjasok amerikai szakmai, olykor baráti kapcsolatait illetően. Fényes Iván (1935/36) és Kármán Tódor korábban már említett baráti hangvétellű levelei vagy Karácsonyi László (1929/30) és Clyde Bailey,⁵³⁹ háborús éveket is átívelő szakmai-baráti levélváltása is e kapcsolat meglétének bizonyítékai. Karácsonyi ösztöndíjas útja során ismerkedett meg Clyde Bailey professzonnal, akinek a vezetése alatt végzett kutatómunkát a Minnesotai Egyetemen. Szakmai kapcsolatuk idővel barátivá alakult, Bailey 1937-ben Magyarországra is ellátogatott. Bár levelezésük 1946-tól néhány évre megszakadt, 1957-ben – alig pár hónappal az ötvenhatos események után – Karácsonyi levélben kérte az amerikai professzor segítségét, amerikai elhelyezkedésével kapcsolatban.⁵⁴⁰ Karácsonyi esetéhez igen hasonló Bogárdi János (1937/38) kálváriája is, aki az ötvenes–hatvanas években több alkalommal kapott állásajánlatot Amerikából, amelyeket azonban állami nyomásra nem tudott elfogadni.⁵⁴¹

Az amerikai kapcsolatok kialakításának elősegítésében játszott szerepet erősíti az is, hogy az 1943 előtt kivándorolt ösztöndíjasok kivétel nélkül Amerikában telepedtek le, sőt, a negyvenes években kivándorolt személyek nagy része is ott kívánt új életet kezdeni. Fényes Iván (1935/36) 1946-ban küldött levelei is az amerikai úticélú kivándorlási tervekről árulkodnak.⁵⁴² Erre azonban, az akkora megváltozott kivándorlási lehetőségek miatt – utalunk itt Magyarországra, mint egykor ellenséges ország menekültjeinek bevándorlási szempontból kedvezőtlen helyzetére – alig volt esély.⁵⁴³ A negyvenes évek végén kivándorolt egykori

⁵³⁹ Clyde Harold Bailey (1887–1968): vegyészmérnök, a Minnesotai Állami Egyetem (University of Minnesota) egyetemi oktatója (1911–1952).

⁵⁴⁰ A disszidálási kísérlet végül sikertelenül zárult. UMA, CHBP SF, UARC 361.4.

⁵⁴¹ Bogárdi János amerikai kapcsolataival és életútjával kapcsolatos részutatást tanulmány formájában közöltem. RAPALI Vivien: „Operatív szempontból nem használható”–Töréspontok és pártállami érdekek egy tudós karrierútjában. *Betekintő*, 14. évf., 2020/1. 25–41.

⁵⁴² Fényes Iván 1946-os levelét lásd: RAPALI, 2020. 807–830. vagy CA, TKC, I./9.9.

⁵⁴³ A második világháború után a legfőbb kivándorlási célpont az Egyesült Államok volt. 1946-ban azonban az amerikai bevándorlási kvótarendszer nem tette lehetővé, hogy nagyobb számú közép-európai bevándorló telepedjen le. A menekültek számának törvényi szabályozására 1948 júniusában, majd 1950-ben került sor. A bevándorlás feltételeként szabták egy amerikai állampolgár által tett nyilatkozatot meglétét, amelyet a

öztöndíjasok, Németországban, Dél-Amerikában, kivált Argentínában és Venezuelában, valamint Ausztráliában telepedtek le. Voltak közöttük, akik az 1956-os forradalom eseményei által ismét résnyire kinyílt amerikai kapun átlépve, az ötvenes évek végén, Amerikába települtek át.⁵⁴⁴

Arról, hogy az 1956 után is Magyarországon maradt mérnökök közül hányan terveztek kivándorolni, konkrét adattal nem rendelkezünk. Csak a már ismertetett levelezések árulkodnak arról, hogy a végül Magyarországon maradt mérnökök egy része is fontolóra vette a kitelepülés lehetőségét. Nem rendelkezünk forrással arra nézve sem, hogy az 1943 előtti alacsony kivándorlási számok esetében mekkora szerepet játszott az amerikai bevándorlási politika hatása – amely az első világháború után fokozatosan szigorította a letelepedésre vonatkozó jogi szabályozását. E kérdések megválaszolásához részletes, biográfiai mélységű kutatások szükségesek, amelyre a dolgozat módszertani alapelvei és tartalmi korlátai miatt nem vállalkozhattunk.

bevándorlási kérelemhez kellett csatolni, ez volt az úgynevezett affidavit of support, de még ennek megléte sem garantálta a letelepedés lehetőségét. BORBÁNDI, 2006. 44.

⁵⁴⁴ Ide sorolható például Puky Péter (1928/29), aki Argentínából 1957-ben az Egyesült Államokba települt át, Varga László, aki Ausztráliából Californiába és Vér Tibor, aki Ausztriából szintén a Tengerentúlra költözött. Hallottuk. *Délamerikai Magyarország*, 1956. május 18. 2.; HL, Personalia, VII. 322/481. 43.; Tibor Ver Passes: Expert on Metals. *The Cincinnati Enquirer*, 1957. december 4. 30.

4.2. Az ösztöndíjasok társadalmi háttérének néhány aspektusa az adattári adatok alapján

4.2.1. Fogalmi keretek, a műszaki értelmiség mint társadalmi csoport meghatározása

A két világháború közötti műszaki értelmiség társadalomtörténeti feltárása csekély mértékben vizsgált terület, ahogy a műegyetemi ösztöndíjrendszer, a külföldi ösztöndíjak története, úgy a hazai mérnökség társadalomtörténeti vizsgálata sem preferált kutatási téma.⁵⁴⁵ A mérnökség társadalomtörténetét illetően elsősorban a Statisztikai Hivatal kötetekre hagyatkozhattunk. A húszas–harmincas években kezdődtek el az elsősorban szociológiai igényű feltárások,⁵⁴⁶ mely tendencia egy rövid interregnumot követően az ötvenes évek végétől folytatódott, bár ekkor már elsősorban a szocialista társadalom műszaki értelmiségi szerepei és az ehhez kapcsolódó szociológiai felmérések álltak a kutatások középpontjában.⁵⁴⁷

A bevezetőben megfogalmazott tézisek alapján, a kutatás során az egyik célkitűzés az volt, hogy az alapítvány működésének történeti feldolgozása mellett, az ösztöndíjasok társadalmi háttérével kapcsolatban is tájékozódjunk. E célok tudatában, az ösztöndíjas életutak kiegészítéseként ismerteti a dolgozat jelen alfejezete az ösztöndíjasok társadalmi hovatartozásának néhány vetületét.

A társadalomtörténészek által elfogadott álláspont szerint a tárgyalt korszakban az értelmiség meghatározást azokra az egyetemi (főiskolai) diplomát szerző, úgynevezett szellemi dolgozók esetében alkalmazzuk, akik jellemzően nem adminisztratív munkát végezve töltöttek be értelmiségi funkciót. Az értelmiség e szűkebb értelmezésébe beleértendő az összes szabadpályás élethivatást űző és a nem tisztviselőként alkalmazott szellemi dolgozó: az ügyvédek, az orvosok, a tanárok, a papok, az újságírók és egyéb kreatív értelmiségiek, valamint az értekezés célcsoportjának számító mérnökök.⁵⁴⁸ A (diplomás) műszaki értelmiség a

⁵⁴⁵ A műszaki értelmiséget többnyire a középosztállyal foglalkozó társadalomtörténeti munkák szokták említeni, az értelmiségi középosztály ismertetésekor, elsősorban a Bene munkájában közöltek és az értelmiségi középosztály válságával foglalkozó korábbi munkákra hivatkozva. BENE, [1933]. Ez alól Kovács M. Mária kötete képez kivételt, akinek az ezredfordulón megjelent műve már magában foglalja a mérnöki kart is, bár elsősorban a közéleti tevékenységükön és politikai állásfoglalásukon keresztül. KOVÁCS M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, Helikon, 2001.

⁵⁴⁶ BENE, [1933]; ILLYEFALVI, [1939]; MÓRICZ, [1934]; MOLNÁR, [1927].

⁵⁴⁷ A teljesség igénye nélkül: NÉMETH József: *A műszaki értelmiség társadalmunkban*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.; HARSÁNYI István: *A mérnökök, technikusok munkájáról, társadalmi, anyagi helyzetéről*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.; A szociológiai füzetek sorozat keretében: SOLYMOSI Zsuzsanna – SZÉKELYI Mária: *A mérnökökről*. Budapest, Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya, 1984.; SOLYMOSI Zsuzsanna – SZÉKELYI Mária: *Mérnök-generációk családi és életkörülményei*. Budapest, Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya, 1987.

⁵⁴⁸ GYÁNI, 1997/6. 1286.; GYÁNI–KÖVÉR, 2006. 277.

középosztályba,⁵⁴⁹ azon belül is az értelmiségi középosztályba⁵⁵⁰ sorolható, hiszen esetükben a felsőfokú végzettség és az intellektuális foglalkoztatás teljesül. A műszaki értelmiség meghatározásakor Bene megállapításait alapul véve alapvetően két dolgot kell figyelembe vennünk 1.) a csoport által végzett foglalkozások műszaki jellegét 2.) a csoport tagjainak műszaki főiskolai végzettségét (diploma). A műszaki értelmiség (a mérnöki kar) tehát az értelmiségnek műszaki irányú főiskolai képzettség által megkülönböztetett rétege, amelynek alapja nem (kizárólag) a foglalkozás kifejtésének azonos módja,⁵⁵¹ hanem az előképzettség közössége.⁵⁵²

Az ismertetett elméleti és fogalmi keretből adódóan rögzíthetjük, hogy a pályázat benyújtásakor⁵⁵³ valamennyi Smith ösztöndíjas az értelmiségi középosztályhoz, azon belül pedig a műszaki értelmiséghez tartozott, hiszen valamennyien rendelkeztek felsőfokú oklevéllel és a felvett munkahelyi adataik alapján mindannyian műszaki jellegű tevékenységet végeztek.⁵⁵⁴ Ez természetesen nem feltételezi azt, hogy valamennyi ösztöndíjas – szülei révén – már születésekor is az ún. értelmiségi középosztályhoz tartozott volna, hiszen – ahogyan később látni fogjuk – az apák közül sem mindenki volt mérnök, ügyvéd, orvos vagy az értelmiségi középréteg más csoportjából való.

4.2.2. Az ösztöndíjasok születési helyének, felekezeti hovatartozásának, előneveinek és az apai felmenő születéskori foglalkozásának ismertetése

Az ösztöndíjasok alacsony száma nem teszi lehetővé, hogy a Smith ösztöndíjasok jellemzői alapján nagy horderejű következtetéseket vonjunk le a két világháború közötti mérnökség társadalmi jellegzetességeivel kapcsolatban. Érdeemes ugyanakkor a kapott adatokat összevetni a Bene által vizsgált fővárosi mérnökség statisztikai adataival,⁵⁵⁵ annál is inkább mert a Bene-

⁵⁴⁹ A dolgozat a középosztály meghatározásáról és fogalmi problémáiról nem kíván értekezni. A középosztály-elméletekről és rétegeiről lásd bővebben: BÓDY, 2003.; GYÁNI, 1997/4. 30–45.; GYÁNI–KÖVÉR, 2006. 174–182.; KÖVÉR, 2006. 77–160.; KÖVÉR, 2002. 174–186. TÓTH, 1997/4. 46–72.; UTASI, 1997/4. 3–29.;

⁵⁵⁰ Az értelmiségi középosztály történetéről Gyáni Gábor, az értelmiségi középosztályáról Laky Dezső értekezik részletesebben. GYÁNI, 1997/6. 1265–1304.; LAKY, 1931.

⁵⁵¹ Bár a foglalkoztatás és a végzettség, mint attribútumok által a műszaki értelmiség jól körülhatárolható csoport, a mérnökség, mint fogalom ugyanakkor sokféle jellegű foglalkoztatást rejthet magában, úgy a magánalkalmazott, a közhivatalnok, magánzó vagy szabadfoglalkozásúakat. BENE, [1933]. 12.

⁵⁵² BENE, [1933]. 12. Mérnöki karról e kritériumok szerint, egységesen csak a húszas évektől beszélhetünk.

⁵⁵³ Minthogy az ösztöndíjasok társadalmi állása nem statikus, elsősorban az ösztöndíjas pályázat benyújtásakor és az apai felmenő társadalmi státuszával kapcsolatos adatok alapján vizsgálódunk.

⁵⁵⁴ A foglalkoztatás jellegéről lásd a 4.1.2. Az Ösztöndíjas karrierutak az adattári adatok tükrében című részt.

⁵⁵⁵ A historiográfiai fejezetben már utaltunk rá, most ismét hangsúlyozzuk, hogy a Bene-féle elemzés alapját képező kérdőíveket a Mérnöki Kamara 1930. évi nyilvántartásában szereplő 5314 budapesti mérnök közül 3658-an (68,8%) töltötte ki. A felmérés bár reprezentatív volt, eredményei mégis jól használhatók a vizsgált korszak mérnöki karának gazdasági és társadalmi helyzetének ismertetésekor. BENE, [1933].

féle adatokhoz hasonlítva – akárcsak a munkahelyi jellegzetességekkel kapcsolatban – kapunk magyarázatot a kirajzolódott tendenciákkal kapcsolatban.

Az 1890 és 1913 között született Smith ösztöndíjasok születési helyének földrajzi kerete a történeti Magyarország volt. Az ösztöndíjasok közel fele, 14 fő (42,4%)⁵⁵⁶ Budapesten, míg 19 fő (57,6%)⁵⁵⁷ vidéki településeken született.⁵⁵⁸ Az ország területéhez viszonyítva 23 fő (69,7%)⁵⁵⁹ született a trianoni országhatáron belül és 10 fő (30,3%)⁵⁶⁰ azon kívül.⁵⁶¹ Az ösztöndíjasok mintegy egyharmada tehát a trianoni határon túl született,⁵⁶² esetükben áttelepülésről beszélhetünk, mely egyúttal utal arra az első világháború után jelentkező súlyos társadalmi problémára, amelyet az elcsatolt országrészekről érkező családok elhelyezési problémái és integrálása jelentett.⁵⁶³

Bár a felekezeti hovatartozás elsősorban demográfiai mutatónak számít, mégis különösen szót érdemel az ösztöndíjasok társadalmi összetételének ismertetésekor, figyelembe véve a hazai műszaki értelmiségi réteg erőteljes német–izraelita gyökereit és a numerus clausus

⁵⁵⁶ Babits Viktor (1934/35), Becker Jenő (1933/34), Elischer Pál (1928/29), Feimer László (1930/31), Fényes Iván (1935/36), Horváth Szabolcs (1931/32), Hüttl Hümér (1934/35), Karácsonyi László (1929/30), Konkoly-Thege Gyula (1929/30), Pöschl Imre (1936/37), Rákosi György (1938/39), Springer (Sályi) István (1931/32), Szendy Károly (1936/37), Tarics Sándor (1940/41)

⁵⁵⁷ Bogárdi János (1937/38), Böckh Béla (1938/39), Einwachter József (1933/34), Gyengő Tibor (1932/33), Hajdú Elemér (1936/37), Hetényi Miklós (1934/35), Janicsek (Jáky) József (1927/28), Maurer Gyula (1935/36), Puky Péter (1928/29), Rázsó Imre (1937/38), Józsa István (1927/28), Juhász Kálmán János (1927/28), Maurer Gyula (1935/36), Morvay Gábor (1939/40), Nyíri László (1930/31), Puky Péter (1928/29), Rázsó Imre (1937/38), Rózsa Tibor (1931/32), Varga László (1935/36), Vér Tibor (1928/29), Vörös Imre (1929/30).

⁵⁵⁸ A nagyobb vidéki városokat illetően: Gyengő Tibor (1932/33), Janicsek (Jáky) József (1927/28), Maurer Gyula (1935/36) Szegeden; Puky Péter (1928/29) és Rázsó Imre (1937/38) Kassán, Hetényi Miklós (1934/35) Debrecenben, Braun Géza (1930/31) Egerben, Vörös Imre (1929/30) Győrben, Böckh Béla (1938/39) Pozsonyban, Józsa István (1927/28) Sopronban született.

⁵⁵⁹ Babits Viktor (1934/35), Becker Jenő (1933/34), Braun Géza (1930/31), Einwachter József (1933/34), Elischer Pál (1928/29), Feimer László (1930/31), Fényes Iván (1935/36), Gyengő Tibor (1932/33), Hetényi Miklós (1934/35), Horváth Szabolcs (1931/32), Hüttl Hümér (1934/35), Janicsek (Jáky) József (1927/28), Józsa István (1927/28), Karácsonyi László (1929/30), Konkoly-Thege Gyula (1929/30), Maurer Gyula (1935/36), Pöschl Imre (1936/37), Rákosi György (1938/39), Springer (Sályi) István (1931/32), Szendy Károly (1936/37), Tarics Sándor (1940/41), Varga László (1935/36), Vörös Imre (1929/30).

⁵⁶⁰ Puky Péter (1928/29) és Rázsó Imre (1937/38) Kassán, Böckh Béla (1938/39) Pozsonyban. A trianoni országhatáron kívül születettek esetében a település jellegét tekintve a kisvárosok és a falvak domináltak: Bogárdi János (1937/38) Torontáltordán, Hajdú Elemér (1936/37) Saroltaváron, Juhász Kálmán János (1927/28) Csapon, Morvay Gábor (1939/40) Tiszafarkasfalván, Nyíri László (1930/31) Galgócon, Rózsa Tibor (1931/32) Tótmegyeren, Vér Tibor (1928/29) Árvánadasdon. Az ösztöndíjasok születési helyei aszerint, hogy mely utódállamhoz kerültek a békekötés után: 8 Csehszlovákiához, 1–1 Romániához és Jugoszláviához lett csatolva.

⁵⁶¹ Lásd a 13. számú diagramot: Az ösztöndíjasok születési helyének megoszlása Budapest és a vidéki települések között (33 fő) és a 14. számú diagramot: Az ösztöndíjasok születési helyének megoszlása az ország területéhez viszonyítva (33 fő).

⁵⁶² A születési hellyel kapcsolatban Bene felmérése: az adatszolgáltató budapesti mérnököknek több mint egyharmada budapesti születésű, a nem budapesti születésű mérnököknek azonban majdnem fele az elcsatolt országrészekből származott. BENE, [1933]. 29.

⁵⁶³ Lásd bővebben a Trianon 100 Kutatócsoport által jegyzett tanulmánykötetben megjelent írásokat. BÓDY Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után. Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Trianon-dokumentumok és tanulmányok 2.* Budapest, MTA BTK, 2018.

rendeleteit. A felekezeti megoszlás vizsgálata alapján az ösztöndíjasok több mint fele, 23 fő (69,7%)⁵⁶⁴ római katolikus, őket követik jóval alacsonyabb számban a református 7 fő (21,2%),⁵⁶⁵ végül az evangélikus 3 fő (9,1%)⁵⁶⁶ felekezetűek.⁵⁶⁷ Nem tudunk izraelita ösztöndíjasról, de arra nézve sem tudunk pontos számmal szolgálni, hogy a pályázók között hányan lehettek e felekezet tagjai.⁵⁶⁸ Figyelembe véve a numerus clausus jogkorlátozó hatását, tudjuk, hogy számban eleve kisebb arányt képviseltek a műegyetemi hallgatóság körében keresztény hallgatótársaikhoz képest.⁵⁶⁹ Hiányukra utalhat az is, hogy az ösztöndíjasok között magas volt az állami alkalmazottak (egyetemi, minisztériumi, önkormányzati) foglalkoztatottak aránya, amely Gyáni Gábor értelmezése alapján,⁵⁷⁰ szintén csökkenthette az izraelita felekezetűek jelentkezését.

⁵⁶⁴ Becker Jenő (1933/34), Bogárdi János (1937/38), Böckh Béla (1938/39), Braun Géza (1930/31), Einwachter József (1933/34), Feimer László (1930/31), Gyengő Tibor (1932/33), Hajdú Elemér (1936/37), Horváth Szabolcs (1931/32), Hüttl Hümér (1934/35), Janicsék (Jáky) József (1927/28), Józsa István (1927/28), Karácsonyi László (1929/30), Maurer Gyula (1935/36), Morvay Gábor (1939/40), Nyíri László (1930/31), Pöschl Imre (1936/37), Rákosi György (1938/39), Rózsa Tibor (1931/32), Springer (Sályi) István (1931/32), Szendy Károly (1936/37), Tarics Sándor (1940/41), Vér Tibor (1928/29).

⁵⁶⁵ Fényes Iván (1935/36), Hetényi Miklós (1934/35), Juhász Kálmán János (1927/28), Konkoly-Thege Gyula (1929/30), Puky Péter (1928/29), Rázsó Imre (1937/38), Varga László (1935/36).

⁵⁶⁶ Babits Viktor (1934/35), Elischer Pál (1928/29), Vörös Imre (1929/30).

⁵⁶⁷ Lásd a 15. számú diagramot: Az ösztöndíjasok felekezet szerinti megoszlása (33 fő).

⁵⁶⁸ Az 1938/39. tanévből az összes pályázó ösztöndíjfolyamodványa fennmaradt, többek között Kemény István izraelita felekezetű okleveles építészmérnöké. Kemény pályázatát a szaktanár a javaslatlétel során nem ajánlotta, mert bár „matematikai érzéke kiváló, a szerkezeti feladatok megoldásában nem bír azzal a gyakorlati érzéssel, elképzelőtehetséggel és rátermettséggel, amely azok részére, akik az általa megjelölt szakmában dolgozni óhajtanak, elengedhetetlen követelmény.” BMEL, JNMGE RH, 4/c, 52. cs. 931. sz./1941. 1118/1938. Kemény István ösztöndíjfolyamodványa. A pályázó oklevele megfelelt minősítésű volt, de három publikációval rendelkezett és beszélt a célnyelvet, ugyanakkor a benyújtásakor tényleges katonai szolgálatot teljesített. Kemény esete csak példaként áll itt, abból messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le arra nézve, hogy az izraelita pályázókat hátrányos megkülönböztetés érte volna az adományozási eljárás során. Az 1927. évi XIII. törvénycikk és az alapítólevél nem zárta ki az izraelita felekezetű mérnököket a pályázatból, ám tekintve a numerus clausus hatásait feltételezhető, hogy elsősorban a keresztény felekezetű pályázók jelentkezését várták el.

⁵⁶⁹ A VERITAS Történetkutatóintézet és Levéltár gondozásában megjelent Trianon és a magyar felsőoktatás I–III. kötetei számos tanulmány keretében ismertetik a kérdéskört, számos írás foglalkozik a numerus clausus műegyetemi vonatkozásaival. A teljesség igénye nélkül: BATALKA Krisztina: A felvételi korlátozás kérdései a Műegyetemen 1918–1920-ban. In: UJVÁRY Gábor – LIGETI Dávid (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet, 2018. 87–102.; BATALKA Krisztina: „Úgy vettünk részt a verekezésben, hogy megverték bennünket.” A numerus clausus törvény módosításával összefüggő megmozdulások és fegyelmi ügyek a Műegyetemen. In: UJVÁRY Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás II.* Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet, 2019. 119–146.; LIGETI Dávid: A numerus clausus és Trianon következményei a Műegyetem építészmérnöki hallgatói anyakönyveinek tükrében (1910–1948). In: UJVÁRY Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás II.* Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet, 2019. 257–264.; A numerus clausus történetével kapcsolatban lásd: HARASZTI György: „Kényszerperegrináció az első világháború után”. In: BORSI-KÁLMÁN Béla (szerk.): *Homályzónák: Felvilágosodás és liberalizmus: Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára.* Budapest, [K. n.] 2000.; KARÁDY Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945).* Budapest, 1997.; KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945.* Budapest, Napvilág, 2012.

⁵⁷⁰ Bene megállapításaira támaszkodva Gyáni azt a következtetést vonta le, hogy a magángazdaság kötelékében, illetve a minisztériumokban, vagy az önkormányzatok körében közhivatalnokként dolgozó mérnökök között markáns felekezeti eltérések húztak éles választóvonalat: a közhivatalok a keresztény, a magánvállalatok főleg a zsidó mérnökök elhelyezkedésének váltak fő célpontjaivá. GYÁNI, 1997/6. 1294.

Ugyanakkor az ösztöndíjasok felmenőinek felekezeti megoszlását nem kutattuk. Még ha nem is volt közöttük izraelita felekezetű, az nem jelenti azt, hogy felmenőik között sem lehetett. A kortársak és Bene nyomán is feltételezhetjük,⁵⁷¹ hogy az értelmiségi réteghez tartozó mérnökök és ügyvédek között nyelvi tekintetben az elmagyarosodás, vallási tekintetben a felekezetváltás már a korábbi generációkban megtörtént. Ez az állítás éppúgy igaz a sváb gyökerű ösztöndíjasokra is.

Az ösztöndíjasok társadalmi miliójének ábrázolásához Bene statisztikai felmérése és Kovács I. Gábor elitkutatásai nyomán az apa foglalkozását is rögzítettük. A felhasznált forrásoknak köszönhetően minden esetben meg tudtuk adni az apa foglalkozását – ha nem is feltétlenül a születés évében, de ahhoz nagyon közel eső időszakban. Az összegyűjtött foglalkozásokat az ösztöndíjasoknál már ismertetett kategóriarendszerbe soroltuk, azzal a különbséggel, hogy az apáknál az őstermelést is beemeltük az ágazatok közé. Esetükben a foglalkoztatási főcsoportok is tágabb merítésűnek bizonyultak. Eszerint a korábban ismertetett kategóriákat kiegészítettük az ipari és forgalmi ágazaton belül pénz és hitelélet, a közszolgáltatón belül vasúti és postai szolgálattal, valamint pénzügyi igazgatási csoportokkal. Az értelmiségi szabadpályán belül megkülönböztettünk továbbá ügyvédi foglalkozást is. A közszolgálati ágazaton belül az oktatás és tudományos intézet ágazatot a nagyszámú tanár és tanító miatt módosítottuk tanügyi és tudományos intézeti szolgálatra. A munkaadó és munkaviszony alapján önálló, állami (állami és önkormányzati)⁵⁷² és magán kategóriákba soroltuk őket.

Az összegyűjtött adatok alapján az ösztöndíjasok születésekor az apák foglalkozását tekintve 32 főből⁵⁷³: 2 fő (6,3%) őstermelési, 9 fő (28,1%) ipari és forgalmi, 19 fő (59,4%) közszolgálati és 2 fő (6,3%) értelmiségi szabadpályás ágazatba tartozott.⁵⁷⁴ Az ipari és forgalmi ágazathoz tartozók a foglalkoztatási csoportot illetően 5 fő ipari, 3 fő pénz és hitelélet, 1 fő közlekedés. A közszolgálati főcsoportba tartozó állami alkalmazottak közül hasonló számú a vasúti és postai szolgálattal (4 fő), a tanügyi szolgálattal teljesítők (6 fő), valamint az egyéb közigazgatásban dolgozók (5 fő) száma. A pénzügyi igazgatásban 2 főt, a műszaki igazgatásban

⁵⁷¹ BENE, [1933]. 38.

⁵⁷² Az állami alkalmazás esetén nem tettünk különbséget állami és önkormányzati között.

⁵⁷³ Babits Viktor (1934/35) ösztöndíjas apjának születéskori foglalkozását, törvényes apa hiányában nem adtuk meg. Babitsot 1918-ban fogadta örökbe Babits Gyula, nevét is akkor válaszotta Josephiről Babitsra. Babits Gyula 1919-ben saját gyermekeként ismerte el.

⁵⁷⁴ Lásd a 4. számú táblázatot: Az ösztöndíjas apák foglalkozásának megoszlása ágazati, foglalkozási főcsoportok alapján az ösztöndíjas születésekor (32 fő alapján).

és az igazságügyi szolgálatban 1-1 főt találunk. Az értelmiségi szabadpályások közül 1 fő ügyvéd, 1 fő építész.⁵⁷⁵

A munkaadót tekintve számban az állami foglalkoztatottak dominálnak (20 fő), őket követik a magán alkalmazottak (7 fő), végül az önállók (5 fő).

Az ismertetett arányok alapján az ösztöndíjasok között az állami tisztviselők és a tanárok, tanítók gyermekei, a vasúti és postai szolgálatot teljesítő hivatalnokok, valamint az egyéb közigazgatásban dolgozók gyermekei domináltak (15 fő). A tanügyi szolgálatot ellátó 6 fő közül 1 fő egyetemi tanársegéd, 1 fő akadémiai tanár, 2 fő gimnáziumi vagy felsőbb leányiskolai tanár, 2 fő tanító volt. Nehezebb meghatározni a vasúti és postai szolgálatot teljesítők társadalmi állását, akik között az állomásfőnöktől a vasúti hivatalnokig számos variáns előfordult. Kevésbé jellemző, de nem példanélküli az állami műszaki szolgálatot ellátó mérnök apa (1 fő), az igazságszolgáltatásban dolgozó (1 fő) és az önálló iparos apa (1 fő). Előbbiekhez képest sokkal meglepőbb adat, hogy szinte egyáltalán nem képviseltette magát az ipari munkásság.⁵⁷⁶ Az értelmiségi szabadpályások közül is csak 1–1 főt találunk ügyvédi vagy építészmérnöki státuszban.

Az ágazati és foglalkoztatási főcsoportosítási megoszlások tág merítésű és változatos társadalmi státuszokat takarnak. A tág fogalmi keretekre jó példa, hogy az azonos foglalkoztatási ágazatba tartozó két őstermelő apa között lényegi különbség – noha mindkettő önálló –, hogy míg az egyik nagybortermelő volt, addig a másik 9 hold földön gazdálkodó kisbirtokos.⁵⁷⁷ Nem kevésbé problémás az egyéb közigazgatásban rögzített apák vizsgálata, akik között éppúgy találunk udvari tanácsost, főszolgabíró, mint községi jegyzőt vagy statisztikai hivatalnokot. Az sem volt minden esetben egyértelmű, hogy az asztalossegéd apa munkaadója a m. kir. Államvasutak volt, noha foglalkozásából adódóan ipari és forgalmi, azon

⁵⁷⁵ A törvényes apával nem rendelkező vagy örökbefogadott ösztöndíjas esetén az apa foglalkozását a születéskor nem közöltük. Mivel Babits Viktort (1934/35) 18 éves korában fogadták örökbe, apja foglalkozása nem volt megadható, ezért az elemzést 32 fővel végeztük.

⁵⁷⁶ Bene a magántisztviselőket 14,7%-ra becsüli, az önálló iparos és kereskedők egyaránt 13,3–13,3%-ra, az őstermelőket 6,5%-ra, az altiszti vagy segédszemélyzeti állást betöltőket 3–4% körülire. BENE, [1933]. 33–34. Összehasonlítva a Bene által kimutatott adatokat a Smith ösztöndíjas apák foglalkozásszerkezeti megoszlásával megállapítható: az őstermelő szülők aránya szinte azonos az általa közöltekkel. Bár Bene eltérő csoportosítási elv szerint a közhivatalnokokat és a szabadpályás foglalkozásokat összevonva kezelte – mi külön tárgyaltuk – mindkét esetben, noha eltérő arányszámokkal, de a különböző foglalkozási ágazathoz tartozó állami és önkormányzati, valamint magán alkalmazottak dominálnak. BENE, [1933]. 33.

⁵⁷⁷ A vizsgált csoportban az egyetlen földműves családi háttérrel rendelkező: Vörös Imre (1929/30). Az 1929-ben beadott pályázati adatlapján saját bevallása szerint szülei 9 hold földbirtok és egy két szobás családi ház tulajdonosai, az édesapja foglalkozása pedig gazdálkodó. BMEL, JNMGE RH, 4/c, 1. cs. 180. sz./1935. 1488/1929. Vörös Imre ösztöndíjfolyamodványa. Vörös, földműves szülők tehetséges gyermekeként küzdötte fel magát az értelmiség soraiba.

belül is iparos tevékenységet végzett. Őt ennek értelmében nem az állami közszolgálatba, hanem az ipari és forgalmi, azon belül ipar főcsoportba soroltuk.

Sem az elemzés során, sem a táblázatban nem tettünk különbséget a közszolgálati és ipari forgalmi állások értelmiségi jellegű munkakörei között, ezért nem tudjuk megállapítani, hogy hány olyan magán vagy állami tisztviselőként foglalkoztatott apa volt, akinek munkája szellemiségét tekintve inkább az értelmiségi munkakörhöz sorolható. Erre a problémakörre világított rá Bene is,⁵⁷⁸ amikor azt próbálta meghatározni, hogy hányan voltak azok, akik követték apjuk mérnöki hivatását. A probléma eredője pontosan az volt, amely esetünkben is nehézséget okozott, nevezetesen, hogy a tisztviselő státuszban lévőknek általában a rangja és nem a végzettsége megnevezésével tüntették fel a foglalkozását.⁵⁷⁹ Ugyanakkor, ha például az apa ügyvédi, bírói, jegyzői állásban volt, ha fogalmazóként vagy vasúti titkárként kezdte a pályáját, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy felsőfokú jogi képesítése volt. Ha műszaki szolgálatot látott el, főmérökként, mérökként vagy ipari magánalkalmazott hasonló beosztásban, tudjuk, hogy műszaki oklevéllel bírt. Ugyanígy feltételezhetjük a tanítók esetében is a tanítóképzői, a tanároknál az egyetemi végzettséget, a tanítói és a polgári iskolai képzettséget, de legalábbis a tanítói képesítés meglétét. Szinte biztos, hogy legalább négy középiskolai osztályt végeztek azok az apák, akik írnokok, irodatisztek, állomásfőnökök voltak.⁵⁸⁰ Az ösztöndíjat elnyert személyek között vannak ugyanakkor sokadik generációs mérnökök, akiknek apai felmenői szintén műszaki pályán tevékenykedtek. Csak példaként említve: Böckh Béla (1938/39), Janicsek (Jáky) József (1927/28), Hüttl Hümér (1934/35), ifj. Pöschl Imre (1936/37) mérnökök, építészmérnökök leszármazottai.

Mindezek fényében a közszolgálatot teljesítők (18 fő) és az ipari és forgalmi ágazatban foglalkoztatott személyek (6 fő) szinte valamennyien, az értelmiségi szabadpályások (2 fő) a tágan értelmezett középréteghez tartoztak, a középosztály különböző hierarchikus szintjein helyezkedtek el. Az ismertetett arányok alapján pedig az ösztöndíjasok több mint kétharmada a középosztály különböző rétegeiből érkezett.⁵⁸¹ A rendelkezésünkre álló adatokból – az apa

⁵⁷⁸ BENE, [1933]. 33–34.

⁵⁷⁹ Ez alól kivételt képezhetnek az állami vagy magánalkalmazott mérnökök-főmérnökök, a munkahelyi beosztás megnevezése már önmagában foglalta vagy utalt a felsőfokú képzettség jellegére, ti. a mérnöki oklevélre.

⁵⁸⁰ KOVÁCS I.–TAKÁCS, 2018. 42–43.

⁵⁸¹ Bene is hasonló következtetésre jutott a fővárosi mérnökök apai felmenőinek vizsgálata kapcsán, felmérése szerint 34,6%-uk az úgynevezett „magasabb intelligenciájú családból származik”, mely alatt ő a köztisztviselőkkel összevont szabadpályásokat értette. BENE, [1933]. 32. Az apák foglalkozásánál a magántisztviselőket 14,7%-ra becsülte, az önálló iparos és kereskedők egyaránt 13,3–13,3%-ra, az önálló őstermelők ennek felét 6,5%-ra, az altisztvi vagy segédszemélyzeti állást betöltőket 3–4% körülire. BENE, [1933]. 33–34.

vagyoni és jövedelemviszonyai, illetőleg az iskolázottságának közelebbi vizsgálata nélkül – azt azonban nem tudjuk meghatározni, hogy a tágan értelmezett középréteg mely részéből és mekkora arányban érkeztek.⁵⁸² Ám ezek vizsgálata a jelen értekezés tartalmi kereteit marginálisan érinti, ennél részletesebben nem kívánjuk elemezni az apai felmenők társadalmi státuszát.

Az ösztöndíjasok társadalmi státuszának meghatározásakor a presztízs értékű, a társadalmi hierarchiában fontos elemként megjelenő apai ágon öröklött előnevet meglétét is vizsgáltuk: egynegyedük, összesen 9 fő⁵⁸³ (27,3%) rendelkezett apai ágon öröklött előnévvel, amelyből egy főnek vitézi cím jutott.⁵⁸⁴ A felekezeti megoszlás alapján a 9 fő közül 5 fő római katolikus – ide tartozik az egyetlen vitézi címmel rendelkező is –, 3 fő református, 1 fő evangélikus vallású volt. A foglalkozást illetően: 2 fő magánalkalmazott mérnök, 3 fő banki tisztviselő, 1-1 fő járásbíró, udvari titkár, főszolgabíró és statisztikai hivatali tisztviselő.

Az ösztöndíjasok foglalkozási megoszlását illetően már szóltunk. Társadalmi állásukkal kapcsolatban tett megállapításunkat, azonban ismét rögzítjük: a Smith ösztöndíjasok valamennyi tagja az értelmiségi középréteghez tartozott, minthogy végzettségét tekintve műszaki diplomával rendelkezett, foglalkozását tekintve pedig műszaki jellegű munkát végzett.

Az itt felvetett és nyitva hagyott kérdések okán az ösztöndíjasok társadalmi háttérét tekintve megközelítőleg tudunk képet alkotni. A kibocsájtó társadalmi réteg és a társadalmi állás még pontosabb meghatározásakor további adalékokkal szolgálhat az apák vagyoni- és jövedelmi viszonyainak, képzettségének és iskolázottságának rögzítése. Mindez azonban a dolgozat tematikai kereteinek szétfeszítése nélkül nem valósulhatott volna meg, ezért ennél részletesebben nem vállalkoztunk a kérdés megválaszolására.

⁵⁸² Az ösztöndíjas apák adatait és a Bene által készített felmérést összevetve megállapítható, hogy az 1930-ban felvett mérnökök társadalmi összetételére és származására vonatkozó adatok arányait tekintve igen hasonló képet mutatnak a Smith ösztöndíjasok hasonló szempontok szerint végzett vizsgálatával. A Smith ösztöndíjasok között felfedezhetjük a mérnöki kar társadalmi összetételének mintáit. Helytelen lenne ugyanakkor azt a megállapítást tenni, hogy a velük kapcsolatban tett észrevételek kivetíthetők a vizsgált korszak teljes hazai műszaki értelmiségére. Ezt nem teszi lehetővé sem az ösztöndíjasok kis létszámú csoportja, sem a Bene által vizsgált fővárosi mérnökség szűk köre.

⁵⁸³ Böckh Béla (1938/39), Elischer Pál (1928/29), Fényes Iván (1935/36), Gyengő Tibor (1932/33), Konkoly-Thege Gyula (1929/30), Morvay Gábor (1939/40), Pöschl Imre (1936/37), Puky Péter (1928/29), Rákosi György (1938/39).

⁵⁸⁴ Lásd a 16. számú diagramot: Az apai ágon öröklött előnevekkel rendelkezők száma és megoszlása az ösztöndíjasok között (33 fő).

5. ÖSSZEGZETT KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

A bevezetőben felvetett történeti kérdésekre, az egyes fejezetekben, a forrásokra támaszkodva már válaszoltunk. Jelen fejezetben a kutatás eredményeit, a megválaszolt kérdéseket, a konklúzióinkat összegezzük.

Az alapítás előzményeivel kapcsolatban ismertettük azokat a körülményeket, amelyek a húszas évek végén indokolták létrehozását. A történeti keretek megrajzolásával elhelyeztük az alapítvány helyét és szerepét a két világháború közötti időszak elitképzési koncepciójában. Az alapítás körülményeinek és az alapítólevél szövegének figyelembevételével megállapítottuk, hogy az alapot a Minisztertanács kezdeményezésére, Klebelsberg Kuno támogatásával hozták létre. Bemutattuk azt is, hogy mind az alapítás, mind a működtetés során kiemelkedő szereppel bírt az ösztöndíjas célcsoportot kibocsájtó Műegyetem. Ezzel kapcsolatban ismertettük az alapítvány és az univerzitás kapcsolatát. Az ösztöndíjadományozási eljárás során láthattuk, hogy az egyetem szervezeti egységébe tartozó szakosztályi és rektori, valamint egyetemi tanácsoknak a szakmai szemrevételezésben és a szakmai felügyeletben fontos, megkerülhetetlen szerepe volt. Sokkal erősebben esett a latba a Műegyetem, mint az 1927. évi XIII. törvénycikkben létrehozott Országos Ösztöndíjtanács. Fény derült arra az is, hogy a pályázat benyújtásakor az ösztöndíjasok körében magas volt az aránya a műegyetemmel munkaviszonyban állóknak.

A történeti feltárás alapján megállapítottuk, hogy az 1927–1941 között működő Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány harminchárom fiatal mérnöknek biztosított külföldi kéziösztöndíjat a célból, hogy tudományos kutatásait és addig megszerzett ismereteit amerikai tanulmányúttal egészítse ki. Rögzítettük azt is, hogy a tárgyalt korszakban ez volt az egyetlen olyan ösztöndíj, amelyet kizárólag mérnökök vehettek igénybe.

Azzal kapcsolatban, hogy az érdekelt felek a pályázati bírálat során szem előtt tartották-e mindazon célokat, amelyeket az alapítás során megfogalmaztak – úgy az elitképzési, mint a műegyetemi és gazdasági érdekeket – megállapítottuk, hogy a működtetők elsősorban arra törekedtek, hogy a nyertes pályázók lehetőleg olyan kutatási témákkal foglalkozzanak, amelyek adott időszakban a hazai tudományos és ipari fejlődés szempontjából fontosak voltak. Ebben az értelemben a hazai műszaki tudományok, nemkülönben az ipar fejlesztésére tett kísérletek részét képezi a Smith Jeremiás ösztöndíjasok által hazahozott tudás és az abból kovácsolt tőke. A protekció és az előnyben részesítés problémakörével kapcsolatban egy általunk kialakított

szempontrendszer szerint elemeztük a pályázati alkalmasságot. Láthattuk, hogy ez nem mindig nyilvánult meg a közzétett dolgozatok számában vagy az oklevél minősítésében. A külön figyelmet érdemlő esetek ismertetése mellett ezért itt tekintetbe vettük a doktori cím meglétét, valamint az alapítvány által megfogalmazott célt, ti. a fiatal szakemberek tudományos előmenetelének támogatását. Utóbbi elvi keretbe beleillett, hogy olyanokat (is) segítsenek, akik koruknál vagy más okból kifolyólag még nem léptek rá a tudomány ösvényére, de kutatási témájuk és/vagy egyetemi előmenetelük alapján alkalmasnak bizonyultak rá.

Rögzítettük, hogy az alap elsődleges célja, a hazai nehézségek kiküszöbölésével, explicit módon, nemzetközi színvonalon működő, a hazai műszaki életben vezető szerepet betöltő szakemberek képzése volt. Vagyis az ösztöndíjalapítvány a műszaki elit utánpótlására – Klebelsberg elitképzési koncepciójának sarkalatos pontja – tett kísérlet volt.

Fontosnak tartjuk itt rögzíteni azt is, hogy az elitképzési koncepció értékelésének a második világháborút követő elitcsere, a műszaki elit összetételének gyökeresen változása – ezt látjuk a 20. évi karrieradatokban – torzítja a képét. A történelmi események és az azokból eredő társadalmi változások, amelyek akár kivándorlása, szakterület feladásra vagy munkahelyváltásra kényszeríthették az ösztöndíjasokat, nem tették lehetővé, hogy a korábbi, a bevezetőben felvetett elitképzési koncepció sikerességének teljes mérlegét megvonjuk. Ám minthogy az alapítvány tevékenységét és annak eredményét mindenképpen szerettük volna szemléltetni, az imént említett kutatási nehézségek miatt nem az elithez tartozást, hanem az elitbe való bekerülésre utaló jeleket vettük figyelembe a pályáíveknél.

Az elitbe jutás folyamatának egyik – ha a célokat tekintve szerénynek is mondható – eredményének számított, hogy az egykori ösztöndíjasok kiküldetésük után műszaki szakterületen működtek tovább. Nem történt pályaelhagyás, még a kivándorlók körében sem. Mérnökként, osztályvezetőként, egyetemi oktatóként, kutatási igazgatóként végzettségüknek megfelelően dolgozhattak, ha nem is feltétlenül az általuk választott vagy preferált szakterületen. Ugyanakkor kevés olyan ösztöndíjas volt, akik mindhárom időszakban egyetemi oktatóként vagy kutatóként működtek volna, de kevés volt azoknak a száma is, akiket a három időszakban pusztán az egyetemi oktatói vagy kutató státuszt vettük volna figyelembe, nem mindenki esetében lett volna egyértelmű, hogy elindult-e az elitbe való bejutás. Annál is inkább, minthogy az ösztöndíjasok közül sokan – hosszabb vagy rövidebb ideig – munkahelyi beosztásukat tekintve nem a tudományos szférában (felsőoktatási intézmény vagy kutatóintézet) dolgoztak. Figyelembe kell venni tehát azt is, hogy birtokoltak-e, vagy

birtokolhattak-e később egyfajta hatalommal, befolyással bíró pozíciót,⁵⁸⁵ volt e munkahelyi előmenetel, valamint részt vettek-e bármilyen módon a tudományos életben. A felvett karrieradatok alapján láthattunk, hogy a szakmai előmenetel jelei már rövid időtávon belül is (5 év) megmutatkoztak. Noha elsősorban az állami, önkormányzati és magánalkalmazott mérnökként működő ösztöndíjasoknál volt figyelemreméltó a munkahelyi előrelépés (például: mérnök-főmérnök, titkár-szabadalmi bíró), a magántanári cím megszerzésével, az egyetemi tanári kinevezéssel az oktatóknál is megmutatkozott az előrelépés. A különböző idősikokban felvett karrieradatok tehát erőteljesen utaltak arra, hogy az ösztöndíjasok túlnyomó többsége az ösztöndíjas időszak leteltével (néhányan már előtte is) a műszaki elitbe vezető útra lépett.

Nem kevésbé volt releváns a tudományos fokozat, a már említett magántanári képesítés és az akadémiai tagság meglétének szemrevételezése, mint az elithez való tartozás egyik kritériuma. A csoportos eredmények mellett a kiemelkedő egyéni életutakat is szemléztük: ott volt közöttük Bogárdi János (1937/38) a hazai hidrológiai kutatások kiemelkedő képviselője, Janicsek (Jáky) József (1927/28) a talajmechanikai kutatások szakértője. Karácsonyi László (1929/30) az élelmiszeripari kutatásokban élenjáró vegyészmérnök, Feimer László (1930/31) hidász, Gyengő Tibor (1932/33), Vörös Imre (1929/30), Sályi István (1931/32), Rázsó Imre (1937/38) is. A kivándorolt mérnököket illetően a televíziós atyja, Babits Viktor (1934/35), Hetényi Miklós (1934/35), Braun Géza (1930/31) és Juhász Kálmán János (1927/28) is. Az alapítvány tehát hozzájárult a hazai műszaki kutatások fejlődéséhez, a műszaki karban vezető szerepet betöltő személyek utánpótlásához. Az ösztöndíjasok egy része részt vett az 1945-ben kezdődő újjáépítési munkálatokban és – bár ez az alapításkor célként aligha volt meghatározva – hosszútávon hozzájárult a Rákosi-rendszer nehéziparosítási tendenciáihoz is. A kivándorolt ösztöndíjasok révén pedig, a „marslakók” mellett,⁵⁸⁶ szerepet játszott abban, hogy nemzetközileg is ismertté tegye a hazai mérnököket.

⁵⁸⁵ Bódy Zsombor összefoglalója mentén a két világháború közötti elitekkel kapcsolatban két felfogás élt és él továbbra is a magyar társadalomtörténészek körében. Az egyik elitnek tekinti mindazon rétegeket, akik diplomával rendelkeztek. Ezzel szemben a másik felfogás szűkebb körben húzza meg az elit körét, s csak azokat sorolja oda, akik valamifajta hatalom birtoklása révén jutnak be a vizsgált csoportba. BÓDY, 2017. 5. Jelen esetben a szűkebb kategóriát alkalmaztuk.

⁵⁸⁶ Kulturális köztudomású utalás a XX. században a magyar tudósok amerikai megítélésére. Az amerikai tudományos társadalom szemében emberfeletti képességekkel bíró magyar tudósok, akik érthetetlen, ezzel együtt megtanulhatatlan nyelven beszélnek, jellegzetes akcentussal beszélnek az angol nyelvet és egy kicsi, távoli országból származnak. Szilárd Leó e jellemzés okát, az Enrico Fermivel folytatott diskurzusa során humorosan így magyarázta: Magyarország a Marsról érkező idegenek frontja. A kifejezés eredetének történetét Marx György ismerteti. MARX György: A marslakók legendája. *Fizikai Szemle*, 47. évf., 1997/43. 77–83. A marslakók közé szokás sorolni többek között Teller Edét, Arthur Koestlert, Neumann Jánost, Bay Zoltánt, Szilárd Leót és Szent-Györgyi Albertet. A magyar tudósok különleges tehetségére és annak eredőire utal Laura Fermi is. FERMI, 1971.

Bár jelen fejezetben már rögzítettük, most szükségét érezzük ismét felhívni a figyelmet arra, hogy a kutatás eredményei alapján a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány – bár a maga nemében egy rendkívül sikeres ösztöndíjprogram volt – elsősorban Klebelsberg elitképzési kísérletének minősül. Noha ösztöndíjasai között valóban voltak, akik később a műszaki elitbe kerültek, de – a már többször említett nehézségek miatt – nem vállalkozhattunk arra, hogy a kiugró egyéni pályák kiemelésén túl elemezzük az elitbe kerülés arányait. Jóllehet más történeti keretek között talán kevesebben estek volna ki vagy többen kerültek volna be a műszaki elitbe.

Az ösztöndíj tevékenységének értékelésekor számba vettük a kivándorolt személyeket, ahol tudtuk rögzítettük a kivándorlás helyét és idejét. Ezek alapján 1943 előtt 5 fő (16,1%) maradt az Egyesült Államokban. Nagyarányú kivándorlásra csak 1944-től került sor, amelynek okai azonban az ösztöndíjprogramon kívül álló, politikai, egzisztenciális, morális tényezők voltak. Nem hagyhattuk figyelmen kívül az 1943–1956 közötti időszak kényszerítő hatásainak figyelembe vételét, az ország hadszíntérré válását, a szovjet hadsereg jelenlétét, a B-listázást, a háború utáni teljes politikai, gazdasági és társadalmi változást. A történelmi események kényszerítő hatását szem előtt tartva konstatáltuk, hogy az ösztöndíjalapítvány a kivándorlás kiszorításában sikeres volt, mert a programban résztvevő személyek túlnyomó többsége (83,9%) 1943 előtt a hosszú távú anyaországi letelepedés mellett döntött. Ez a tény már önmagában is figyelemreméltó volt, hiszen a műszaki tudományok területén az Egyesült Államok által kínált feltételek egy egzisztenciálisan stabilabb, gyorsabb, magasabb előmeneteli lehetőségekkel és nemzetközi elismertséggel párosuló élet lehetőségét kínálták. Az ösztöndíjalapítvány kontrollrendszere – a többi külföldi ösztöndíjéhoz hasonlóan – ugyanakkor úgy lett kialakítva, hogy a kivándorlást, a tartós amerikai letelepedés kockázatát csökkentse. Bár nem minden ösztöndíjas futott be nemzetközileg sikeres vagy nagyívű pályát, de arányait tekintve megállapítottuk, hogy a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány eleget tett annak az elvárásnak, hogy a műszaki elit utánpótlására kísérletet tegyen.

Válaszokat kerestünk arra nézve is, hogy az alapítvány által biztosított külföldi ösztöndíj elősegítette-e az ösztöndíjasok külföldi kapcsolatainak kiépítését, és ha igen, úgy ez milyen előnyökkel járt számukra. A kialakult magyar–amerikai tudományos kapcsolatoknál példaként említettük Fényes Iván (1935/36) és Kármán Tódor már-már baráti hangvételű leveleit, a Kármán körül koncentrálódó aerodinamikai kutatásokat végző mérnököket. Ide sorolhatjuk a Fleischmann Laboratory körül csoportosuló vegyészmérnököket vagy Bogárdi János (1937/38) és Karácsonyi László (1929/30) amerikai levélváltásait. Az ösztöndíjnak köszönhetően, hosszabb időt külföldön töltő tudományos szakembereknek egy olyan szűk, amerikai kapcsolati

hálóval rendelkező csoportja képződött, amely – a személyes előnyökön túl – jövedelmező volt a küldő intézménynek számító Műegyetemnek, a magyar tudományos és kulturális közéletnek és a hazai gazdaságnak is.

A születési hely, a felekezeti hovatartozás, az apák foglalkozási megoszlása és az előnevek alapján vázolt társadalmi háttér megmutatta, hogy az ösztöndíjasok – kevés kivételtől eltekintve – a középréteg legkülönbözőbb szintjeiről érkeztek. Közöttük nagy számban voltak állami és magántisztviselők, tanárok gyermekei, de találunk például 9 holdas gazdálkodó, kovács és betűszedők gyermekére éppúgy, mint építész, egyetemi tanársegéd vagy részvénytársasági titkár utódára. Az elemzés ugyanakkor csak vázlatosan érzékeltette az ösztöndíjasok társadalmi háttérét, nem tárta fel olyan mélységben, mint az a társadalmi háttér vizsgálatoknál megszokott.

A kutatás a bevezetőben feltett kérdések megválaszolása mellett továbbiakat is felvetett, egyúttal új kutatási irányokra világított rá. A történeti áttekintő fejezetekben említett, eddig feldolgozatlan külföldi ösztöndíjak feltárására, amelyek tovább gyarapíthatják a klebelsbergi elitképzés és ösztöndíjpolitikai kutatásokat és a hazai műszaki felsőoktatás történetét. Későbbi kutatások alapját képezheti egyebek mellett a Smith-ösztöndíjasok és a két világháború közötti hazai mérnöki kar társadalmi mobilizációjának vizsgálata, nem különben az eddig szinte ismeretlen műegyetemi pályadíjak, segélyek, ezzel együtt az egyetemi ösztöndíjhálózat és a dotációs mechanizmusok rekonstrukciója.

Mindezen felmerült további kutatási irányok ellenére a disszertáció mégis hiánypótló a tekintetben, hogy levéltári források segítségével rekonstruálta az ösztöndíjalapítvány és az ösztöndíjasok történetét. Az értekezés adalékokkal szolgál a Műegyetem és nem utolsósorban a műszaki értelmiség történetéhez. Az ösztöndíjadományozási eljárás jellegzetességeinek és a gyakorlatban való megvalósulásának ismertetésével, a protekció problémakörének körbejárásával és az ösztöndíjasok életpályájának elemzésével betekintést enged egy két világháború közötti időszakban működő ösztöndíjalapítvány működésébe, egyúttal pedig kiegészíti a klebelsbergi elitképzés eszközeül szolgáló külföldi ösztöndíjak történetét.

6. FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

6.1. Felhasznált források

Magyarországi Levéltári Források

ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest

3.2.4.

K-792 Merrick Hálózati, operatív és vizsgálati iratok 1945–1990, BM III/I. csoportfőnökség és jogelődjei által kezelt dossziék, Kutató (K) dossziék, „Merrick”

BMEL, Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára, Budapest

100 Oktatói törzslapok
 100/c. Doktori oklevél mintalapok
 103/f. Építőmérnöki hallgatók törzskönyvei
 104/f. Gépészmérnöki hallgatók törzskönyvei
 105/d. Építészmérnöki hallgatók törzskönyvei
 106/d. Vegyészmérnöki hallgatók törzskönyvei
 413 Vörös Imre iratai (1942–1971)

JM RTJ

3/b Magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Rektori tanácsülési jegyzőkönyvek (1933–1941 évek):
 Rektori tanácsülési jegyzőkönyvei 1926–1927, Rektori tanácsülési jegyzőkönyvei, 1927–1928, Rektori tanácsülési jegyzőkönyvei 1928–1929, Rektori tanácsülési jegyzőkönyvei, 1929–1930, Rektori tanácsülési jegyzőkönyvei 1930–1931, Rektori tanácsülési jegyzőkönyvei 1931–1932, Rektori tanácsülési jegyzőkönyvei 1932–1933, Rektori tanácsülési jegyzőkönyvei 1933–1934

JM RH

65.cs.

617. Magyar királyi József Műegyetem, Rektori Hivatal iratai, A Műegyetem amerikai kapcsolatai

JM RH

96.cs. 746.sz. Magyar királyi József Műegyetem, Rektori Hivatal iratai, Czigler-féle jutalomdíjak

JM RH

96.cs. 745.sz. Magyar királyi József Műegyetem, Rektori Hivatal iratai, Sztoczek-féle szigorlati díjak

JM RH

96.cs. 748.sz. Magyar királyi József Műegyetem, Rektori Hivatal iratai, Hauszmann féle jutalomdíjak

JNMGE ETJ

4/a Magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek (1934–1941 évek):
Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvei 1934–1935, Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvei 1935–1936, Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvei 1936–1937, Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvei 1937–1938, Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvei 1938–1939, Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvei 1939–1940, Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvei 1940–1941, Egyetemi tanácsülési 1946–1947.

JNMGE GH

21/a Magyar Királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdasági Hivatala, Iratok (1913–1949), Alapítványi és alappénztári napló és főkönyv (1913–1943)

JNMGE GVK

104/b Magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi
Egyetem, Gépész- és Vegyészmérnöki Kar jegyzőkönyvei (1938–1944)

JNMGE RH

3/c, 1. cs.

180. sz./1935. Magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi
Egyetem Rektori Hivatal iratai, Amerikai Smith féle ösztöndíjasok ügyei
(1926–1935)

JNMGE RH

4/c, 52. cs.

931. sz./1941. Magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi
Egyetem Rektori Hivatal iratai, Amerikai Smith féle ösztöndíjak (1935–
1941)

JNMGE RH

4/c, 60.cs.

1543. sz. Magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi
Egyetem Rektori Hivatal iratai, Szabó János-féle ösztöndíjalapítvány

JNMGE RH

4/c, 47. cs.

2223. sz. Magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi
Egyetem Rektori Hivatal iratai, Az Aerotechnikai Intézet létesítésével
kapcsolatos iratok.

JNMGE RTJ

4/b

Magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi
Egyetem, Rektori tanácsuléseinek jegyzőkönyvei (1938–1941 évek):
Rektori tanácsulési jegyzőkönyvei 1938–1939, Rektori tanácsulési
jegyzőkönyvei 1939–1940, Rektori tanácsulési jegyzőkönyvei 1941–
1942

HL

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

- AKVI,
19636/556. Anyakönyvi lapok, Feimer László
- Personalia,
VII. 257/259.d. Personalia gyűjtemény, Kardos János dr. ügyvéd hagyatéka, Varga László peres anyaga 1947
- Personalia,
VII. 322/481. Personalia gyűjtemény, Winkler László repüléstörténeti hagyatéka 1926–2001, Személyek dossziéi, Varga László
- MEL Miskolci Egyetem Levéltára, Miskolc
V/I. 21.
Egyéb iratok, Személyi Fond, Sályi István, id. (1900–1974) prof. alállag 1949–1969
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest
- K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1926. július 14.
- K 106
- 161.cs. 121. Külügyminisztérium iratai, Washingtoni Követség iratai, Iskola- és egyéb kulturális ügyek (1931–1932)
- K114
6. cs. 9. Külügyminisztérium iratai, Chicagói Konzulátus ügyei (1921–1941), Kulturális ügyek (1924–1942)
- K 130
10. cs. 13/f. Külügyminisztérium iratai, New York-i Főkonzulátus (1922–1941), Tanulmányutak, ösztöndíjak, kongresszusok

K636

715. cs. 69. fsz. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai, Smith Jeremiás ösztöndíj (1932–1936) iratai

K636

726. cs. 91. fsz. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai, Hariseion görög ösztöndíj (1932–1936)

K636

722. cs. 81. fsz. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai Humboldt alapítvány (1932–1936)

K636

715. cs. 68. fsz. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai, Rockefeller ösztöndíj (1932–1936): ösztöndíjasok ellátmánya, ösztöndíjak odaítélése, ösztöndíjasok jelentése, vegyes ügyek

K636

715. cs. 70. fsz. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai, Magyar–amerikai munkástanuló-akció (1932–1936)

Külföldi levéltári források

CA, Caltech Archives, Pasadena, California, United States of America

TKC,

I./9.9. Theodore von Karman Collection, Personal Correspondence, Fényes Iván 1936–1938, 1946, 1951

TKC,

I./1.17 Theodore von Karman Collection, Personal Correspondence, Anderlik (Abody–Anderlik) Előd and Béla 1926, 1929–1930, 1932, 1935–1936, 1946–1947, 1949, 1951–1952

TKC, I./14.39.

Theodore von Karman Collection, Personal Correspondence,
Juhász, Kálmán J. de, 1936–1937, 1941, 1946, 1949, 1954

TKC I./13.4.

Theodore von Karman Collection, Personal Correspondence,
Hetényi, Miklós, 1926, 1936-1937, 1939, 1941, 1947, 1956, 1961

PSUA, Special Collections Library, Pennsylvania State University, State
College, Pennsylvania, United States of America

KJDJP, 229.

Kalman J. De Juhasz papers (1928–1953)

RPI IASC, Rensselaer Polytechnic Institute, Institute Archives and Special
Collections,

VBP, MC 78

Victor Babits papers

UIA, University of Illinois Archives, Urbana, Illinois, United States of
America

PDKP GC,

2/6/1. 206. V. President David Kinley Papers, General Correspondence, Ver,
Tibor - 1929–1930

UMA, University of Minnesota Archives, Minneapolis, Minnesota, United
States of America

CHBP SF,

UARC 361.4. Clyde H. Bailey papers (uarc 361), Subject Files, Karacsonyi,
L.P., 1930–1946, 1957 folder.

Kéziratok

TAMÁS Dorka (szerk.): *Egy vezérnyúl emlékei – A Bogárdi és a Perl család története a felgöngyölíthető kezdetektől 1964-ig*. Kiadatlan kézirat.

HÉBERGER Károly (szerk.): *A Műegyetem története 1782–1967. I–VIII*. Budapest, 1979. (Elérhető a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárában)

WESOŁOWSKI, Włodzimierz: *Klasa panucaja i elita wladzy*.

Nyomtatásban megjelent források

Állami Zárszámadás az 1947. évi augusztus hó 1-től 1948. évi december hó 31-ig terjedő 1947/48. számadási időszakról. Budapest, [K. n.] 1949.

A geodéziai szakosztály 1942. január hó 23-án tartott ülésének jegyzőkönyve. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 76. évf., 1942/15–16. 62–63.

A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1931/32. tanévben. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1933.

A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1934/35. tanévben. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1936.

A m. kir. Legfőbb Állami Számvevőszék jelentése a Magyar Államnak az 1932/33. évre vonatkozó Zárszámadásról, valamint az államháztartás vitele, az állami vagyon és az állami adósságok kezelése körül az 1931/32. évben szerzett tapasztalatairól. [H. n.], [K. n.], [É. n.]

A m. kir. Legfőbb Állami Számvevőszék jelentése a Magyar Államnak az 1933/34. évre vonatkozó Zárszámadásról, valamint az államháztartás vitele, az állami vagyon és az állami adósságok kezelése körül az 1933/34. évben szerzett tapasztalatairól. [H. n.], [K. n.], [É. n.]

A m. kir. Legfőbb Állami Számvevőszék jelentése a Magyar Államnak az 1934/35. évre vonatkozó Zárszámadásról, valamint az államháztartás vitele, az állami vagyon és az állami adósságok kezelése körül az 1934/35. évben szerzett tapasztalatairól. [H. n.], [K. n.], [É. n.]

A m. kir. kormány 1929. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum, 1931.

A Magyar Állam Zárszámadása az 1935/36. évről. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1937.

A Magyar Állam Zárszámadása az 1936/37. évről. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1938.

A Magyar Állam Zárszámadása az 1937/38. évről. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1939.

A Magyar Állam Zárszámadása az 1938/39. évről. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1940.

A Magyar Állam Zárszámadása az 1939–1940. számadási időszakról. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1942.

A Magyar Állam Zárszámadása az 1941. évről. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1943.

A Magyar Állam zárszámadása az 1942. évről. Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1944.

A víziépítési szakosztály 1938. május 10-i ülésének jegyzőkönyve. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 72.évf., 1938/43–44. 343–344.

Az 1930. Évi népszámlálás eredményei Budapesten I-II. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1932.

Budapest székesfőváros üzemi alkalmazottainak címtára. Budapest, Székesfőváros Házinyomdája, 1942.

Egyetemi magántanári képesítő szabályzat. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister 1892. évi 45.520 számú rendeletével. Budapest, 1930.

Dr. Szily Kálmán e. i. rector magnificus megnyitó és beszámoló beszéde. In: *A m. kir. József-Műegyetem 1929/30. tanévének megnyitásakor 1929. évi szeptember hó 22-én tartott beszéd.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1930. 5–38.

KLEBELSBERG Kuno: A tehetségvédelem és a pályaválasztás Cultur- és gazdaságpolitikai jelentősége. A magyar gyermektanulmányi kongresszuson 1926. február 2-án tartott beszéd. In:

KLEBELSBERG Kuno: *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai.* Budapest, Athenaeum, 1927.

Műegyetemi ösztöndíj- és pályadíjszabályzat. *Hivatalos közlöny*, 7. évf., 1899/2. 50–54.

Pályázat a tudományos-, művészeti- és szakképzést szolgáló 1937/38. évi külföldi ösztöndíjakra. *Budapesti Közlöny*, 71. évf. 1937/20. 3–5.

Pályázati hirdetés a tudományos-, művészeti- és szakképzést szolgáló 1935/36. évi külföldi ösztöndíjakra. *Hivatalos Közlöny*, 43. évf., 1935/4. 54–58.

Pályázati kiírások az 1937/38. tanévre. In: *Budapesti Közlöny*, 71. évf., 1937/20. 4.

PETHEŐ Kálmán (szerk.): *Budapest székesfőváros pénzügyintézeteinek, vállalatainak, iparosainak és kereskedőinek kettős címtára*. Budapest, May János Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1942.

Rektori beszámoló beszéd az 1937/38. tanévről. Tartotta: dr. Szabó Gusztáv prorektor. In: *A m. Kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1938/39. Tanévének az 1938. évi október hó 9-én tartott megnyitó ünnepi közgyűlésén mondott beszédek*. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1939. 7–28.

Schimanek Emil e. i. rector magnificus megnyitó beszéde az 1923/24. tanévre. In: *M. Kir. József Műegyetem 1923/24. tanévének megnyitásakor 1923. szeptember hó 30-án tartott beszédek*. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1924. 1–55.

Schimanek Emil rector magnificus beszámoló beszéde az 1923/24. tanévről. In: *A m. kir. József-Műegyetem 1924/25. tanévének megnyitásakor 1924. október hó 12-én tartott beszéd*. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1925. 5–41.

Mérnökkongresszus. Dr. Vér Tibor javaslatára. *Technika*, 12. évf., 1931/ 3–4. 116.

Zelovich Kornél e. i. rector magnificus beszámoló és megnyitó beszéde az 1922/23. tanévről. In: *A m. kir. József-Műegyetem 1922/23. tanévének megnyitásakor 1922. október hó 1-én tartott beszéd*. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1923. 1–55.

Sajtóforrások

Amerika villamosításának tanulságai–Puky Péter, Máv-mérnök Smith ösztöndíjas tanulmányi útjáról szóló beszámolója. *Budapesti Hírlap*, 1930. február 2. 22.

A tudományos ösztöndíjak nyertesei. *Pesti Napló*, 1935. július 14. 19.

Az új repülőtér. *Városok Lapja*, 30. évf., 1935/15–16. 377.

Babits Viktor rádiótanár elmondja, mit tapasztalt Amerikában? *Magyarország*, 1935. május 22. 11.

Beszámoló a Magyar Mérnök- és Építész Egylet Gépészeti és Közgazdasági Szakosztály mérnöknevelési vitájáról. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Értekezések*, 2. évf., 1942/8. 1–104.

Fiatál Magyarság. Az elkeseredett állástalan diplomások elégedetlenek a kormány ígéreteivel és intézkedéseivel. *Magyarság*, 1932. augusztus 7. 15.

Hallottuk. *Délamerikai Magyarság*, 1956. május 18. 2

KLEBELSBERG Kuno: Szelekció vagy protekció? *Ujság*, 1927. március 6. 2.

Magyar bankett Amerikában Smith Jeremiás tiszteletére. *Az Est*, 1928. január 24. 7.

Mit lát a szakember Amerikában? Hogy áll a távolbalátás odaát? *Rádió és Fotó Amatőr*, 10. évf., 1935/9. 31–32.

PATTANTYÚS Á. Géza: Hogyan tanuljunk a Műegyetemen. *Technika*, 13. évf., 1932/10. 37–38.

Tibor Ver Passes: Expert on Metals. *The Cincinnati Enquirer*, 1957. december 4. 30.

Tihanyi Kálmán feltaláló nagy külföldi sikerei az Est tehetségpályázata technikus nyertesének új találmányai. *Az Est*, 1930. január 1. 3.

Jogforrások

Törvények

1923. évi XVII. törvénycikk a mérnöki rendtartásról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92300017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39>

1923. évi XXXV. törvénycikk a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92300035.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (utolsó letöltés: 2021.04.26.)

1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról. 1927. évi Országos Törvénytár (*Corpus Juris*). Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1927.

További jogforrások

5.000/1946. M. E. számú rendelete az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések tárgyában. *Magyar Közlöny*, 2. évf., 1946/113. 1–3.

278.471./1929. B.M.sz. Kivándorlók szállítására engedélyt nyert hajóstársaságok viteldíjai. *Belügyi Közlöny*, 34. évf., 1929/11. 238.

Pályázatok – hirdetések. 12.342/1933. V. K. M. IV. sz. *Hivatalos Közlöny*, 41. évf., 1933/3. 15.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 21.273. számú rendelete a m. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem magántanári képesítő szabályzata tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 43. évf., 1935/10. 113–119.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 27.342/1935. IV. számú rendelete a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem műszaki osztályain tartandó szigorlatokról szóló Szabályzatnak megalapítása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 43. évf., 1935/19. 283–292.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi 15. számú törvényerejű rendelete a budapesti Műszaki Egyetem átszervezése tárgyában. *Magyar Közlöny, Törvények és törvényerejű rendeletek tára*, 1949/244–249. 33.

Egyetemi Szabályzatok

A Magyar Királyi József-Műegyetem szervezeti szabályzata. *Hivatalos Közlöny*, 24. évf., 1916/21. 331–350.

Műegyetemi ösztöndíj- és pályadíjszabályzat. *Hivatalos közlöny*, 7. évf., 1899/2. 50–54.

NEY Béla: A m. k. József Műegyetem szervezeti szabályzata. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 16. évf., 1882/5. 332–354.

6.2. Felhasznált irodalom

Magyar nyelvű

1. ABLONCZY Balázs: A Párizsi Magyar Intézet kezdetei. Molnos Lipót igazgatósága (1927–1943). In: GÁLFFY László–SÁRINGER János (szerk.): *Fehér Lovag: tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára*. Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2015. 403–421.
2. ARON, Raymond: *Az értelmiség ópiuma*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.
3. ÁRPÁSI Zoltán: *Mosonyi Emil a vízépítés professzora*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2006.
4. *Az Institutum Geometricum (Mérnöki Intézet) alapításának százötvenedik évfordulójára. 1782–1932*. Budapest, Franklin, 1932.
5. *Az Institutum Geometricum (Mérnöki Intézet) alapításának százötvenedik évfordulójára. 1782–1932*. Budapest, M. kir. József Műegyetem, 1933.
6. BALOGH Sándor: Klebelsberg „Neonacionalizmusa”. *Valóság*, 2. évf., 1959/3. 22–30.
7. BALOGH Károly – HONTI József: Rockefeller-ösztöndíjasok: magyar patológusok. *Orvosi Hetilap*, 151. évf., 2010/8. 306–307.
8. BARA Zsuzsanna: Az ismeretlen prozopográfia. *Neveléstörténet*, 3. évf., 2007/1–2. 233–244.
9. BARCZY Zoltán – SÁRHIDAI Gyula: *A Magyar Királyi Honvédség légvédelme. 1920–1945*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2010.
10. BARNÁ Ildikó – PETŐ Andrea: *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten*. Budapest, Gondolat, 2012.
11. BATALKA Krisztina: A felvételi korlátozás kérdései a Műegyetemen 1918–1920-ban. In: UJVÁRY Gábor–LIGETI Dávid (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás I*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet, 2018. 87–102.
12. BATALKA Krisztina: „Úgy vettünk részt a verekezésben, hogy megverték bennünket.” A numerus clausus törvény módosításával összefüggő megmozdulások és fegyelmi ügyek a Műegyetemen. In: UJVÁRY Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás II*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet, 2019. 119–146.
13. BENE Lajos: *A mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1933].

14. BEREND T. Iván: *Európa gazdaság a 20. században*. Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete, 2008.
15. BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1976.
16. BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Magyarország gazdasága az első világháború után 1919–1929*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
17. BEREND T. Iván – SZUHAY Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1985. (3. kiad.);
18. BÍRÓ Judit: *Magántanárok a pesti tudományegyetemen 1848–1952. Fejezetek az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történetéből 12.* Budapest, ELTE, 1990.
19. BÓDY Zsombor: *Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890–1938*. Budapest, L'Harmattan, 2003.
20. BÓDY Zsombor: *Elitek a két világháború közötti Magyarországon. Századvég*, 2017/3. (85.) 5–29.
21. BÓDY Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után. Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Trianon-dokumentumok és tanulmányok 2.* Budapest, MTA BTK, 2018.
22. BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Hága, Mikes International, 2006.
23. CH. GÁLL András – S. TÓTH János: *Tarics Sándor – A legidősebb élő olimpiai bajnok*. Ulpius, Budapest, 2013.
24. CZAKÓ István: *Az amerikai áldozatkészség és milliárdjai – A Carnegie- és Rockefeller alapok. Magyar Szemle*, 5. évf., 1929/1–4. 347-355.
25. CZAKÓ István: *Amerika és az egyetemek. Magyar Szemle*, 4. évf., 1928/9–12. 377–385.
26. CH. GÁLL András – S. TÓTH János: *Tarics Sándor 100. A legidősebb élő olimpiai bajnok*, Budapest, Ulpius-ház, 2013.
27. CSIKÓS–NAGY Béla: *A XX. század magyar gazdaságpolitikája–Tanulságok az ezredforduló küszöbén*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1996.
28. DEVICS József – KÁROLYI Zsigmond – ZÁDOR Mihály: *A magyar műszaki értelmiség és a Műegyetem a Tanácsköztársaság idején*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1969.

29. DOBROSSY István – ESZENYI Miklós – ZAHUCZKY László: *Miskolci életrajzi lexikon*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2008.
30. DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Emlékezés gróf Klebelsberg Kunó elnökségére*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.
31. DOMBRÁDY Lóránd: *A magyar hadigazdaság a második világháború idején*. Budapest, Petit Real, 2003.
32. DOMBRÁDY Lóránd – GERMUSKA Pál: *A magyar hadiipar története a kezdetektől napjainkig, 1880–2015*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017.
33. DOMBRÁDY Lóránd – TÓTH Sándor: *A magyar királyi Honvédség 1919–1945*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1987.
34. EDSON, Lee: *Örvények és repülők: Kármán Tódor élete és munkássága*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
35. ENGEL Pál: Protopográfia. In: BERTÉNYI Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Pannonica–Osiris, 2006. 33–34.
36. FARKASFALVI Sándor: *Budapest gyáripára 1921–1926-ban*, Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1928.
37. FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban, 1354–1526*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2005.
38. FINÁNCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I–II*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899.
39. FODOR Ferenc: *Az Institutum Geometricum*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1955.
40. FRANK Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York (1919–1945)*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2015.
41. GAZDA ISTVÁN: *Bevezetés a reáltudományok történetének magyarországi könyvészetébe*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 2009.
42. GAZDA István: *A reáltudományok területén magyar kutatók által 1945 előtt elért kiemelkedő eredményekből*. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2013.
43. GERŐ József (szerk.): *A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke*. Budapest, [K.n.], 1940.

44. GLATZ Ferenc: Klebelsberg tudománypolitikai programja, és a magyar történettudomány. *Századok*, 103. évf., 1969/5–6. 1176–1200.
45. GLATZ Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1988.
46. GLATZ Ferenc: *Történetírás korszakváltásban. Tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1990.
47. GLATZ Ferenc (szerk.): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Budapest, Európa Kiadó, 1990.
48. GORKA Sándor (szerk.): *A Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus munkálatai, Budapest, 1926. január 3–8*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1926.
49. GULYÁS Pál (szerk.): *Magyar írók élete és munkái – új sorozat*. Budapest, Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1939–1944.
50. GUNST Péter: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 34–49.
51. GUNST Péter: *A mezőgazdasági termelés története Magyarországon 1920–1938*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.
52. GYARMATI György: *Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalícion belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában*. *Századok*, 130. évf., 1996/3. 497–570.
53. GYÁNI Gábor: *A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban*. *Századok*, 131. évf., 1997/6. 1265–1304.
54. GYÁNI Gábor: *Polgárság, középosztály a diskurzusok tükrében*. *Századvég*, 2. évf., 1997/4. 30–45.
55. GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris, 2006.
56. GYENESEI József (szerk.): *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás. Népbírósg-történeti tanulmányok*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2011.
57. HARSÁNYI István: *A mérnökök, technikusok munkájáról, társadalmi, anyagi helyzetéről*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.

58. HARASZTI György, „Kényszerperegrináció az első világháború után”. In: BORSI-KÁLMÁN Béla (szerk.): *Homályzónák: Felvilágosodás és liberalizmus: Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára*. Budapest, [K. n.] 2000.
59. HEGYI Ádám – SZÖGI László: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2016.
60. HENCZ Péter: *Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere*. Szeged, Bába és Társai Kft., 1999.
61. HODINKA László – KÁROLYI Zsigmond – VÉGH Ferenc: *A Budapesti Műszaki Egyetem történetének bibliográfiája. I–II*. Budapest, BME Központi Könyvtára, 1969.
62. HOFFMAN Dezső: *A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1932].
63. HONVÁRI János: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, Aula kiadó, 2003.
64. HORVÁTH Miklós (szerk.): *Magyarország hadtörténete IV. 1919-től napjainkig*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018.
65. HORVÁTH Tamás: A budaörsi repülőtér. *Architectura Hungariae*, 3. évf., 2001/4.
66. HUSZÁR Tibor: Tagválasztás az Akadémián és a tudás-elit. *Valóság*, 36. évf., 1993/2. 20–30.
67. HUSZTI József: *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1942.
68. ILLYEFALVI Lajos: *Az ügyvédek, orvosok és mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1939].
69. JOCHA Károly: *Ötkarikás beszélgetések aranyérmeseinkkel*. Budapest, Geo-Sport Bt. 2017. 15.
70. KÁDÁR Aba – LUSPAY Ödön – MOLNÁR József – SZÉKELY Csaba – SZEMEREY Zoltán (szerk.): *100 éves az Elektromos Művek*. Budapest, Budapesti Elektromos Művek, 1993.
71. KAPOSÍ Zoltán: *A XX. század gazdaságtörténete*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2001.
72. KAPOSÍ Zoltán: *A gazdasági fejlődés fő vonásai a 18–20. században*, Pécs, JPTE, 1994.
73. KARÁCSONYI László: *Amerika sütőipara*. Budapest, Nagy Nyomda, 1932.

74. KARÁDY Viktor: Az elitről és az elit kutatásának kérdéseiről a magyar társadalomtörténetben. *Sic Itur Ad Astra*, 1995/1–2. 130–144.
75. KARÁDY Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Budapest, 1997.
76. KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok. I–XI*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1911–1932.
77. KIRÁLY Sándor: Szociális krízis a Debreceni m. kir. Tudományegyetemen Trianon árnyékában. In: UJVÁRY Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás I*. Budapest, Magyar Napló, 2018. 33–66.
78. KISS Márton (szerk.): *Millenniumi évkönyv*. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2000.
79. KLEBELSBERG Éva (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*. Budapest, Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány, 1994.
80. KLEBELSBERG Kuno: *Jöjjetek harmincas évek*. Budapest, Athenaeum, 1930.
81. KLEBELSBERG Kuno: *Küzdelmek könyve*. Budapest, Athenaeum, 1929.
82. KLEBELSBERG Kuno: *Neonacionalizmus. Bethlen István előszavával*. Budapest, Athenaeum, 1928.
83. KLEBELSBERG Kuno: *Utolsó Akkordok. Bethlen István előszavával*. Budapest, Athenaeum, 1933.
84. KLEBELSBERG Kuno: *Világválságban*. Budapest, Athenaeum, 1931.
85. KOVÁCS I. Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához. In: UŐ: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 99–198.
86. KOVÁCS I. Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához I. A Huszár Tibor által kezdeményezett történeti elitvizsgálatok. In: KISS László (szerk.) *A cselekvő értelmiségi. Tanulmányok Huszár Tibor 80. születésnapjára*. Budapest, Argumentum–ELTE Társadalomtudományi Kara, 2010. 175–207.

87. KOVÁCS I. Gábor (szerk.): *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció: zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok kinevezése Magyarország egyetemeire 1848–1944*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012.
88. KOVÁCS I. Gábor: *Sárospatak erőterében. Református egyetemi tanárok Magyarország egyetemein 1784–1944*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016.
89. KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzatokhoz tartozók ősfái*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.
90. KOVÁCS M. Mária: *Közalkalmazottak, 1938–1949. Létszám, összetétel, politika. Valóság*, 25. évf., 1982/9. 41–53.
91. KOVÁCS M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, Helikon, 2001.
92. KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág, 2012.
93. KÖVÉR György: *A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig*. In: KÖVÉR György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest, Századvég, 2006. 77–160.
94. KÖVÉR György: *Ranglétra és középosztályosodás*. In: KÖVÉR György: *A felhalmozás íve*. Budapest, Új Mandátum, 2002. 174–186.
95. KRAJKÓ András: *A „keresztény kurzus” művelődéspolitikájáról*. In: SZAUDER József (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis - Acta Historiae Litterarum Hungaricarum IV*. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1964. 19–29.
96. LADÁNYI Andor: *„A magyar Dahlem”: Klebelsberg terve a természettudományi telep létesítésére*. *Történelmi Szemle*, 37. évf., 1995/3. 301–316.
97. LADÁNYI Andor: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.
98. LADÁNYI Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, Argumentum, 2000.
99. LADÁNYI Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2002.

100. LAKY Dezső: Az értelmiség válságának gazdasági és társadalmi háttere. In: *Az értelmiség válsága*. Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társulat, 1931.
101. LENGYEL György: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között*. Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 1993.
102. LIGETI Dávid: A numerus clausus és Trianon következményei a Műegyetem építészmérnöki hallgatói anyakönyveinek tükrében (1910–1948). In: UJVÁRY Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás II*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet, 2019. 257–264.
103. LÓSY–SCHMIDT Ede: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet megalakulásának előzményei. 1866–1867*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1927.
104. LÓSY–SCHMIDT Ede: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet megalakulásának hiteles története*. Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1938.
105. LÓSY-SCHMIDT Ede: A mérnöki rendtartás XVIII. századvégi első nyomai Magyarországon. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 59. évf., 1925/9–10. 45–50.
106. LUX László: Dr. Gyengő Tibor a mérnök. *Magyar Építőipar*, 30. évf., 1981/10. 618–622.
107. *Magyar Életrajzi Lexikon I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1982.
108. *Magyar tájékoztató zsebkönyv*. Budapest, Állami Nyomda, 1941.
109. MAGYARY Zoltán (szerk.): *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927.
110. MANN Miklós: *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1997.
111. MARKÓ László (szerk.): *Új magyar életrajzi lexikon. I–VI*. Budapest, Helikon Kiadó, 2001–2007.
112. MARTONYI János (szerk.): *A Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1936.
113. MARX György: A marslakók legendája. *Fizikai Szemle*, 47. évf., 1997/43. 77–83.
114. MAURER Gyula: A Mississippi szabályozása. *Vízügyi Közlemények*, 20. évf., 1938/1. 71–113.

115. MIHALOVITS János: A Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola. In: MAGYARY, 1927. 266–280.
116. MIKLÓS Péter: Klebelsberg Kuno jelentősége a magyar és a szegedi kultúrtörténetben. In: BÍRÓ Csaba – FORRÓ Lajos– JANCÁS Csaba – MIKLÓS Péter – UJJ János (szerk.): *MOZAIKOK – Európai kultúra és kisebbségi identitás a DKMT eurorégióban*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2007. 17–27.
117. MIKLÓS Péter (szerk.): *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó kora és munkássága*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2008.
118. MOLNÁR Olga: *A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1927].
119. MÓRA László: Fejezetek a magyarországi tudományos kutatás történetéből I. *Technikatörténeti Szemle*, 15. évf., 1985. 9–28.
120. MÓRA László: A Széchenyi Tudományos Társaság és a magyar természettudományi és technikai kutatások. *Technikatörténeti Szemle*, 18. évf., 1990–1991. 63–78.
121. MÓRA László: A Széchenyi Tudományos Társaság működése: 1927–1944. *Magyar Tudomány*, 105. (43.) évf., 1998/3. 358–363.
122. MÓRA László: A természettudományi kutatások állami támogatása a két világháború között. *Magyar Tudomány*, 96. (34.) évf., 1989/9. 768–775.
123. MÓRA László: Az Országos Természettudományi Tanács és Alap működése, *Technikatörténeti Szemle*, 17. évf., 1988–1989. 177–193.
124. MÓRA László: Kémikusok a Collegium Hungaricumokban. *Magyar kémikusok lapja*, 59. évf., 2004/8. 258–263.
125. MÓRICZ Miklós: *Budapest társadalomrajza*. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1934].
126. MÖLLER István: *Javaslat az építészkutatás reformjáról*. Budapest, Műegyetem, 1919.
127. M. SZABÓ Miklós: *A magyar királyi honvéd légió 1938–1945*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999.
128. NAGY Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–III*. Pest, Friebeisz István, 1857–1858.

129. NAGY Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IV–XII.* Pest, Ráth Mór, 1858–1865.
130. NAGYVÁRADAI Sándor – M. SZABÓ Miklós – WINKLER László: *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből.* Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1986.
131. NÉMETH József: *A műszaki értelmiség társadalmunkban.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.
132. NÉMETH József: *A technika és mérnökség magyarországi története (Mérnökszerepek és ipartörténeti korszakváltások).* Budapest, Műegyetemi Kiadó, 1999.
133. NÓTÁRI Tamás: Magyarországi tudományos fokozatok, címek, besorolások a jogtudományban a Ratio Educationistól napjainkig. In: JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, 2015. 660–684.
134. N. SZABÓ József: A műszaki tudományos elit a „népi demokratikus” átalakulás idején (1946 ősze–1948). *Valóság*, 60. évf., 2017/7. 50–61.
135. N. SZABÓ József: Illúzió és valóság (Egyetemi és akadémiai reform, az 1945–1946-os változások hatása a műszaki tudományos elitre). *Műhely*, 1997/1. 47–51.
136. OSVÁTH Zsolt (összeáll.): *A felvételi rendszer változásai a források tükrében 1871–1949.* Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2001.
137. PAIKERT Géza: Az „állástalan diplomások” elhelyezési akciója. *Magyar Szemle*, 23. évf., 1935/4., 342–351.
138. PAIKERT Géza: Külföldi magyar intézetek. *Magyar Szemle*, 38. évf., 1940/3, 185–191.
139. PALASIK Mária: A budapesti kitelepítések politikai háttere és levezénylése, 1951–1953: „Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részében ezrével lakjanak a régi rendszer elszánt hívei ...”. *Századok*, 149. évf., 2015/6. 1363–1395.
140. PALLÓ Gábor: Kármán Tódor (Életútja megértéséhez) I. *Fizikai Szemle*, 33. évf., 1983/3. 81–84.
141. PALLÓ Gábor: Kármán Tódor (Életútja megértéséhez) II. *Fizikai Szemle*, 33. évf., 1983/4. 145–148.
142. PALLÓ Gábor: Klebelsberg Kuno: politikus kultuszminiszter. *Magyar Tudomány*, 168. évf., 2007/12. 1619–1628.

143. PALLÓ Gábor: Magyar tudósok migrációja. *Fizikai Szemle*, 47. évf., 1997/3. 83–84.
144. PALLÓ Gábor: Német–magyar kapcsolatok a XX. századi természettudományban. *Technikatörténeti Szemle*, 23. évf., 1997–1998. 11–28.
145. PALLÓ Gábor: Német tudományos modell Magyarországon: Klebelsberg tudományos rendszere. *Magyar Tudomány*, 108. évf. (47.), 2002/11. 1462–1473.
146. PALLÓ Gábor: Tudomány és civiltársadalom: A Rockefeller Alapítvány magyarországi tevékenysége. *Magyar Tudomány*, 104. (42.) évf., 1997/2. 237–240.
147. PÁLMÁNY Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja (1790-1812) I–II*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019.
148. PÁLMÁNY Béla: Új módszerek – új lehetőségek. A prozopográfia új módszerei és kapcsolata a hagyományos genealógiával, archontológiával – a reformkori magyar országgyűlések almanachja alapján. *Turul*, 86. évf., 2013/2. 54–59.
149. PATYI Gábor – SIMON Zsolt – SZABÓ Miklós – SZÖGI László – VARGA Júlia: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1867–1890*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2015.;
150. PAULER Tivadar: *A budapesti m. kir. tudományegyetem története*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1880.
151. PERÉNYI Zsigmond (bev.): *Magyar tájékoztató zsebkönyv*. Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1943.
152. PETERECZ Zoltán: *Jeremiah Smith és a magyar népszövetségi kölcsön, 1924–1926. Egy Jenki pénzügyi ellenőrtörténete a Magyar Királyságban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.
153. PUKY Péter: Vasútvillamosítás az Északamerikai Egyesült-Államokban. *Magyar Mérnök-és Építész Egylet Közlönye*, 64.évf., 1930/31–32. 265–279.
154. PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
155. PUSZTAY János: Magyarország és az Alexander von Humboldt Alapítvány. *Felsőoktatási Szemle*, 37. évf., 1988/7–8. 490–504.
156. PÜSKI Levente: *A magyar felsőház története, 1927–1945*. Budapest, Napvilág, 2000.

157. PÜSKI Levente: A politikai elit változása 1919 után. In: VALUCH Tibor (szerk.): Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Budapest, Osiris–1956-os Intézet, 1995. 400–406.
158. RAPALI Vivien: Kedves Tanár Úr! Fényes Iván Kármán Tódorhoz írt levelei (1936–1951). *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 18. évf., 2020. 807–830.
159. RAPALI Vivien: „Operatív szempontból nem használható”–Töréspontok és pártállami érdekek egy tudós karrierútjában. *Betekintő*, 14. évf., 2020/1. 25–41.
160. RICHTER Werner: A német tudományos munka szervezete. In: GORKA Sándor (szerk.): *A Természet-, Orvos-, Műszaki- És Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus Munkálatai, Budapest, 1926. január 3–8.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1926. 14–21.
161. ROHRINGER Sándor: Hozzászólás [az 1936.évi Országos Felsőoktatási Kongresszus általános szakosztályának tárgyalásain]. In: MARTONFFY Károly (szerk.): *A magyar felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai. I.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937. 82–84.
162. SÁRHIDAI Gyula: Magyarország repülőgépgyártása 1920 és 1944 között. *Haditechnika*, 47. évf., 2013/4, 6–11.
163. SCHIMANEK Emil: A műszaki tudományok haladásának főbb tényezői hazánkban. In: GORKA Sándor (szerk.): *A Természet-, Orvos-, Műszaki- És Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus Munkálatai, Budapest, 1926. Január 3–8.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1926. 26–28.
164. SCHNEIDER Márta: A bécsi magyar kulturális intézetek tevékenysége a két világháború között (Bécsi Magyar Történeti Intézet és Collegium Hungaricum). In: EGYED Orsolya – GIAY Béla – B. NÁDOR Orsolya (szerk.): *Hungarológiai Ismerettár, Az I. Nemzetközi Hungarológia-Oktatási Konferencia előadásai VII.* Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1990, 140–163.
165. SCHNEIDER Márta: A Berliini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum. In: HEGEDŰS Rita – KÖRÖSI Zoltánné – TARNÓI László (szerk.): *Hungarológia 2. Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek.* Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1993. 4–35.

166. SCHNEIDER Márta: Magyar ösztöndíjasok külföldön. In: BÉKÉSI Imre – JANKOVICS József – KÓSA László – NYERGES Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság*. Budapest–Szeged, Scriptum Kft., 1993. 876–889.
167. SIMON Gyula: *Neveléspolitikai dokumentumok 1919-1945*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1959.
168. SOLYMOSI Zsuzsanna – SZÉKELYI Mária: *A mérnökökről*. Budapest, Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya, 1984.
169. SOLYMOSI Zsuzsanna – SZÉKELYI Mária: *Mérnök-generációk családi és életkörülményei*. Budapest, Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya, 1987.
170. *Soproni Szemle*, 73. évf., 2019/3. 245–321.
171. SÜVEGES László – VILLÁNYI György: *125 év mozdonygyártás Budapesten (1873–1998)*. Budapest, Vasúthistoria Évkönyv, 1998.
172. SZABADVÁRY Ferenc (szerk.): *A Budapesti Műszaki Egyetem 200 éve*. Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem, 1982.
173. SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.
174. SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Budapest, Ister, 2003.
175. SZENTMIKLÓSSY Géza (szerk.): *A magyar feltámadás lexikona*. Budapest, [K. n.] 1930.
176. SZILÁGYI Zsolt: Elitkutatások és elitfogalmak az utóbbi három évtized magyar történetírásában. *Történeti tanulmányok*, 2011/19. 151–164.
177. SZÖGI László: A temesvári és a kassai műegyetem létesítésének tervei 1918 előtt. In: KISS József Mihály (szerk.): *Tanulmányok a XIX.–XX. századi magyar felsőoktatás történetéből*. Budapest, [K. n.] 1991. 105–120.
178. SZÖGI László: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem rövid története 1635–1985*. Budapest, ELTE, 1985.
179. SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2001.
180. SZÖGI László: *Mérnökképző Intézet a Bölcsészeti Karon 1782–1850. Institutum Geometrico, Hydrotechnicum. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 5*. Budapest, ELTE, 1980.

181. SZÖGI László – KISS József Mihály: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2003.
182. SZTERÉNYI József: *Az iparoktatás Magyarországon*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1897.
183. TETTAMANTI Béla: Nevelés és neveléstan. In: KISS Árpád (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958, 7–64.
184. TOMKA Béla: *Bevezetés Európa újabbkori társadalom- és gazdaságtörténetébe*. Budapest–Szeged, Bölcsész Konzorcium, 2006.
185. TÓTH Zoltán: Társadalmi státus és a foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. *Statisztikai Szemle*, 65. évf., 1987/1. 62–86.
186. T. KISS Tamás: A Három „T” Tudósnevelés, támogatások, távozások különös tekintettel a XX. század első felére. In: T. KISS Tamás–TÁBORI Tímea (szerk.): *Kultúrkapuk. Tanulmányok a kultúr[politik]áról, az érték közvetítéséről és a kulturális valóságról*. Szeged, Belvedere, 2013, 68–94.
187. T. KISS Tamás: A tudomány támogatása /nem/ ismer határokat? (Tudománypolitika Magyarországon a két világháború között). *Debreceni Szemle*, 19. évf., 2011/1. 18–33.
188. T. KISS Tamás: *Klebelsberg Kuno*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1999.
189. UJVÁRY Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Budapest, Ráció Kiadó, 2010.
190. UJVÁRY Gábor (szerk.): *„A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter” gróf Klebelsberg Kuno*. Budapest, Kairosz, 2013.
191. UJVÁRY Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno 1875–1932*. Pécs–Budapest, Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, 2014.
192. UJVÁRY Gábor: Iskola a határon túl – A Római Magyar Intézet története 1912–1945. *Levéltári Szemle*. 45. évf., 1995/4. 3–37.
193. UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások: A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében I*. Budapest, Ráció Kiadó, 2013.
194. UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások: A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében II*. Budapest, Ráció Kiadó, 2017.

195. UJVÁRY Gábor: Magyar Állami ösztöndíjasok külföldön 1867–1944. *Levéltári Szemle*, 43. évf., 1993/3. 14–26.
196. UJVÁRY Gábor: Sok-sok út vezet Rómába: A Római Magyar Intézet története. 1895–1945. *Iskolakultúra*, 6. évf., 1996/8. 58–75.
197. Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika, Klebelsberg Kuno és a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása. *Levéltári Szemle*, 44. évf., 1994/3. 10–31.
198. UJVÁRY Gábor: *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet*. Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. 1996.
199. UJVÁRY Gábor: "Tudós kolostor, csöndes kolostori kerttel": A berlini Collegium Hungaricum története (1924–1944). *Iskolakultúra*, 8. évf., 1998/3. 18–30.
200. TETTAMANTI Béla: Nevelés és neveléstan. In: Kiss Árpád (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 7–64.
201. TÓTH Zoltán: A magyar középosztály megteremtése. *Századvég*, 2. évf., 1997/4. 46–72.
202. UTASI Ágnes: Középosztályi elméletek, alakuló magyar középosztályok. *Századvég*, 2. évf., 1997/4. 3–29.
203. ZELOVICH Kornél: *A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1922.
204. ZELOVICH Kornél: A műszaki doktorátus és a Műegyetem. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője*, 20. évf., 1901/1. 1–6.
205. ZINNER Tibor: *A magyar nép nevében? Tanulmányok népbíróságokról, jogászokról, diktatúráról*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2021.
206. ZOMBORI István (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete*. Szeged, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, 1995.
207. VÉR Tibor: Az anyagvizsgálat néhány újabb problémájáról. *Anyagvizsgálók Közölnye*, 8. évf., 1930/1. 1–38.
208. WEIGAND Erzsébet: Magyar állami ösztöndíjasok az Egyesült Államokban a két világháború között. In: VAMOS Éva – KOVÁCS Gy. István (szerk.): *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből*. Budapest, Műszaki és

Természettudományi Egyesületek Szövetsége, Tudomány- és Technikatörténeti Bizottság,
1993. 117–122.

209. WEIS István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1930.

210. WEIS István: *Hazánk társadalomrajza*. Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1942.

211. ZSÁMBOKI László (szerk.): *Selmectől Miskolcig 1735–1985*. Miskolc, Nehézipari Műszaki
Egyetem Sokszorosító üzeme, 1985.

Idegennyelvű

1. BAUMGARTEN, Marita: *Professoren und Universitäten im 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte deutscher Geistes und Naturwissenschaftler.* Göttingen, Vanderhoech&Ruprecht, 1997.
2. BERMAN, Edward: *The Ideology of Philanthropy: The influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller foundations on American foreign policy.* New York, State University of New York Press, 1983.
3. BEZILLA, Michael: *Penn State an Illustrated History.* University Park–London, Pennsylvania State University Press, 1991.
4. BLAŽEJ, Anton (szerk.): *Päťdesiat rokov Slovenskej vysokej školy technickej.* Bratislava, Alfa, 1987.
5. BOEHM, Laetitia – MÜLLER, Rainer Albert (szerk.): *Universitäten und Hochschulen in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Eine Universitätsgeschichte in Einzeldarstellungen.* Düsseldorf, Econ Taschenbuch Verlag, 1983.
6. BOEHM, Laetitia – SCHÖNBECK, Charlotte (szerk.): *Technik und Bildung.* Düsseldorf, Vdi Verlag, 1989.
7. BORTFELD, Jürgen – HAUSER, W. – RECHENBERG, Helmut (szerk.): *Forschen, Messen, Prüfen. 100 Jahre Physikalisch-Technische Reichsanstalt/Bundesanstalt 1887–1987.* Weinheim, Physik–Verlag, 1987.
8. BREMNER, Robert H.: *Philantrophy in America.* Chicago, University of Chicago Press, 1988.
9. DOWIE, Mark: *American Foundations: An Investigative History.* Boston, MIT Press, 2001.
10. DÜWELL, Kurt: *Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918–1932. Grundlinien und Dokumente.* Köln–Wien, Böhlau, 1976. 255–267.
11. EMMERSON, George S.: *Engineering Education: A Social History.* New York, Crane, Russak&Co., 1973.
12. EWING, Heather: *The Lost World of James Smithson: Science, Revolution, and the Birth of the Smithsonian.* London, Bloomsbury, 2007.
13. FERMI, Laura: *Illustrious Immigrants. The Intellectual Migration from Europe 1930–1941.* Chicago–London, The University of Chicago Press, 1971.

14. GOODSTEIN, Judith R.: *Millikan's School: A History of the California Institute of Technology*. New York–London, W. W. Norton&Company, 2006.
15. GRAYSON, Lawrence P.: *The Making of an Engineer: An Illustrated History of Engineering Education in the United States and Canada*. New York, Wiley, 1993.
16. GUAGNINI, Anna: Technik. In: RÜEGG, Walter (szerk.): *Geschichte der Universität in Europa (1800–1945) III*. München, Verlag C. H. Beck, 2004. 488–513.
17. GUGERLI, David – KUPPER, Patrick – SPEICH, Daniel: *Die Zukunftsmaschine. Konjunkturen der ETH Zürich 1855–2005*. Zürich, Chronos Verlag, 2005.
18. HERRMANN, Wolfgang A. (szerk.): *Technische Universität München. Die Geschichte eines Wissenschaftsunternehmens II*. Berlin, Metropol Verlag, 2006.
19. HIGLEY, John – PAKULSKI, Jan: Revolution and Elite Transformation in Eastern Europe. *Australian Journal of Political Science*, 27. évf., 1992/1. 104–119.
20. HIGLEY, John – PAKULSKI, Jan – WESOŁOWSKI, Włodzimierz: *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. London, Macmillan, 1998.
21. HOEPKE, Klaus-Peter: *Geschichte der Fridericiana. Stationen in der Geschichte der Universität Karlsruhe (TH) von der Gründung 1825 bis zum Jahr 2000*. Karlsruhe, Universitäts Verlag, 2007.
22. HÜNTELMANN, Axel C.: *Hygiene im Namen des Staates. Das Reichsgesundheitsamt 1876–1933*. Göttingen, Wallstein, 2008.
23. IMPEKOVEN, Holger: *Die Alexander von Humboldt-Stiftung und das Ausländerstudium in Deutschland 1925–1945*. Bonn, V&R Unipress, 2012.
24. JANSEN, Christian: *Exzellenz Weltweit: Die Alexander Von Humboldt-Stiftung Zwischen Wissenschaftsförderung und Auswärtiger Kulturpolitik (1953–2003)*. Köln, Dumont Literatur und Kunst Verlag, 2004.
25. JARCZYK, Robert: *Zur Geschichte Der Hochschulerinnen- und Hochschulerschaft an Der Tu Wien*. Wien, Bohlau Verlag, 2015.
26. JONAS, Gerald: *The Circuit Riders: Rockefeller Money and the Rise of Modern Science*. New York, W. W. Norton and Co., 1989.

27. KADERÁVEK, Frantisek – PULKRÁBEK, Jan (szerk.): *250 let technických škol v Praze: slavnostní sborník, který vydalo České vysoké učení technické v Praze: 1707–1957*. Praha, Československá Akademie Věd, 1958.
28. KAISER, Walter – KÖNIG, Wolfgang (szerk.): *Geschichte des Ingenieurs*. München–Wien, Carl Hanser Verlag, 2006.
29. KASER, M.C. – RADICE, E. A. (szerk.): *The Economic History of Eastern Europe, 1919–1975. I*. Oxford, Clarendon Press, 1985.
30. KEATS-ROHAN, Katharine (szerk.): *Approaches and Applications*. Oxford, University of Oxford, 2007.
31. KELLER, Morton – KELLER, Phyllis: *Making Harvard Modern: The Rise of America's University*. New York, Oxford University Press, 2001.
32. KELLEY, Brooks Mather: *Yale: A History*. New Haven, Yale University Press, 1991.
33. KERTZ, Walter – ALBRECHT, Peter (szerk.): *Technische Universität Braunschweig: vom Collegium Carolinum zur Technischen Universität 1745–1995*. Zürich–New York, Hildesheim–Olms, 1995.
34. KIRCHNER, Hans-Martin: Zeitschriftenwesen und technische Bildung. In: BOEHM, Laetitia – SCHÖNBECK, Charlotte (szerk.): *Technik und Bildung*. Düsseldorf, Vdi Verlag, 1989. 319–338.
35. KNOBLOCH, Eberhard (szerk.): „*The shoulders on which we stand*“ – *Wegbereiter der Wissenschaft – 125 Jahre TU Berlin*. Berlin–Heidelberg, Springer, 2004.
36. KÖNIG, Wolfgang: Vom Staatsdiener zum Industrieangestellten: Die Ingenieure in Frankreich und Deutschland 1750–1945. KAISER, Walter – KÖNIG, Wolfgang (szerk.): *Geschichte des Ingenieurs*. München–Wien, Carl Hanser Verlag, 2006.
37. KOPPES, Clayton R.: *JPL and the American Space Program. A History of the Jet Propulsion Laboratory*. New Haven, Yale University Press, 1982.
38. LAGEMANN, Ellen Condliffe: *Private Power for the Public Good: A History of the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching*. New York, College Board, 1999.
39. LESOURNE, Jacques (szerk.): *Les polytechniciens dans le siècle: 1894–1994*. Paris, Dunod, 1994.
40. LUCAS, Christopher J.: *American Higher Education*. New York, St. Martin's Griffin, 1994.

41. MAGYARY, Zoltán (szerk.): *Die Entstehung einer internationalen Wissenschaftspolitik. Die Grundlagen der ungarischem Wissenschaftspolitik*. Leipzig, Meiner, 1932.
42. MANEGOLD, Karl-Heinz: *Geschichte der Technischen Hochschulen*. In: BOEHM, Laetitia – SCHÖNBECK, Charlotte (szerk.): *Technik und Bildung*. Düsseldorf, Vdi Verlag, 1989. 204–234.
43. MCCABE, Irena M. – JAMES, Frank A. J. L.: Collections X: History of Science and Technology Resources at the Royal Institution of Great Britain. *The British Journal for the History of Science*, 17. évf., 1984/2. 205–209.
44. MCCARTNEY, C.A.: *Hungary and Her Successors – The Treaty of Trianon and Its Cosequences*. London, Oxford University, 1937.
45. MCCAUGHEY, Robert A.: *A History of Columbia University in the City of New York, 1754–2004*. New York, Columbia University Press, 2003.
46. PARETO, Vilfredo: *Traité de Sociologie Générale*. Lausanne–Párizs, 1917.
47. PARETO, Vilfredo: *The Rise and Fall of Elites: An Application of Theoretical Sociology*. Totowa, Bedminster Press, 1968.
48. PETERECZ, Zoltán: *Jeremiah Smith Jr. and Hungary, 1924–1926: The United States, The League of Nations, and The Finanical Reconstruction of Hungary*. London, Versita Ltd., 2013.
49. POMMERIN, Reiner: *Geschichte der TU Dresden 1828–2003*. Köln, Böhlau Verlag, 2003.
50. POPESCU, Ioan M. – DUMITRACHE, Ioan Gr.: *Istoria Universităţii “Politehnica” din Bucureşti*. Bucureşti, Editura Paideia, 2011.
51. PRIESNER, Claus: Polytechnische Vereine und technische Bildung. In: BOEHM, Laetitia – SCHÖNBECK, Charlotte (szerk.): *Technik und Bildung*. Düsseldorf, Vdi Verlag, 1989. 235–258.
52. REYNOLDS, Moira Davison: *How Pasteur Changed History: The Story of Louis Pasteur and the Institut Pasteur*. Brandenton, McGuinn&McGuire, 1994.
53. RHEES, William J. (szerk.): *The Smithsonian Institution: Documents Relative to its History, 1835–1899*. Washington, Government Printing Office, 1901.
54. RICKETTS, Palmer C.: *History of Rennselaer Polytechnic Institute 1824–1934*. New York, Wiley, 1934.

55. RUDOLPH, Frederick: *The American College & University. A History*. New York, Alfred A. Knopf Inc. – Random House Inc., 1962.
56. SCWIEDER, Dorothy – VAN HOUTEN, Gretchen (szerk.): *Sesquicentennial History of Iowa State University: Tradition and Transformation*. Ames, Iowa State University, 2007.
57. SEELY, Bruce: Research, Engineering, and Science in American Engineering Colleges: 1900–1960. *Technology and Culture*, 34. évf., 1993/2. 344–386.
58. SEELY, Bruce E. The Other Re-engineering of Engineering Education, 1900–1965. *Journal of Engineering Education*, 88. évf., 1999/3. 285–294.
59. SHAPLEN, Robert: *Toward the Well-Being of Mankind: Fifty Years of the Rockefeller Foundation*. New York, Doubleday & Company, Inc., 1964.
60. *Société des Nations. Commission de Coopération Intellectuelle. Procès-verbaux de la Deuxième Session*. Société des Nations, 1923.
61. STONE, Lawrence: Prosopography. *Daedalus*, 100. évf., 1971/1. 46–79.
62. THELIN, John R.: *A History of American Higher Education*. Baltimore, John Hopkins University Press, 2011.
63. TUFFRAU, Paul: *École polytechnique: Livre d'or de l'École polytechnique*. Casablanca, Raymond Lacour, 1962.
64. *Universitatea „Politehnica“ din Timișoara, la 80 de ani*. Timișoara, Editura „Politehnica” din Timișoara, 2001.
65. VEST, Charles M.: *The American Research University from World War II to World Wide Web*. Berkeley–Los Angeles–London, California University Press, 2007.
66. VELFLÍK, Albert Vojtěch – KOLÁŘ, Jan: *Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol, jakož i akademií a ústavů v Rakousku, na nichž bylo vědám inženýrským nejdříve vyučováno. Pamětní spis na oslavu založení stavovské inženýrské školy v Praze před 200 lety a stoletého trvání polytechnického ústavu Pražského*. Praha, Česká Matice Technická, 1925.
67. WEINDLING, Paul: Scientific elites and laboratory organization in fin de siècle Paris and Berlin: The Institut Pasteur and Robert Koch's Institute for Infectious Diseases compared. In: CUNNINGHAM, Andrew – WILLIAMS, Perry (szerk.): *The Laboratory Revolution in Medicine*. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 1992. 170–188.

68. WELAN, Manfred – EBNER, Paulus: *Die Universität für Bodenkultur Wien – Von der Gründung in die Zukunft 1872–1997*. Wien, Böhlau Verlag, 1997.

7. MELLÉKLETEK

7.1. Az ösztöndíjas adattár adatainak gyűjtési szempontjairól és szerkezeti sajátosságairól

Hosszú, több éves hazai és külföldi kutatómunka eredményeként jutottunk az adattárhoz, amely ha jelen állapotában nem is hiánytalan, mégis teljesnek tekinthető. Az eredmény a 33 Smith ösztöndíjas három főcsoport mentén rögzített és gyűjtött adatait tartalmazza. Az adatokat az íveken az áttekinthetőség végett nem folyószövegezéssel, hanem pontonként közöltük. Az egyes adattári ívek végén, a teljesség kedvéért – a munkahelyi adatokkal a fókuszban – külön ismertettük a szakmai életpályákat.

Az adattár szerkezetének mintájául Kovács I. Gábor és Takács Árpád tudáselittel és az egyetemi tanárokkal kapcsolatos kutatásai szolgáltak,⁵⁸⁷ témájában és forráskezelésében hasonlóságot mutat a Szögi László és az általa vezetett ELTE Egyetem történelmi kutatócsoport peregrinációtörténettel kapcsolatos munkáival.⁵⁸⁸ Minthogy az értekezés és a nevezett kiadványok adatbázisainak szerkezete és a kutatások céljai sok esetben eltértek, az említett kiadványok csak kiindulópontként szolgáltak.

Ami az elemzést illeti, a korábban már ismertetett célok indokolták, hogy az adattárban gyűjtött adatokat az alábbi szempontok szerint vizsgáljuk: a pályázati alkalmassághoz szükséges (elő)képzettséget, a karrier és életpálya jellemzőit és a kibocsájtó társadalmi miliőt. E három célhoz kapcsolódó adatokat az íveken ugyanígy három eltérő, lényegét tekintve összefüggő részre lehet bontani. Az ívek fejlécében található adatok elsősorban a tájékozódást segítik: itt közöljük az ösztöndíjas nevét, hivatását, az ösztöndíjas tanévet és annak időtartamát. Az ösztöndíjas, vagy az ösztöndíjas apjának névváltoztatását az adattárban lábjegyzetben jelöltük.

Az első adatsort, a társadalmi háttér meghatározásához szükséges adatokat rögzíti: a születés helyét és idejét, a társadalmi hierarchiában jelzés értékkel bíró előnév meglétét, az apa nevét és foglalkozását, az ösztöndíjas felekezeti hovatartozását és az anya nevét. Minthogy az apa társadalmi mobilitásának kutatása nem képezi jelen vizsgálat tárgyát, így az apa foglalkozását csak az ösztöndíjas születésekor adtuk meg, törvényes apa hiányában az apa születéskori állását nem közöltük.

⁵⁸⁷ KOVÁCS I., 2012.; KOVÁCS I., 2016.; KOVÁCS I.–TAKÁCS, 2018.

⁵⁸⁸ A két forráskiadvány-sorozat eddig közel 30 kötetből áll.

A képzettségre utaló adatok közül: az oklevél megszerzésének idejét és minősítését, a doktori megszerzésének idejét. A tudományos tevékenységre utaló adatok közül a pályázat benyújtásakor már közzétett dolgozatok számát és a kutatási témát rögzítettük.

A karrierutak lekövetését, és az életutak rendszerbe foglalását segítették a harmadik adatszoport elemei: az ösztöndíjasok munkahelyi adatai három, időben eltérő alkalommal való közlése, a kivándorlás idejének és helyének rögzítése. Rögzítettük továbbá az Akadémiai tagság meglétét (levelező vagy rendes) és a magántanári képesítést. Utóbbi esetében az egyetemi tanács döntésének évét adtuk meg.

A munkahelyi adatokkal kapcsolatban, figyelembe véve az ösztöndíjasok közötti egy generációs eltérést, nem konkrét éveket, hanem az ösztöndíjas időszakhoz viszonyított időszakokat adtuk meg (pályázat benyújtásakor, a benyújtás utáni 5. és 20. évben), lehetőséget biztosítva ezzel az árnyaltabb egyéni karrierutak megrajzolásához. Aligha tudtuk volna összehasonlítani a kapott eredményeket, ha az 1890-ben és az 1913-ban született ösztöndíjasok munkahelyi adatait, karrierelőmenetelét ugyanabban az évben, nem pedig életkorukhoz és ösztöndíjas évükhöz mértén szemrevételezzük.

A foglalkozások megadásakor az adattárban az eredeti forrásokban használt megnevezéseket gyűjtöttük. A forrásokban megadott foglalkozások fogalmi keretei azonban sokszor pontatlanok voltak, ezt kikerülendő, egyrészt a forrásokban (anyakönyvek, ösztöndíjfolyamodványok, egyetemi levelezésekben) közölt megnevezéseket – ha tudtuk – összevetettük a címtárakkal vagy más, a kutatás forrásai fejezetben ismertetett szekunder forrással.

Az adattári adatok közlési módjával kapcsolatos egyéb észrevételeket és az indoklást az egyes alfejezetek elején korábban közöltük.

7.2. Az ösztöndíjas adattár

BABITS VIKTOR

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1934/1935. tanév, féléves

(Budapest, 1900. 03. 14. – Los Angeles, California, Egyesült Államok, 1982. 09. 18.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: evangélikus

apja neve: Babits Gyula (1873–1942)⁵⁸⁹

anyja neve: Josephi/Gospethi Júlia

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1923 (jó)

doktori fokozat: van (1931)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (6)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre:
elektroakusztikai tanulmányok

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem,
adjunktus/meghívott előadó

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1940): m. kir. Iparügyi
Minisztérium m. kir. Szabadalmi Bíróság, szabadalmi bíró

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1955): Rensselaer
Polytechnic Institute (New York, USA), egyetemi tanár

magántanári képesítés: 1938, m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi
Egyetem

⁵⁸⁹ Babits Gyula 1918-ban fogadta örökbe.

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Egyesült Államok (1946)

életpálya: Az egyetem elvégzése után előbb tanársegéd (1923–1924), majd adjunktus (1924–1938) a Műegyetemen, 1938-ban magántanári képesítést szerzett. Ezt követően előbb bírósági titkár (1938–1940), majd szabadalmi bíró (1940–). 1946-ban kivándorolt. 1947-től a Rensselaer Polytechnic Institute adjunktusa (1947–1954), majd egyetemi tanára (1954–1960), a General Dynamics tervezője és tanácsadója (1960–1965).

BECKER JENŐ

vegyészmérnök

ösztöndíjas év: 1934/35. tanév, féléves

(Budapest, 1902. 11. 03. – ?, New Hampshire, Egyesült Államok, 1987. 06. ??.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Becker Keresztély (1875–?)

apja foglalkozása születésekor: betűszedő

anyja neve: Hreha Anna

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1925 (jó)

doktori fokozat: van (1929)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (6)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre:
vitaminvizsgálati tanulmányok

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. Országos Chemiai Intézet, kutató (fizetés nélküli)

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1939): Budapesti m. kir. Kertészeti Tanintézet, r.k. tanár/ Az Országos Chemiai Intézet vitaminlaboratórium, vezető

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1954): n. a.

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: 1946, Egyesült Államok (1947)

életpályája: Az egyetem elvégzése után tanársegéd, majd a m. kir. Országos Chemiai Intézetben fizetés nélküli kutatója (1930–1934), majd kutatója a második világháború végéig, a harmincas évek közepétől a vitaminlaboratórium vezetője (1936 k.). A Budapesti m. kir. Kertészeti Tanintézet r.k. tanára (1937–1939), majd r. tanára (1939–1946). A Magyar Nemzeti Népelelmezési Bizottság meghívott szakértője (1944). 1946-ban kivándorolt, 1947-ben az Egyesült Államokban telepedett le. 1947 után nem áll rendelkezésünkre adat későbbi életéről, csak halálának helyét és idejét ismerjük.

BOGÁRDI JÁNOS⁵⁹⁰

mérnök

ösztöndíjas év: 1937/38. tanév, egész éves

(Torontáltorda, Torontál vm., 1901. 06. 11. – Budapest, 1998. 11. 18.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Bogner János (?–1916)

apja foglalkozása születésekor: Torontáltorda, községi jegyző

anyja neve: Schiller Etel

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1931 (jó)

doktori fokozat: van (1943)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: folyóvizek hordalékviszonyai

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Győr m. kir. Folyammérnöki Hivatal, napidíjas mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1943): m. kir. Földművelésügyi Minisztérium Vízirajzi Intézet, főmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1958): Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet (VITUKI), osztályvezető főmérnök

magántanári képesítés: 1947, m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

⁵⁹⁰ Eredetileg Bogner, vezetéknevét a harmincas években Bogárdi-ra változtatta.

Magyar Tudományos Akadémia tagja: levelező (1962), rendes (1973)

kivándorolt: nem

életpályája: Egyetemi tanulmányai után előbb Bátori Oszkár építési vállalkozónál mérnök (1932), majd a m. kir. Folyammérnöki Hivatal Nyíregyházi (1933–1935) és Győri Kirendeltségénél mérnök (1935–1941). 1937-ben a kecskeméti Jogakadémián jogi végbizonyítványt szerzett, a magyaróvári Gazdasági Akadémián 1939-ben gazdasági szakvizsgát tett. 1941-től a Vízirajzi Intézet főmérnöke (1941–1944) és műszaki tanácsosa (1944–1945). 1947-ben magántanári képesítést szerzett. A Műegyetem meghívott előadója (1946–1947), magántanára (1947–1949) egyetemi tanára (1962–1979). A Országos Vízgazdálkodási Hivatal csoportvezető főmérnöke (1948–1952), majd a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet kísérleti osztályának vezetője (1952–1962). A FAO szakértőjeként tevékenykedett Belgrádban és Rómában. Vendégelőadó az Iowa State University-n (1964–1965), de tartott előadásokat a University of Utah és a University of Colorado-n is. A Magyar Tudományos Akadémia levelező (1962) és rendes (1973) tagja.

BÖCKH BÉLA

mérnök

ösztöndíjas év: 1938/39. tanév, féléves

(Pozsony, Pozsony vm., 1910. 04. 23. – Venezuela, ????. ?? .??.)

előnév: nagysuri (1908)

felekezet: római katolikus

apja neve: Böckh Béla (1878–1935)

apja foglalkozása születésekor: Magyar Siemens-Schuckert Művek Villamossági Részvénytársaság, mérnök

anyja neve: Samarjay Margit

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1936 (jó)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: hegesztés elméleti és gyakorlati fejlődése

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium, mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1944): m. kir. Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium, főmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1959): n. a.

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Venezuela (1944 k.)

életpályája: Az egyetem elvégzése után a m. kir. Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium mérnöke (1935–1942) majd főmérnöke (1942–1944) 1944-ben emigrálhatott, majd feltehetően Venezuelában telepedett le. 1946-ban a 5000/1946. számú kormányrendelet értelmében azonnali hatállyal elbocsájtották minisztériumi állásából. 1944 utáni életéről nem rendelkezünk adattal, halálának ideje és helye is ismeretlen.

BRAUN GÉZA

vegyéssz mérnök

ösztöndíjas év: 1930/31. tanév, egész éves

(Eger, Heves vm., 1896. 01. 17. – Brooklyn, New York, Egyesült Államok, 1987. 07. 01.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Braun Károly (1834–1904)

apja foglalkozása: földbirtokos/nagybortermelő

anyja neve: Sztupka Mária

oklevél szerzésének ideje és minősítése: 1922 (kitűnő)

doktori fokozat: van (1925)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (10)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre:

organikus kémia

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: állástalan

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1934 k.): Fleischmann Laboratory, kutató

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1951): National Biochemical Corporation, tulajdonos

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Egyesült Államok (1931)

életpálya: Az egyetem elvégzése után műegyetemi tanársegéd (1922–1925), majd egyetemi adjunktusa (1925–1926). 1928-ban Rockefeller ösztöndíjas a University of Chicago-n. 1930/31-es kiküldetése után nem tért vissza Magyarországra, az Egyesült Államokban telepedett le (1931). Rövid ideig a University of Harvard oktatója, majd a Fleischmann Laboratory kutatója (1931–1934), később New York-ban National Biochemical Corporation önálló laboratóriumot működtetett (1943–).

EINWACHTER JÓZSEF

mérnök

ösztöndíjas év: 1933/34. tanév, egész éves

(Vértesacska, Fehér vm., 1899. 03. 01.– ?, ????. ?? ??.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Einwachter Ferenc (1862–1935)

apja foglalkozása születésekor: magánzó kovács

anyja neve: Schilling Etel

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1924 (megfelelt)

doktori fokozat: igen (1928)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (5)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: vízerőtelepek tervezése

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem, adjunktus

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1939): m. kir. Kultúrmérnöki Hivatalok, Győri kirendeltség, mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1954): n. a.

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Németország (1944 k.)

életpályája: Műegyetemi tanulmányai után a Universität Fridericiana Technische Hochschule (Karlsruhe) vízépítési kísérleti laboratóriumában asszisztens (1924–1927). Magyarországra való visszatérése után a pestvármegyei Dunavölgylecsapoló és Öntöző Társulat mérnöke (1927–1930), műegyetemi tanársegéd (1927–1929), majd adjunktus (1932–1933). A m. kir. Kultúrmérnöki Hivatal mérnöke (1936–1940), főmérnök (1940–1941) műszaki tanácsos címmel és jelleggel (1941–1942), majd műszaki tanácsos (1942–1945). Feltehetően még 1944-ben Németországba távozott. 1946-ban a 5000/1946. számú kormányrendelet értelmében azonnali hatállyal elbocsájtották minisztériumi állásából. Emigrációja után a Münchener és a Karlsruhe-i egyetemeken oktatott.

ELISCHER PÁL

mérnök

ösztöndíjas év: 1928/29. tanév, egész éves

(Budapest, 1902. 03. 25. – Monterey, California, USA, 1967. ?? . ??.)

előnév: gölniczbányai

vallás: evangélikus

apja neve: Elischer Viktor Győző (1855–1937)

apja foglalkozása születésekor: Osztrák–Magyar Bank, központi felügyelő

anyja neve: Dorner Vilma

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1924 (kitűnő)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: útépitési tanulmányok

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem, tanársegéd

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1934): m. kir. Kereskedelemügyi Minisztérium, főmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1949): önálló szabadpályás mérnök

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Németország vagy Ausztria (1946 k.), Egyesült Államok (1948)

életpályája: Az egyetem elvégzése után műegyetemi tanársegéd (1924–1928), majd adjunktus (1929–1933). A m. kir. Kereskedelemügyi Minisztérium főmérnöke (1933–1936), műszaki tanácsosa (1936–1941), miniszteri osztálytanácsos (1941–1945). 1945-ban azonnali hatállyal felfüggesztették az állásából, majd népbíróság elé állították. 1945–1946 között emigrálhatott. 1946-ban a 5000/1946. számú kormányrendelet értelmében azonnali hatállyal elbocsájtották minisztériumi állásából. [Akkor valószínűleg 1946-ban emigrálhatott.] 1948-ban az Egyesült Államokban telepedett le, ahol önálló mérnökként működött.

FEIMER LÁSZLÓ

mérnök

ösztöndíjas év: 1930/31. tanév, egész éves

(Budapest, 1896. 12. 24. – Budapest, 1954. 04. 25.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Fontaine Emil (1855 k.–1900)

apja foglalkozása születésekor: m. kir. Államvasutak, vasúti ellenőr

anyja neve: Feleky Adél⁵⁹¹

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1923 (megfelelt)

doktori fokozat: van (1928)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (3)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: hídépítéstan

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. Honvéd Haditechnikai Intézet, előadó

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1936): m. kir. Honvéd Haditechnikai Intézet, előadó/ m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, magántanár és meghívott előadó

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1951): Haditechnikai Intézet, szakosztályvezető ezredes

magántanári képesítés: 1935, m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

⁵⁹¹ 1904-ben Feimer Anna fogadta örökbe.

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpályája: A műegyetem elvégzése után a Haditechnikai Intézet szakelőadójaként, majd a műszaki szakosztály vezetőjeként dolgozott (1923–1940) főhadnagyi (1918–1926), századosi (1926–1935), őrnagyi (1935–1938) majd alezredesi (1938–1941) rendfokozatban. 1941-ben nyugállományba helyezését kérte. A második világháború után díjtalanul segédkezett a magyaróvári híd (1945) és a a Közlekedésügyi Minisztérium felkérésére a budapesti Margit híd helyreállítási munkálatait tervezte meg és vezette (1945–1946). 1946-ban ismét a véderő kötelékébe lépett, ezredesként (1946–1951) a Tiszazugi munkálatok építésvezetője (1946–1948), majd a Haditechnikai Intézet szakosztályvezető ezredese (1948–1951). 1935-ben magántanári képesítést szerzett, műegyetemi magántanár és meghívott előadó a harmincas években. Nyugdíjazása után az Építéstudományi Intézetben és a Budapesti Műszaki Egyetem beton- és vasbeton laboratóriumában végzett tartószerkezeti kutatásokat. 1952-ben kandidátusi fokozatot szerzett.

FÉNYES IVÁN

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1935/36. tanév, féléves

(Budapest, 1901. 04. 30. – Caracas, Venezuela, ????. ?? . ??.)

előnév: dengeleghi

felekezet: református

apja neve: Fényes Iván (1869–1943)

apja foglalkozása születésekor: Osztrák–Magyar Bank, tisztviselő

anyja neve: Roboz Kornélia

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1926 (kitűnő)

doktori fokozat: van (?)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: aerodinamikai kutatások (amerikai aerodinamikai laboratóriumok felszerelésének tanulmányozása, különös tekintettel a szélsatorna kísérletekre)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, tanszéki megbízott konstruktőr, fizetéstelen adjunktus

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1941): m. kir. Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium, légügyi tanácsos

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1956): Universidad Central de Venezuela, egyetemi tanár

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Németország (1944), Venezuela (1947)

életpályája: Egyetemi tanulmányai után a Schlick-Nicholson Gépgyár mérnöke (1926–1928), a budapesti Felső-Ipariskola megbízott tanára (1928–1930). Testvérével, Fényes Kornállal tervező és szakértői munkát vállalt és siklőhajókísérleteket végzett a Széchenyi Tudományos Társaság támogatásával (1933–1935), a Székesfővárosi Rendőrhatóság autómobil szakértője (1934–1936). Az Aerodinamikai Intézet kutatója és adjunktusa (1936–1939). 1939-ben műegyetemi meghívott előadó. A m. kir. Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium légiügyi tanácsosa (1940–1944), majd műszaki tanácsosa (1944). A második világháború végén családjával Németországba (1944), majd Venezuelába menekültek (1947). A caracas-i egyetem, az Universidad Central de Venezuela tanára, az egyetem Gépészmérnök karának egyik alapítója. A venezuela-i magyarság oszlopos tagja és a közösség szervezője volt, ennek ellenére halálának ideje és helye is ismeretlen.

GYENGŐ TIBOR

mérnök

ösztöndíjas év: 1932/33. tanév, egész éves

 (Budapest, 1910. 03. 27. – Budapest, 1991. 05. 10.)

előnév: miklósvári

felekezet: római katolikus

apja neve: Gyengő Kornél (1871 k.–1953)

apja foglalkozása születésekor: Szegedi Törvényszék, járásbíró

anyja neve: Honheiser Sarolta

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1932 (jó)

doktori fokozat: van (1940)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: beton és cement laboratórumi vizsgálatai, vasbeton vizsgálatok

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem, kisegítő tanársegéd

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1938): m. kir. Miniszterelnökség, Fővárosi Közmunkák Tanácsa, mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1953): Építéstudományi Intézet (ÉTI), igazgatóhelyettes

magántanári képesítés: 1947, m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpálya: Az egyetem elvégzése után műegyetemi kisegítő tanársegéd (1931–1935), a m. kir. Kereskedelemügyi Minisztérium Dunahídépítési Szakosztályán dolgozik (1935–1937), utána a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál miniszteri segédmérnök (1937–1939), mérnök (1939–1942), főmérnök (1942–1944) és miniszteri műszaki tanácsos (1944–1946). 1946-tól az Újjáépítési Minisztériumban dolgozott, majd az Építéstudományi Intézet (1949–1950) helyettes igazgatója (1950–1959). 1947-ben magántanári képesítést szerzett, műegyetemi magántanár (1948–1952), valamint a Mérnöki Továbbképző Intézet előadója.

HAJDÚ ELEMÉR

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1936/37. tanév, féléves

(Saroltavár, Temes vm., 1902. 01. 05. – Budapest, 1988. 06. 01.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Hajdú Szilveszter (?-?)

apja foglalkozása születésekor: saroltavári Állami Elemi Iskola, tanító

anyja neve: Szalavák Mária

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1925 (jó)

doktori fokozat: van (1960)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: nagyvárosi áramellátó rendszerek és nagyvárosi villamosítás, különös tekintettel a tarifarendszerek kialakítása és az ellátórendszerek kiépítésének szempontjából

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Budapest Székesfőváros
Elektromos Művei, mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1942): Budapest
Székesfőváros Elektromos Művei, főmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1957): Erőmű
Beruházási Vállalat (Erőmű Tröszt), igazgatóhelyettes főmérnök

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpályája: Egyetemi tanulmányai után a Ganz-gyár tervezőmérnöke (1925–1927), a Gabonamentő Műszaki Részvénytársaság mérnöke (1927), Franklin Társulat mérnöke (1927–1928), a Székesfővárosi Elektromos Művek mérnöke (1928–1936), főmérnöke (1936–1943), műszaki tanácsosa (1943–1945). A második világháború után az Újjáépítési Minisztérium energiaügyi főosztályvezetője (1946–1947), majd a szénkormánybiztos helyettese. 1947–1948 között a Magyar Dunántúli Villamossági Rt. ügyvezető igazgatója (1947–1948), az Erőmű Ipari Központ vezérigazgató-helyettese (1948–1951). Később az Erőmű Beruházási Vállalat főosztályvezetője (1951–1954), az Erőmű Tröszt igazgatóhelyettes főmérnöke (1954–1962), a Magyar Villamos Művek Tröszt termelési igazgatója (1962–1969).

HETÉNYI MIKLÓS

mérnök

ösztöndíjas év: 1934/35. tanév, egész éves

(Debrecen, Hajdú vm., 1906. 11. 05. – Palo Alto, California, Egyesült Államok, 1984. 10. 31.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: református

apja neve: Hetényi Géza (1859 k.–?)

apja foglalkozása: m. kir. Államvasút, hivatalnok

anyja neve: Jakab Etelka

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1931 (jó)

doktori fokozat: van (University of Michigan, 1936)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre:
anyagszilárdságtan és anyagvizsgálati kutatások

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Óbudai-híd tervezési iroda,
tervező mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1940): Westinghouse
Electric Corporation, kutató

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1955): Technological
Institute of Northwestern University, egyetemi tanár

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Egyesült Államok (1935)

életpályája: Az egyetem elvégzése után az Óbudai-híd tervezési iroda tervező mérnökeként dolgozott. Kiküldetése után nem tért vissza Magyarországra, a doktori fokozat megszerzése után Westinghouse Corporation kutatója (1936–1946), majd a Technological Institute of Northwestern University (1946–1962) és a Stanford University egyetemi tanára (1962–1972).

HORVÁTH SZABOLCS

építészmérnök

ösztöndíjas év: 1931/32. tanév, egész éves

(Budapest, 1907. 07. 08. – Budapest, 1971. 02. 07.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: református

apja neve: Horváth Ferenc (1874–1932)

apja foglalkozása: Székesfővárosi Számvevősegi Hivatal, számsegéd

anyja neve: Lascho Elvira

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1929 (megfelelt)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: vasvázás épületszerkezetek tanulmányozása

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Hajós Alfréd építész iroda, tervező mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1940): önálló szabadpályás építészmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1952): n. a.

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpályája: Egyetemi tanulmányai után Hajós Alfréd építész irodájában helyezkedett el tervező mérnökként, később önálló építészként működött (1933–1944). A második világháború után nem rendelkezünk forrással a további életével kapcsolatban. A nekrológja és a halotti anyakönyv alapján csak annyit tudunk, hogy építészmérnökként és nyugdíjazása előtt igazságügyi szakértőként dolgozott.

HÜLTL HÜMÉR

mérnök

ösztöndíjas év: 1934/35. tanév, féléves

 (Budapest, 1901. 04. 09. – Budapest, 1967. 02. 10.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Hüttl Dezső (1870–1945)

apja foglalkozása születésekor: m. kir. József Műegyetem, tanársegéd

anyja neve: Hauszmann Gizella

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1930 (megfelelt)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 15< (38)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: polgári aviatika (repülőterek építésének és működtetésének tanulmányozása)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Magyar Aero Szövetség, főtitkár

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1940): Magyar Aero Szövetség, főtitkár

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1955): Út- és Vasútervező Vállalat (UVATERV), mérnök

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpályája: Az egyetem elvégzés után rövid ideig műegyetemi kisegítő tanársegéd (1930–1931), majd a Magyar Aero Szövetség titkára (1930–1934), majd főtitkára (1934–1946). A Nemzetközi Repülő Szövetségben (FAI) Magyarország állandó képviselője (1926–1939). A második világháború után az Út- és Vasúttervező Intézet mérnöke.

JANICSEK (JÁKY) JÓZSEF⁵⁹²

mérnök

ösztöndíjas év: 1927/28. tanév, egész éves

(Szeged, Csongrád vm., 1893. 07. 15. – Szeged, 1950. 09. 13.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Janicsek József (?-?)

apja foglalkozása születésekor: szabadpályás építész

anyja neve: Majer Mária

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1915 (megfelelt)

doktori fokozat: van (1924)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 15<

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: talajmechanikai kutatások

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem, adjunktus

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1933): m. kir. József Műegyetem, adjunktus

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1948): Budapesti Műszaki Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár

magántanári képesítés: 1928, m. kir. József Műegyetem (1935: m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

⁵⁹² Vezetéknévét 1933-ban Jáky-ra változtatta.

Magyar Tudományos Akadémia tagja: levelező (1942), rendes (1949)

kivándorolt: nem

életpályája: Egyetemi tanulmányai után műegyetemi tanársegéd (1915–1918), majd adjunktus (1918–1936). 1929-ben magántanári képesítést szerez. A Műegyetem helyettes tanára (1935–1936), ny. rk. tanára (1936–1939), majd ny. r. tanára (1939-). 1941-től műegyetemi tanszékvezető haláláig (1941–1951). A Magyar Tudományos Akadémia levelező (1942) és rendes tagja (1949).

JÓZSA ISTVÁN

vegyészmérnök

ösztöndíjas év: 1927/28. tanév, egész éves

(Sopron, Sopron vm., 1898. 03. 14. – Chicago, Illinois, Egyesült Államok, 1954. 02. 23.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Józsa Menyhért (1857 k.–1941)

apja foglalkozása születésekor: soproni m. kir. Állami Felsőbb Leányiskola, felsőbb leányiskolai tanár/képesített polgári tanító

anyja neve: Bauer Jozefa

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1921 (megfelelt)

doktori fokozat: van (1926)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (3)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: liszt kémiai eljárások

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem, tanársegéd

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1933): Fleischmann Laboratory, kutató

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1953 k.): Fleischmann Malting Company, kutatási igazgató

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Egyesült Államok (1928)

életpályája: Az egyetem elvégzése után műegyetemi tanársegéd (1922–1928). Kiküldetése után nem tér vissza Magyarországra, a Fleischmann Laboratory-nál helyezkedik el kutatóként, később a Fleischmann Malting Company kutatási igazgatója haláláig.

JUHÁSZ KÁLMÁN JÁNOS

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1927/28. tanév, egész éves

(Csap, Ung vm., 1893. 02. 04. – State Collage, Pennsylvania, Egyesült Államok, 1972. 12. 26.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Juhász Kálmán János (?-?)

apja foglalkozása születésekor: m. kir. Államvasutak, számtiszt

anyja neve: Bleha Mária

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1919 (n. a.)

doktori fokozat: van (tisztelőbeli Budapesti Műszaki Egyetem, 1965)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 15< (15)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: motorkísérletek

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. Kereskedelmi Minisztérium, főmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1933): Pennsylvania State College, adjunktus

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1948): Pennsylvania State College, egyetemi tanár

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Egyesült Államok (1928)

életpályája: A műegyetem elvégzése után tanársegédnek nevezik ki két évre (1914–1916), de hadifogsága (1914–1919) miatt nem töltheti be a pozíciót. A hadifogság ideje alatt a londoni Vickers-gyárban alkalmazták (1916). Hazatérése után elfoglalja fenntartott állását a kalorikus gépek tanszéken előbb tanársegédként (1919–1923), majd adjunktusként. A húszas években dolgozik a hamburgi Lehmann & Michels gyárban és a torinói FIAT-gyárban (1922–1923). Hazatérve több budapesti gyár tanácsadó mérnöke lett, majd a Kereskedelem- és Iparügyi Minisztérium főmérnöke (1927–1928). Ösztöndíjas útja alatt a University of Minnesota egyetemi előadója (1927–1928). Kiküldetése után nem tér vissza Magyarországra, még ösztöndíjas tanévében a Pennsylvania State College-on kezd el oktatni adjunktusként (1928–1938), majd egyetemi tanárként (1939–1945) 1939-ben az egyetem tanárává nevezik ki. A második világháború után, sok más tudóssal együtt, Németországba küldik tudományos mérnöki szaktanácsadó megbízással (1945–1951). Európából visszatérve ismét a Pennsylvania State College egyetemi tanára nyugdíjba vonulásáig (1951–1953). Egyetemi nyugdíjazása után az amerikai hadsereg tudományos és műszaki tanácsadója (1953–1959). Pályája során számos amerikai cég műszaki tanácsadója volt, pl. Fairbanks-Morse Engine Company, a Texas Oil Company, a Crosby Steam Gage and Valve Company.

KARÁCSONYI LÁSZLÓ

vegyéssz mérnök

ösztöndíjas év: 1929/30. tanév, egész éves

(Budapest, 1900. 09. 05. – Budapest, 1985. 04. 06.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Karácsonyi Jenő (1875 k.–1921)

apja foglalkozása születésekor: Kassa–oderbergi Vasút, vasúti segédtitkár

anyja neve: Ráth Aranka

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1923 (jó)

doktori fokozat: van (1928)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (6)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: liszt kémiai eljárások

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem, adjunktus/ m. kir. Igazságügyminisztérium, Budapesti kir. Büntető Törvényszék, vegyészeti szakértő

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1935): m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, adjunktus/ m. kir. Igazságügyminisztérium, Budapesti kir. Büntető Törvényszék, vegyészeti szakértő

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1950): Agrártudományi Egyetem, egyetemi tanár/ Országos Gabona- és Lisztkísérleti Intézet, Malomipari Kutató Intézet, osztályvezető

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpályája: Az egyetem elvégzése után műegyetemi tanársegéd (1923–1925), majd adjunktus (1925–1936), közben a Budapesti kir. Büntető Törvényszék, vegyészeti szakértője. Az Országos Gabona- és Lisztkísérleti Intézet (1936–1939) és a Földművelésügyi Minisztérium élelmiszer-ipari és táplálkozási szakértője (1939–1942). A Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémián, ill. a Mezőgazdasági Főiskolán a mezőgazdasági kémiai ipar ny. rk., majd ny. r. tanára (1942–1948), az Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Osztályának ny. r. tanára (1948–1949), c. egyetemi tanára (1950–). Az Országos Gabona- és Lisztkísérleti Intézet és a Malomipari Kutató Intézet osztályvezetője (1950–1959), az Országos Szabványügyi Hivatal főelőadója, főmérnöke (1959–1967).

KONKOLY-THEGE GYULA

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1929/30, egész éves

(Budapest, 1905. 08. 30. – Nidaros, Norvégia, 1930. 08. 10.)

előnév: 13. századi eredetű Komárom megyei birtokadományos család

felekezet: református

apja neve: id. Konkoly-Thege Gyula (1876–1942)

apja foglalkozása születésekor: m. kir. Központi Statisztikai Hivatal, tisztviselő

anyja neve: Garai Anna

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1927 (megfelelt)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (2)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: textilipari racionalizáció (üzemi termelés gyakorlati elsajátítása, fonást illető tudományos kutatás)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Magyar Pamut Ipar Részvénytársaság, mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása: -

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása: -

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpályája: Az egyetem elvégzés után a Magyar Pamut Ipar Részvénytársaság mérnöke (1927–1930). 1930-ban felesége tragikus halála után öngyilkos lett.

MAURER GYULA

mérnök

ösztöndíjas év: 1935/36. tanév, féléves

(Szeged, Csongrád vm., 1912. 03. 24. – Svájc, ????. ?? .??.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: id. Maurer Gyula (1872–1948)

apja foglalkozása születésekor: Behajózási m. kir. Kirendeltség, főmérnök

anyja neve: Steinitzer Ilona

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1934 (kitűnő)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: árvédekezés tanulmányozása a Mississippi folyón, folyók hajózhatóvá tétele, öntözések és ezzel kapcsolatos völgyzárógátak

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. Földművelésügyi Minisztérium, mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1941): m. kir. Földművelésügyi Minisztérium Vízirajzi Intézet, főmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1956): Út- és Vasúttervező Vállalat (UVATERV), meovezető mérnök

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Svájc (1956)

életpályája: Egyetemi tanulmányai után a m. kir. Földművelésügyi Minisztérium mérnöke (1934–1938), a Vízrajzi Intézet mérnökgyakornoka (1938–1940), mérnöke (1940–1941), főmérnöke (1941–1942), a Földművelésügyi Minisztérium VIII. osztályának (Tervezési és építési ügyek) főmérnöke (1942–1944) 1944-ben műszaki tanácsos címmel és jelleggel. A második világháború után a Gabonátárházak Központi Építésvezetőségénél főmérnöki feladatokat lát el ideiglenes jelleggel (1945), majd Mosonyi Emil vezetésével részt vett a Tiszalöki Vízierőmű munkálataiban (1950–1954), az Út- és Vasúttervező Vállalat meovezető mérnöke (1954–1956). 1956-ban Ausztriába távozott, majd nem sokkal később Svájcba, ahol el egy kis vállalat mérnökeként helyezkedett el. Későbbi életéről nem rendelkezünk forrással.

MORVAY GÁBOR

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1939/40. tanév, féléves

(Tiszafarkasfalva, Ugocsa vm., 1913. 07. 15.– Caracas, Venezuela, 2005. 02. 15.)

előnév: alsódraskóczi

felekezet: római katolikus

apja neve: Morvay Zsigmond (1879–?)

apja foglalkozása születésekor: Ugocsa vm., Tisztántúli járás, főszolgabíró

anyja neve: Czáró-Fogarassy Blanka

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1937 (megfelelt)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: olajfűrés,
olajkutatás

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: állástalan

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1946): n. a.

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1961): Oficina
Tecnica Stubbins C.A., mérnök

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Venezuela (1947 körül)

életpálya: Az egyetem elvégzése után az Iparügyi Minisztérium mérnöke (1938–1939), 1939-ben Amerikába utazik. A Cardwell Manufacturing Company tervező mérnöke (1939–1941), majd elvégzi a Standard Oil Company of New Jersey petróleum kutató tanfolyamát (1941–1942). Hazatérése után a m. kir. Iparügyi Minisztérium mérnöke (1943–1945). 1945 és 1947 közötti életéről nincs forrás. 1947 körül Venezuelába emigrál, ahol az Oficiana Tecnica Stubbins C.A vállalat mérnöke (1948–1961), majd alelnöke (1965–1981), később pedig tanácsadója.

NYÍRI LÁSZLÓ

építészmérnök

ösztöndíjas év: 1930/31. tanév, egész éves

(Galgóc, Nyitra vm., 1904. 08. 12. – ?, ????.???)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Nyíri József (?–1930)

apja foglalkozása születésekor: Nyitrai m. kir. Pénzügyigazgatóság, Pénzügyőrség, biztos

anyja neve: Spitzer Teréz

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1926 (kitűnő)

doktori fokozat: van (1930)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1-14 (1)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: építőipar és a munkanélküliség kapcsolata

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem, adjunktus

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1936): önálló szabadpályás építészmérnök / Hungária Műtrágya Kénsav és Vegyipari Részvénytársaság, szakértő

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása: -

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpálya: Az egyetem elvégzése után műegyetemi adjunktus (1927–1930). 1931-től önálló építészként működik (1931–1944), ezzel párhuzamosan a harmincas évektől a Hungária Műtrágya Kénsav és Vegyipari Részvénytársaság szakértője. Az utolsó adat Nyíri Lászlóval kapcsolatban az, hogy 1944 novemberében eltűnt a pestvidéki fogdából, arról azonban nincs forrás, hogy miért és hogyan került oda. 1944 után semmilyen adattal nem rendelkezünk vele kapcsolatban, 1948-ban hivatalosan holtnak nyilvánították.

PÖSCHL IMRE

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1936/37. tanév, féléves

(Budapest, 1903. 10. 14. – Budapest, 1998. 06. 04.)

előnév: selmeczi

felekezet: római katolikus

apja neve: id. Pöschl Imre (1871–1963)

apja foglalkozása születésekor: Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár részvénytársaság,
főmérnök/ próbaterem vezető

anyja neve: Gillemot Józsa

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1925 (jó)

doktori fokozat: van (1931)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1-14 (1)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre:
hangosfilmtechnika tanulmányozása

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Telefongyár
Részvénytársaság, mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1936): Telefongyár
Részvénytársaság, főmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása: n. a.

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpálya: Az egyetem elvégzése után Olaszországban és Angliában volt próbatermi mérnök (1925–26, 1930–1931) valamint műegyetemi kisegítő tanársegéd (1926–1930). A Ganz és Társa Villamosságigép-, Waggon és Hajógyár Részvénytársaság (1931–1932) gyakornoka, majd a Telefongyár Részvénytársaság mérnöke (1933–1939), később főmérnöke (1939–1944). 1944 utáni életéről, a halálának időpontján és felesége gyászjelentésén kívül nincs információnk.

PUKY PÉTER

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1928/29. tanév, egész éves

(Kassa, 1902. 10. 21. – Suffolk, Massachusetts, Egyesült Államok, 1975. 06. 26.)

előnév: bizáki

felekezet: református

apja neve: Puky Endre (1871–1941)

apja foglalkozása születésekor: Magyar Agrár- és Járadékbank Részvénytársaság, titkár

anyja neve: Láncki Gizella

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1926 (megfelelt)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: erősáramú villamosítás

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. Államvasutak, mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1935): m. kir. Államvasutak, osztályvezető-helyettes főmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1954 k.): Ferrocarriles Argentinos, technikai osztályvezető mérnök

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Németország (1944), Argentína (1948–1954 k.), Egyesült Államok (1957)

életpályája: Az egyetem elvégzése után a m. kir. Államvasutak mérnöke (1928–1933), főmérnöke (1933–1935), osztályvezető-helyettes (1935–1937), majd osztályvezető főmérnöke (1937–1938). Osztályvezetőként előbb műszaki tanácsos (1938–1941), majd műszaki főtanácsos (1941–1943). 1943-tól a m. kir. Államvasutak Debreceni üzletvezetőségének igazgatója (1943–1944). 1946-ban a 5000/1946. számú kormányrendelet értelmében azonnali hatállyal elbocsájtották minisztériumi állásából. 1944-ben elhagyta az országot, 1944 és 1954 között nincs róla információnk. Dél-amerikai kivándorlása után az argentin állami vasút (Ferrocarriles Argentinos) technikai osztályfőnöke (1954–1956). 1957-ben áttelepült az Egyesült Államokba. 1957 után nem találtunk forrást további életével kapcsolatban.

RÁKOSI GYÖRGY

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1938/39. tanév, egész éves

(Budapest, 1909. 12. 14. – Budapest, 1988. 10. 30.)

előnév: vitéz (1925–)

felekezet: római katolikus

apja neve: Rákosi György (1882–1935)

apja foglalkozása születésekor: József főherczeg udvara, Főudvarmesteri Hivatal, udvari titkár

anyja neve: Bachó Elvira

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1932 (jó)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (1)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: aerodinamikai kutatások

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. Légiforgalmi vezetőség, repülő műszaki tiszt

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1942): m. kir Honvédség, repülőmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1959): Mezőgazdasági Gépjavító Tröszt, technológiai osztályvezető mérnök

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpályája: Az egyetem elvégzése után a m. kir. Légitörzsi vezetés repülő műszaki tisztje, majd a m. kir. Honvédség repülőmérnöke, főmérnöke (1941–1945). A második világháború után a Mezőgazdasági Gépjavító Tröszt, technológiai osztályvezető mérnöke nyugdíjazásáig (1954–).

RÁZSÓ IMRE

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1937/38. tanév, egész éves

(Kassa, Abaúj-Torna vm., 1904. 10. 14. – Budapest, 1964. 10. 31.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: református

apja neve: Rázsó Imre (1873–1922)

apja foglalkozása születésekor: kassai m. kir. Gazdasági Tanintézet, r. tanár

anyja neve: Kosutány Mária

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1927 (jó)

doktori fokozat: van

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (8)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: mezőgazdasági gépek tanulmányozása, mezőgazdasági gépkísérleti intézmények felépítésének, működésének és felszerelésének megismerése, műszaki tárgyak oktatásának tanulmányozása az amerikai mezőgazdasági főiskolákon

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Magyaróvári Gazdasági Akadémia megbízott tanársegéd és előadó

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1943): Hofherr-Schranz-Clayton-Shuttleworth Gépgyári Művek Rt., főmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1958): Agrártudományi Egyetem, egyetemi tanár / Budapesti Műszaki Egyetem, egyetemi tanár

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: levelező (1949)

kivándorolt: nem

életpálya: Az egyetem elvégzése után az Első Magyar Gazdasági Gépgyárnál helyezkedik el tervezőmérnökként (1927–1929), majd a Magyaróvári Gazdasági Akadémia tanársegédje (1929–1938). 1931-ben mérnöki diplomája mellé megszerezte a Gazdasági Akadémia oklevelét is. A Hofherr-Schranz-Clayton-Shuttleworth Gépgyári Művek Rt. főmérnöke (1938–1945), a Földművelésügyi Minisztérium gépesítési ügyosztályának vezetője (1945–1946) és az Agrártudományi Egyetem tanára (1946-), tanszékvezetője (1946-), a Kertészeti és Szőlészeti Kar (1946–1947) dékánja. A Budapesti Műszaki Egyetem előadója (1949-), majd tanára (1950-), az egyetem Gépészmérnöki Karának (1950–1953, 1963–1964) és Gépgyártómérnöki Karának dékánja (1953/54), a Mezőgazdasági Gépkipróbálási Intézet vezetője (1949–1956).

RÓZSA TIBOR

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1931/32. tanév, egész éves

(Tótmegyer, 1907. 04. 20. – Winona, Minnesota, Egyesült Államok, 1980. 06. 07.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Rózsa Szilveszter (?–1928 k.)

apja foglalkozása születésekor: m. kir. Államvasutak, Tótmegyer, állomásfőnök

anyja neve: Kodály Emília

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1928 (jó)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: malomépítési és malomgép szerkesztési tanulmányok

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Első Magyar Gazdasági Gépgyár Rt., szerkesztő gépészmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1939 k.): Rodney Milling Company, mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1952): The Pillsbury Company, mérnök

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Egyesült Államok (1932)

életpályája: Az egyetem elvégzése után az Első Magyar Gazdasági Gépgyár Rt. szerkesztő gépészmérnöke (1928–1931). Az ösztöndíjas tanéve után az Egyesült Államokban telepedett le. A harmincas évek elején elvégezi a Kansas State University gépészmérnöki szakját, majd malomipari vállalatoknál helyezkedik el. A Rodney Milling Company (1939) és a Pillsbury Company mérnöke (1948–1957), a fejlesztési osztály vezetője (1957–1963), a Bay State Milling Company kutatója (1963–).

SPRINGER (SÁLYI) ISTVÁN⁵⁹³

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1931/32. tanév, egész éves

(Budapest, 1901. 10. 08. – Miskolc, 1974. 12. 19.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Springer Ferenc (1863–1920)

apja foglalkozása születésekor: szabadpályás ügyvéd

anyja neve: Bauer Mária

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1923 (kitűnő)

doktori fokozat: van (Műegyetem, 1936) / (debreceni Tisza István Tudományegyetemen 1928)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (1)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: elméleti és alkalmazott mechanika, anyagvizsgálati

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem, tanársegéd

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1937): m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, tanársegéd

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1952): Nehézipari Műszaki Egyetem, rektor és egyetemi tanár

⁵⁹³ Vezetéknévét a harmincas években Sályi-ra változtatta.

magántanári képesítés: 1939, m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpályája: Az egyetem elvégzése után Ganz és Társa Danubius Gép, Waggon és Hajógyár Részvénytársaság mérnöke (1923–1928). Műegyetemi tanársegéd (1928–1938), 1939-ben magántanári képesítést szerzett. 1939-től műegyetemi magántanár (1939–1948), majd c. rk. tanár (1948–1949) egyetemi oktatói tevékenysége mellett szabadalmi bíró is (1938–1948). A miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Mechanikai Tanszékének vezetője (1949–1971), egyetemi tanár (1950–1971), a Gépészmérnöki Kar dékánja (1950), majd az egyetem rektora (1950–1961).

SZENDY KÁROLY

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1936/37. tanév, féléves

(Budapest, 1911. 07. 07. – Budapest, 1981. 11. 20.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Szendy Károly⁵⁹⁴ (1885–1953)

apja foglalkozása születésekor: Székesfővárosi hatóságok és hivatalok, Tanácsi VII. (közoktatási) ügyosztály, segédfogalmazó

anyja neve: Szendi Kornélia

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1932 (kitűnő)

doktori fokozat: van (1940)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: elektromos ellátás problémái (kis és nagyfeszültségű hálózati rendszerek vizsgálata, áramfejlesztő telepek felépítésének tanulmányozása)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Budapest Székesfőváros Elektromos Művei, mérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1943): Budapest Székesfőváros Elektromos Művei, főmérnök

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1961): Erőmű és Hálózattervező Vállalat, főszakértő

⁵⁹⁴ Eredetileg Huiterschek, vezetéknevét 1912-ben Szendy-re változtatta.

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: levelező (1970)

kivándorolt: nem

életpálya: Az egyetem elvégzése után a Budapest Székesfőváros Elektromos Művei hálózattervezési osztályának mérnöke (1933–1938), főmérnöke (1938–1944) és az erőműtervezési osztály osztályvezető-helyettese (1938–1944). A Mátravidéki Erőmű üzemvezető-helyettese (1944–1945), az Elektromos Művek üzemfejlesztési főosztályvezető-helyettese (1945–1947), a Mátravidéki Erőmű és Bánya Építési Rt.-nél az erőmű helyszíni építésének vezetője (1948–1949), az Erőmű Tervező és Építő Iroda villamos osztályának vezetője (1949–1953), a Villamos Műszaki Osztály vezetője, illetve az Erőmű és Hálózattervező Vállalat főszakértője (1950–1968). 1966-tól a Budapesti Műszaki Egyetem címzetes egyetemi tanára, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1970).

TARICS SÁNDOR

mérnök

ösztöndíjas év: 1940/41. tanév, féléves

(Budapest, 1913. 09. 23. – Belvedere, California, Egyesült Államok, 2016. 05. 21.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Tarics Sándor (1888–1933)

apja foglalkozása születésekor: m. kir. Államvasutak, asztalossegéd

anyja neve: Pintér Margit

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1936 (jó)

doktori fokozat: van (1943)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (2)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: városrendezéssel és városfelméréssel kapcsolatos tanulmányok, amerikai geodéziai kutatások tanulmányozása

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: Budapest Székesfőváros Városmérési Kirendeltség, mérnökgyakornok

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1946): Budapest Székesfőváros Városmérési Kirendeltség, ???/ m. kir. Műegyetem, magántanár

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1956): John Lyon Reid's Architecture and Engineering, mérnök

magántanári képesítés: 1939, m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Egyesült Államok (1948)

életpályája: Az egyetem elvégzése után a Budapest Székesfőváros Városmérési Kirendeltség mérnökgyakornoka (1940–1942), segédmérnöke (1942–1945), majd főmérnöke (1945–1948). 1939-ben magántanári képesítést szerez. 1948-ban az Egyesült Államokba emigrált, előbb a Fort Wayne University (1949–1951) oktatója, a John Lyon Reid's Architecture and Engineering alkalmazottja (1950–1962), majd társelnöke a Reid Rockwell Banwell and Tarics, Architects irodának (1962–1965). Reid and Tarics Associates, Architects and Engineers alapító társelnöke (1965-).

VARGA LÁSZLÓ

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1935/36. tanév, féléves

(Mezőcsokonya, Somogy vm., 1904. 03. 08. – Alameda, California, Egyesült Államok
1991. 01. 24.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: református

apja neve: Varga Béla (1864–1930)

apja foglalkozása születésekor: mezőcsokonyai Állami Elemi Iskola, tanító

anyja neve: Kovács Ottília

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1926 (jó)

doktori fokozat: nincs

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (2)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: aerodinamikai
kutatások

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. Kereskedelemügyi
Minisztérium m. kir. Légügyi Hivatal, mérnöktiszt

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1941): m. kir. József
nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, intézeti tanár

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1956): Melbourne
Technical College, előadó

magántanári képesítés: nincs

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Svájc (1948), majd Ausztrália (1949) és Egyesült Államok (1956)

életpályája: Az egyetem elvégzése után a Ganz és Társa Danubius Gép, Waggon és Hajógyár Részvénytársaság mérnöke (1927–1928), majd a Székesfehérvári Központi Repülőgép-javító üzem repülőgép-tervezője, üzemmérnöke. 1928–1940 között hivatásos honvéd mérnök tisztként szolgál. Az Aerotechnikai Intézet tanára (1940), a m. kir. Honvédelmi Minisztériumban műszaki főtanácsos (1943–1945), az Újjáépítési Minisztériumban miniszteri tanácsos (1945–1946), a Műegyetem ny. r. tanára (1946–1948). 1948-ban Svájcba emigrál, a Luzern Firm Vogogas A.G. tanácsadójaként helyezkedik el. 1949-ben Ausztráliába települt át, 1949 és 1950 között gyári munkásként, majd az Australian National Airways alkalmazottjaként, később a Commonwealth Aircraft Corporation of Melbourne-nél (1950–1956) dolgozik. 1956-ban a Melbourne Technical College előadója (1956). 1956-ban áttelepül az Egyesült Államokba, ahol az International Harvester Company (1956–1959), majd a Borg Warner Research Center menedzsere (1959–1969) nyugdíjazásáig.

VÉR TIBOR

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1928/29. tanév, egész éves

(Tresztna/Árvanádasd, Árva vm., 1899. 05. 11. – Cincinnati, Ohio, Egyesült Államok, 1957. 11. 30.)

előnév: nincs tudomásunk róla

felekezet: római katolikus

apja neve: Vér Vencel (1872–1945)

apja foglalkozása születésekor: tresztnai m. kir. Katolikus Főgimnázium, tanár

anyja neve: Gergely Rozália

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1922 (kitűnő)

doktori fokozat: van (1925)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 1–14 (5)

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: anyagvizsgálat

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem, adjunktus

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1934): m. kir. József Műegyetem, adjunktus

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1954): Ismeretlen osztrák vállalat, mérnök

magántanári képesítés: 1931, m. kir. József Műegyetem (1935, m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: Ausztria (1944) majd Egyesült Államok (1957)

életpályája: Az egyetem elvégzése után előbb adjunktus (1924–1936) majd c. rk. tanár (1942–1944). 1931-ben magántanári képesítést szerzett. 1937-től a Budapesti Mérnöki Kamara alelnöke, majd elnöke (1942–1944). A Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet igazgatója (1942–1944), az Iparügyi Minisztérium államtitkára (1944). 1944-ben Ausztriába távozott, ahol ismeretlen osztrák cégnél dolgozott vállalati mérnökként, innen 1957-ben kivándorolt az Egyesült Államokban. Haláláig a Cincinnati Milling Machine Company mérnöke.

VÖRÖS IMRE

gépészmérnök

ösztöndíjas év: 1928/29. tanév, egész éves

(Győr, Győr vm., 1903. 09. 25. – Budapest, 1984. 08. 24.)

előnév: nincs

felekezet: evangélikus

apja neve: id. Vörös Imre (1860–?)

apja foglalkozása: önálló gazdálkodó (9 hold szántóföld és kétszobás családi ház)

anyja neve: Medár Karolin/Kerolin

oklevél szerzésének ideje (minősítése): 1926 (kitűnő)

doktori fokozat: van (1936)

ösztöndíjpályázat benyújtásakor közzétett dolgozatok száma: 0

ösztöndíjpályázat keretében benyújtott kutatási téma és/vagy tárgyköre: mezőgazdasági
gépgyártás

ösztöndíjpályázat benyújtásakor munkahelye, beosztása: m. kir. József Műegyetem,
kisegítő tanársegéd

ösztöndíjas időszak letelte után 5. évben munkahelye, beosztása (1935): m. kir. Állami
Vas-, Acél- és Gépgyárak (MÁVAG), géptervező (konstruktor)

ösztöndíjas időszak letelte után 20. évben munkahelye, beosztása (1950): Budapesti
Műszaki Egyetem Gépész- és Vegyészmérnöki Kar, dékán, egyetemi tanár

magántanári képesítés: nincs

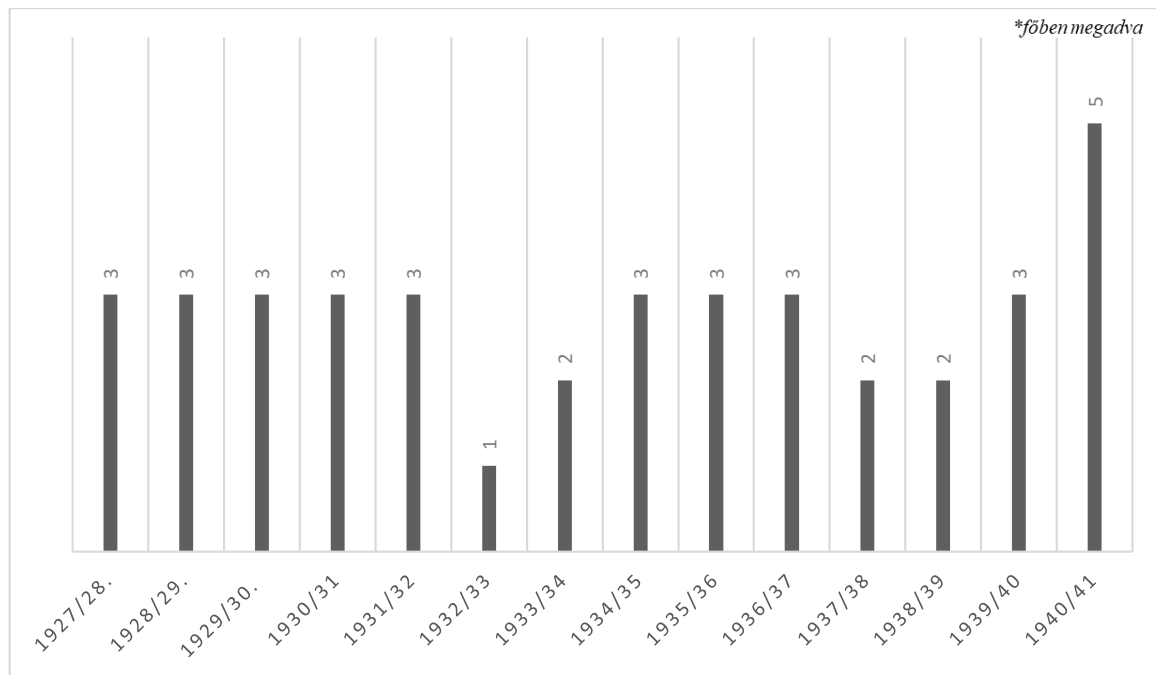
Magyar Tudományos Akadémia tagja: nem

kivándorolt: nem

életpálya: Az egyetem elvégzése után tanársegéd (1926–1934), adjunktus (1939–1940), ny. rk. (1940–1943), majd ny. r. tanár (1943-) a Műegyetemen. A harmincas években néhány évig a m. kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak (MÁVAG) konstruktőre (1934–1939). Az Állami Műszaki Főiskola alapító igazgatója (1947–49), 1949–50-ben a Budapesti Műszaki Egyetem Gépész- és Vegyészmérnöki Karának dékánja (1949–1950) és rektora (1950–1954).

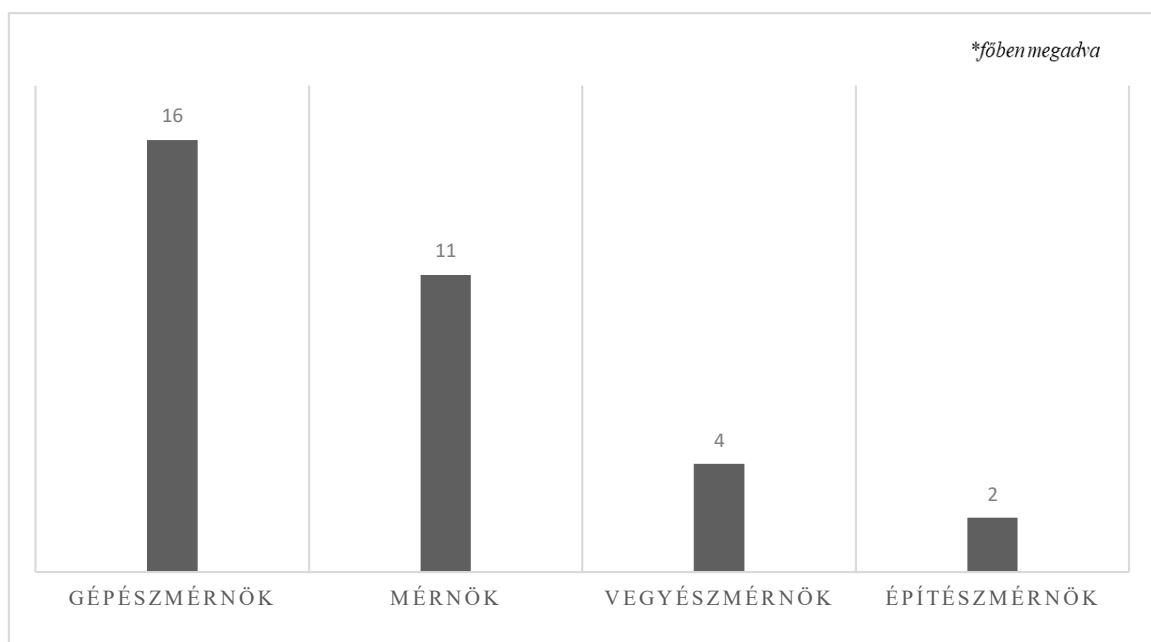
7.3. Diagramok

1. számú diagram: Az ösztöndíjasok számának változása az ösztöndíjas tanévben megadva (1927–1941)

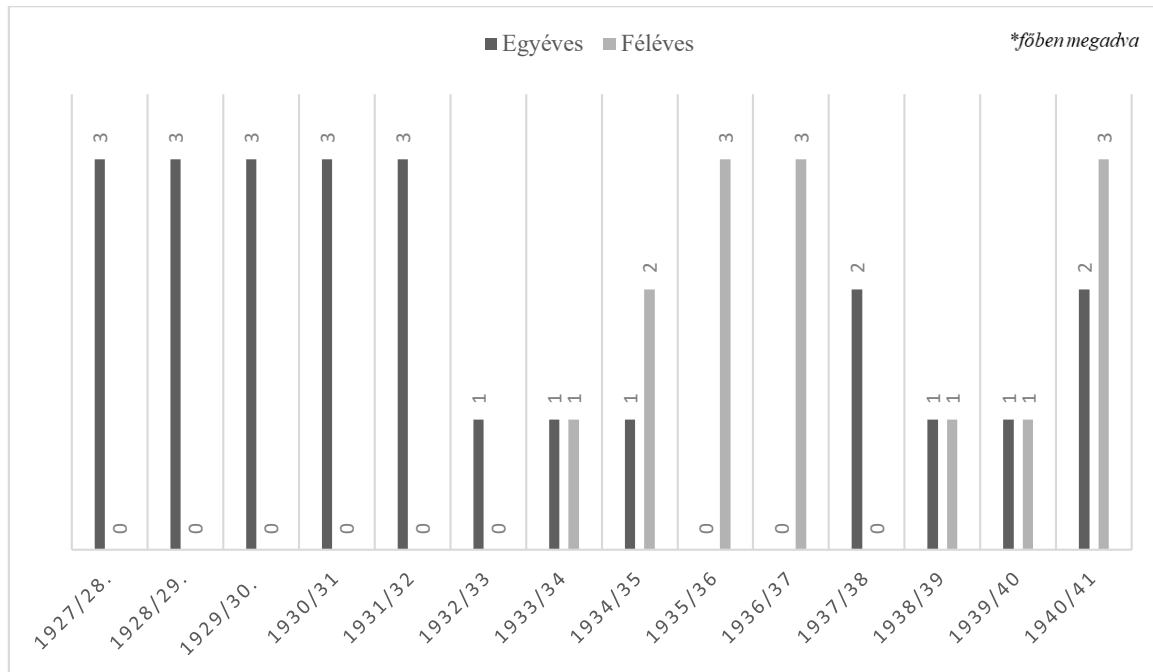
(forrás: A szerző saját munkája)

2. számú diagram: Az ösztöndíjasok végzettség szerinti megoszlása (33 fő)

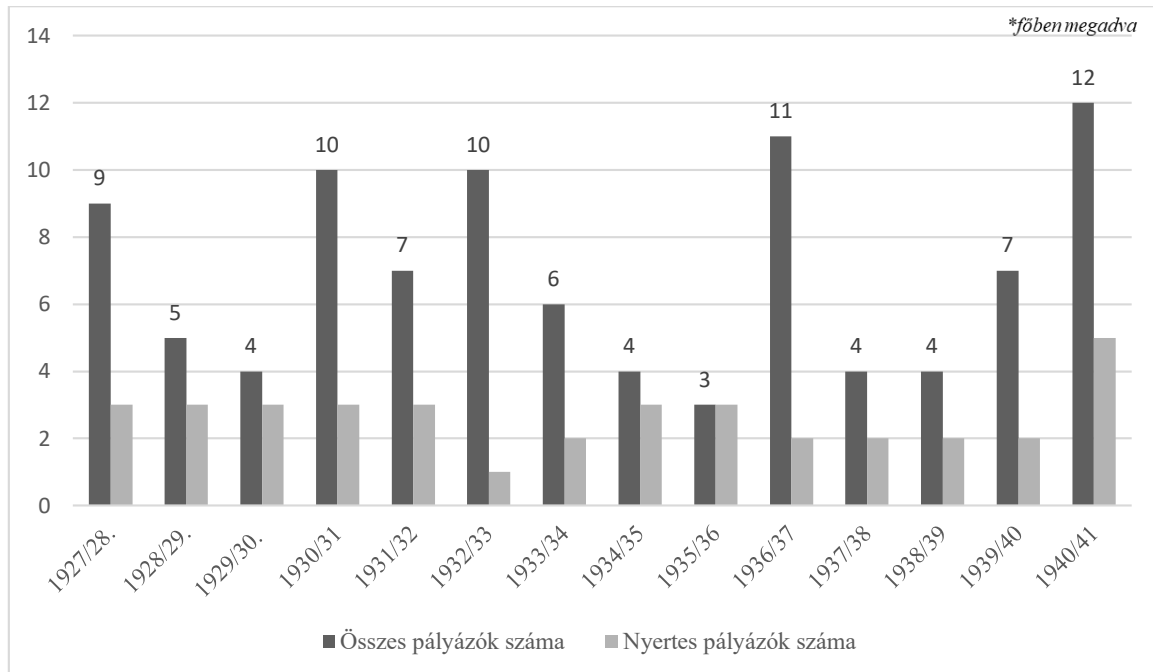
(forrás: A szerző saját munkája)

3. számú diagram: Az egyes pályázati időszakokban meghirdetett ösztöndíjas helyek számának változása (1927–1941)

(forrás: A szerző saját munkája)

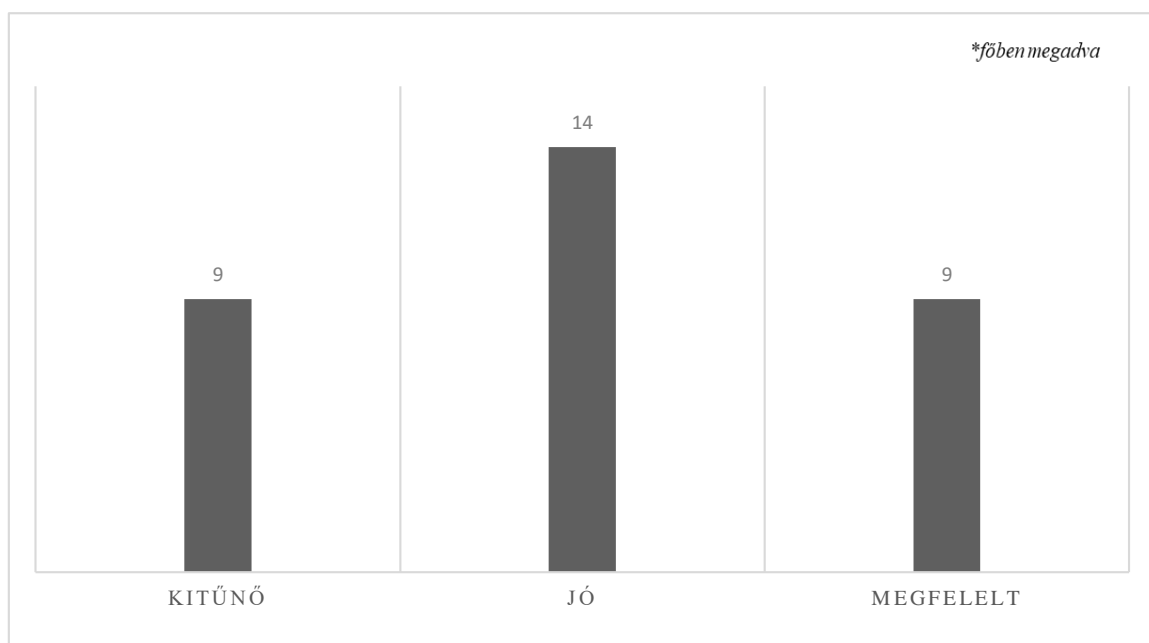
4. számú diagram: A jelentkezők számának változása az egyes tanévre kiírt pályázati időszakokban (1927–1941)

(forrás: A szerző saját munkája)⁵⁹⁵

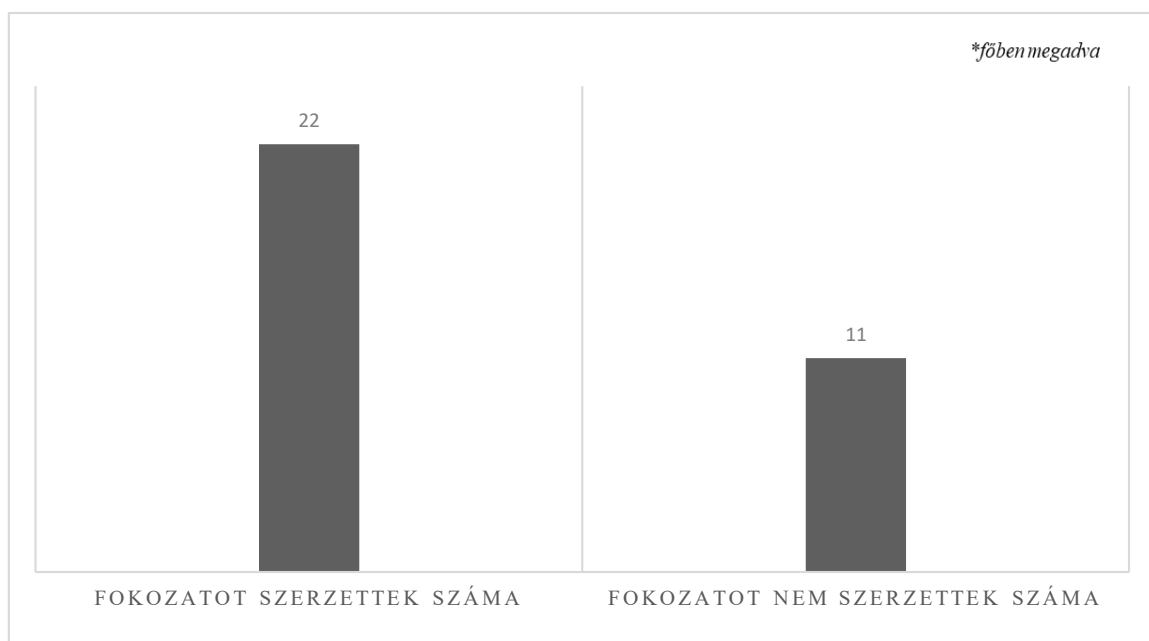
⁵⁹⁵ A táblázatban megadott adatok a vallás- és közoktatásügyi miniszternek megküldött szakosztályi betérjesztések alapján lettek megadva: BMEL, JNMGE RH, 4/c, 1. cs. 180. sz/1935. 1212/1927. Az osztályok betérjesztik az 1927/28. évi Smith Jeremiás-féle ösztöndíja beérkezett pályázati kérvényeket. 1927. június 30., 1458/1928. Smith Jeremiás-féle amerikai ösztöndíj odaítélésére javaslat. 1928. július 2., 1068/1929. A Smith Jeremiás-féle ösztöndíj odaítélése. 1929. június 14., 666/1930. Smith Jeremiás-féle ösztöndíjra pályázók ajánlása. 1930. június 18., 38/6/1931. Smith féle ösztöndíjra beérkezett pályázatok gyűjtőaktája, 1244/1932. Osztályok betérjesztik a Smith ösztöndíjra szóló jelöléseiket. 1932. június 28., 831/1933. Az osztályok betérjesztik a Smith-féle ösztöndíjra vonatkozó jelöléseiket. 1933. május 24., 790/1934. Az osztályok jelölései az 1934/35. tanévre a Smith ösztöndíjra. 1934. június 1.; BMEL, JNMGE RH, 4/c, 52. cs. 931. sz./1941. 1268/1935. A karok betérjesztik a Smith féle ösztöndíj 1935/36. évi pályázatára beérkezett kérvényeket és kari javaslatokat. 1935. május 23., 1124/1940. A Smith Jeremiás ösztöndíjra beérkezett pályázatok. 1940. június 13.

5. számú diagram: Az ösztöndíjasok oklevél minősítésének megoszlása (33 fő)

(forrás: A szerző saját munkája)

6. számú diagram: A doktori fokozatot szerzettek és doktori fokozatot nem szerzettek száma az ösztöndíjasok között (33 fő)

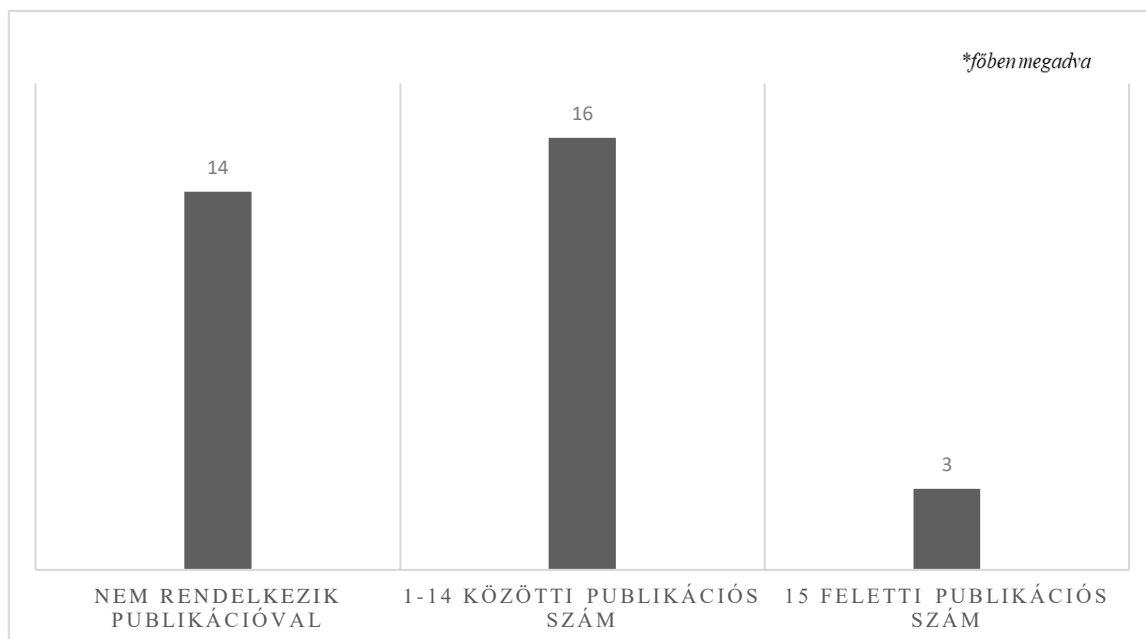
(forrás: A szerző saját munkája)

7. számú diagram: A doktori fokozatot szerzettek száma a fokozatszerzés időbeli meghatározásának figyelembevételével (33 fő)

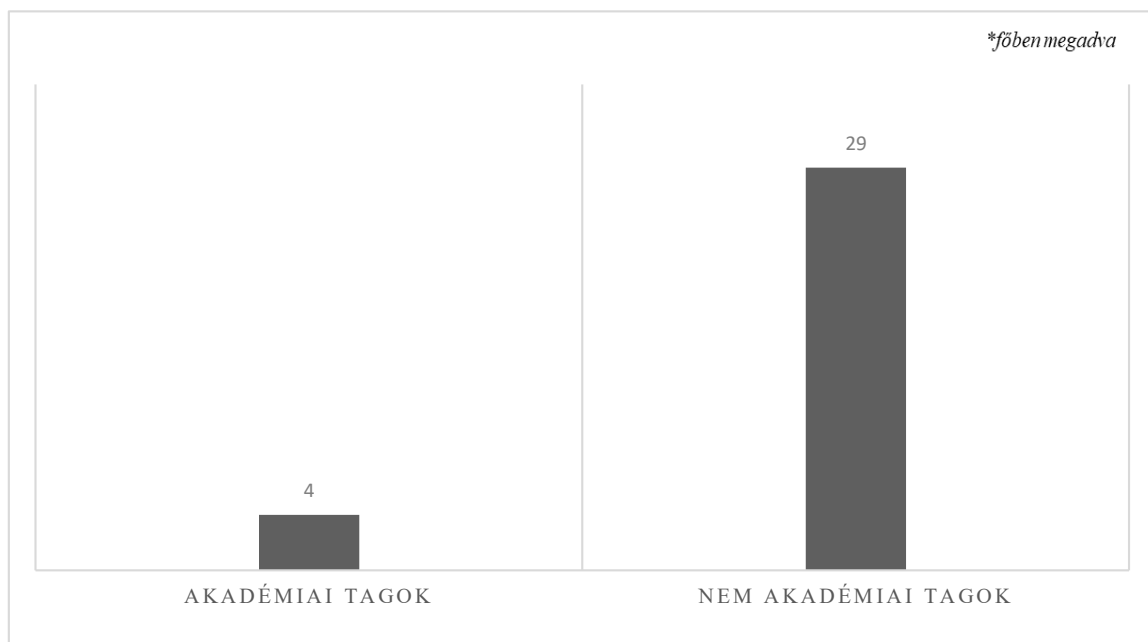
(forrás: A szerző saját munkája)

8. számú diagram: Az ösztöndíjasok publikációinak száma a pályázat benyújtásakor (33 fő)

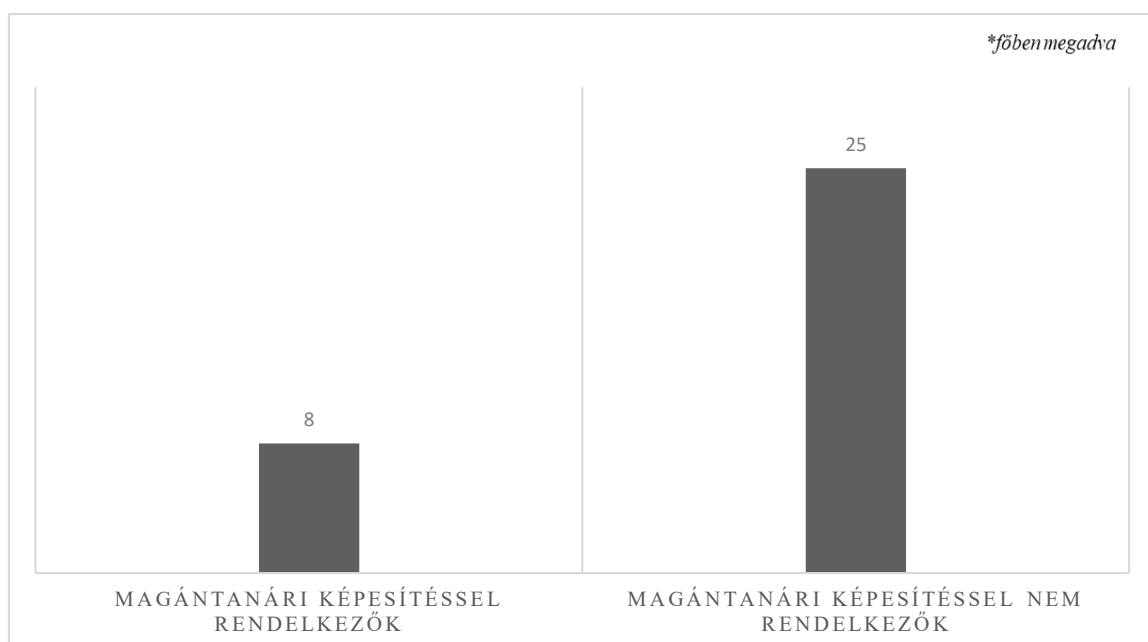
(forrás: A szerző saját munkája)

9. számú diagram: A Magyar Tudományos Akadémia későbbi tagjainak száma az ösztöndíjasok között (33 fő)

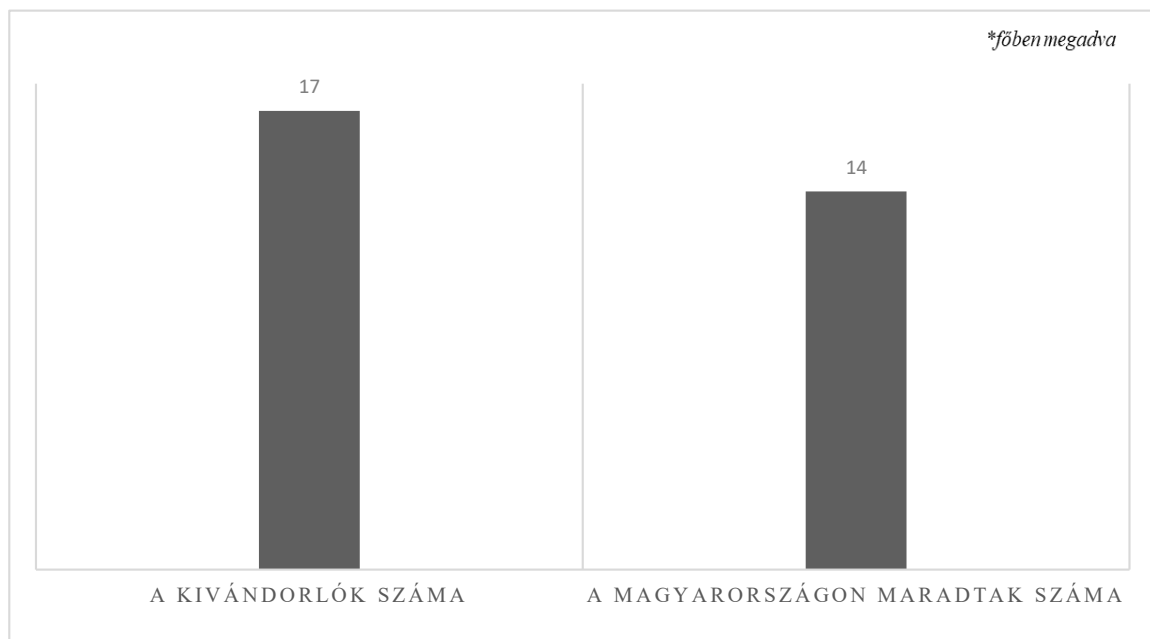
(forrás: A szerző saját munkája)

10. számú diagram: A magántanári képesítéssel rendelkezők száma az ösztöndíjasok között (33 fő)

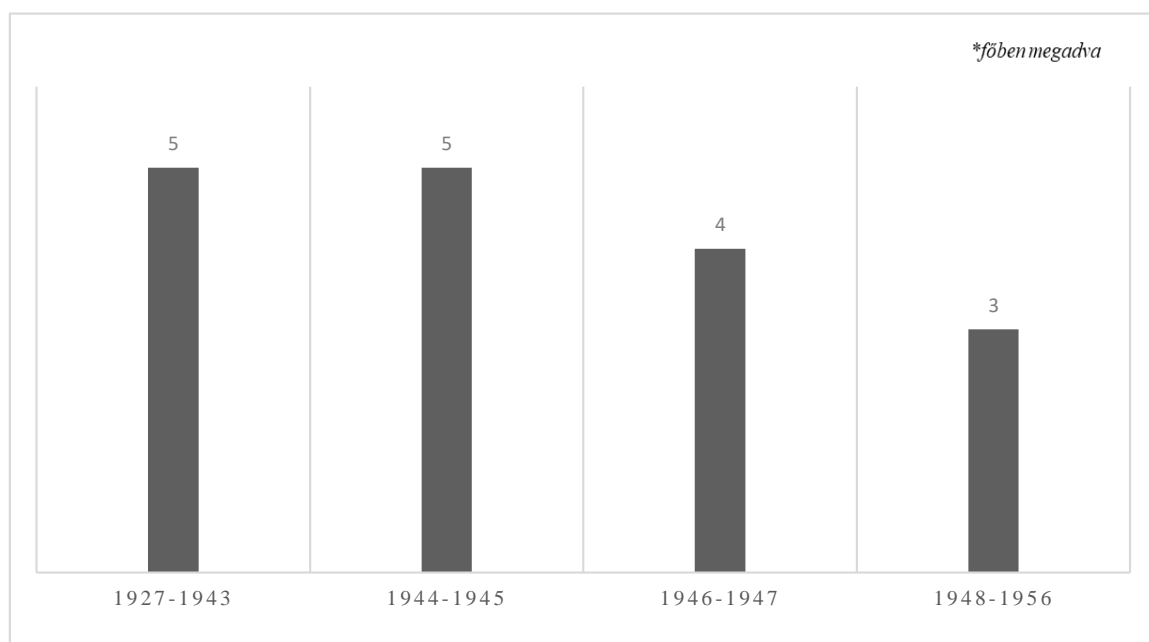
(forrás: A szerző saját munkája)

11. számú diagram: A kivándorlók és a Magyarországon maradt Smith ösztöndíjasok száma
(31 fő)

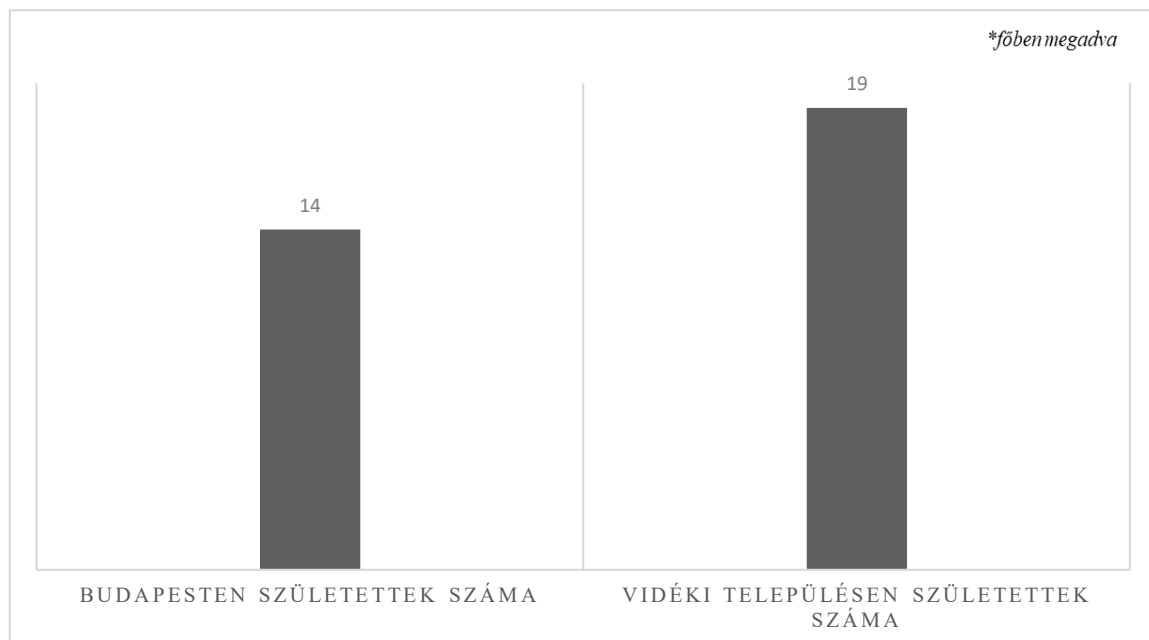
(forrás: A szerző saját munkája)

12. számú diagram: A kivándorlók megoszlása a kivándorlás idejének figyelembe vételével
(17 fő)

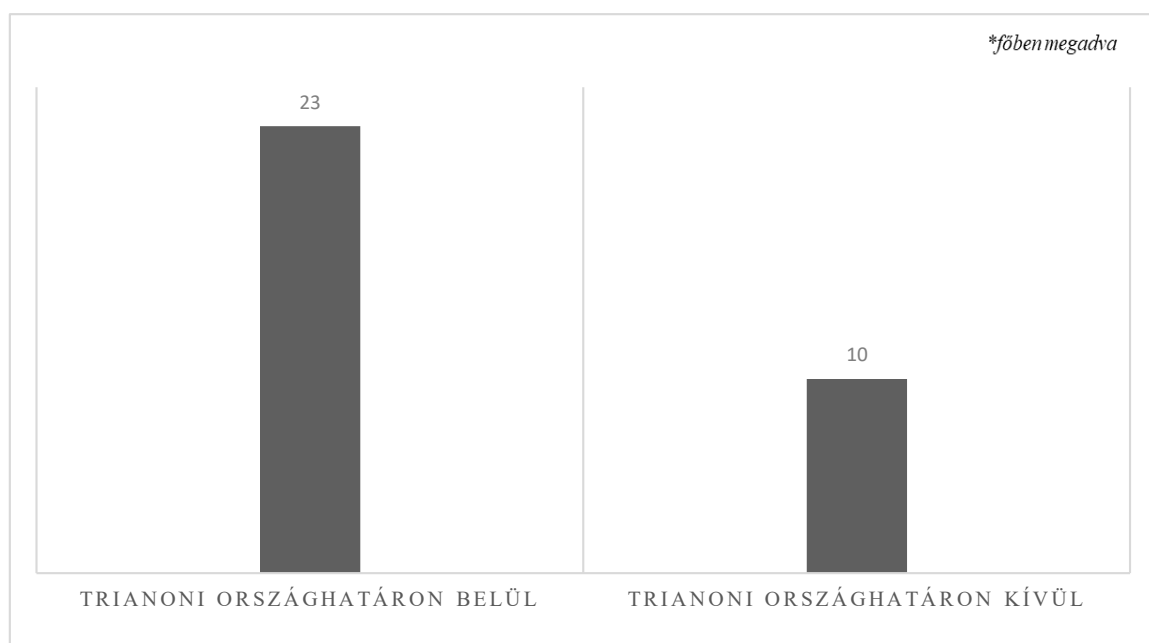
(forrás: A szerző saját munkája)

13. számú diagram: Az ösztöndíjasok születési helyének megoszlása Budapest és a vidéki települések között (33 fő)

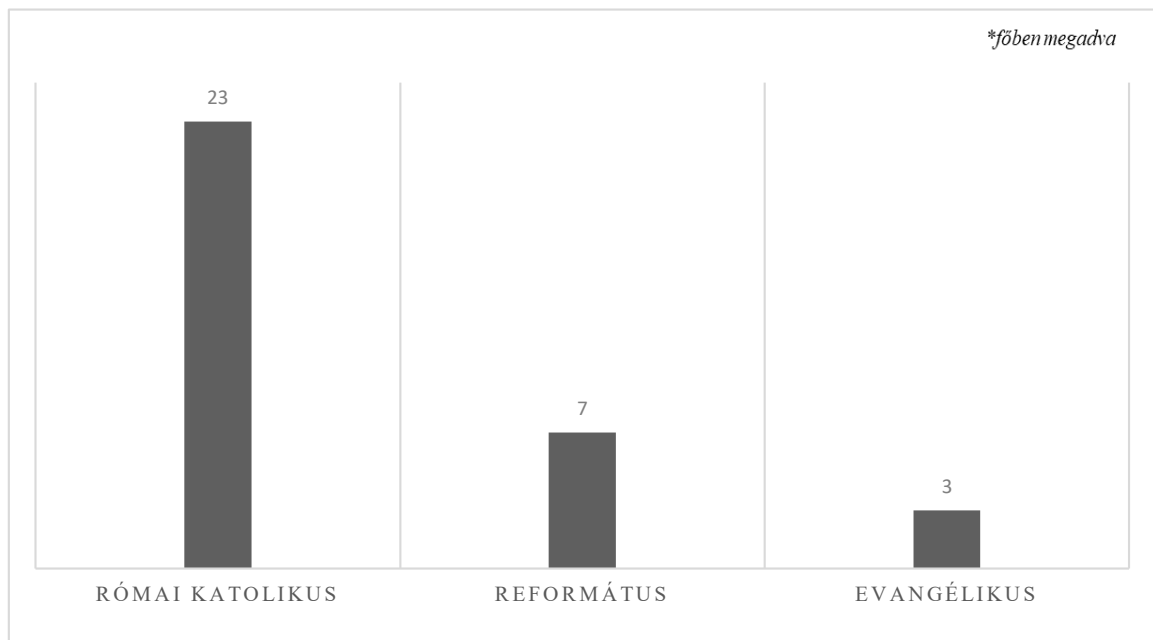
(forrás: A szerző saját munkája)

14. számú diagram: Az ösztöndíjasok születési helyének megoszlása az ország területéhez viszonyítva (33 fő)

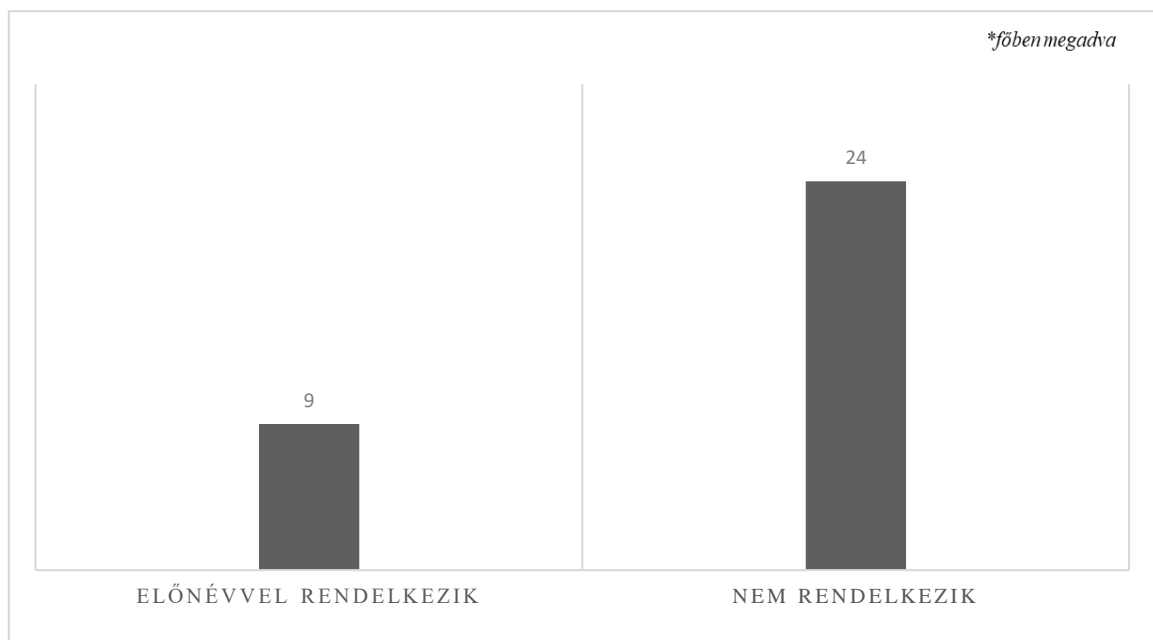
(forrás: A szerző saját munkája)

15. számú diagram: Az ösztöndíjasok felekezet szerinti megoszlása (33 fő)

(forrás: A szerző saját munkája)

16. számú diagram: Az apai ágon öröklött előnevekkel rendelkezők száma és megoszlása az ösztöndíjasok között (33 fő)

(forrás: A szerző saját munkája)

7.4. Táblázatok

1. számú táblázat: Az ösztöndíjasok munkahelyi adatainak megoszlása ágazati, foglalkozási főcsoportok alapján a pályázat benyújtásakor (33 fő alapján)

Ágazatok, foglalkozási főcsoportok		Ösztöndíjasok száma főben	Ösztöndíjas megoszlása százalékban
Ipari és forgalmi ágazat összesen:		3	9,1%
	Ipar főcsoport (ipari vállalatok)	3	-
Közforgalmi ágazat (állami és önkormányzati) összesen:		26	78,8%
	Műszaki/ipari igazgatás	10	-
	Oktatás és tudományos intézetek	13	-
	Oktatás és tudományos intézetek/Igazságügyi szolgálat	1	-
	Véderő	2	-
Értelmiségi szabadpálya összesen:		2	6,1%
	Mérnök/építész	2	-
Állástalan		2	6,1%
Összesen		33	100,0%

(forrás: A szerző saját munkája)

2. számú táblázat: Az ösztöndíjas munkahelyi adatainak megoszlása ágazati, foglalkozási főcsoportok alapján az ösztöndíj tanév utáni 5. évben (26 fő alapján)

Ágazatok, foglalkozási főcsoportok		Ösztöndíjasok száma főben	Ösztöndíjas megoszlása százalékban
Ipari és forgalmi ágazat összesen:		2	7,7%
	Ipar főcsoport (ipari vállalatok)	2	-
Közforgalmi ágazat (állami és önkormányzati) összesen:		22	84,6%
	Műszaki/ipari igazgatás	13	-
	Oktatás és tudományos intézetek	4	-
	Oktatás és tudományos intézetek/Igazságügyi szolgálat	1	-
	Oktatás és tudományos intézetek/Műszaki/ipari igazgatás	1	-
	Oktatás és tudományos intézetek/Véderő	1	-
	Oktatási és tudományos intézet két állással	1	-
	Véderő	1	-
Értelmiségi szabadpálya összesen:		2	7,7%
	Mérnök/építész	1	
	Mérnök/építész/Műszaki/ipari igazgatás	1	
Összesen		26	100,0%

(forrás: A szerző saját munkája)

3. számú táblázat: Az ösztöndíjas karrierutak a benyújtáskor, az 5. évben és a 20. évben rögzített munkahelyi adatok alapján (33 fő)

Ösztöndíjas neve (ösztöndíjas tanév)	Munkahelyi beosztása a pályázat benyújtásakor	Munkahelyi beosztása az ösztöndíjas tanév utáni 5. évben	Munkahelyi beosztása az ösztöndíjas tanév utáni 20. évben
Babits Viktor (1934/35)	adjunktus (KOT)	szabadalmi bíró (KMI)	egyetemi tanár
Becker Jenő (1933/34)	kutató (KOT)	r. k. tanár (KOT)/ laboratórium vezető (KOT)	n. a.
Bogárdi János (1937/38)	napidíjas mérnök (KMI)	főmérnök (KMI)	osztályvezető főmérnök (OK)
Böckh Béla (1938/39)	havidíjas mérnök (KMI)	főmérnök (KMI)	n. a.
Braun Géza (1930/31)	állástalan	kutató	önálló szabadpályás vegyésmérnök
Einwachter József (1933/34)	adjunktus (KOT)	mérnök (KMI)	egyetemi előadó
Elischer Pál (1928/29)	tanársegéd (KOT)	főmérnök (KMI)	mérnök önálló szabadpályás
Feimer László (1930/31)	előadó (KV)	előadó (KV)/meghívott előadó magántanári címmel (KOT)	szakosztályvezető (V) ezredes
Fényes Iván (1935/36)	kutató (KOT)	légügyi tanácsos (KMI)	egyetemi tanár
Gyengő Tibor (1932/33)	kisegítő tanársegéd (KOT)	segédmérnök (KMI)	igazgatóhelyettes (OK)
Hajdú Elemér (1936/37)	mérnök (KMI)	főmérnök (KMI)	igazgatóhelyettes főmérnök (ÁV)
Hetényi Miklós (1934/35)	tervező mérnök (SZ)	kutató	egyetemi tanár
Horváth Szabolcs (1931/32)	építészmérnök (SZ)	építészmérnök (SZ)	n. a.
Hüttl Hümér (1934/35)	főtitkár (KMI)	főtitkár (KMI)	mérnök (ÁV)
Janicsék (Jáky) József (1927/28)	adjunktus (KOT)	adjunktus magántanári címmel (KOT)	r. egyetemi tanár (OK)

Józsa István (1927/28)	tanársegéd (KOT)	kutató	kutatási igazgató
Juhász Kálmán János (1927/28)	főmérnök (KMI)	adjunktus	egyetemi tanár
Karácsonyi László (1929/30)	adjunktus (KOT)/vegyész szakértő (KI)	adjunktus (KOT)/vegyész szakértő (KI)	egyetemi tanár (OK)/osztályvezető (OK)
Konkoly-Thege Gyula (1929/30)	mérnök (I)	-	-
Maurer Gyula (1935/36)	napidíjas mérnök (KMI)	főmérnök (KMI)	meovezető mérnök (ÁV)
Morvay Gábor (1939/41)	állástalan	n. a.	mérnök
Nyiri László (1930/31)	adjunktus (KOT)	építészmérnök (SZ) /szerződéses szakértő	-
Pöschl Imre (1936/37)	mérnök (I)	főmérnök (I)	n. a.
Puky Péter (1928/29)	mérnök (KMI)	főmérnök (KMI)	osztályvezető mérnök
Rákosi György (1938/39)	repülő műszaki tiszt (KV)	repülőmérnök (KV)	osztályvezető mérnök (ÁV)
Rázsó Imre (1937/38)	megbízott tanársegéd (KOT)	főmérnök (I)	egyetemi tanár (OK)
Rózsa Tibor (1931/32)	mérnök (I)	mérnök	mérnök
Springer (Sályi) István (1931/32)	tanársegéd (KOT)	tanársegéd (KOT)	egyetemi tanár, rektor (OK)
Szendy Károly (1936/37)	mérnök (KMI)	főmérnök (KMI)	főszakértő (ÁV)
Tarics Sándor (1940/41)	mérnökgyakornok (KMI)	főmérnök (KMI)/meghívott előadó (KOT)	mérnök
Varga László (1935/36)	mérnöktiszt (KMI)	intézeti tanár (KOT)	egyetemi előadó
Vér Tibor (1928/29)	adjunktus (KOT)	adjunktus magántanári címmel (KOT)	mérnök
Vörös Imre (1929/30)	kisegítő tanársegéd (KOT)	mérnök (KMI)	egyetemi tanár, dékán (OK)

(forrás: A szerző saját munkája)

Foglalkoztatási főcsoport szerinti megoszlás az ösztöndíj benyújtásakor és az 5. évben a Magyarországon foglalkoztatott személyeknél:

I: ipari és forgalmi, ipar
KI: közszolgálat, igazságügy
KV: közszolgálat, véderő
KMI: közszolgálat, műszaki/ipari
KOT: közszolgálat, oktatás és tudományos intézetek
SZ: szabadfoglalkoztatás

Foglalkoztatási főcsoportok szerinti megoszlás az ösztöndíjas tanév utáni 20. évben a Magyarországon foglalkoztatott személyeknél:

OK: oktatás vagy kutatóintézet
ÁV: állami vállalat

n. a.: nincs adat

4. számú táblázat: Az ösztöndíjas apák foglalkozásának megoszlása ágazati, foglalkozási főcsoportok alapján az ösztöndíjas születésekor (32 fő alapján)

Ágazatok, foglalkozási főcsoportok	Apák száma főben	Apák megoszlása százalékban
Őstermelés	2	6,3%
Ipari és forgalmi ágazat összesen:	9	28,1%
Ipar	5	-
Közlekedés	1	-
Pénz és hitel élet	3	-
Közszolgálati ágazat (állami és önkormányzati) összesen:	19	59,4%
Igazságügyi szolgálat	1	-
Műszaki/ipari igazgatás	1	-
Pénzügyi igazgatás	2	-
Tanügyi szolgálat	6	-
Vasúti és postai szolgálat	4	-
Egyéb közigazgatás	5	-
Értelmiségi szabadpálya összesen:	2	6,3 %
Mérnök/építész	1	
Ügyvéd	1	
Összesen	32	100 %

(forrás: A szerző saját munkája)

8. SUMMARY

The aim of the doctoral thesis was to reconstruct the history of a technical scholarship and its beneficiaries between the two world wars, based on archival sources. Thus, the thesis examines, in a broad sense, the scholarship policy of the period as a means of elite education, and in a narrower sense, the history of a specific technical scholarship, the Jeremiah Smith Scholarship Foundation (1927–1941) and its scholarship holders.

The time frame of the essay is the years 1927–1941 and the period between the two world wars for the history of the scholarship foundation, and 1890–1956 for the scholarship holders' careers. The history of the Jeremiah Smith Scholarship Foundation and its beneficiaries is an unknown and unexplored area for Hungarian historiography. I have chosen to fill this gap as the subject of my dissertation.

In researching and writing the history of the Scholarship Foundation, I sought to answer a number of historical questions. In relation to the activities of the Foundation, I considered it important to examine whether its creation at the end of the 1920s was justified, how it fit in with Klebelsberg's scholarship policy concept, and whether it was even part of it. If it was set up for the purpose of elite training, have its objectives been met? On the other hand, it is interesting to know whether, in the operation of the foundation, the interested parties have kept in mind all the objectives that were set when it was set up. I was equally interested in examining the relationship between the Foundation and the University of Technology.

I also sought answers to the issue of whether the Foundation's scholarships abroad have left an imprint on the life paths of the scholarship holders, i.e. whether they have helped them to advance in their careers and develop their academic contacts. The possibility of preferential treatment emerged almost naturally in the course of the research, and I therefore looked for indications of how this might occur. To this end, I looked at the eligibility of the scholarship holders to see whether they met the criteria for being a foreign scholar. The latter questions justified the creation of a scholarship data archive, in addition to the institutional history of the dissertation, drawing on the methodology of prosopography. It also included an analysis of the social composition of the scholarship holders, which answered the questions 'where they came from and where they were heading'.

In conclusion, I found that the Jeremiah Smith Scholarship Foundation provided thirty-three young engineers with scholarships to study in the United States to supplement their scientific research and knowledge there. I have noted that this was the only scholarship in this

period that was open to engineers exclusively. I have presented the exclusive role of the University of Technology, the university that provided the target group of scholarship holders, which was reflected in the foundation and the operation of the fund. This exclusive and influential role of the University also indicates that the scholarship was partly or entirely part of the self-recruitment process of the technical elite.

Concerning the history of the foundation, I have described the circumstances that justified its creation in the late 1920s. By setting out the historical context, I placed the Foundation's place and role in the concept of elite education in the inter-war period. Taking into account the circumstances of the foundation and the text of the foundation charter, I found that the foundation was established on the initiative of the government with the support of Kuno Klebelsberg.

The evaluation of the application was carried out with all the objectives that were formulated at the time of its foundation – elite education, as well as the interests of the university and the economy. The main aim of the evaluation process was to ensure that the research topics of the winning applicants were (also) relevant to the scientific and industrial development of the country at the time. In this sense, the knowledge brought home by the Jeremiah Smith scholarship holders and the capital forged from it are part of the attempts to develop Hungarian engineering sciences, not least industry.

In connection with elite education, the question naturally arose whether the Foundation has achieved its goals, whether it has contributed to elite scientific education. I did this by recording, comparing and analysing the career data of the scholarship holders at three points in time, and by plotting their career paths.

The primary aim of the fund was therefore to train technical professionals of international standard, explicitly by overcoming domestic difficulties. It has contributed to the development of Hungarian technical research and to the supply of decision-makers, people in positions of authority or leadership in the technical profession, whether in universities, ministries, industrial companies or private practice. Many of the scholarship holders were involved in the work of the ministries and the University of Technology between the two world wars, others in the reconstruction work that began in 1945 and, although this was hardly the aim at the time of the foundation, in the long term they also contributed to the heavy industrialisation tendencies of the Rákosi regime.

The scholarship foundation can be seen as an attempt to educate the technical elite – a cornerstone of Klebelsberg's concept of elite education. However, it should be noted that, due to the fear of economic, social and political changes after the Second World War, as well as the large-scale emigration resulting from the exchange of elites, changes in the workplace and possible retaliation, not all scholarship holders succeeded in remaining among the elite or in joining it. Not everyone has had an internationally successful or high-profile career. It may well be that in other historical contexts - for example, without the post-war elite transformation – fewer of them would have dropped out or more of them would have entered the technical elite in the traditional sense.

In evaluating the activities of the scholarship, I paid particular attention to the issue of emigration. Large-scale emigration took place only from 1944, the reasons for which may have been political, existential and moral factors outside the scholarship programme, as already mentioned. The compelling historical effects of the period 1943–1956 cannot be ignored, with the country becoming a theatre of war, the presence of the Soviet army, the B-listing, and the complete political, economic and social changes that took place after the war. The Scholarship Foundation was therefore successful in discouraging emigration, with the vast majority (83.9%) of participants opting for long-term settlement in their home country before 1943. This fact is remarkable in itself, as the conditions offered by the United States in the field of engineering offered the prospect of a more stable, faster, more advanced career prospects and international recognition.

The Foundation's scholarships abroad have helped the scholarship holders to develop their contacts abroad and benefit from them.

Place of birth, denominational affiliation, occupation of fathers and social background as outlined by first names showed that, with few exceptions, scholarship holders came from a wide range of middle-class backgrounds.

Despite the research difficulties, the thesis is unique in that it reconstructed the history of the scholarship foundation and the scholarship holders with the help of archival sources. The thesis contributes to the history of the University of Technology and, not least, to the history of technical intellectuals. By describing the characteristics of the scholarship awarding procedure and its practical implementation, and by analysing the careers of the scholarship holders, it provides an insight into the functioning of a scholarship foundation in the period between the two world wars, while at the same time complementing the history of scholarships as a means of elite education in the ministry period of Klebelsberg.

9. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretném megköszönni Rebecca Federman-nek (New York Public Library) az amerikai kutatóútjaim során nyújtott segítségét. Köszönettel tartozom továbbá Loma Karklins-nak (Caltech Archives), Valerie Collins-nak (University of Minnesota Archives), Linda Stahnke Stepp-nek (University of Illinois Archives), Jenifer Monger-nek (Institute Archives and Special Collections, Rensselaer Polytechnic Institute), Matt Francis-nek (Eberly Family Special Collections Library, Pennsylvania State University), Amanda Ferrara-nak (Seeley G. Mudd Manuscript Library, Princeton University), Stacey Lavender-nek (Special Collections Librarian, University of Ohio), Laura Michelson-nak (University of Iowa Archives), Madeleine Bradford-nak (Bentley Historical Library, University of Michigan), Adriana Harmeyer-nek (Purdue University Archives & Special Collections), a Harvard Egyetem kutatószolgálati munkatársainak (Harvard University Archives), Klaus Nippert-nek és Inka Resch-nek (Karlsruhe Institut für Technologie, Archiv), Pócs Nándornak és Pócz Erzsébetnek (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára). Továbbá Bataalka Krisztinának (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára) pótolhatatlan segítségéért, aki az elmúlt években mindvégig, és a kialakult sajnálatos vírushelyzetben is folyamatosan ellátott levéltári forrásokkal és tanácsokkal.

Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet témavezetőimnek, Makkai Bélának és Ujváry Gábornak, akiknek hozzáértő segítése és szakmai támogatása nélkül jelen értekezés nem született volna meg.